

**TÜRKİYE’DE TARIMIN PAZARA ENTEGRASYONUNDA
SÖZLEŞMELİ TARIM VE BU MODELİN SÜRDÜRÜLEBİLİR
KAYNAK KULLANIMI İLE ÜRETİCİ GELİRİ ÜZERİNE
ETKİLERİ**

Prof. Dr. Ahmet ÖZÇELİK

Ankara Üniversitesi

Doç. Dr. Ahmet Turan

Ankara Üniversitesi

Dr. Harun Tanrıvermiş

Ankara Üniversitesi

*Şubat 1999
Ankara*

İÇİNDEKİLER

ÇİZELGELERİN LİSTESİ.....	iii
ŞEKİLLERİN LİSTESİ.....	vii
ÖNSÖZ.....	viii
YÖNETİCİ ÖZETİ.....	vx
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Önemi ve Amacı.....	1
1.2. Araştırmanın Kapsamı.....	2
2. MATERYAL VE YÖNTEM.....	2
2.1. Materyal.....	2
2.2. Yöntem.....	2
2.2.1. Örnek İşletmelerin Seçilmesinde Uygulanan Yöntem.....	2
2.2.2. Anket Formlarının Doldurulması ve Verilerin Analizinde Uygulanan Yöntem.....	4
3. TARIM İLE SANAYİ VE TİCARET KESİMLERİ ARASINDA DİKEY ENTEGRASYON SAĞLANMASI YÖNÜNDE SÖZLEŞMELİ TARIM VE DÜNYADAKİ UYGULAMALARI.....	6
3.1. Dikey Entegrasyonun Tanımı.....	6
3.2. Dikey Entegrasyonun Temel Esasları ve Amaçları.....	6
3.3. Sözleşmeli Tarımın Tanımı ve Sınıflandırılması.....	7
3.4. Sözleşmeli Tarımın Temel İlkeleri.....	8
3.5. Dünyada Sözleşmeli Tarım Uygulamalarının Gelişimi.....	10
4. TÜRKİYE'DE SÖZLEŞMELİ BİTKİSEL ÜRETİM UYGULAMALARININ GELİŞİMİ.....	11
4.1. Tarihsel Gelişimi ve Bugünkü Durumu.....	11
4.2. Sözleşmeli Üretimin Yasal ve Kurumsal Yönü.....	13
5. İNCELENEN ÜRÜNLERDE ÜRETİCİ İLE FİRMA ARASINDAKİ İLİŞKİLER.....	16
5.1. Ürünlerin Ülke Ekonomisindeki Yeri ve Önemi.....	16
5.1.1. Amerikan Tipi Tütün.....	16
5.1.2. Makarnalık Buğday.....	16
5.1.3. Kesme Çiçek.....	16
5.1.4. Sanayi Tipi Domates.....	17
5.1.5. Patates.....	18
5.2. Yapılan Sözleşmelerin İçerikleri Yönünden Değerlendirilmesi.....	18
5.2.1. Amerikan Tipi Tütün.....	19
5.2.2. Makarnalık Buğday.....	19
5.2.3. Kesme Çiçek.....	20
5.2.4. Sanayi Tipi Domates.....	22
5.2.5. Patates.....	23
5.3. Firmaların Sözleşmeli Çiftçileri Seçme Kriterleri.....	24
5.3.1. Amerikan Tipi Tütün.....	24
5.3.2. Makarnalık Buğday.....	24
5.3.3. Kesme Çiçek.....	24
5.3.4. Sanayi Tipi Domates.....	24
5.4.2. Makarnalık Buğday.....	26
5.4.3. Kesme Çiçek.....	28
5.4.4. Sanayi Tipi Domates.....	29
5.4.5. Patates.....	32
5.5. Sözleşmeli Üretim Yapmayan Çiftçilerin Görüşlerinin Değerlendirilmesi.....	34
5.5.1. Makarnalık Buğday.....	34
5.5.2. Kesme Çiçek.....	35
5.5.3. Sanayi Tipi Domates.....	35
5.5.4. Patates.....	36
5.6. Sözleşmeli Üretim İle İlgili Sanayi ve Ticaret Firmalarının Sorunları.....	37
5.6.1. Amerikan Tipi Tütün.....	37
5.6.2. Makarnalık Buğday.....	39

5.6.3. Kesme Çiçek	40
5.6.4. Sanayi Tipi Domates	41
5.6.5. Patates	43
5.7. Sözleşmeli Tarım İle İlgili Olarak Yargıya Ulaşan Bazı Davaların Değerlendirilmesi	44
5.8. Tarım ve Sanayi İle Ticaret Arasındaki Dikey Entegrasyonun Değerlendirilmesi	47
6. SÖZLEŞMELİ ÜRETİM YAPAN VE YAPMAYAN TARIM İŞLETMELERİNİN YAPISAL ÖZELLİKLERİ VE SÖZLEŞMELİ ÜRETİMİN ÜRETİCİ GELİRİ ÜZERİNE ETKİLERİ	49
6.1. Sözleşmeli Üretim Yapan ve Yapmayan İşletmelerin Temel Yapısal Özellikleri	49
6.1.1. Amerikan Tipi Tütün	49
6.1.2. Makarnalık Buğday	49
6.1.3. Kesme Çiçek	50
6.1.4. Sanayi Tipi Domates	52
6.1.5. Patates	53
6.2. Sözleşmeli Üretimin Üreticilerin Geliri Üzerine Olan Etkileri	55
6.2.1. Sözleşmeli Üretim Yapan ve Yapmayan İşletmelerde Üretilen Ürünlerin Maliyetleri	55
6.2.1.1. Amerikan Tipi Tütün	55
6.2.1.2. Makarnalık Buğday	55
6.2.1.3. Kesme Çiçek	55
6.2.1.4. Sanayi Tipi Domates	56
6.2.1.5. Patates	57
6.2.2. Sözleşmeli Üretim Yapan ve Yapmayan İşletmelerin Birim Alana Sağladıkları Brüt ve Net Kar Düzeylerinin Karşılaştırılması	57
6.2.2.1. Amerikan Tipi Tütün	57
6.2.2.2. Makarnalık Buğday	58
6.2.2.3. Kesme Çiçek	58
6.2.2.4. Sanayi Tipi Domates	59
6.2.2.5. Patates	59
7. SÖZLEŞMELİ TARIMIN DOĞAL KAYNAKLARIN SÜRDÜRÜLEBİLİR KULLANIMI YÖNÜNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ	60
7.1. Sürdürülebilirlik ve Doğal Kaynakların Sürdürülebilir Kullanımı	60
7.2. Tarımda Sürdürülebilir Doğal Kaynak Kullanımı Yönünden Sözleşmeli Üretim Modeli	60
7.3. Uygulanan Tarım Teknikleri ve Sözleşme Koşullarının Sürdürülebilirlik Yönünden Değerlendirilmesi	61
7.3.1. Amerikan Tipi Tütün	61
7.3.2. Makarnalık Buğday	63
7.3.3. Kesme Çiçek	63
7.3.4. Sanayi Tipi Domates	64
7.3.5. Patates	65
7.4. Sözleşme Koşulları ve Kapsamında Yeni Düzenlemelerin Yapılmasının Gerekliği	66
8. SÖZLEŞMELİ TARIMIN ÇİFTÇİ EĞİTİMİ VE İŞLETME EKONOMİSİ YÖNÜNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ	67
8.1. Sözleşmeli Tarımın Çiftçi Eğitimine Olan Katkıları	67
8.2. Sözleşmeli Tarımın İşletme Yönetimine Olan Katkıları	67
8.3. Sözleşmeli Tarımın Ürünlerin İşlenmesi ve Pazarlanmasına Olan Katkıları	69
9. SÖZLEŞMELİ TARIMLA İLGİLİ YENİ DÜZENLEMELERİN YAPILMASI VE İDEAL TARIMSAL ÜRETİM SÖZLEŞMELERİNDE BULUNMASI GEREKEN KOŞULLAR	70
10. SONUÇ VE ÖNERİLER	74
KAYNAKLAR	
EKLER	
EK-1: Araştırmada Veri Toplamada Kullanılan Anket Formları	
EK-2: Ek Çizelgeler	

ÖNSÖZ

Gelişmekte olan ülkelerde ve Türkiye’de ekonomik kalkınmanın hızlandırılması ve ekonomide dengeli ve istikrarlı bir büyüme hızına ulaşılabilmesi için, ekonominin çeşitli kesimlerine yönelik politikaların bir bütün olarak değerlendirilmesine gereksinim bulunmaktadır. Bu kapsamda özellikle sanayi ve ticaret işletmelerinin yapısal sorunlarının çözümü ve piyasa paylarının artırılabilmesi için, tarım ile sanayi ve ticaret kesimlerinin entegre edilmesi gerekmektedir. Bu entegrasyon çeşitli araçlar ile sağlanabilmekle birlikte, sözleşmeli üretim modeli bunlardan en yaygın olanıdır.

Tarımın diğer kesimlere entegre edilmesinde bir araç olarak kullanılan sözleşmeli üretim modelinin; üreticiler, firmalar ve ulusal ekonomi yönlerinden orijinal verilere dayalı olarak araştırılması, mevcut modelin iyileştirilebilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Ülkemizde bugüne kadar araştırmacıların yeterince ilgilenmedikleri bu alana ilişkin olarak yürütülen bu projenin sonuçları, karar organlarına yardımcı olabilecektir. Bu projenin yürütülmesine destek sağlayan Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü Müdürü Dr. Tülay Yıldırım ve Müdür Yardımcısı Dr. Ahmet Bayaner’e, proje sonuçlarının tartışıldığı Workshop’un değerli katılımcılarına ve özellikle araştırma sonuçlarını değerlendiren Ç.Ü. Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü Öğretim Üyesi Doç.Dr. Faruk Emeksiz’e, sabırla anket formlarının doldurulması için değerli zamanlarını ayıran firma yöneticileri ve üreticilere, görüş ve değerlendirmelerinden yararlandığımız kamu kuruluşları ve meslek örgütlerinin yöneticilerine teşekkürü bir borç biliriz. Araştırma projesinin ulusal tarım politikası yürütücülerine ve konu ile ilgilenenlere yardımcı olması en büyük dileğimizdir.

Prof. Dr. Ahmet ÖZÇELİK
Proje Yürütücüsü

YÖNETİCİ ÖZETİ

Sözleşmeli üretim, sanayi ve ticaret firmaları ile üreticiler arasında üretiminden önce yapılan, çiftçinin belirli bir ekiliş alanı ve üretim sorumluluğunu yüklenmesine karşın, firmaların da elde edilecek ürünü belirli koşullarda almayı garanti ettiği anlaşmaya dayalı üretim modelidir. Bu model ile üretim, işleme ve pazarlama birimleri arasında organik bir ilişki kurulmaktadır. Sözleşmeli üretim, piyasa ekonomisine geçiş sürecinde olan, tarımsal üretimin çoğunlukla küçük işletmelerce yapıldığı ve çiftçilerin genellikle alıcılar karşısında etkin bir biçimde organize olamadığı ülkeler için uygun bir modeldir.

Araştırmanın amacı, sözleşmeli tarımın üreticiler ve firmalar açısından avantaj ve sorunlarının incelenmesi, modelin sürdürülebilir doğal kaynak kullanımı ve üretici geliri üzerinde önemli etkilerinin olup olmadığının saptanmasıdır. Sözleşmeli üretimin uygulamaları ve sorunları ile ilgili bilgiler olmadan bu modelin geliştirilmesi ile ilgili politikaları saptama olanağı bulunmamaktadır. Araştırmada sözleşmeli tarım yaptıran firmalar, sözleşmeli tarım yapan ve yapmayan işletmelerden anket ile toplanan birincil veriler ile diğer kuruluşların kayıtlarından elde edilen veriler analiz edilmiş ve yorumlanmıştır. Bu amaçla makarnalık buğday, kesme çiçek, sanayi tipi domates, Amerikan tipi tütün ve patates gibi hem ülke ekonomisi açısından önem taşıyan, hem de ihracat olanağı olan, sanayide hammadde olarak kullanılan ve görece olarak çok sayıda üretici kitlesini ilgilendiren 5 ürün seçilmiştir.

Türkiye’de şeker pancarı, tohumluk, sebzeler, hububat, kesme çiçek, Amerikan tipi tütün, broiler, süt ve besi sığırcılığı, arıcılık gibi faaliyetlerde sözleşmeli üretim yapılmaktadır. Meyvelerde henüz bu modelden yeterince yararlanılamamakta olup, bunun en önemli nedeni, gelecek yıllarda bu ürünlerin piyasasında oluşacak fiyatların yüksek derecede belirsizlik içermesidir. Bolu, Adapazarı ve Balıkesir’de 2.276 ha alanda Amerikan tipi tütün, Kahramanmaraş, Şanlıurfa ve Hatay’da 7.332 da alanda makarnalık buğday sözleşmeli olarak üretilmektedir. Antalya’da 2.499 da alanda 55 firma kesme çiçek üretimini organize etmekte, üretim alanlarının % 87’si sözleşmeli üreticilerce yapılmaktadır. Bursa’da 20.000 üretici ile yaklaşık 235.000 da alanda sanayi tipi domates ekimi yapılmakta ve yıllara göre üretimin % 74-91’i sözleşmeli üretim ile gerçekleştirilmektedir. Nevşehir, Niğde ve diğer illerde yaklaşık 70.000 da alanda sözleşmeli patates üretilmekte ve toplam üretimin % 10’u sözleşme ile sağlanmaktadır.

Türkiye’de sanayi ve ticaret işletmelerinin karşılaştıkları hammadde tedariki sorunları çoğunlukla tarım işletmelerinin yapısal özelliklerinden kaynaklanmaktadır. İşletmelerin küçük ve çok parçalı olması, sözleşmeli üretimin organizasyonunda önemli bir sorundur. Küçük ve çok sayıdaki üretim birimlerinde teknik koşullara uygun üretim yapmak veya sözleşmelerde sıralanan teknik koşullara bireysel üreticilerin tam olarak uyumunu sağlamak genellikle mümkün olmamaktadır. Sözleşmeli üretim yapmayan üreticilerin bankalarla çalışma oranları, sözleşmeli üretim yapan üreticilerden daha yüksek olup, sözleşmeli üreticilere firmaların aynı ve nakdi girdileri sağlanması, bu işletmelerin banka kredilerine olan talebini azaltmaktadır.

Üreticiler ve firmalar genellikle sözleşmeli üretimi sürdürmek eğilimindedir. Üreticilerin sözleşmeli tarımı tercih etmelerinin başlıca nedeni, ürünlerin pazarlanması ile ilgili riskleri azaltarak satışı ve mümkün olursa da fiyatı garanti altına almaktır. Böylece üretim ve pazarlama riskleri kısmen de olsa üreticiler ile firmalar arasında paylaşılabilir.

Firmalar sözleşmeli üreticilerin seçiminde; arazi varlığı, sulama olanakları, alet ve makina varlığı, aile işgücü varlığı, işletme arazilerinin firmanın tesislerine uzaklıkları ve üreticilerin sosyal niteliklerini dikkate almakta ve genellikle bir yıl önce firmalara verdikleri taahhütlere uymayan üreticiler ile bir yıl sözleşme yapılmaması tercih edilmektedir. Bu durum alternatif ürün ve sözleşme yaptıran firmaları seçme olanaklarının olduğu bölgelerde üreticileri fazla etkilememekle birlikte, Amerikan tipi tütün ve patates üretiminde oldukça etkili olmaktadır.

Sözleşmeler genellikle sanayi ve ticaret firmalarınca tek yanlı olarak hazırlanmakta, bu belgelerde çoğunlukla üreticilerin yükümlülükleri ve üretim süreci ile ilgili işlemler sıralanmakta ve hazırlanan matbu sözleşmeler üreticilerce çoğunlukla okunmadan ve tartışılmadan onaylanmaktadır. Bu durumda üreticiler, sözleşmelerin içeriğinden çok, üretim sürecinde tarımsal üretim ile tarım dışı kesimlerin entegrasyonundan doğacak aynı ve nakdi krediler, teknik hizmetler ve diğer avantajlar ile

ilgilenmeleri kaçınılmaz olmaktadır. Ayrıca uygulanan sözleşmelerin anlaşılması oldukça güç, içerikleri de konu ile ilgili Tebliğ ile çelişmekte ve genellikle sözleşmelerin bir kopyası üreticilere verilmemektedir.

Üreticiler yönünden sözleşmeli tarım uygulamaları, yeni teknolojilerin ve tekniklerin tarıma transferi ve uygulanması, üretim alanı, miktarı ve kalitesinde artışlar sağlanması, ürünlerin pazarlanması, işleme oranlarının yükseltilmesi ve tarımda girdi kullanımının düzenlenmesi yönlerinden tarımsal kalkınmaya yardımcı bir araç olmaktadır.

Amerikan tipi tütün üretimi hariç, incelenen diğer dört üründe sözleşmeli üreticilerin hemen hemen yarısı, firmaların belirledikleri ürün fiyatından memnun olmadıklarını ve bu modelin en önemli sorununu fiyat tespiti olduğunu belirtmişlerdir. Buna göre dikey entegrasyonun amaçlarından biri olan fiyat garantisi, mevcut uygulama ile sağlanmış olsa bile, söz konusu fiyatlar üreticileri tatmin etmemektedir. Makarnalık buğday hariç, diğer üç üründe günümüzde sözleşmeli üretim yapmayan üreticilerin önemli kısmı geçmiş yıllarda bu model içinde çalışmış, ancak memnun olmadığı için sözleşmeli üretimi devam ettirmemişlerdir. Mevcut uygulamaların iyileştirilmesi durumunda, bu üreticileri de model içine alabilme olanağı bulunmaktadır.

Mevcut sözleşmeli üretim uygulamalarının üreticilerin gelirlerini istenilen düzeyde artıramadığı belirlenmiştir. Sözleşmeli tütün ve makarnalık buğday üretimi hariç, diğer ürünlerde sözleşmeli üretimin üretici geliri üzerine önemli bir katkısı bulunmamaktadır. Bunun için mevcut modelin özellikle ürün fiyatlarının belirlenmesi, üretim girdi ve hizmetleri tedariki ile ürün bedellerinin ödenmesi gibi doğrudan üretici gelirini etkileyen unsurlarının yeniden düzenlenmesine büyük ölçüde ihtiyaç bulunmaktadır. Aksi halde bu modeli sürdürmek üretici yönünden çekiciliğini çok kısa sürede kayıp edebilir.

Firmaların çeşitli sorunları bulunsu bile, genelde istenilen miktar ve kalitede ürün temin edilebilmekte, istenilen girdiler kullanılarak istenilen çeşitler üretilebilmekte ve böylece firma faaliyetlerinin istikrarı ve sürekliliği sağlanabilmektedir. Bu modelde firmalar çiftçi eğitimi ve uygun tarımsal teknolojilerin yayılması ile ilgili olarak yeterince faaliyette bulunmamaktadır. Üretici ve firma arasında yapılan tarımsal üretim sözleşmesi ile alıcı kuruluşlar, tarım işletmelerinde bütün karar alma ve uygulama süreçlerine müdahaleler yapmakta, ancak firmaların önerilerinden dolayı üreticilerin ürünlerinde oluşan zararların sorumluluğunu firma üstlenmemektedir. Ancak bu model ile pazara yönelik olan bütün ürünlerin pazara arz oranları aynı ürünü sözleşme yapmadan üreten işletmelerden daha yüksek olup, bu model ile ürünlerin pazarlanması kolaylaşmakta ve sanayide işleme oranları yükselmektedir.

Türkiye’de tarımın sanayi ve ticaret kesimlerine entegre edilmesinde, dikey entegrasyon çoğunlukla sözleşmeli üretim ile sağlanmaktadır. Bununla birlikte geçmiş yıllarda sanayi tipi domates ve patates üreticilerinin yörelerinde kurulan sanayi ve ticaret işletmelerine ortak olmaları başlangıçta teşvik edilmiş ise de, bu uygulama çeşitli nedenlerle başarılı olamamıştır. İncelenen ürünlerde tarım kooperatifleri aracılığıyla sanayi ve ticaret işletmelerine iştirak yapılmadığı ve sağlıklı işbirliğinin de kurulmadığı görülmektedir.

Uygulamada alıcılar, üreticilerin veya her iki tarafın da sözleşmenin bazı maddelerine veya tamamına uymadıkları durumlar ile karşılaşmaktadır. Özellikle üreticilerin sözleşmeli ürünlerin alıcılara teslimi, alıcıların da aynı ve nakdi girdilerin tedarik edilmesi, ürünlerin zamanında alınması ve ürün bedellerinin zamanında ödenmesi gibi hususlara uymadıkları görülmektedir. Alıcılar üreticilerden sözleşmelerin onaylanması sırasında, emniyet açısından emre muharrer bono almaktadır. Üreticilerin firmalardan olan sorumluluklarının gereğinin yerine getirilmesini isteyebilecekleri herhangi bir olanağa ve baskı grubuna sahip olmadıkları görülmektedir. İncelenen ürünlerde hazırlanan sözleşmeler karşılıklı görüşmeler yoluyla değil de, sanayi ve ticaret firmalarınca hazırlanmakta ve bunlar sözleşmeli tarım yapmak isteyen üreticilerce onaylanmaktadır. Dolayısıyla üreticiler sözleşme koşulları üzerinde herhangi bir değişiklik yapılmadan, hazırlanan matbu sözleşmeleri kabullenmek durumunda kalmaktadır.

Ülkemizde şeker pancarı, sanayi tipi domates ve diğer sebzelerde grup sözleşmesi uygulaması yapılmakta ve bunun için 20-30 üretici bir grup yapılarak, üreticiler birbirlerinin alıcılar ile olan borç ilişkilerinde zincirleme olarak sorumlu tutulmaktadır. Bu uygulamanın üreticiler arasında çeşitli sorunlara neden olduğu ve üreticilerin memnun olmadıkları gözlenmiştir. Bunun yerine bireysel sözleşmelerin yapılması daha yararlı olacaktır.

Ürün bedellerinin ödenmesi ile ilgili olarak sözleşmelerde genel olarak bir ödeme planları olmasına karşın, ödemeler genelde hasattan sonra çok geniş bir zaman dilimine yayılarak yapılmakta ve bu işlem gelecek yılın ekim zamanına kadar uzayabilmektedir. Ürün bedelinin ödemesindeki gecikmeler, üreticileri zarara uğratmakta ve modelin çekiciliğini olumsuz etkilemektedir.

Sözleşmelerde belirtilen teknik kurallar üreticilerce genellikle okunmadığı için, bunların çoğunlukla tam olarak yerine getirilememektedir. Amerikan tipi tütün, sanayi tipi domates ve patates üretiminde münavebeye uyulmaması, kesme çiçek, sanayi tipi domates ve patates üretiminde aşırı gübre ve ilaç kullanımı, aşırı toprak işleme, sulama ve özellikle toprak fümigasyonunda çevre ve insan sağlığını tehdit eden maddelerin kullanımı süreci yoğun olarak devam etmektedir. Teknik koşullara bireysel işletmelerde uyum derecesinin denetimi ve geliştirilmesi yönünden öncelikle firmalar ve kamu kuruluşlarına önemli görev ve sorumluluklar düşmektedir.

Sözleşmeli üretimde fiyatlandırma politikaları başarı ve/veya başarısızlığı belirleyen en önemli faktörlerden biridir. Sözleşmeli üretimde fiyatların saptanmasında çok farklı yöntemler izlenebilir. Sözleşmeli ürünlerin satış fiyatları firmalarca saptanmaktadır. Ülkemizde destekleme kapsamındaki ürünler hariç, sabit fiyatlı sözleşme uygulamasından çok, fiyat yönünden açık uçlu sözleşmeler yapılabilmektedir. Bu sistemde; firma, Tarım İl ve İlçe Müdürlüğü ve üretici temsilcilerinden oluşan bir komisyon, ürün teslimi dönemlerinde, haftalık ürün fiyatlarını belirleyebilmektedir. Bununla birlikte ürün maliyetleri ve ulusal ve uluslararası pazar fiyatlarının birlikte dikkate alındığı bir yöntem ile de sözleşmeli ürünlerin fiyatları saptanabilir.

Sanayi ve ticaret firmaları sözleşmeli tarım konusundaki sorunların çözümü ve hammadde tedariki fonksiyonunun iyi işletilebilmesi için, genellikle bünyelerinde tarım birimleri oluşturmuşlardır. Ancak bu birimlerde yeterli sayıda ziraat mühendislerinin istihdam edilmediği ve hammadde tedariki fonksiyonunun sınırlı sayıda teknik eleman ile organize edildiği görülmektedir. Firmalar çiftçi eğitim ve yayım konularına yeterince önem vermedikleri için, genellikle bu birimlerde yayım elemanı istihdam etmemektedirler. Firmalar tarım birimlerini işlevsel hale getirmeli ve yeterli sayıda tarım uzmanı istihdam etmelidir.

Sözleşmeli üretimin doğal olaylardan zarar görmesi nedeniyle firma ve üreticiler birbirlerinden herhangi bir hak talep etmemekte ve iki taraf da önemli ölçüde kayıba uğramaktadır. Bunun için sözleşmeli olarak üretilen ürünlerin tarım sigortaları kapsamında sigortalılaşmasına başlanmalıdır.

Sözleşmeli üretimde taahhüt edilen üretim alanından alınabilecek ürün miktarının belirlenmesinde, üreticilerin gerçek verimleri, mümkün olursa alt ve üst sınırlar olarak belirlenmeli ve firmalarca ekim alanı ve hammadde tedariki planlaması objektif esaslara uygun ve gerçekçi biçimde yapılmalıdır. Taahhüt edilen ürün miktarından kabul edilebilecek ölçüdeki sapmalar dışında, eksik ürün teslim eden üreticilere ceza uygulaması yapılabilir.

Ürün bedellerinin ödenmesinde, sözleşmelerde belirli olan ödeme planından sapmalar olması durumunda, ceza faizi uygulamasına gidilmelidir. Bu amaçla TC Merkez Bankası reeskont faiz oranı veya enflasyon oranı esas alınabilmelidir. Firmaların çeşitli içsel nedenlerinden dolayı sözleşmeli ürünleri teslim almaması nedeniyle oluşan ürün kayıplarının tazmin edilmesi ile ilgili düzenlemeler yapılmalıdır.

Sözleşmeli üretimde üreticilerin rasyonel gübreleme, ilaçlama, toprak işleme ve bakım işleri yapamadıkları gözlenmektedir. Sözleşmeli üretimde bütün teknik koşullar firmalarca belirlenmekte, ancak firmalar tarımda aşırı kimyasal ve doğal kaynak kullanımının neden olduğu çevre maliyetleri konusunda hiçbir sorumluluk üstlenmemektedir. Çevresel maliyetlerin alıcı ve üretici arasında eşitlik ilkesi çerçevesinde paylaşılması gereklidir. Bu bakımdan özellikle firmaların yetiştirme tekniklerini yeniden gözden geçirmesi, toprak ve su kirliliğinin kontrolü ve çiftçilerde çevre duyarlılığının artırılmasına yönelik eğitim ve yayım çalışmaları yapmaları gerekecektir. Sözleşmeli üretimde münavebenin zorunlu olarak uygulanması sağlanmalıdır.

Sözleşmeli üretimin geliştirilmesi ve mevcut sorunların çözümü konusunda sorumluluk sadece üreticiler, üretici örgütleri ve sanayi ve ticaret firmalarına yüklenmemelidir. Bu konuda kamu kuruluşları ve özellikle Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'na sözleşmeli üretim ile ilgili teknik ve hukuki çerçevede düzenlemelerin yapılması sorumluluğu düşmektedir. Ayrıca Bakanlık İl ve İlçe Müdürlükleri model içinde etkin hale getirilmeli ve yöresel uygulamalar bu birimler tarafından sürekli olarak izlenmeli, kontrol edilmeli ve değerlendirilmelidir.

Sözleşmeler hem üretici, hem de alıcı veya iki taraf içinde karşılıklı sorumluluklar getirmeli, uygulamanın iyileştirilmesine yardımcı olmalı ve her iki tarafı da teşvik edebilecek özellikte olmalıdır. Modelin başarılı olarak işletilebilmesi için, mutlaka denetim mekanizmalarının kurulması, mevcut uygulamaların izlenmesi ve model içindeki görevlerini yerine getirmeyen taraflara yaptırımların uygulanması yararlı olacaktır. Devlet sözleşmeli üretim modelini tarım ile sanayi ve ticaret kesimlerinin entegrasyonunda bir araç olarak kullanmalıdır.

Model içinde üreticiler ile sözleşme yapan firmaların tarımsal kredi bankaları bünyesinde kredi karşılık fonu oluşturmaları, yararlı bir uygulama olabilir. Bu fondan söz konusu firmaların sözleşmeli üreticileri, üretim ve satış sözleşmelerini kullanarak başka bir güvenceye gerek kalmaksızın kredi kullanabilmelidir. Böylece sözleşmeler bir kredi güvencesi olabilecektir. Ayrıca kredi politikalarında yapılabilecek yeni düzenlemeler ile özel bankaların da sözleşmeli üretim modelinin finansmanına katılımı teşvik edilmelidir.

Sözleşmeli üretimin iyileştirilmesi kapsamında üretici birlikleri veya kooperatiflerin sözleşmelerde bir taraf olması durumunda, devlet yürütmekte olduğu yüksek maliyetli ve verimli olmayan kamu yayımı hizmetleri, girdi tedariki ve dağıtım gibi faaliyetlerini bu örgütlere devredebilir. Böylece çok sayıda, dağınık, güçsüz ve örgütlenmemiş olan küçük üreticilerin, örgütlenerek sözleşmeli üretimde bir taraf olmaları, pazarlık güçlerini artırmaları ve sözleşme koşullarını karşılık görüşmeler ile belirleyebilmelidir.

Sözleşmeli üretim modelini teşvik edecek, modelin tarafları olan üretici, firma ve devlete çeşitli görevler verecek, uygulanabilir ve kesimlerin çeşitli sorunlarını çözebilecek ve tarafların çıkarlarını koruyabilecek yeni sözleşmeli tarımsal üretim tebliğinin hazırlanması ve yürürlüğe girmesine gereksinim bulunmaktadır. Bu düzenlemede, tarımsal üretim sözleşmesinin üretim ve satış sözleşmesi veya karma sözleşme özelliği dikkate alınmalıdır. Sözleşmelerde ürün kabulü ile ilgili genel kurallar, özellikle fire oranlarının üst sınırları belirlenmeli ve fire oranları eksperlerce saptanmalıdır. Firma elemanlarınca kontrol edilerek teslim alınan ürünlerin sorumluluğu firmaya ait olmalı, üreticilere verilen girdi ve hizmetlerin kesin olarak verileceği tarihler belirlenmeli, girdi ve hizmet bedelleri tahsilat zamanındaki fiyatlar esas alınarak hesaplanmalı ve bunlara kesinlikle faiz uygulanmamalıdır. Ürün bedellerinden yapılan kesintiler çok açık olarak üretici belgelerinde gösterilmeli, her aileden tek bir kişi ile aynı üründe sözleşme yapılabilmeli, sözleşmeler tarım kooperatifleri, üretici birlikleri veya İl ve İlçe Müdürlüklerince onaylanarak yürürlüğe girmeli ve üreticiler ile firmalar arasındaki sorunların çözümü için tahkim kurulu oluşturularak etkin olarak çalıştırılması sağlanmalıdır.

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Tarım ile sanayi ve ticaret kesimleri arasında çeşitli yollarla dikey entegrasyonun kurulması ile tarım ürünlerinin oransal olarak önemli kısmı çeşitli düzeylerde işlenerek tüketicilere sunulabilir. Böylece dayanıklılığı artırılmış ve değeri yükseltilmiş olan ürünlerin alternatif kullanım olanakları ile arz elastikiyetleri yükseltilebilecek ve aktif pazar stratejileri izlenebilecektir. Sanayinin gelişmesini etkileyen, endüstriyel ve ticari maliyetleri yükselten en önemli faktör, kapasite kullanım oranının genellikle düşük olmasıdır. Ülkemizde gıda sanayiinde atıl kapasite % 50'lerde ve tarım ürünlerinin sanayide işlenme oranı ise % 10 düzeyindedir (Özkaya vd., 1995). İşletmeler yeterli ve kaliteli hammaddeyi, uygun fiyatlar ile tedarik edemediği sürece, üretim ve pazarlama politikalarının etkinliği yükseltilememektedir. Üreticiler ise yeterli pazar haber ve bilgilerine ulaşarak, buna göre üretim planlarını yapamadıkları için, ürünlerini hasattan sonra uygun bir fiyat ile satış olanağını bulamamaktadır.

Tarım ile sanayi ve ticaret kesimleri arasında, eşitlik ilkesine dayalı bir ilişkinin kurulması ve yaratılan katma değerın sağlıklı bir biçimde paylaşılmasına yönelik bir sistemin oluşturulması gerekir. Bu amaçla dünyada birçok ülkede doğrudan bireysel üreticiler veya üretici örgütleri ile sanayi ve ticaret işletmeleri arasında sözleşmeli üretim yapılmaktadır (Glover, 1992; Minot, 1993; Ling and Liebrand, 1995; Anonymous, 1996/b). Sanayiye uygun hammaddelerin yeterli miktarda ve düzenli bir biçimde üretilmesi ve tedarik edilmesi konusu bu firmaları üreticilerle doğrudan ilişki kurmaya yöneltmiş ve işletmeler sözleşmeli tarıma başlamışlardır. Sözleşmeli üretim, birçok ülkede üreticiler ile firmalarca çeşitli risklere karşı bir garanti olması nedeniyle tercih edilen bir üretim ve pazarlama modelidir.

Sözleşmeli tarımda üreticilerin belirli zaman, miktar ve kalitede ürünü sözleşme yapan kuruluşa teslimi taahhüt etmelerine karşın, söz konusu kuruluşun bu ürünü belirli fiyattan satın almayı garanti etmesi ve bu üretim faaliyetleri için gerekli girdi, teknik bilgi ve hizmetleri sağlaması gerekmektedir (Kumuk ve Özerin, 1994). Bu modelde, üretici ve firmalar arasında yapılan sözleşmelerde, üretimde kullanılan girdilerin miktarı, özellikleri, kullanım zamanı, uygulama yöntemleri ve diğer uygulamalar belirlenebilmektedir. Bu bakımdan sözleşmeli üretimde, firmaların çiftçi eğitimi ve yayım işlevlerine ağırlık vermeleri ile çevre duyarlı tarımsal tekniklerin kullanımının yaygınlaştırılması ve kaynakların sürdürülebilir kullanımına katkı sağlanabilir. Modelin başarılı olabilmesi için, model içinde üreticiler, firmalar ve devletin görevleri tanımlanmalı ve sisteme denetim mekanizması entegre edilmelidir.

Sözleşmeli tarım, piyasa ekonomisine geçiş sürecinde olan, tarımsal üretimin çoğunlukla küçük işletmelerce gerçekleştirildiği ve çiftçilerin genellikle alıcılar karşısında etkin bir biçimde organize olamadığı ülkeler için uygun bir modeldir. Türkiye ekonomisi ve dolayısıyla tarımı bu özellikleri taşımaktadır. Ülkemizde sözleşmeli tarım uygulaması çok yeni değildir. Şeker pancarı tarımı ile sözleşmeli üretim başlamış ve daha sonra özellikle ihracata yönelik sanayi tipi domates ve diğer sebzelerin yetiştiriciliği, kesme çiçek, Amerikan tipi tütün, patates, tohumluk, yem bitkileri ve tahıl üretiminde sözleşmeli tarım uygulaması yaygınlaşmıştır. Bu model hayvancılıkta özellikle et ve yumurta tavukçuluğu ve besicilik alanlarında da uygulanmaktadır.

Ülkemizde ham ve işlenmiş tarım ürünlerinin üretimi ve ihracatının geliştirilmesi için, öncelikle tarım işletmelerinin üretim ve pazarlama sorunlarının çözümlenmesi ve pazara entegre olmaları sağlanmalıdır. Bunun için makro tarım politikalarında, sözleşmeli tarımın uygulanmasının geliştirilmesi ana hedef olarak belirlenmiştir (Anonymous, 1995/a; Anonymous, 1995/b; Anonymous, 1997/d). 30 Haziran 1996'da konu ile ilgili ilk Tebliğ yayınlanmış ve 1 Ağustos 1998'de ise bu Tebliğ'de yeni düzenlemeler yapılmıştır (Anonymous, 1996/a; Anonymous, 1998/c). Ancak ülkemizde sözleşmeli tarım ile ilgili sorunlar çözümlenememiş, bu konu ile ilgili ayrıntılı tarım politikası hedefleri de saptanamamıştır. Ayrıca sözleşmeli tarım yapan üretici sayısı, üretim alanı, üreticilerle sözleşme yapan kuruluş sayısı ve hukuksal nitelikleri, üreticilerin niçin ve hangi koşullarda sözleşmeler yaptıkları bilinmemektedir. Konuya kamu kuruluşları ve üretici örgütlerinin yeterince ilgi göstermemesi ve uygulamaların izlenmemesi nedeni ile uygulamada tarafların sorunlarına çözüm bulunması büyük ölçüde gecikmektedir.

Türkiye'de sözleşmeli tarımın fiyat, pazar ve gelir avantajlarından üreticilerin en iyi biçimde yararlanması, ham ve işlenmiş tarım ürünleri ihracatının artırılması, üreticilerin pazara yönelik faaliyetlere işletmelerinde ağırlık vermeleri ve dolayısıyla tarımsal gelişmenin sağlanması için, konunun, alanda madde bazında yapılan çalışmalarla bütün yönleri ile ortaya konulması gereklidir.

Sözleşmeli üretimin ürün bazında ve yöresel olarak kapsamlı bir şekilde araştırılması, sağlıklı karşılaştırmalar yapılmasına yardımcı olabilecektir. Bunlar yapılmadan sözleşmeli tarımla ilgili yargıda bulunmak ve bu modeli ideal bir işbirliği olarak tanımlamak, gelecekteki uygulamaların riske atılmasına neden olabilir.

Araştırmada test edilen iki hipotezden birincisi, sözleşmeli tarımın üretici geliri üzerinde önemli etkisinin olduğu ve ikincisi ise, bu modelin doğal kaynakların sürdürülebilirliğini olumsuz etkilediği hipotezidir. Bunun için alan çalışmasına dayalı olarak mevcut yapı içinde tarım ile sanayi ve ticaret kesimlerinin ilişkileri incelenmiş, tarafların sorunları belirlenmiş, madde bazında ve genel tarım kesimi için uygun alternatiflerin geliştirilmesi ile mevcut sistemin iyileştirilmesi için üreticiler, sanayiciler ve devlete düşen görev ve sorumlulukların belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırma sonuçları, karar alma organlarına ulusal tarım politikalarının saptanması ve yürütülmesinde, özellikle sanayinin hammadde temini ile ilgili sorunlarının çözümü, ihracata yönelik tarım ürünleri üretiminin artırılması ve tarımın pazara entegrasyonuna yönelik politikaların belirlenmesi ve uygulanmasında yol gösterici olabilecektir.

1.2. Araştırmanın Kapsamı

Ülkemizde bazı ürünlerde uygulanan ve tarımın pazara entegrasyonu açısından büyük önem taşıyan sözleşmeli tarımın mevcut durumu, sözleşme tipleri ve bu modelin daha etkili olabilmesi için alınması gereken önlemlerin saptanması amacı ile Antalya, Şanlıurfa, Bolu, Nevşehir ve Bursa İlleri'nde sırasıyla sözleşmeli kesme çiçek, makarnalık buğday, Amerikan tipi tütün, patates ve sanayi tipi domates üretimi yapan işletmelerle, sözleşmeli tarım yapmayan işletmeler, üretim maliyetleri, birim alana brüt ve net kar düzeyleri saptanmış, modelin üretici geliri üzerine olan etkileri ve sürdürülebilir kaynak kullanımı yönünden analizi yapılmıştır. Üreticilerin mevcut sözleşme tip ve koşullarından kaynaklanan sorunları saptanmıştır. Sözleşme yapan firmalara uygulanan anketler ile firmaların bu model ile ilgili sorunları, beklentileri, sistemin iyileştirilmesine ilişkin önerileri, üreticilere yönelik yayım hizmetleri, üretim teknikleri konularındaki önerileri ve bunların belirlenmesinde dikkate alınan esaslar araştırılmıştır. Mevcut durum tespit edildikten sonra, modelin özellikle üretici-firma ilişkilerinin geliştirilmesi ve tarımın pazara entegrasyonu olanaklarını sınırlayan sorunları belirlenmiş ve bunların giderilmesi için ulusal ve yerel ölçekte ve özellikle madde veya ürün bazında alınması gereken önlemler, üretici ve firmaların karşılıklı çıkarlarının korunması için ideal sözleşme tipleri ve bunların içerikleri genel olarak incelenmiştir. Konu ile ilgili olarak yerel mahkemeler ve Yargıtay'a ulaşan davalarla ilgili kararlar incelenmiş ve bunlar sözleşme koşullarının irdelenmesi ve çözüm önerilerinin geliştirilmesinde kullanılmıştır.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

2.1. Materyal

Araştırmada seçilen illerdeki ilgili ürünlerin üreticileri ve sözleşme yapan firmalardan anket ile toplanan birincil veriler ile kuruluşlardan elde edilen ikincil veriler kullanılmıştır. Ayrıca sözleşmeli üretim ile ilgili ülkemizde ve diğer ülkelerde yapılmış bilimsel araştırmalar, istatistiksel veriler, kalkınma planları ve programları ile konu ile ilgili olarak yargı organlarına ulaşan davalarla ilgili kararlar da incelenmiştir. Üreticiler ve firmalarda veri toplamak için kullanılan anketler, araştırmanın amacına uygun olarak, yeterli bilgileri temin edebilecek şekilde düzenlenmiştir (Ek-1). Anketler, Nisan-Haziran 1998 ayları arasında uygulanmıştır.

2.2. Yöntem

2.2.1. Örnek İşletmelerin Seçilmesinde Uygulanan Yöntem

Araştırma; Şanlıurfa, Antalya, Bursa, Bolu ve Nevşehir İlleri olmak üzere 5 ilde yürütülmüştür. Bu amaçla Şanlıurfa İli'nde makarnalık buğday, Antalya İli'nde kesme çiçek, Bursa İli'nde sanayi tipi domates, Bolu İli'nde Amerikan tipi tütün ve Nevşehir'de ise patates üretimini sözleşmeli ve sözleşme yapmadan yapan işletmeler incelenmiştir. Sözleşmeli üretim yapan ve yapmayan işletme gruplarının ayrı ayrı analiz edilmesi amaçlandığından, öncelikle belirlenen 5 üretim faaliyetinde sözleşme yapan işletmecilerin isimleri, adresleri ve sözleşmeli üretim alanları, söz konusu işletmelerle sözleşme yapan firmalardan elde edilmiştir. Sözleşme yapmadan aynı ürünleri üreten işletmelerin tespitinde ise, sözleşmeli üretim yapan işletmelerin bulunduğu köylerde, bu faaliyetleri sözleşmesiz olarak yapan

tüm işletmeler çerçeveye dahil edilerek, üzerinde çalışılacak küme oluşturulmuştur. Buna göre ürünler itibarıyla yapılan işlemler kısaca aşağıda özetlenmiştir.

(i) Makarnalık Buğday: Ülkemizde makarnalık buğday üretiminde bir anonim şirket¹ tarafından Şanlıurfa, Hatay ve Kahramanmaraş İlleri'nde sözleşmeli üretim yaptırılmaktadır. Ekim alanı, çiftçi sayısı ve üretim miktarı Şanlıurfa'da en yüksek olduğu için, bu il araştırma alanı olarak seçilmiştir. 1996-1997 üretim yılında firmanın bölgede 8 köyde 11 adet çiftçi ile 3.050 dekar alanda sözleşmeli üretim yaptığı belirlenmiştir. Sözleşmeli üretim yapan işletmelerde tam sayım yapılmış ve tamanına anket uygulanmıştır.

Sözleşmeli üretimin üreticilerin gelirleri ve diğer özellikleri üzerindeki etkilerini analiz etmek için, sözleşmeli üreticilerin bulunduğu 8 köyde, sözleşme yapmadan makarnalık buğday üretimi yapan işletmelerin üretim alanları bu köyler ziyaret edilerek saptanmıştır. Bu tespit sırasında sözleşmeli üretim sadece sulanabilen alanlardaki işletmelerle yapıldığından, sulama imkanına sahip olan sözleşme yapmayan makarnalık buğday üreticileri ve ekim alanları belirlenmiştir. Bu özelliklere sahip olan işletme sayısı 264 olarak saptanmıştır. İşletmelerin arazi varlıkları içinde makarnalık buğday için ayırdıkları arazi genişliklerinin oluşturduğu dağılımın yapısı dikkate alınarak, Neyman Örneklem Yöntemi ile örnek hacmi bulunmuştur. Örnek hacminin belirlenmesinde; " $n = \frac{N \cdot \sum(N_h S_h^2)}{N \cdot D^2 + \sum(N_h S_h^2)}$ " formülü kullanılmıştır (Yamane, 1967). Burada; n: örnek hacmi, N_h : tabakadaki birim sayısı (frekans), S_h : h. tabakanın standart sapması, N: toplam işletme sayısı ve $D = d/z$ olup, d: ortalamadan belirli (%10) orandaki sapmayı ifade etmektedir. % 90 güven aralığında örnek hacmi; 48 olarak hesaplanmıştır.

(ii) Kesme Çiçek: Antalya İli Merkez ve Serik İlçeleri'nde kesme çiçek üretimi yoğunlaşmaktadır. Bu ilçelerden seçilen 6 köyde 124 sözleşmeli üretim yapan ve 27 adet sözleşme yapmadan kesme çiçek üretimi yapan işletme, hem arazi çalışmaları, hem de sözleşme yapan firmaların kayıtları incelenerek saptanmıştır. Sözleşme yapmadan kesme çiçek üretimi yapan 27 işletme tam sayıma tabi tutularak tamamına anket uygulanmıştır. Sözleşmeli kesme çiçek üretimi yapan 124 adet işletmenin kesme çiçek üretim alanının oluşturduğu frekans dağılımı, normal dağılıma oldukça yakın bir özellik göstermektedir. Bu popülasyondan basit tesadüfi örneklem yöntemi ile örnek hacmi belirlenmiş ve bu amaçla; " $n = \frac{N \cdot \sigma^2}{(N-1) \cdot D^2 + \sigma^2}$ " formülü kullanılmıştır (Güneş ve Arıkan, 1988). Burada; n: örnek hacmi, N: popülasyondaki işletme sayısı, σ^2 : popülasyon varyansı ve $D^2 = (E/t)^2$ olup, bu formül ile örnek hacmi 60 olarak hesaplanmıştır.

(iii) Sanayi Tipi Domates: Bursa'da sanayi tipi domates üretimini sözleşmeli olarak yapan çiftçilerin sayısı ve ekim alanı yönünden Yenişehir ve Karacabey İlçeleri çalışma alanı olarak seçilmiştir. Bu amaçla yörede en yaygın sözleşmeli sanayi tipi domates üretimi yaptıran anonim şirket statüsündeki iki firmanın Karacabey ve Yenişehir İlçeleri'nde toplam 6 köydeki sözleşmeli çiftçileri, ilgili fabrikanın kayıtlarından belirlenmiştir. Bu köylerde söz konusu kuruluşların 226 adet sözleşmeli çiftçisi bulunmaktadır. Bu popülasyondan basit tesadüfi örneklem yöntemi ile örnek hacmi 71 olarak bulunmuştur.

Sözleşmeli sanayi tipi domates üretmeyen işletmelerin belirlenmesinde ise, öncelikle seçilen köylerde fabrikalar ile sözleşme yapan üreticiler dışında kalan işletmeler dikkate alınmıştır. Bu işletmeler sayıca az olduğundan, özellikle Yenişehir İlçesi'nde sözleşmeli domates üretimi yapmayan diğer 4 köydeki üreticiler de dikkate alınarak, sözleşmeli üretim yapmayan üreticiler için popülasyon oluşturulmuştur. Bu popülasyonu oluşturan 197 adet işletmenin ekim alanlarına göre frekans dağılımı incelenmiş ve buna göre basit tesadüfi örneklem yöntemi ile örnek hacmi 62 olarak saptanmıştır.

(iv) Patates: Nevşehir'de sözleşmeli patates üretimi Merkez ve Derinkuyu İlçeleri'nde yoğun olarak yapıldığından, bunlar çalışma alanı olarak seçilmiştir. Bu ilçelerden seçilen 6 köydeki sözleşmeli patates üretimi yapan işletmeler, sözleşmeli üretim yapanların popülasyonunu ve bu köylerde herhangi bir firma ile sözleşme yapmadan üretim yapan işletmeler ise, sözleşme yapmayan işletmelerin popülasyonunu oluşturmuştur. Seçilen köylerde 118 sözleşmeli patates üretimi yapan işletme belirlenmiş ve örnek hacmi ise basit tesadüfi örneklem yöntemi ile 65 olarak hesaplanmıştır. Bu köylerde sözleşme yapmadan patates üretimi yapan işletme sayısı 79'dur. Bu popülasyondan örnek hacmi ise basit tesadüfi örneklem yöntemi ile 34 olarak belirlenmiştir.

(v) Amerikan Tipi Tütün: Sözleşmeli Amerikan tipi tütün üretimi Bolu, Adapazarı ve Balıkesir İlleri'nde yapılmaktadır. Üretim en yoğun olduğu Bolu'da Düzce ve Çilimli İlçelerinden 6 köy

¹ Araştırma kapsamında bilgi toplanan sözleşmeli tarım yaptıran firmaların isimleri bilinçli olarak açık şekilde yazılmamıştır.

seçilmiş ve bu köylerdeki Amerikan tipi tütün yetiştiren bütün işletmeler araştırmanın popülasyonunu oluşturmuştur. Bu köylerde 294 sözleşmeli üretici bulunmakta olup, bunların oluşturduğu popülasyondan basit tesadüfi örnekleme yöntemi ile 31 işletme örnek olarak seçilmiştir. Amerikan tipi tütünü sözleşme yapmadan üreten işletme bulunmadığından, sadece sözleşmeli işletmelere anket uygulanmıştır.

Amerikan tipi tütün ve makarnalık buğdayda 1'er, sanayi tipi domateste 2 ve kesme çiçek ile patateste 4'er firma olmak üzere, toplam 12 firmaya anket uygulanmıştır. Sözleşmeli üretim yapan ve yapmayan üreticilerin birim alana sağladıkları gelir ve üreticilerin mevcut model ile ilgili görüşlerinin daha sağlıklı olarak karşılaştırılabilmesi için, örnek tarım işletmelerinin seçiminde, firmalar arasındaki uygulama farklılıklarının araştırma sonuçlarına yansıtılabilmesi için, olabildiğince farklı firmaların üreticilerinin örneğe seçilmesi amaçlanmıştır.

2.2.2. Anket Formlarının Doldurulması ve Verilerin Analizinde Uygulanan Yöntem

Tarım işletmelerinde anket ile gerçekleşmiş en son üretim yılı olan 1996-1997 yılına ilişkin fiziki, mali ve üretim kayıtları, sözleşmeli tarım ile ilgili üretici sorunları ve sözleşmeli tarım yapmayan işletmelerde ise bu modelin tercih edilmeme nedenlerinin belirlenmesine yönelik bilgiler toplanmıştır. İşletmelere yönelik üretim maliyeti formlarının doldurulmasında ise, üretim faaliyetleri için harcanan işgücü, makine çekigücü, girdi düzeyleri, verim ve fiyatlar ile ilgili bilgiler toplanmıştır. Maliyet formlarının doldurulmasında, toprak hazırlığı, bakım ve hasat işlemleri için, üretim alanlarında yaygın olarak uygulanan işlem sayısı, çekigücü, işgücü ve ekipmanlar dikkate alınarak model oluşturulmuştur. Girdi kullanımında üreticilerin fiilen kullandıkları gübre, ilaç, tohum, fide vb. miktarları ve bunlar için ödedikleri bedeller esas alınmıştır. Makine çekigücü masraflarının hesabında, üreticinin kendi makinasını kullanması halinde de, yerel birim makine kiralari esas alınmış ve makine sürücüsünün ücreti, uygulamadaki genel eğilimler nedeniyle makine ücretlerine dahil edilmiştir (Güneş vd., 1988).

Aile ve yabancı işgücü masrafları, bölgede geçerli ortalama ücret düzeyleri esas alınarak hesaplanmıştır. Genel idare giderleri, masraflar toplamının %3'ü alınarak hesaplanmıştır. Kira ile tutulan araziler için fiilen ödenen kira bedelleri ve mülk arazide ise alternatif kira bedelleri hesaba katılmıştır (Açıl, 1976). Faiz talebinin hesaplanmasında, söz konusu üretim yılı için T.C. Ziraat Bankası'nın bitkisel üretim kredi faiz oranlarının yarısı, üretim masraflarının üretim dönemine yayılmış olduğu ve üretim dönemi boyunca sermayenin ortalama 6 ay söz konusu üretim faaliyetlerinde bağlı kaldığı varsayımları kabul edilerek kullanılmıştır (Güneş vd., 1988; Erkuş vd., 1995). Tütün, domates, patates ve kesme çiçek üretim maliyetlerinin hesaplanmasında; söz konusu üretim faaliyetlerine yapılan masraflar toplamı, elde edilen ürün miktarına bölünmüştür. Makarnalık buğdayda ise, masraflar toplamından yan ürün geliri çıkarılarak bulunan fark ana ürün miktarına bölünerek birim ürün maliyeti hesaplanmıştır.

Üretim maliyeti; örtülü ve açık maliyet unsurlarından oluşmaktadır. Öz sermayenin alternatif maliyeti olarak faiz, arazinin çiftçilerin mülkü olması halinde hesaplanan alternatif kira gideri, çiftçi ve ailesinin tarımda çalışması karşılığında tahakkuk ettirilen işgücü ücretleri örtülü maliyetleri oluşturur. Buna karşın tohum, gübre, ilaç, geçici işgücü ücreti, elektrik, su giderleri vb. açık maliyetlerdir. Açık ve örtülü maliyetler toplamının brüt üretim değerinden çıkarılması halinde, kalan kısım iktisadi karıdır. İktisadi kar, normal kar da içinde olmak üzere, bütün üretim faktörlerinin bedelleri toplamını aşan bir farktır. Sadece açık maliyetlerin dikkate alınması durumunda ise, elde edilen kar, muhasebe karı olacaktır (Parasız, 1996). Günümüzde bütün üretim faktörlerinin maliyetlerinin veya açık ve örtülü maliyetler toplamının ürün maliyetlerinin belirlenmesinde kullanımı yaygın olarak uygulandığından (Çakmak vd., 1998), araştırmada bu yöntem izlenmiş ve bu nedenle birim alana hesaplanmış olan net karlar, iktisadi kar olmaktadır. Türkiye tarım işletmelerinin genellikle küçük aile işletmesi olması, bu işletmelerde elde edilen tarımsal gelir içinde öz sermaye ile aile işgücü ücret karşılıklarının çok yüksek pay alması ve konu ile ilgili literatürdeki yaygın uygulama gibi nedenler ile iktisadi kar hesaplanmıştır.

Sözleşmeli tarım yapan ve yapmayan işletmeler ile firmalarla yapılan anketlerin ayrı ayrı dökümü ve analizi yapılmıştır. Sözleşmeli ve sözleşme yapmadan üretilen ürünlerin üretim maliyetleri 1 dekara üretim girdilerini gösterebilecek şekilde düzenlenmiş olup, bu amaçla hazırlanmış çizelgeler de yer alan değerler ağırlıklı ortalamaları ifade etmektedir. Ürünleri dekara brüt ve net karlarının hesaplanmasında; "*Brüt Kar= Gayrisafi Üretim Değeri- Değişen Masraflar*" ve "*Net Kar= Gayrisafi Üretim Değeri-Üretim Masrafları*" formülleri kullanılmıştır (Açıl ve Demirci, 1984; Güneş vd., 1993; Kırıl, 1993).

Firmalara uygulanan anketlerle firmaların sözleşmeli tarım ile ilgili sorunları, üretici-sanayici bütünleşmesi veya dikey entegrasyon konusundaki görüşleri, üreticilere yönelik girdi, teknik ve teknoloji sağlama hizmetleri, üreticilere üretim işlemleri ile ilgili olarak yaptıkları önerileri hangi esaslara göre saptadıkları, bilgi kaynakları, özellikle üreticilere kullanmalarını önerdikleri tarım kimyasalları ve diğer girdilerin kullanım miktarı ve zamanlarını nasıl saptadıkları, üreticiler ve firmaların kaynakların sürdürülebilir kullanımına yönelik duyarlılıkları ile ilgili bilgiler toplanmıştır.

Anket ile toplanan verilerin değerlendirilmesi ve analizi aşamasında, tütün hariç, bütün ürünlerde sözleşmeli tarım yapanlar ve yapmayanlar olarak işletmeler iki gruba ayrılmış ve buna göre yorumlanmıştır. Veriler Microsoft Excel Programına girilerek özet çizelgeleri hazırlanmış ve analizleri yapılmıştır. Verilerin analizinde genellikle basit ve ağırlık ortalamalar, oran hesapları, khi-kare, g ve t istatistikleri ile ilgili testler yapılmış, indeks ve grafikte gösterim gibi istatistiksel yöntemler kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkilerin belirlenmesi için ilgili değişkenler; Minitab ve Microsta İstatistik Paket Programlarına girilmiş ve analizleri yapılmıştır. Bu amaçla khi-kare (X^2) ve g-istatistiği hesaplanmış ve bulunan sonuçların anlamlılığı test edilmiştir (Düzgüneş vd, 1983).

İşletmelerin sosyo-ekonomik yapısının incelenmesinde; öncelikle çiftçilerin yaşı, eğitimi, işletme yöneticilerinin karar almadaki davranış biçimleri, işgücü varlığı, arazi varlığı ve kullanımı, alet ve makine varlığı ve hayvan varlığı gibi göstergeler üzerinde durulmuştur. İşletmelerde aile işgücü potansiyeli ve kullanım durumu belirlenirken, değişik yaş ve cinsiyetteki işgücünün Erkek İşgücü Birimine (EİB) ve hayvan varlığının Büyükbaş Hayvan Birimine (BBHB) çevrilmesinde ilgili literatürlerde verilen katsayılar kullanılmıştır (Erkuş vd., 1995).

Sözleşmeli tarımın üretici geliri üzerine etkilerinin analiz edilmesinde; ürünlerin gayrisafi üretim değerleri ile üretim maliyetleri arasındaki fark olan net karın (iktisadi kar) birime düşen miktarı ile aynı ürünün sözleşmeli olarak yetiştirilmediği işletmelerde birime sağladığı net kar arasında karşılaştırmaları yapılmıştır. Sözleşmeli tarım yapan işletmelerle sözleşme yapmadan aynı ürünleri yetiştiren işletmelerin birim alana sağladıkları net karlar arasındaki farklılığın önem düzeyinin test edilmesinde t istatistiği kullanılmıştır. Bunun için öncelikle iki grup işletmenin varyansından hareketle populasyon varyansı hesaplanmış ve her iki grup işletmenin ortalama net karları arasındaki farkın önem düzeyi test edilmiştir (Güneş ve Arıkan, 1988). Bu amaçla kurulan ve test edilen hipotezler; H_0 : $\mu_1 = \mu_2$ (İki grup işletmenin birim alana sağladıkları net kar düzeyleri arasında farklılık yoktur) ve H_1 : $\mu_1 \neq \mu_2$ (İki grup işletmenin birim alana sağladıkları net kar düzeyleri birbirinden farklıdır) biçiminde olup, bu amaçla ürünler için elde edilen sonuçlar % 1, % 5 ve % 10 önem seviyelerinde test edilmiş ve yorumlanmıştır.

Sözleşmeli tarım modelinin sürdürülebilir kaynak kullanımı yönünden incelenmesinde, konuyla ilgili literatürlerden toplanan bilgiler ile anketlerle üreticiler ve firmalardan toplanan bilgiler birlikte değerlendirilerek yorumlanmıştır. Öncelikle sözleşmeli tarım yapan ve yapmayan işletmelerde girdi kullanım düzeyi ve uygulanan tarım teknikleri incelenmiş, firmaların önerdikleri ve üreticilerin uyguladıkları girdi seviyeleri ve tarım teknikleri, sürdürülebilir kaynak kullanımı yönünden incelenmiştir. Bu amaçla girdi kullanımı, tarımsal uygulamalar, toprak ve su kirliliği, besin maddelerindeki kimyasal gübre ve ilaç kalıntıları sorunları ele alınmıştır.

Kullanılan sözleşmelerin içerikleri ve konu ile ilgili hukuksal sorunlar incelenmiştir. Seçilen ürünlerde uygulanan 20 adet sözleşme incelenmiş, bunlar Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı (TKB)'nce 30 Haziran 1996'de yayınlanarak yürürlüğe giren "Sözleşmeli Tarım Ürünleri Yetiştiriciliği İle İlgili Usul ve Esaslar Hakkında Tebliğ'in" içeriği ile karşılaştırılmıştır. Konu ile ilgili dava örnekleri hukukçuların da desteği alınarak incelenmiştir. Ayrıca üretici ve firma anketleri ile ortaya konulan bulgular da bu değerlendirmelerde göz önüne alınmıştır. Projenin alan çalışmalarının tamamlanmasından sonra TKB'nce hazırlanan ve 1 Ağustos 1998 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren Tebliğ ise, ülkemizde sözleşmeli üretimin geliştirilmesi ile ilgili önerilerin geliştirilmesi ve tartışılması aşamasında dikkate alınmıştır. Sözleşme içeriklerinden kaynaklanan sorunların çözümü için ideal sözleşmelerin kapsamı gereken unsurlar belirlenmiştir. Sözleşmeli tarımın, üreticilerin pazara yönelik üretim faaliyetlerine ağırlık vermelerini teşvik edici işlevleri, firma ve üreticilerle yapılan görüşmeler ile elde edilecek bulgular çerçevesinde incelenmiştir.

3. TARIM İLE SANAYİ VE TİCARET KESİMLERİ ARASINDA DİKEY ENTEGRASYON SAĞLANMASI YÖNÜNDEN SÖZLEŞMELİ TARIM VE DÜNYADAKİ UYGULAMALARI

3.1. Dikey Entegrasyonun Tanımı

Dikey bütünleşme veya entegrasyon (vertical integration), herhangi bir mal veya hizmetin üretiminden satışına kadar farklı aşamalarında çalışan işletmeler arasında yapılan birleşmelerdir. Dikey entegrasyonda, tarımsal üretim, sanayi ve ticaret sektörlerinde faaliyette bulunan bir işletme veya işletmeler topluluğunun iki veya daha fazla uğraşı aşamasını kendi kontrolü altına alır. Bu şekilde birbirini tamamlayan tarım, sanayi ve ticaret kesimleri önemli ölçülerde bir yönetim altında toplulaştırılmaktadır. Geriye doğru dikey bütünleşen sanayi ve ticaret işletmeleri, genellikle üretim döneminin başında çiftçiler ile bağlantı yaparak kendi üretim ve pazarlama faaliyetlerinin sürekliliği için gerekli olan malları karşılamaktadırlar. Bu bağlantılar çerçevesinde fiyat, kalite, ürün standardı, üretim teknolojisi ve girdiler konusunda anlaşma yapılmaktadır. Böylece hem üreticiler, hem de firmalar için üretim ve pazarlamada ortaya çıkan belirsizlikler önemli ölçülerde ortadan kaldırılabilmektedir (Duymaz, 1985; Olalı ve Duymaz, 1987).

Dikey entegrasyonda işletmeler geriye doğru kendilerine girdi sağlayan işletmeler ile veya ileriye doğru ürünlerini satın alan işletmelerle birleşmektedir. Geriye doğru entegrasyonlardan sağlanan faydalar; (i) girdilerin istenilen zaman, kalite ve miktarda elde edilmesinin kontrol edilebilmesi ve (ii) işletmelerin entegrasyondan önce piyasadan daha yüksek maliyetler ile sağladıkları girdilerin kendi bünyelerinde, daha düşük maliyet ile üretimi veya tedarikinin sağlanabilmesidir (Aydın, 1990). Böylece hem işletmeler, hem de üreticiler ve tüketiciler açısından ekonomik bir avantaj sağlanabilmektedir. Dikey bütünleşme stratejileri ise; iç büyüme, devralma, sözleşmeli üretim, diğer kuruluşlarla ekonomik işbirliği ve iştirak faaliyetlerinin geliştirilmesi biçimlerinde olabilir (Turan, 1993).

Bir işletmenin faaliyet alanını üretim ve pazarlama sürecindeki bir kaç aşamayı içerecek şekilde genişlemesi durumunda iç büyüme yolu ile dikey entegrasyon sağlanmaktadır. Devralmalarda ise, işletmeye yeni birimler dahil edilmekte ve faaliyet alanındaki başka birimler satın alınarak bu işlem gerçekleştirilmektedir (Çıkin ve Yıldırım, 1983). Sözleşmeli tarımda ise, işletmelerin faaliyet alanlarını genişletmeleri veya herhangi bir mülkiyet devri söz konusu olmamaktadır. İşletme varlıklarının mülkiyet yapısında genellikle değişiklik olmamakta, üretim ve pazarlama politikaları taraflar arasında yapılan anlaşmalar ile saptanmaktadır. Ancak üreticiler ile sözleşme yapan firmalar, tarım ile tam entegrasyonu sağlamak ve hammadde arzını tam olarak güvenceye almak için sözleşmeli üreticilerini işletmelerine ortak yapabilirler. Böylece bu işletmelerin varlıklarının mülkiyet yapısında bir değişim olacak ve sözleşmeli üretim ile iştirak ve işbirliği stratejileri birleştirilmiş olacaktır.

3.2. Dikey Entegrasyonun Temel Esasları ve Amaçları

Tarım ile sanayi ve ticaret kesimlerinin bütünleştirilmesinin pek çok ekonomik ve teknik yönlü gerekçeleri bulunmaktadır. Modern tarım yalnızca bitkisel ve hayvansal üretim faaliyetlerinden oluşmamakta, aynı zamanda endüstriyel ve ticari bir özellik de taşımaktadır. Bir ülkenin tarım sektörü olabildiğince büyük hacimli ve istikrarlı bir biçimde sanayi sektörünün alıcısı ve satıcı olabiliyorsa, sanayi ve ticaret kesimlerinde oluşan teknolojik veya piyasalara ilişkin gelişme ve tercihler, tarım kesimi için de belirli bir üretim dinamizmi sağlayabilir, büyüme ve tarımda yapısal değişim süreçleri için uyarıcı, itici ve teknolojik gelişmelerin üretim süreci içinde kullanımında zorlayıcı bir rol oynayabilir. Bu bakımdan ekonomik kalkınmada tarıma veya sanayiye öncelik verilmesi artık önemini yitirmiş olup, her iki sektörün de birlikte ve birbirlerini etkileyerek gelişmelerinin gerekli olduğu görüşü genellikle kabul edilmektedir.

Tarım, sanayi ve ticaret kesimleri arasında oluşturulan dikey entegrasyonun başlıca amaçları ve gerekçeleri; (i) üretim ve tüketimin organizasyonundaki dağınıklık ve üretim ölçeğinin küçük olması, (ii) tarım ürünlerinin bileşik ürün, bozulabilme ve depolanabilme gibi özellikleri, (iii) ekonomide yoğunlaşma (yığılma) eğilimleri, (iv) sektörler arasındaki farklı büyüme olanakları, (v) tarımda oluşan sermaye birikiminin, sanayi ve ticaret faaliyetlerine katılamaması, (vi) kalkınma sürecinde tarıma dayalı ve tarımsal sanayi kesiminin pazar paylarının artması ve (vii) pazarlama kanalı içindeki farklı piyasa şekilleri olarak sıralanabilir (Duymaz, 1985; Olalı ve Duymaz, 1987).

Sözleşmeli üretim bireysel üretici, sanayi ve ticaret firmaları ve dolayısıyla ulusal ekonomiye birçok yararlar sağlamaktadır. Bu modelin üreticilere sağladığı yararlar; temel üretim girdilerinin

zamanında temini ve üretilen ürünlerin belirli bir fiyattan satılabilme garantisi, üreticinin döner sermaye ihtiyacının azalması, fiyat dalgalanmalarının olumsuz etkilerinden korunma, üreticilere teknik bilgi ve hizmetlerin yapılması, sözleşmenin getirdiği yükümlülükler ve üretim faaliyetinin alıcı firmalarca denetimi, kaynakların etkin kullanımı ve verimlilik artışı sağlamak olarak sıralanabilir. Sözleşmeli tarımda satış garantisi özellikle çabuk bozulabilen ve serbest piyasa koşullarında çok kısa sürede satışı güç olan ürünler olunca daha fazla önem taşımaktadır. Üreticiler bu modelde bağımsızlığından ödün verirken, belirli bir ekonomik güvenceye de kavuşabilmelidir.

Sözleşmeli üretim ile sanayi ve ticaret firmalarının işgücü talebi azalır, etkinlik ve verimlilikleri ve dolayısıyla yaratılan katma değerleri artar, etkin bir pazarlama stratejisi izleyebilirler ve sabit sermaye yatırımları azalır. Hammadde tedariki ile ilgili olarak özellikle de miktar, çeşit ve kalite sorunları çözümlenebilmektedir (Gündüz ve Tanrıvermiş, 1994). Böylece mikro ekonomik birimlerde görülen olumlu ekonomik gelişmeler ulusal ekonomiyi de etkileyecektir. Bu yolla bu kesimlerde bir ölçüde üretim planlaması gerçekleştirilerek fiyat dalgalanmalarının etkileri azaltılabilir ve sonuçta ekonomik kalkınmaya önemli katkılar sağlanabilir. Ancak bu olumlu katkılar, rasyonel olarak çalışan, yasal ve kurumsal altyapısı oluşturulmuş sözleşmeli üretim uygulanması ile sağlanabilmektedir.

3.3. Sözleşmeli Tarımın Tanımı ve Sınıflandırılması

Sözleşmeli üretim (tarım), dikey entegrasyonun sağlanabilmesi için önerilen alternatif stratejilerin tamamında izlenebilecek bir yaklaşımdır. Bu modelde, doğrudan üreticiler ile sanayi ve ticaret firmaları ilişki kurabilecekleri gibi, üretici örgütleri ve özellikle de birim kooperatifler ve kooperatif üst örgütleri de ana sözleşmeleri çerçevesinde ortaklarını kendilerine bağlayarak, alıcılara belirli miktar ve kalitedeki ürünü belirli bir fiyattan satmak üzere sözleşme yapabilir. Üreticilerin bireysel veya örgütleri aracılığıyla firmalar ile yapacakları sözleşmeler her iki kesim için de bağlayıcı olmakla birlikte, uygulamada güçlü olan taraf çoğu zaman pazarlık gücüne sahip olmakta ve ilişkinin koşullarını da belirlemektedir (Demirci, 1984; Turan, 1993; Demirci vd., 1994).

Sözleşmeli üretim ile birbirini izleyen kademelerdeki ekonomik birimlerin karar alma, faaliyet, planlama ve davranışlarında bir koordinasyonunun sağlanması amaçlanmaktadır. Sözleşme yapan iki taraf arasındaki alış-veriş ilişkileri ile mal, para ve bilgi akımı düzenlenmektedir. Böylece tarım ile sanayi ve ticaret işletmeleri arasındaki mal akışında koordinasyon, kararlılık ve belirlilik sağlanır. Sözleşmenin yasal altyapısı güçlendirilmiş ise, yapılan sözleşmeler taraflar için bağlayıcı olmaktadır. Sözleşmeli tarım, firmalar ile üreticiler arasında ürünün ekimi, dikimi veya üretiminden önce yapılan, çiftçinin belirli bir ekiliş alanı ve üretimi gerçekleştirme sorumluluğunu yüklenmesine karşın, firmaların da elde edilecek ürünü belirli koşullarda almayı garanti ettiği anlaşmaya dayalı üretim ve pazarlama modeli olarak tanımlanabilir.

Tarımda doğal ve ekonomik koşullara bağlı olarak arz, talep ve fiyat gibi temel ekonomik faktörlerde aylık, mevsimlik ve yıllık değişiklikler olabilmektedir. Aşırı dalgalanmalar alıcı, satıcı ve tüketicileri büyük ölçüde olumsuz etkileyebilir. Sözleşmeli üretim, sanayi sektöründe mevcut kapasitenin etkin olarak kullanılabilmesi için yeterli hammaddenin sağlanabilmesi ve ekonomideki dalgalanmalardan işletme performansının korunabilmesi için çoğunlukla tercih edilebilmektedir. Genellikle gıda sanayilerinin sözleşmeli üretimi tercih etmelerinin nedenleri; sabit masraflarının görece olarak yüksekliği, hammadde tedarikinde yeterlilik ve sürekliliğin sağlanabilmesidir. Serbest piyasa koşullarında gıda işletmelerinin günlük hammadde sağlamaları sağlıklı bir yol olmamaktadır. Sözleşme yapılarak firmanın hammadde talebi ve üretim sürecinde karşılaşılabileceği belirsizlikler azaltılabilmektedir (Glover, 1987).

Üreticiler ile firmalar arasında yapılan sözleşmeler ile söz konusu firma, üreticilere ayni ve nakdi kredi ve teknik yardım sağlayabilmektedir. Böyle küçük çiftçiler, ulusal ekonomi ile bir ölçüde entegre olabilmekte, teknoloji transferi hızlanmakta ve tarımsal kalkınma için önemli bir potansiyel sağlanmaktadır. Bu sistem ile küçük işletmelerde aile işgücünü rasyonel olarak değerlendirebilen, dikkatli bakım isteyen ve birim başına yüksek gelir sağlayan sebze ve meyvelerin üretimi başarılı olabilmektedir. Küçük işletmelere yardımcı hizmetlerin götürülebilmesi de önemli bir avantajdır. Küçük üreticilerin bireysel olarak temin edemeyecekleri makine ve geliştirilmiş yeni çeşitler, ilgili firmaca sağlanabilmektedir (Glover, 1984). Sözleşmeli üretim modelleri iyi bir şekilde planlandığında, özellikle pazarlama yönetiminde, satış programlarının hazırlanması ve geleceğe yönelik değerlendirmelerin yapılmasına olanak sağlar. Üreticilerle yapılacak bağlantılar ile pazarlamanın tedarik fonksiyonu da tamamlanmış olabilecektir.

Uygulamada değişik şekillerdeki sözleşmeli üretim tiplerine rastlanmaktadır. Bütün bu sözleşmeli üretim tiplerinde esas olan, sözleşmede üretici yönünden belirli niteliklerdeki ürünün teslimatının belirlenen zamanda yapılması ve alıcı yönünden ise, teslim edilmek istenen ürünün satın alınması ve değerlendirilmesi yükümlülüğünün geliştirilmiş olmasıdır. Sözleşmede üzerinde durulan en önemli konular; üretimin cinsi, teknik ve teknolojisi, miktarı, kalitesi, zamanı ve ürün fiyatı gibi konular olmaktadır. Sözleşmede taraf olan bireysel tarım işletmelerinin güçsüz ve dağınık olmaları, en önemli dezavantajlarıdır. Buna karşın çoğunlukla organize olmuş sanayi ve ticaret firmaları pazarlıkta daha etkili bir ağırlığa sahip olmaktadır. Bu nedenle sözleşmeli üretim yoluyla sağlanan tarım-sanayi-ticaret bütünleşmesi genellikle firmaların liderliğinde ve etkileri altında gerçekleşmekte ve şekillenmektedir. Bu yöntem ile bağlantısı yapılan ürün miktarı, kalitesi ve fiyatı çoğunlukla sanayi ve ticaret firmaları tarafından belirlenmektedir (Çıkmın ve Yıldırım, 1983). Tarımın giderek artan ölçülerde sanayi ve ticaret kesiminin şemsiyesi altına girmesi, çiftçilerin gerçekleştirdikleri ve tarımda sermaye birikiminin kaynağını oluşturan tarımsal fazlanın, diğer kesimlerce emilmesine ve tarımsal gelişmenin yavaşlamasına neden olmaktadır.

Tarım ile sanayi ve ticaret kesimleri arasındaki dikey işbirliği 4 grupta incelenebilir (Rehber, 1996/ b; Rehber, 1997):

(i) Sözleşmesiz ilişkiler: Bu ilişkide üretici ve sanayici arasında herhangi yazılı veya sözlü bir bağlantı bulunmamaktadır. Bu ilişkide çiftçilere üretim miktarı ve pazarlama ile tam olarak serbesti sağlanmakta, ancak tarımsal üretimin en önemli özelliklerinden biri olan ürünlerin fiyat ve miktar belirsizliği sorunlarına çözüm bulunamamaktadır.

(ii) Entegrasyon benzeri ilişkiler: Sözleşmeli üretim ile tarım ve sanayi ve ticaret kesimleri arasında kurulan ilişkiler gibidir.

(iii) Mülkiyete dayalı entegrasyonlar: Bu ilişkilerde sanayici arazi, bina gibi sermayelerin mülkiyetine satın alma veya finansal kiralama ile sahip olmakta ve burada çiftçi, firmanın çalıştırdığı eleman olup, kendisine firma yöneticilerinin verdiği görevleri yapmak zorundadır. Bu ilişkide üretimin kalite ve miktar yönünden kontrolü tam olarak sağlanabilmektedir.

(iv) Üretici kooperatifleri ile sağlanan ilişkiler: Piyasa ekonomilerinde mübadele esas olduğundan, üreticilerin ve tüketicilerin örgütlenmesi gerekmektedir. Bu amaçla kurulan tarım kooperatifleri üreticilere girdi temin etmekte, ürünlerini işlemekte ve pazarlamaktadır. Böylece tarım ile sanayi ve ticaret kesimleri arasındaki işbirliği kurulmuş olmaktadır.

Üreticilerin doğrudan sanayi ve ticaret işletmeleri ile anlaşma yaparak kurdukları dikey entegrasyonlar üç farklı biçimde olabilir. Birincisi, üretici doğrudan bir sanayi ve ticaret firması ile anlaşarak sözleşmeli üretim yapar ki bu yöntem çok yaygındır. İkincisi, üreticilerin birleşerek faaliyet hacimlerini genişletmeleri, kendi ürettikleri ürünleri işleyerek ve bu ürünlerin üretiminde kullanılacak girdileri üreten fabrikaları kurmaları veya bu amaçla daha önce kurulmuş fabrikalara bireysel olarak veya kooperatifleri aracılığıyla iştirakler yapmaları biçiminde olabilmektedir. Bireysel üreticiler veya kooperatifler aracılığıyla faaliyet alanında kurulacak olan sanayi tesisleri veya ticari ve mali kuruluşlara yapılacak iştirakler ile dikey pazarlama kanalında ürün alış-verişi ilişkilerinin yanısıra iştiraklere yatırılan sermaye ile mülkiyet açısından önemli sonuçlar veren sermaye faktörü de harekete geçirilmektedir (Duymaz, 1985). Üçüncüsü ise, sanayi tesislerinin hammadde gereksinimlerinin satın aldıkları araziler üzerinde kendi elemanlarınca üretilmesidir. Özellikle Hindistan, Endonezya ve Kenya gibi büyük çay üreticisi ülkelerde, büyük çay işletmelerinin, çay bahçesi ve bahçe içinde kurulan işleme tesisi ile birlikte aynı şirketin malıdır. Bu işletmeler dünya çay üretimi ve ticaretini büyük ölçüde etkileyebilecek yapıdadırlar (Sariahmetoğlu vd., 1997).

3.4. Sözleşmeli Tarımın Temel İlkeleri

Sözleşmeli tarım, çiftçi ile firmalar arasında sözlü veya yazılı olarak yapılan ürünlerin üretimi ve pazarlanmasını düzenleyen ve genellikle başkalarına devredilemeyen anlaşmalardır. Sözleşmeli tarım modeli; (i) küçük çiftçilerin kredi, teknik yardım ve girdileri teminini kolaylaştırmakta ve (ii) ürünlerin pazarlanmasındaki belirsizliği azaltmak açısından yararlı bir sistem olmaktadır (Minot and Abbott, 1993). Bu model ile küçük çiftçiler, yüksek kalitede ürün üreterek gelirlerini artırabilmekte, üretim teknolojisi transferi ve girdi temini ve ürün pazarlama olanaklarının iyileştirilmesinde yardımcı olmaktadır. Bu model ile taraflar arasındaki alış-veriş ilişkileri, mal, nakit ve teknik bilgi akışını düzenlemektedir.

Üreticiler, kooperatiflerle veya sanayi işletmeleri ile sözleşme yapabilirler. Ayrıca işleme tesisleri bulunmayan kooperatifler de sanayicilerle sözleşme yapabilirler. Sanayi belirli cins, miktar ve

kalitedeki ürünlerin belirli sayıdaki çiftçilerce üretilmesini isteyebilir. Bireysel üreticiler veya üretici örgütleri ile örgütlenmiş veya örgütlenmemiş alıcı firmalar arasında yapılabilecek başlıca iki tip sözleşme vardır (Abbott, 1970). Bunlar; (i) üretim faaliyetine başlamadan önce yapılan sözleşmeler ve (ii) hasat devresinde yapılan sözleşmelerdir. Üretim faaliyetine başlamadan önce yapılan sözleşme ile çiftçi belirli bir miktar ürünü üretme sorumluluğunu üstlenir. Üreticinin bu sistemde sadece üretim riski ve alıcı firmanın ise satış riski vardır. Hasat anlaşmaları, genellikle üretim faaliyet dönemi içinde ve hasattan önce yapılır. Bu sistem çoğunlukla yaş sebze ve meyvelerde tercih edilir. Bu modelde alıcı, üreticiden hasat işlerini devralır. Meyvelerde ağaçların zarar görebilme riski bulunmasına karşın, hasat düzenli ve sağlıklı yapıldığından tüketiciler için bazı avantajları vardır. Ayrıca üreticilerin sorumlulukları da azalır (Vural, 1993).

Üretim yönetimi açısından ele alındığında ise sözleşmeli tarımın iki ana tipi bulunmaktadır (Rehber, 1996/a; Rehber, 1997):

(i) Sınırlı yetki veren sözleşmeler: Çiftçi bir takım girdileri alarak sanayi ve ticaret işletmeleri ile sözleşme yapar. Burada bir ödeme garantisi yoktur. Çiftçiler sadece aldığı girdiler nedeniyle bir ilişki içine girer ve aldığı girdilerden dolayı doğan borçtan sorumludur. Diğer yandan tam bir güvence içermeyen alım sözleşmelerini de bu grupta sayan görüşler vardır. Alım sözleşmesi ile çiftçinin belirli nitelikte ürünü için bir pazar garantisi sağlanmaktadır.

(ii) Tam yetki veren sözleşmeler: Bu sözleşme tipinde çiftçi, sanayi ve ticaret firmaları ile belirli bir üretim miktarı üzerinden sözleşme yapar. Bu durumda çiftçi sözleşme ile belirlenen bir dizi kurallara uymak zorundadır. Sözleşme ile çiftçi birtakım risklerden korunurken, ekonomik bir güvenceye de kavuşmaktadır.

Tarımda uygulama alanı bulabilen bu iki sözleşme modeli de serbest rekabet ortamında diğer satış yöntemlerinin getirdiği olumsuzlukları azaltabilmekte, piyasa mekanizmasının iyi işlemelemesinden dolayı ortaya çıkabilecek olumsuzluklardan hem üretici, hem de tüketicileri koruyabilmekte ve dolayısıyla tercih edilebilen bir sistem olmaktadır. Sözleşmeli üretim ile ticaret ve sanayi kesimi ile tarım arasında organik bir ilişki kurularak, endüstriyel üretimde kullanılan hammaddenin niteliği iyileştirilebilmektedir.

Sözleşmeli üretimin temel unsurları şöyle sıralanabilir (Glover, 1990; Gündüz ve Tanrıvermiş, 1994):

(i) Ürünün yapısı: Dünyada sözleşmeli tarım uygulamaları belirli ürünlerde yoğunlaşmıştır. Sözleşme yapılacak ürünün sanayide kullanım olanakları, dayanıklılığı, üreticilerin sosyal ve ekonomik özellikleri ve üretimin coğrafi dağılımı gibi özellikler sözleşmeli üretimin tercih edilmesinde etkili olabilmektedir. Nitekim dünyada daha çok şeker kamışı ve pancarı, meyveler, sebzeler, et ve yumurta tavukçuluğu, biralık arpa, et ve süt üretiminde sözleşmeli üretim başarılı olarak uygulanabilmiştir.

(ii) Fiyatlar ve fiyat politikaları: Fiyatlandırma politikası modelin başarı veya başarısızlığını belirleyen ve firma yöneticilerince söz konusu model ile ilgili bir faktör olarak kolaylıkla kontrol edilebilen bir araçtır. Sözleşmelerde ürün fiyatlarının belirlenmesinde pazarın yapısı etkili olmaktadır (Glover, 1990). Sözleşmeler, fiyat değişkeni bakımından dört grupta toplanabilir (Sargent, 1981):

1. Sabit fiyatlı sözleşmeler: Sözleşmenin onaylandığı zamanda kesin olarak ürünün alıcıya satış fiyatı bellidir. Bu tip sözleşmeler ile pazar riski üreticiden alıcıya transfer edilmiş olmaktadır.

2. Pazar fiyatı esasına dayanan sözleşmeler: Bu tip sözleşmeler ise tek ve kesin bir satış fiyatı içermemektedir. Alıcı firma ürün bedelini satış zamanı piyasada oluşan fiyat üzerinden ödemekte ve böylece fiyat riski üretici üzerinde kalmakta ve üreticilere sadece pazar garantisi sağlanabilmektedir.

3. Üretim masrafları esasına dayanan sözleşmeler: Hasattan sonra üreticinin üretim maliyeti hesaplanır. Üretim maliyetine sözleşmede belirtilen bir oranda üretici kar payı ilave edilerek alıcı firmaların ürün satın alma fiyatı elde edilir.

4. Fiyatı belirli olmayan sözleşmeler: Bu sözleşmelerde fiyat ile ilgili herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. Sadece üretici ürününü ilgili alıcıya satış için sözleşme yapmaktadır. Satış fiyatı yukarıdaki üç yöntemden biri esas alınarak belirlenebilir.

Birçok tarım ürününün hasat edilmesi ve pazara arz edilmesinden sonra piyasa fiyatı oluşur. Sözleşmeli üretimde yetiştirilen üründe fiyat belirsizliğine karşın, eğer sözleşme ile güvence altına alınan fiyat hasat tarihinde piyasa fiyatından daha düşük ise, üretici daha yüksek bir piyasa fiyatından vazgeçtiği için, yüksek bir fırsat maliyeti veya faydadan kayıp nedeniyle sözleşmenin maliyeti

yükselmektedir. Piyasa fiyatı garanti edilen fiyattan daha düşük ise alıcı firma, gerekli hammaddeyi en uygun fiyattan tedarik etme avantajını kaybetmiş olacaktır. Ancak sözleşme fiyatının objektif olarak belirlenmesi ve üretici ve alıcıların karşılıklı çıkarlarının korunması gerekmektedir (Tanrıvermiş ve Gündoğmuş, 1993). Özellikle sabit fiyatlı sözleşmelerde, üretici belli bir satış fiyatı üzerinden ürününü satacağını bildiği ölçüde üretimini talebe uydurmuş olacaktır. Aşırı fiyat dalgalanmaları gözlenen ürünlerde sözleşmeli üretimin yapılması ile ürün fiyatındaki devri dalgalanmalardan, hem üretici, hem de sanayici korunabilir (Tanrıvermiş ve Gündoğmuş, 1998). Ayrıca çiftçi belirli bir sözleşme fiyatı üzerinden elde edeceği geliri belirleyerek üretim ve yatırım hacmini yönlendirebilir.

(iii) Makro ekonomik ve kurumsal politikalar: Alıcı ve üreticinin ürün bedellerini ödeme sistemi, alıcı ve işleyicinin monopol (tek satıcı) veya monopson (tek alıcı) olma durumları da sözleşme modelinin temel belirleyicisidir. Ayrıca ulusal tarım, sanayi ve ticaret politikalarının bir aracı olarak sözleşmeli üretim devlet tarafından teşvik edilebilir. Bu amaçla özellikle çiftçi eğitimi ve yayım, girdi sübvansiyonu ve tarımın kredilendirilmesi ile sözleşmeli üretimin ilişkilendirilmesi yararlı olacaktır.

(iv) Sözleşme süresi: Sözleşmenin yapılmasında amaç, taraflar arasında arz ve talep uyumunun sağlanması olduğundan, sözleşme süresi bu amaca yönelik olarak kesin bir biçimde belirlenmelidir.

(v) Üreticilerin alıcı firmalara ortaklığı: Modelin uygulanmasındaki başarının yükseltilmesi için, gerektiğinde üreticilerin sanayi ve ticaret işletmelerine belirli bir sermaye ile katılımı ve ortaklığı sağlanabilmelidir. Bunun dışında sözleşme yapılan kurumların hukuksal statüleri ve üretici ile alıcı ve işleyici ilişkilerinin diğer yönleri de modelin başarısı üzerinde belirleyici olabilmektedir.

3.5. Dünyada Sözleşmeli Tarım Uygulamalarının Gelişimi

Sözleşmeli tarım uygulamaları yeni bir yaklaşım değildir. 1885 sonrası dönemde Japonlar tarafından Taiwan'da şeker üretimi için kullanılmıştır. 20. yüzyılın başlangıcında ise, Orta Amerika'da ABD muz firmalarınınca uygulanmıştır. Gerçek anlamda sözleşmeli tarımın geçmişi 1940'lara gitmekte olup, bu tarihlerde Avrupa ve Kuzey Amerika'da tohumluk üretiminde kullanılmıştır. 1945 sonrası tohum endüstrisinin yeniden yapılanması, 1970 ve 1980'lerde tohumculuk şirketlerinin birleşme ve işbirliğine gidilmesini gerektirmiştir. Bu kesimde yaşanan küreselleşme eğilimleri, endüstride sözleşmeli üretimin genişlemesi ve yayılması ile paralellik göstermektedir. Burada genel olarak yerel şirketler, uluslararası firmaların taleplerini üreticilere bildirir ve böylece biri üretici ile yerel firma ve diğeri de yerel firma ile uluslararası şirketler arasında olmak üzere iki ayrı sözleşme yapılmış olmaktadır. 20. yüzyılın sonlarına doğru Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya'da sözleşmeli tarım gıda sanayinin kritik bir unsuru olmuştur. Son 20 yılda uluslararası çok uluslu şirketler, Dünya Bankası (IBRD), Asya Kalkınma Bankası (ADB) gibi uluslararası finans kurumlarının da desteği ile üçüncü dünya ülkelerinde önemli gelişmeler olmuştur. Bunlar sözleşmeli tarımı, kırsal kesimin kalkınmasında, sosyal örgütlenme modeli içinde incelemişler ve kırsal kalkınma ve iskan projeleri ile birlikte kullanmışlardır (Rehber, 1997).

Gelişmekte olan ülkeler ve üçüncü dünya ülkelerinde tarımın gelecekteki gelişimi bir ölçüde tarım ile sanayi ve ticaret işbirliğinin iyi organize edilmesine bağlıdır. Gelişmekte olan ülkelerde uluslararası şirketler ile küçük çiftçiler arasında yapılan sözleşme ile dinamik bir ortaklık oluşturulabilmekte, teknoloji transferi sağlanmakta, küçük işletmeler modernize edilebilmekte ve bunlar olumsuz ekonomik gelişmelerden korunabilmektedir. Böylece bu ülkelere yabancı sermaye akımı sağlanabilmektedir (Clapp, 1990). Ayrıca gelişmekte olan ülkelerde örgütlenmemiş çok sayıda küçük işletmecinin pazarda tek alıcı (monopson) ile karşı karşıya kalması durumunda sömürülebilme olasılığı vardır. Özellikle 1960'lardan itibaren meyve ve sebze üretiminde yoğun olarak uygulaması başlayan sözleşmeli üretim, daha sonra besi hayvancılığı, et tavukçuluğu, süt sığırcılığı, şeker kamışı ve şeker pancarı yetiştiriciliğinde uygulama alanı bulmuştur. Genellikle sanayi hammaddesi olan ürünlerin üretiminde sözleşmeli üretimin yoğunlaşmış olduğu görülmektedir.

Sözleşmeli tarım, ülkeler itibarıyla değişmekle birlikte, hemen her ülkede uygulama alanı bulmuştur. Örneğin, Orta Amerika'da Heinz, Del Monte ve United Brands gibi şirketler özellikle yaş meyve ve sebze ihracatında büyük pazar payına sahiptir. Bu firmalar üreticilerle ya hasat sırasında veya üretim faaliyetinin başlangıcında sözleşme yapmaktadırlar. Çok uluslu veya uluslararası şirketler tarıma dayalı sanayide sözleşmeli üretim modelini benimsemişlerdir. Kanada ve Latin Amerika'daki tarım-sanayi ilişkileri gelişmekte olan ülkeler için bir model olabilir. Örneğin, Latin Amerika'da muz endüstrisinde ulusal ve uluslararası firmalarca yapılan sözleşmeli üretimin çok uzun bir geçmişi vardır (Glover, 1984). Gelişmekte olan ülkelerde sözleşmeler hem kamu, hem de özel teşebbüslerin katılımı

ile yapılabilmektedir. Kamunun bu sisteme katılımı direkt alıcı taraf olarak olabileceği gibi, sistemin finansmanının sağlanması ile de dolaylı bir şekilde de olabilir.

Uluslararası büyük bir firma olan Nestle, süt toplama ve işleme ile domates gibi ürünleri üreticilerle yaptığı sözleşmeler ile temin etmektedir (Özcan, 1992). Dünyada tarıma dayalı sanayide faaliyette bulunan firmalar özellikle 20.yüzyılın ikinci yarısından itibaren tarım arazisine yatırım yapma, işçi ve diğer üretim giderlerinin karşılanması gibi işletmeye fazla bir yük getiren büyük tarım işletmelerini yönetme gereksinimini hissetmemektedir. Ancak bazı firmalar hem çok sayıda üreticiden hammadde temin etmekte, hem de kendi çiftliğinden hammadde sağlayabilmektedir.

ABD’nde birçok gıda sanayi kuruluşu hammadde gereksinimini düzenli ve kaliteli olarak karşılamak için sözleşmeli üretim sistemini tercih etmiştir. Bu ülkede sözleşmeli üretim 1950’lerde broiler yetiştiriciliğinde başlamış ve 1970’lerde de domuz yetiştiriciliğinde uygulanmıştır. Örneğin, dünyanın en büyük bira fabrikası olan Coors Bira Sanayii, iyi kalitede biralık arpayı Colorada, Nebraska, Wyoming Eyaletleri’nden 1500 çiftçi ile sözleşme yaparak temin etmektedir. Firma kendi tesislerinde ürettiği arpa tohumluğunu da sözleşme yaptığı çiftçilere vermektedir. Ekimden hasat tarihine kadar teknik elemanlar her dönemde sözleşmeli arpa yetiştirilen tarlaları kontrol etmektedirler. Arpa, bira üretimine uygun kalitede ise fabrika alır ve yemlik arpanın fiyatının üzerinde bir ödeme yaparak üreticiyi istenilen kalitede arpa yetiştirmesi için teşvik etmektedir (Tanrıvermiş ve Gündoğmuş, 1993). ABD’de, 1990 yılı verilerine göre sözleşmeli tarım uygulaması domuz yetiştiriciliğinde % 8, gıda ve yemlik danelerde % 7 ve pamukta % 12 iken, broilerde % 90’a ve sebze işlemede % 80’e ulaşmıştır (Kelley, 1994).

Ulusal ve uluslararası firmalar, üreticileri kendilerine bağlamak için kredi, fiyat ve pazar garantisi, teknik yardım gibi çeşitli önlemlere yönelmektedirler. Bu durum, çiftçiler açısından tek yanlı bağımlılığa neden olabilmektedir. Bu bağımlılık tarımda çalışanların sağladıkları pozitif değerlerin de sanayiciye geçmesine neden olabilir. Sözleşmeli üretimde ilişkilerin ikili veya karşılıklı bağımlılığa dönüştürülmesi gerekir. Bunun en etkin yolu ise üreticilerin kooperatifler, birlikler, yetiştirici dernekleri, vakıflar ve şirketler şeklinde örgütlenmesi ve bu örgütler ile alıcı ve işleyici firmalar arasında sözleşmelerin yapılmasıdır. Üreticilerin alıcılara tek yanlı bağımlılığı nedeniyle sözleşmeli üretim Fransa gibi bazı Avrupa ülkelerinde fazlaca itibar görmemiştir (Duymaz, 1985).

Avrupa Birliği’nde (AB) tarım ürünlerinin sözleşmeli yetiştirilme oranları ülkelere göre değişiklik göstermektedir. Ünelere göre domuz etinin % 5-70’i, dana etinin % 3-95’i , tavuk etinin % 15-95’i, yumurtanın % 10-70’i, sütün % 1 ile % 99’u, şeker pancarının % 100’ü, patatesin % 2,5 ile % 71’i, bezelyenin % 85 ile % 100’ü ve sanayi tipi domatesin % 100’ü sözleşmeli olarak yetiştirilmekte ve pazarlanmaktadır (Ek-2; Çizelge 1).

Sözleşmeli üretim yanında AB’nde tarım ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanmasında tarım kooperatiflerinin etkinliğinin çok ileri derecelerde olduğu görülmektedir. Kooperatiflerin pazar payı üye ülkelere göre şeker pancarında % 16-80, hububatta % 17-79, meyvelerde % 10-85, sütte % 90-100, sebzelerde % 2-90 arasında değişmektedir (Anonymous, 1996/b). Böylece AB’nde üreticiler tarım kooperatifleri aracılığı ile de sanayi ile ilişki kurmuş ve geliştirmiş olmaktadır.

AB ülkeleri içinde özellikle son yıllarda, İspanya’da gıda sanayiinde dikey entegrasyon hızlı bir gelişme eğilimindedir. Gıda sanayi ile üreticiler arasındaki sözleşmeli üretim hızla gelişmekte, sanayi ile sözleşmeli üretim yapan işletme sayısı 1986’da 28.700 adet iken, 1988’de 77.000’e yükselmiştir. Sözleşmeli üretim ile temin edilen ürün 1986 yılında 1,8 milyon ton iken 1990 yılında 2,8 milyon tona ulaşmıştır. Bu alanda dikey entegrasyonun hızlı gelişmesini etkileyen başlıca faktörler; (i) sistemin, perakendeciler veya sanayi işletmelerine, müşterilerine daha düşük fiyatlar ile ürün sunabilme olanaklarını sağlaması, (ii) ürün arzında bir garantinin sağlanması ve (iii) ürün kalitesinde artışın sağlanması olarak sıralanabilir (Erkan vd., 1993).

4 .TÜRKİYE’DE SÖZLEŞMELİ BİTKİSEL ÜRETİM UYGULAMALARININ GELİŞİMİ

4.1.Tarihsel Gelişimi ve Bugünkü Durumu

Türkiye’de ilk şeker fabrikası 1926 yılında kurulmuş olup, bu tarih gıda sanayinde gerçek anlamda üretici-sanayici ilişkisinin de başlangıcı sayılmaktadır. Günümüzde Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. (TŞFAŞ), 3.876.630 da alanda 379.578 çiftçi ile (Anonymous, 1998/a) ve Pancar

Ekicileri İstihsal Kooperatifleri Birliği (PANKOBİRLİK) tarafından işletilen Amasya, Kayseri ve Konya Şeker Fabrikaları T.A.Ş.'leri de yaklaşık 57.000 çiftçi ile 556.800 da alanda sözleşmeli şeker pancarı tarımı yaptırmaktadır. Sözleşmeli şeker pancarı tarımı, yeni teknolojiler ve modern tarımın üreticilerce benimsenmesi yönünden örnek bir üretici-sanayici entegrasyonu olmuş ve şeker sanayinin gelişmesine katkı yapmıştır.

Şeker pancarından sonra sözleşmeli üretimin uygulandığı ikinci ürün sanayi tipi domatestir. Şeker pancarında alıcı sadece bir kamu kuruluşu ve bir tarım kooperatifi olmasına karşın, sözleşmeli sanayi tipi domateste alıcı, gıda sanayiinde faaliyette bulunan çok sayıda ve değişik niteliklerdeki işletmelerdir. 1970'li yıllardan itibaren sanayi tipi domates yetiştiricileri ile salça ve konserve fabrikaları arasında başarılı bir dikey entegrasyon hareketi gözlenmektedir. Meyve ve sebze işleme sanayinde sözleşmeli tarım uygulaması yaygın olarak görülürken, bu sanayi kuruluşları çeşitli nedenlerle spot alımlar da yapmaktadır. Özellikle sebze işleme sanayinde domates ve bezelye ilk sıralarda bulunmak üzere, sözleşmeli ilişki oranı %1-100 arasındadır (Rehber, 1997). Dikey entegrasyon genellikle sanayi ve ticaret kesimlerinde hammadde olarak kullanılan ürünler ve özellikle de tohumculuk endüstrisinde gelişmiştir. Bursa, Balıkesir, Çanakkale, İzmir ve Manisa İlleri'nde domates, bezelye, fasulye ve diğer sebzeler ile meyve suyu ve konserve üreten üreticiler ile bölgede faaliyette bulunan sanayi tesisleri arasında entegrasyona gidilmiştir.

Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü (TİGEM)'de, 1965 yılından bu yana sözleşmeli tohumluk üretimi çalışmaları yapmaktadır. Sözleşmeli üretimde tohumluğun daha düşük maliyetle elde edilebilmesi, denetim kolaylığı ve etkin bir yayım hizmetinin verilebilmesi nedeniyle TİGEM çeşitli işletmelerle sözleşme yaparak tohumluk üretmektedir. Özel sektörün tohum üretimindeki rolünün artması ve piyasa payının yükselmesine paralel olarak, TİGEM sözleşmeli tohum üretim alanlarını kademeli olarak daraltmıştır. 1991'de soya fasülyesi tohumluğu üretimine son verilmiştir. 1993-1994 yılında 20.465 dekar buğday ve 1.130 dekar alanda çeltik tohumluğu sözleşmeli olarak üretilmiştir. Günümüzde ise sadece TİGEM işletmelerinde tohum üretimi yapılmakta ve sözleşmeli üretim yapılmamaktadır. Ancak tohumculuk endüstrisinde faaliyette bulunan bütün özel kuruluşlar, TİGEM'in sözleşmeli üretim deneyiminden de yararlanarak, sözleşmeli üretim modelini kullanmakta ve faaliyetlerini büyük ölçüde başarılı olarak yürütmektedirler. Ülkemizde çoğunlukla yabancı sermaye ile ortaklaşa faaliyet gösteren tohumculuk şirketleri, tohum üretimlerinin önemli kısmını, Akdeniz ve Marmara Bölgeleri'ndeki çiftçiler ile yaptıkları sözleşmeler ile temin etmektedirler.

Türkiye Kalkınma Vakfı (TKV), 1996'da GAP'ta (Şanlıurfa ve Diyarbakır) 26 üretici 2.980 da alanda ve 1997'de ise 23 çiftçi ile 4.140 da alanda sözleşmeli II.ürün mısır üretimi yaptırmıştır. Ekim alanı artırımını sınırlayan en önemli faktör olan kurutma tesisinin kurulması 1997 yılında TKV'nca gerçekleştirilmiş olup, gelecek yıllarda bölgede sözleşmeli ekim alanının birkaç katına çıkması beklenmektedir. TKV Samsun, Çukurova ve GAP Bölgesi'nde sözleşmeli I. ve II. ürün mısır ve soya fasülyesi üretimini organize etmektedir. 1996'da toplam 84 çiftçi ile 8.080 da alanda ve 1997'de toplam 227 çiftçi ile 23.881 da alanda sözleşmeli bitkisel üretim yapılmıştır (Anonymous, 1998/d).

Ülkemizde 1967'den itibaren Bilecik'de tarımı yapılan şerbetçiotu üretiminde, 1985'de Bilecik İli Şerbetçiotu Teknik Komitesi'nin girişimi ile sözleşmeli üretime geçilmiştir (Rehber, 1989). Şerbetçiotu üretim alanı 850-900 dekar, üretimi 120-140 ton olup, üretim içki sanayisinin talebinin yaklaşık %40'ını karşılayabilmektedir. Üretimde arz-talep dengesinin kurulabilmesi için, Bilecik'de TARDES adlı firma üreticilerle 10 yıllık sözleşme yapmaktadır (Gaga, 1993). TEKEL ve kooperatifler ise üreticiler ile sözleşme yapmamaktadır. Alıcı firmalar ve çiftçiler arasında yapılan sözleşmeler veya beyanname sistemine geçilip üretici karnesinin düzenlenmesi ile üretimin miktar ve kalite yönlerinden sanayinin gereksinimlerine göre yönlendirilmesi mümkün olmaktadır. Bira sanayiinde faaliyette bulunan firmalar, biraçılık için uygun aromalı ürün çeşitlerini çiftçilere vererek, yeni ve tekniğe uygun bahçe tesisini sağlayabilmektedir. Üreticilerle 1 yıldan daha uzun süre sözleşmeler yapılmakta ve çiftçilere fiyat ve satış garantisi verilmektedir. Bu tip uzun süreli sözleşmelerde çiftçilerin gelirlerinin garanti altına alınması ve faaliyetin devamlılığı açısından, özellikle yurtiçi ve uluslararası piyasa koşulları ve üretim maliyetlerinin dikkate alınarak sözleşmeli ürün fiyatının her yıl yeniden saptanmasında yarar bulunmaktadır.

Günümüzde Antalya ve Muğla yörelerinde kesme çiçek, Balıkesir, Bolu ve Adapazarı İlleri'nde Burley ve Virginia tipi tütün, Ege'de bir kürk hayvanı olan şinşilla, Niğde, Nevşehir ve diğer birkaç ilde patates ve çeşitli illerde de besicilik ve tavukçuluk gibi alanlarda sözleşmeli üretim modeli uygulanmaktadır. Bu alanların çoğu oldukça yenidir. Özellikle Ege ve Akdeniz Bölgesi'nde

dondurulmuş meyve, sebze ve konserve sanayinde söz konusu firmalar çok çeşitli sebze ve meyvelerin temini için sözleşmeli üretim yaptırmaktadır. Ayrıca ülkemizin değişik yörelerindeki Süt Birlikleri de, belirli dönemler ile süt üreticileri adına anlaşma yapmak için ihaleler düzenlemekte ve bu ihaleyi kazanan firma belirli süreler ile sözleşme ile saptanan fiyat üzerinden üreticilerin sütünü toplamaktadır.

4.2. Sözleşmeli Üretimin Yasal ve Kurumsal Yönü

Birçok ülkede tarım işletmeleri ile ilgili yasalar ve tarım sanayi ilişkileri ile ilgili özel yasalarda sözleşmeli tarımın hukuksal boyutu düzenlenmiştir. AB ülkelerinden örneğin Fransa'da sözleşmeli tarımın esasları, 1960'lı yıllarda çıkarılan bir yasa ile belirlenmiştir. Ülkemizde sözleşmeli tarım, Borçlar Kanunu'nda belirlenen, tarafların yasalara aykırı olmamak koşuluyla sözleşme yapmakta serbest oldukları hükmüne dayanmaktadır (Md.1). Bu maddede sözleşme kavramı yüzeysel ve esnek bir şekilde düzenlenmiştir. Bu düzenleme genel olarak tüm sözleşme tiplerine uygulanabilecek olan çerçeve bir hüküm niteliğindedir. Bu hüküme dayanmayan sözleşmeler geçerli olmamaktadır. Ancak taraflar isterlerse, unsurları, hüküm ve sonuçları veya tipleri Borçlar Kanunu'nun 181 ve devamındaki maddelerinde düzenlenmiş olan tip sözleşmelerden birine uygun olarak bir sözleşme yapabilirler. Bu durumda da yapılan sözleşmeler yine Borçlar Kanunu'nun 1.maddesine aykırı olmamak koşulu ile **"kendine özgü yapısı olan sözleşmeler"** (*sui generis contrats*) niteliğindeki satış, vekalet ve hizmet sözleşmesi, karma sözleşmeler ve bileşik sözleşmeler olabilecektir (Aral, 1997). Bu tip sözleşmelerin yapılması durumunda, bu sözleşme ile ilgili anlaşmazlıkların çözümünde, söz konusu sözleşmeler ile ilgili hükümler uygulanır. Bununla birlikte Ülkemizde sözleşmeli tarımın yasal yönü ile ilgili özel bir Tebliğ de düzenlenerek yürürlüğe girmiş bulunmaktadır. Ülkemizde yakın zamana kadar ürünler itibarıyla geliştirilmiş tip sözleşmeler alıcı ve işleyici firmalar tarafından hazırlanmış ve sözleşmelerin içerikleri de çoğu kez kontrolden uzak kalmıştır.

TKB'nca, tarımda verim ve kalitenin artırılması, standartlara uygun ürünlerin üretilmesi, planlı ve istikrarlı üretim yapılması ve yeni teknolojilerin ve bilgilerin tarım kesimine aktararak uygulanmasına imkan sağlanması amacıyla 30 Haziran 1996 tarihinde 22682 sayılı Resmi Gazetede "Sözleşmeli Tarımsal Ürün Yetiştiriciliği İle İlgili Usul ve Esaslar Hakkında Tebliğ" yayımlanmıştır. Tebliğ ile sözleşmede yer alması gereken koşullar, muhtemel satış fiyatının saptanması, ödeme, tazminat vb. konular düzenlenmiştir.

Türkiye'de özellikle TŞFAŞ başta olmak üzere, özel sektör kuruluşları faaliyet alanları için sözleşme formları geliştirmiş ve bu konuda önemli bir deneyime sahip olmuşlardır. Benzer biçimde uzun yıllardan itibaren sözleşmeli tarım yapan üreticiler de bu alanda önemli bir birikime sahiptirler. Türkiye'de sözleşmeli tarım hem entansif tarım, hem de düşük girdili veya sürdürülebilir tarım kapsamında bitkisel ve hayvansal ürünlerin üretiminde uygulanmaktadır. Bu bakımdan sözleşmeli üretimin, ürün ve yer bakımından kapsamının çok geniş olması nedeniyle, söz konusu Tebliğ tip bir sözleşme modeli oluşturabilecek nitelikte olmalıdır. Konu ile ilgili Tebliğ, sözleşmeli üretimin yaygın olarak uygulandığı broiler, süt ve besi sığırcılığı, yumurta tavukçuluğu gibi önemli tarımsal faaliyetler dikkate alınmadan, genellikle bitkisel üretim faaliyetleri gözönüne alınarak hazırlanmıştır. Ayrıca sözleşmeli üretimde alıcı ve üretici arasında yapılan sözleşmeler hem üretim, hem de satış sözleşmesi niteliğindedir. Tebliğ'de sözleşmeli üretimin daha çok satış sözleşmesi niteliği ele alınmıştır (Md. 3). Tarım ile sanayi ve ticaret kesimleri arasında yapılan sözleşmeli üretimde hem üretim, hem de satış fonksiyonları genellikle birlikte düzenlenmekte ve bu bakımdan karma bir sözleşme tipi ortaya çıkmaktadır.

Tebliğ'de sözleşme ile ilgili uyumsuzluk sorunları çözümlenmeden ürünün üçüncü kişilere satılamayacağı belirtilmiştir (Md. 4/e). Ancak tarımda birçok ürünün çabuk bozulabilmesi ve depolanabilme olanaklarının yetersizliği veya zayıflığı ile uyumsuzluk sorununun çözümünün uzun zaman alabilme olasılığı birlikte dikkate alındığında, bu maddenin uygulanmasının hemen hemen olanaksız olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu düzenleme uygulanmış olsa bile, üreticileri veya ticaret ve sanayi firmalarını büyük ölçüde zarara sürükleyebilecek özelliktedir.

Sözleşmeli üreticilerin söz konusu üretim faaliyetlerinin döner sermaye talebini karşılamak için kredi kuruluşlarından alacağı tarımsal kredilerde alıcı firmaların kefil olması, sözleşmeli üretime taraf olan firmalarca kabul edilebilecek bir düzenleme değildir. Ancak kredi kuruluşlarınca üretici ve alıcı arasında yapılan üretim sözleşmesi bizzat güvence olarak kabul edilerek kredi verilmesi durumunda,

sanayi ve ticaret firmalarına kredi yönetimi ve kontrolü konusunda yetki ve sorumluluk verilmesi, sözleşmeli üretimin başarılı olarak gelişmesine de katkıda bulunabilir. Bununla birlikte incelenen sözleşmeli üretim faaliyetlerine taraf olan sanayi ve ticaret firmalarının bu eğilimde olmadıkları belirlenmiştir.

Tebliğde yer alan üreticilerin alıcılardan ve alıcıların üreticilerden tazminat talep edemeyeceği hususlar, ülkemizin tarımsal yapısı açısından büyük bir risk oluşturabilecektir. Özellikle tarımsal üretimde risk ve belirsizlikler en önemli sorundur ve bunlar genellikle üreticinin iradesi dışında gerçekleşmekte ve müteşebbis tarafından kontrol edilemeyecek niteliktedir. Sanayi ve ticaret firmalarının faaliyetleri ile ilgili olarak sıralanan riskler ise üreticilere oranla kontrolü mümkün olan faktörlerdir (Md. 4/n). Bu bakımdan tarım ile sanayi ve ticaret kesimlerinin riskleri aynı şekilde değerlendirilmemeli ve özellikle de tarımda sözleşmeli üretim ile birlikte tarım sigortalarının yaygınlaşması teşvik edilmelidir. Tarafların sözleşmede belirtilen koşullardan herhangi birine uymamaları halinde, durum tespit ettirilerek sözleşmenin tek taraflı olarak feshedilebilmesinin yasal yönden geçerliliği tartışılabilir nitelikte (Md. 4/u) olup, bunun kullanımında kesinlikle karşı tarafa ihbar yapılmasının zorunlu olması gerekmektedir.

Sözleşmeler iki taraf arasında onaylandıktan sonra geçerlilik kazandığına göre (Borçlar Kanunu, Md.1), bunların tekrar Noter'de onaylatılması ve masraflarının üreticilerce ödenmesi gereksiz bir uygulama olacaktır (Md. 4/g). Bu işlevinin TKB İl veya İlçe Müdürlükleri veya çiftçi örgütlerince gerçekleştirilmesi, özellikle sözleşmeli üretim faaliyetlerinin kontrol ve denetimi açısından çok daha yararlı sonuç verebilir. Üreticiler ile firmalar arasında yapılan sözleşmelerin, TKB İl veya İlçe Müdürlükleri'nce önerilen münavebe planlarına uygun olarak yapılabileceği belirtilmiştir (Md. 4/r). Bu düzenlemenin uygulama şekli tarafların iradelerine bırakılmıştır. Bu düzenlemenin hem münavebe planlarının belirlenmesi, hem de uygulanması yönlerinden zorunlu hale getirilmesi, özellikle sürdürülebilir doğal kaynak kullanımı açısından gereklidir. Münavebe sürdürülebilir tarım için alıcılar ile bireysel üreticilerin inisiyatiflerine bırakılmayacak kadar önemli bir konudur.

Sözleşmeli tarım uygulamalarında en önemli sorun olan ürün fiyatlarının belirlenmesinde, farklı pazar yapılarına sahip olan tarım ürünleri için tek bir yöntemin kullanılması oldukça güç olmakta ve böyle bir düzenlemenin uygulanması da yeterli olmamaktadır. Bu amaçla sözleşmeye konu olan ürünlerin özelliklerine göre farklı fiyatlandırma yaklaşımları geliştirilebilmelidir. Ayrıca ülkemizde yaşanan kronik yüksek enflasyon nedeniyle tarım ürün fiyatları ile Tüketici Fiyat İndeksleri'nin genellikle aynı düzeyde artmadığı görülmektedir. Mevcut sözleşmeli üretim modelinde genellikle ürünlerin muhtemel satış fiyatları; sabit fiyat ve prim olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Bunlar alıcı firmalarca sözleşme yapılmadan önce veya sözleşme dönemi içinde belirlenmekte ve üreticilere bildirilmektedir. Özellikle sözleşmede belirtilen ürün fiyatının piyasa fiyatının çok altında kaldığı durumlarda, alıcı firmalar prim fiyatlarını bir miktar yükselterek, sözleşmeli ürünün toplam fiyatı serbest piyasa fiyatına yaklaştırılmakta ve böylece tarafların kayıplarını azaltmakta ve istenilen miktarda hammadenin firmalara akışı sağlanabilmektedir. Tebliğde prim sistemine hiç değinilmemektedir. Bu yaygın uygulamanın ve bu alanda kazanılan deneyimin sözleşmeli ürünlerin satış fiyatlarının saptanmasında dikkate alınması yararlı sonuç verebilecektir.

TKB'nın 30 Haziran 1996'da bu Tebliği yürürlüğe koyması ile sözleşmeli tarımın yasal açıdan karşı karşıya kaldığı birçok belirsizlik ortadan kaldırılmıştır. Tebliğin yaptırım gücünün zayıflığı ve uygulamada sağlayacağı yararlar tartışılabilir olsa da, TKB'nın konu ile ilgilenmesi ve İl ve İlçe Müdürlüklerinin konuya taraf olmaları önemli bir gelişmedir. Bu Tebliğ ile ülkemizde sözleşmeli üretim uygulamalarını disipline etmek, uygulamanın yaygınlaştırılmasını sağlamak ve bu alandaki boşluğu gidermek amaçlanmıştır. Ancak Tebliğin yayımı ve yürürlüğe girmesinden bugüne yaklaşık 2 yıl geçmiş olmasına karşın, Tebliğin ülke genelindeki uygulayıcı kuruluşlarca hemen hemen hiç dikkate alınmadığı ve tarım kuruluşları ile üretici örgütlerinin de yeterince konu ile ilgilenmedikleri saptanmıştır.

Ülkemizde sözleşmeli tarım yaptırın sanayi ve ticaret işletmelerinin yöneticilerine göre bu Tebliğin uygulanması sınırlayan unsurlar şunlardır: (i) Tebliğde geçen ürünlerde uyulması gereken TSE standardı yerine, alıcı kuruluşların belirlediği normlar esas alınmalıdır. Özellikle ihracata yönelik olarak çalışan işletmelerde, ihracatçının uyması gereken normlar, TSE standardı ile sağlanamayabilmektedir. (ii) Firmalar tarafından sözleşmeli üreticilere sağlanan girdilerin fiyatlarına (fatura bedeline) yüksek enflasyon nedeniyle belirli bir faiz oranının uygulanması gerekli görülmektedir. (iii) Ürünün sözleşme ile ilgili ihtilaflar sona ermeden üçüncü kişilere satılmayacağı

hükmü, özellikle domates, bezelye, fasulye, kesme çiçek, süt gibi çabuk bozulabilen ürünlerde uygulanırsa, üreticiler bundan büyük ölçüde zarar görebilecektir. (iv) Çiftçinin bankadan alacağı işletme kredilerine alıcı kuruluşların kefil olacağı hükmü, pratik olarak uygun ve mümkün görülmemektedir. (v) Üretici veya alıcının sözleşmeye uymaması halinde, durumun TKB İl veya İlçe Müdürlüğü'ne tespit ettirilmesinden sonra, ihbara gerek kalmaksızın sözleşmenin tek tarafı olarak feshinin öngörülmesi ve durumun karşı tarafa tebliğ edilmemesi hukuksal yönden sorunlara neden olabilecektir. (vi) Sözleşmeli ürünün muhtemel satış fiyatının ürünün niteliğine göre, Tebliğ'de yazılı esaslar çerçevesinde, TKB İl veya İlçe Müdürlüğü'nce saptanması durumunda sözleşme yapmanın bir anlamının kalmadığı ifade edilmektedir. Alıcılar ürün fiyatlarının sözleşme aşamasında taraflarca karşılıklı görüşmeler yapılarak belirlenmesi gerektiğini belirtmektedirler. (vii) Tebliğin 12. maddesinde taahhütlere karşı tarafın uymaması halinde, TKB İl ve İlçe Müdürlükleri'nce yapılacak işlemler belirlenmiştir. Bu işlem sırasında her iki tarafın da bulunması, yargı aşamasındaki olası çeşitli sorunların önlenmesi yönünden gerekli görülmektedir. (viii) Tebliğin 14. maddesinde belirlenmiş olan tazminat konusu ile ilgili olarak üretici veya alıcının, piyasa fiyatı ile sözleşme fiyatı arasındaki farkı tazminat olarak talep edebilmesi istenmektedir. (ix) Tohumculuk firmalarının tohum üretimi yaptığı alanlarda yapacakları sözleşmeli üretimde, aynı ürünün üretimi söz konusu ise, yabancı döllenemeye neden olmamak için tecrit mesafesi konusunda gerekli önlemler alınmalı ve bu konuda da Tebliğ'de yeni düzenleme yapılmalıdır.

TKB, uygulayıcı kuruluşlardan aldığı görüşlere göre Tebliği yenileme çalışmalarını tamamlamış ve 1 Ağustos 1998'de 16 nolu "Sözleşmeli Tarımsal Ürün Yetiştiriciliği İle İlgili Usul ve Esaslar Hakkında Tebliğ" yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Tebliğin yürürlüğe girmesinden önce aktedilmiş sözleşmeler için Tebliğ hükümleri uygulanmayacaktır. Araştırmada kullanılan veriler toplanırken 1996 tarihli Tebliğ yürürlükte olduğundan, çalışmadaki sözleşmelerle ilgili değerlendirmeler bu Tebliğe göre yapılacaktır. Sözleşmeli üretim ile ilgili Tebliğ'de 1.8.1998 tarihli Tebliğ ile yapılan başlıca değişiklikler şunlardır: (i) ürüne ait varsa TSE standardı veya alıcı tarafından belirlenecek kalite normları sözleşmede yer alacak, (ii) ürünün, ihtilaflar sona ermeden üçüncü kişilere satılmayacağı hükmü Tebliğ'den çıkarılmış, (iii) ürünle ilgili olarak, üretici tarafından bankalardan alınacak tarımsal kredilerde alıcının kefil olması ile ilgili düzenleme kaldırılmış, (iv) üreticinin üretim süresince üretim yapılan yerleşim yerinde ikamet zorunluluğu kaldırılarak, üretici veya vekilinin üretim süresince üretime katılma zorunluluğu getirilmiş, (v) sözleşmeli hayvansal ve su ürünleri üretiminin Bakanlıkça belirlenen esaslara uygun yapılabilmesi Tebliğ kapsamına alınmış, (vi) destekleme ödemesinin alıcıya verilmesinin şekil ve zamanı kaldırılmış, (vii) sözleşme kapsamında, ürüne ve üretim yöntemlerine ait teknik hususların ek bir teknik şartname kapsamında alıcı ve üretici tarafından belirlenmesi kararlaştırılmış, (viii) üretici ve alıcının anlaşması halinde sözleşmeye konu olan ürünlerin tarım sigortaları kapsamında sigorta ettirilmesine imkan tanınmış, (ix) fiyatlandırmada ürünün ödemeye esas fiyatının, üretici ve alıcı arasında serbest piyasa prensipleri çerçevesinde yapılacak anlaşmaya göre belirlenmesi esası getirilmiş, (x) ödemelerde ürün bedelinden aynı ve nakdi avans düşüldükten sonra kalan kısmın, sözleşmede belirtilen ödeme planına göre yapılması, (xi) sözleşmeye uyulmaması halinde, TKB İl ve İlçe Müdürlükleri'nce görevlendirilecek heyetteki kişi sayısı en az 2'den 3'e çıkarılması, (xii) alıcı ve üreticilerin sözleşmedeki taahhütlerine uymamaları halinde, talep edilebilecek tazminat miktarının hesabında, ticari kredi faizi yerine TC Merkez Bankası reeskont faizi oranında faizin esas alınacağı ile ilgili değişiklik yapılması ve (xiii) anlaşmazlık sorunlarının çözümünde her iki tarafın temsilcileriyle birlikte yapılan tespit sonucu anlaşma sağlanamazsa, sorunun yargıya intikal ettirileceği gibi hususlarda düzenlemeler yapılmıştır.

Bu Tebliğ ile 1996 tarihli Tebliğ'de yapılan değişiklikler ile bir anlamda sözleşmeli tarım yaptırılan firmaların yöneticilerince, söz konusu Tebliğin uygulanmasını sınırladığı belirtilen birçok husus yeniden düzenlenmiştir. Bunlardan firmalarca sağlanan girdilere enflasyon nedeniyle faiz uygulanması, tohum üretiminde tecrit mesafesi bırakılması dışındaki tüm değişiklikler gerçekleştirilerek, firmalarca söz konusu Tebliğ hükümlerinin uygulanabilirliği artırılmıştır. Ancak sözleşmeli üretimde alıcı ve üretici olmak üzere iki önemli taraf olduğu bir ölçüde ihmal edilmiş, yapılan düzenlemeler ile çoğunlukla üreticilerin mevcut uygulamalardan kaynaklanan bir çok sorunları çözümlenememiştir. Burada alıcı firmaların çok organize biçimde oluşturdukları baskı gruplarının yeni yapılan düzenlemelerde aktif rol alması ve üretici örgütlerinin konuya yeterince taraf olamamalarının önemli etkisinin olduğu görülmektedir. Bu nedenle yeni Tebliğ de ülke genelindeki bütün sözleşmeli üretim faaliyetlerinde uygulanabilecek tip sözleşme niteliğini tam olarak taşımamaktadır.

5. İNCELENEN ÜRÜNLERDE ÜRETİCİ İLE FİRMA ARASINDAKİ İLİŞKİLER

5.1. Ürünlerin Ülke Ekonomisindeki Yeri ve Önemi

5.1.1. Amerikan Tipi Tütün

Ülkemizde 1995’de 204.440 ton olan toplam yaprak tütün üretiminin % 2,45’ini yabancı çeşitler oluşturmaktadır (Anonymous, 1997/f). Ülkemizde yabancı tütün çeşitleri arasında en önemli payı Virginia ve Burley tipi tütünler almaktadır. Amerikan tipi tütünler Bolu, Adapazarı, Balıkesir ve diğer Karadeniz İlleri’nde yetiştirilebilmektedir. Virginia ve Burley tütünlerin kalitesini etkileyebilen en önemli iki faktör iklim ve toprak koşullarıdır. Ülkemizde bu tütünlerin iklim ve toprak isteklerini karşılayabilen fazla alan bulunmamaktadır (Anonymous, 1990).

Türkiye’de son 20 yıl içinde yabancı tütünlerin üretiminde çok önemli gelişmeler olmuş ve üretim miktarı 5.582 tona ulaşmıştır. Üretimin % 95,86’sı ve ekim alanının da % 93,94’ünü Virginia ve Burley tipi tütünler oluşturmaktadır (Ek-2; Çizelge 2). TEKEL’in VI. Plan döneminde uluslararası şirketler ile ortaklık kurularak harmanlarında Virginia ve Burley içeren sigaraların üretimine başlanması, ülkemizde yabancı tütünlerin yetiştirilmesini hızlandıran en önemli faktör olmuştur. Günümüzde Bolu, Adapazarı ve Balıkesir’de toplam 2.276 ha alanda, 3.627 üretici aile yabancı tür tütün üretimi yapmaktadır. Özellikle Virginia ve Burley tipi tütünlerin üretimi alanında; üç adet anonim şirket faaliyette bulunmaktadır. Bunlar sözleşmeli üreticilerden aldığı yabancı tütünleri TEKEL fabrikaları, Phillsa A.Ş., Raynold’s ve Camel Şirketleri’ne satmaktadır. Yabancı tütün türlerinin üretimini organize eden firmaların tamamı sözleşmeli üretim modelini uygulamaktadır.

5.1.2. Makarnalık Buğday

Türkiye’de 17-20 milyon ton arasında değişen buğday üretiminin 1980’lerin başlarına kadar %20-30’unun (Özçelik ve Fidan, 1993) ve günümüzde ise % 8-10’unun makarnalık buğday olduğu tahmin edilmektedir. Makarnalık buğday üretimi 2,4-2,5 milyon ton seviyesindedir. Makarnalık buğday ekışiline uygun alan 4,3 milyon hektardır. Günümüzde makarnalık buğday alanı, buğday ekim alanının % 10’una gerilemiş ve makarnalık buğday ekim alanı da 1,1 milyon hektara düşmüştür (Bayaner, 1998).

İklim ve toprak koşulları yönünden makarnalık buğday üretimi için uygun olan bölgeler; Güneydoğu, Orta Anadolu ve Batı Anadolu’dur. Makarnalık buğday üretiminin % 44’ü Gaziantep ve çevresinde, % 23’ü İzmir ve çevresinde ve %33’ü ise diğer yörelerde üretilmektedir (Bayaner, 1998). Türkiye’de yüksek verimli ve kaliteli tescilli makarnalık buğday çeşitleri bulunmasına karşın, üretim miktar ve kalite yönlerinden düşük düzeydedir. Makarnalık buğday ithalatı 1989-1996 döneminde 9-244 bin ton ve ihracatı ise makarnalık buğday ve ürünleri eşdeğeri olarak 154-182 bin ton arasındadır (Bayaner, 1998).

Tarım işletmelerinde üretilen ve pazara arz edilen makarnalık buğday, makarna ve irmik sanayinin en önemli hammaddesidir. Ülkemizde 1920’lerden itibaren makarna sanayi hızla gelişerek, günümüzde 25 kadar tesis ile 750.000 ton/yıl işleme kapasitesine ulaşmıştır. Makarna sanayi işletmeleri, makarnalık buğday üretiminin yoğunlaştığı Güneydoğu, Orta Anadolu ve Ege Bölgeleri’nde kurulmuştur. Kapasite kullanımı, son yıllardaki ihracattaki artışa paralel olarak % 70-75’e kadar yükselmiştir. Makarnalık buğday üretimindeki istikrarsızlıklar makarna sanayini olumsuz etkilemekte ve sanayi kaliteli makarnalık buğday talebini ithalat ile karşılamaktadır. Türkiye’de üretim bölgelerinin ekolojisine uygun, yüksek verimli ve dönmesiz çeşitlerin üretime alınması için sözleşmeli üretim uygulanması yararlı sonuç verebilecektir. Makarna endüstrisi kuruluşları önce doğrudan kendileri üreticilerle sözleşmeli üretim yapmayı tercih etmişler ve daha sonra da Makarna Sanayicileri Derneği aracılığıyla bu faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Bu girişimlerden istenen başarı sağlanamamıştır. Günümüzde bir firma Hatay, Kahramanmaraş ve Şanlıurfa’da 1997’de 5.635 da alanda ve 25 çiftçi ile 1998’de ise 7.332 da alanda ve 19 çiftçi ile sözleşmeli makarnalık buğday üretimini gerçekleştirmektedir.

5.1.3. Kesme Çiçek

Ülkemizde ticari anlamda kesme çiçek üretimi 20.yüzyılın ilk yarısından itibaren İstanbul ve Yalova çevresinde başlamış ve daha sonra Ege ve Akdeniz Bölgeleri’ne yayılmıştır. Ülkemizde kesme çiçek üretim alanı 6.694 dekara ulaşmıştır. Bunun % 53,40’ını kesme çiçek üretimi yapılan plastik

seralar, % 5,38'i cam seralar ve % 41,22'si ise açıkta kesme çiçek üretim alanlarından oluşmaktadır (Ertan vd., 1993). Kesme çiçek üretiminin % 58,78'nin örtü altında yapılmasının temel nedeni, ekolojik avantajlardan yararlanarak arzın düşük olduğu dönemlerde iç ve dış piyasalara ürün arz edilebilmesidir. Örtüaltı kesme çiçek üretiminin % 90'ı plastik seralarda yapılmaktadır. Kesme çiçek üretimi yaklaşık 290 milyon adede ulaşmış olup, bunun % 60,30'u karanfil, % 13'ü gül, % 9,06'sı glayöl, % 6,45'i kasımpatı ve % 11,19'u ise diğer türlerdir. Kesme çiçek ihracatı 1984-85 döneminden itibaren Ege Tarım A.Ş.'nin ihracata yönelik üretim ile başlamış, ancak ihracat belirli bir üründen (spray karanfil) yoğunlaşmış ve ihracata yönelik ürünlerin çeşitlendirilmesi için önemli bir iyileşme sağlanamamıştır.

Antalya'da kesme çiçek yoğun olarak Merkez, Serik, Manavgat ve Alanya İlçeleri'nde üretilmektedir. Üretim alanı 1997'de 2.499 dekara ulaşmıştır. Üretilen en önemli kesme çiçekler; spray ve standard karanfil, gerbera, gül, gypsophilla, krizantem ve glayöldür. İlde ihracatı yapılan kesme çiçek türleri içinde en büyük payı % 75 ile spray karanfil almakta, bunu % 20 ile standard karanfil, % 5 ile gypsophilla, solidago ve krizantem gibi türler izlemektedir.

Üretilen kesme çiçeğin yurtiçi pazarlamasının hemen hemen tamamına yakını bu alanda kurulmuş olan S.S. Çiçek Üretim ve Satış Kooperatifi ile S.S. Flora Çiçekçilik Üretim ve Pazarlama Kooperatifi aracılığıyla yapılmaktadır. Kooperatiflerin görevleri arasında ürünün borsalara taşınması, muhafazası, satış ve ürün bedelinin ödenmesi, damızlık materyal temini, dış pazarların araştırılması ve dış talebe göre üretimin yönlendirilmesi, kredi temini ve ürünlerin tanıtılması bulunmaktadır. İç piyasaya yönelik üretim yapan bütün işletmeler bu iki kooperatifin üyesidir.

Kesme çiçek üretiminin büyük bir kısmı aile işletmelerince yapılmaktadır. Ancak 1985 yılında bu alanda ihtisaslaşmaya gidildiği ve ihracata yönelik üretim yapan şirketlerin kurulduğu görülmektedir. Bu şirketlerin büyük bir bölümü Antalya yöresinde faaliyet göstermekte olup, sayıları 55 kadardır. İlde kesme çiçek üretim ve pazarlamasının modernizasyonunun da özel firmaların çok önemli katkıları olmuştur. Bu dalda faaliyet gösteren bütün işletmelerde modern tarım tekniklerinin kullanıldığı ve bütün yeniliklerin çok yakından izlendiği görülmektedir. Damla ve yağmurlama sulama, yaprak ve sıvı gübreler, toprak ilaçlaması, yaprak ve toprak analizleri gibi modern tarım tekniklerine kesme çiçek yetiştiricilerinin öncülük ettiği ve bu yeniliklerin diğer tarım kollarına da yayılmasına olanak sağlandığı görülmektedir. Ancak firmaların yeterince önem vermedikleri sorun ise, ülke içinde damızlık materyal üretiminin geliştirilmesidir. Büyük firmalar kendi seralarında ürettikleri çiçekleri kendileri doğrudan iç ve dış pazarlara sevk etmektedir. Ancak küçük üreticiler bu olanağı elde edebilecek üretim hacmi ve pazarlama organizasyonuna sahip olmadıklarından, büyük firmalar ile sözleşmeli üretim yapmaktadırlar. Üretim alanlarının yaklaşık % 87'si sözleşmeli üretim yapan çiftçilere ve % 13'ü ise kendi ürünlerini kendileri pazarlayan işletmelere veya üretici pazarlayıcılara aittir.

Kesme çiçek üretimi ve ihracatının geliştirilebilmesi için, Sektörel Dış Ticaret A.Ş.'nin kurulması Kesme Çiçek İhracatçıları Derneği bünyesindeki ihracatçılarınca tartışılmış, 10.10.1997'de Bileşik Çiçek İhracatçıları Dış Ticaret A.Ş. ve 3.12.1997'de de Çiçekçiler Birliği Dış Ticaret A.Ş. olmak üzere iki adet şirketin kuruluş kararı, Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın izni ile Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Böylece taşıma ve özellikle hava yolu taşımacılığı şirketlerce organize edilecek ve nakliye sorunları tamamen çözümlenebilecek ve pazar araştırmalarına ağırlık verilebilecektir.

5.1.4. Sanayi Tipi Domates

Ülkemizde bütün bölgelerde domates tarımı yapılabilmekte ve ağırlıklı olarak taze tüketime yönelik üretim söz konusu olmaktadır. Üretilen 7,8 milyon ton domatesin (Anonymous, 1997/a) % 25-30'u işlenmektedir (Akgül ve Rehber, 1992). Üretimin % 75-80'i Ege, Marmara ve Akdeniz Bölgeleri'nde yapılmaktadır. İklim bu bölgelerde uygun olduğundan, üretim bu bölgelerde yoğunlaşmıştır. Akdeniz Bölgesi'nde yetiştirilen domates ise kısmen taze, kısmen de işleme sanayine yöneliktir. Marmara Bölgesi ise, gerek iklim koşullarının uygun olması ve gerekse domates işleme sanayinin bu bölgede yaygın olması nedeniyle son yıllarda yoğun sanayi domatesi tarımının yapıldığı bir bölge olmuştur. Sanayi tipi domates üretiminin büyük bir bölümü, Karacabey, Mustafakemalpaşa, Susurluk ve Manyas'da yapılmaktadır. Marmara Bölgesi'nin sanayi tipi domates üretimindeki payı yaklaşık % 59 kadardır (Budak, 1998).

Türkiye’de ilk domates salçası işleme tesisi 1955’de Bursa’da kurulmuştur. Modern anlamda salça üretimi 1967 yılında başlamış, zamanla büyük kapasiteli tesisler kurulmuş ve domates salçası üretimi sürekli bir gelişme göstererek, üretim kapasiteleri artmıştır. 1970’lere kadar sınırlı iç talebe yönelik olan sanayi bu tarihlerden sonra iç ve dış pazarlarda talebin artması ve devletin gıda sanayine verdiği teşviklerle gelişmiş ve büyük işleme kapasiteli tesisler kurulmuştur (Budak, 1998). 1970’li yıllardan itibaren ihracat olanaklarına bağlı olarak üretici ile sözleşme yaparak hammadde sağlayan ve modern teknolojik yöntemler ile çalışan işletmelerin faaliyete geçmesi ile salça üretimi önemli bir düzeye ulaşmıştır (Rehber, 1997).

Salça sanayinde 42 fabrika ve 390.000 ton/yıl kurulu kapasite bulunmakta olup, kapasite kullanım oranı % 80-85 düzeyindedir. Domates salçası üretimi ise 228 tonu bulmuştur (Türkey, 1997). Başta Japonya ve Almanya olmak üzere 85’in üzerindeki ülkeye ihracat yapılmaktadır. İhracat 148.847 tona ulaşmıştır. Türkiye’nin domates salçası ithalatı ise 87 tondur (Türkey, 1998). Bu tesislerde ağırlıklı olarak domates salçası üretilmekle birlikte, bunun yanında diğer konserve, reçel ve marmelat mamulleri de üretilmektedir. Sektörde kurulu kapasitenin büyük bir kısmı özel sektöre aittir. Sektörde 4 adet yabancı sermaye yatırımı vardır. Marmara Bölgesi’nde sanayi tipi domates üretiminin yapıldığı en önemli yöre olan Bursa İli’nde, 1996-1997 döneminde domates ekim alanı 28.373 ha, üretim 563.635 ton ve verim ise 1.986 kg/da’dır (Anonymous, 1998/f). Toplam domates üretiminin % 7,23’ünü gerçekleştiren Bursa’da, genellikle sanayi tipi domates üretilmekte ve ilde 25 adet konserve fabrikası bulunmaktadır.

5.1.5. Patates

Patates ekim alanı 210.000 ha, üretimi 4,95 milyon ton ve verimi ise 23.571 kg/hektardır (Anonymous, 1997/a). Patates üretim ve ekilişinin en yoğun olduğu bölge, Ortagüney Bölgesi’dir. Bu bölge Afyon, Kayseri, Konya, Nevşehir, Niğde, Aksaray ve Karaman İlleri’ni kapsamaktadır. Ortagüney Bölgesi, patates üretiminde % 49 ve ekim alanında ise % 37 oranında paya sahiptir. Ortagüney, Karadeniz ve Ortakuzey Bölgeleri’nin ülkenin üretimindeki payı % 75 ve ekim alanındaki payı ise % 68’dir. Üretimin en yoğun olarak yapıldığı iller Niğde ve Nevşehir’dir. Bu iki ilin ülke ekim alanındaki payı % 24,31 ve üretimindeki payı ise % 42,44’dür (Anonymous, 1997/b).

Ülkemizde üretilen patatesin yaklaşık % 1’i sanayide hammadde olarak kullanılmakta ve % 1’i ise ihraç edilmektedir. 1980’li yıllarda 138-140 bin ton düzeyinde olan patates ihracatı, Körfez Krizinden sonra pazarlama olanaklarının azalmasıyla 40-50 bin tona gerilemiştir. Ayrıca ürünleri depolama olanaklarının yetersizliği, dış pazarlardaki belirsizlikler ve fiyat dalgalanmaları, talebe uygun üretim yapılamaması ve güçlü pazarlama kuruluşlarının sayı ve kapasite olarak yetersiz olması nedeniyle ürünler iyi bir biçimde değerlendirilememektedir. Patates sanayide flokon, un, dondurulmuş parmak patates şeklinde işlenmektedir. Dondurulmuş patatese iç ve dış pazarlardan olan talep artmaktadır. Nişasta tüketimindeki artışa bağlı olarak 15-20 bin ton patates, nişasta sanayiinde değerlendirilmektedir.

Patates üretiminde sözleşmeli tarım ile kurulan dikey entegrasyonun iki amacı bulunmakta olup, bunlardan biri anaç tohumluk üretimi, ikincisi ise sanayi ve yemeklik patates üretimidir. Ülkemizde yaklaşık 20 gerçek ve tüzel kişi bu alanda faaliyette bulunmaktadır. Bunlardan ikisi bu alandaki faaliyetlerine son vermiştir. Ülkemizde yıllar itibariyle değişmekle birlikte, firmalar Nevşehir, Niğde, Adana, İzmir, Afyon, Konya İlleri’nde ortalama 70.000 da alanda sözleşmeli patates üretimi yaptırmaktadır. Firmalar toplam üretimin yaklaşık % 10’unu sözleşmeli tarım ile organize edebilmektedir. Kereviş, Doğuş gibi sanayi işletmeleri doğrudan üreticiler ile sözleşme yapmak yerine, üreticiler ile sözleşme yapan firmalardan ürün temin etmektedirler.

5.2. Yapılan Sözleşmelerin İçerikleri Yönünden Değerlendirilmesi

Uygulamada farklı ürünler için farklı sözleşmeler hazırlanmakla birlikte, bütün sözleşmeler Borçlar Hukuku’nun ilgili maddelerine dayandırılmakta ve genellikle şeker pancarı için hazırlanmış ve uygulanmış olan sözleşmeler esas alınmaktadır. Sözleşmelerin kapsamında ürünler ve firmalar itibariyle farklılıklar olmakla birlikte, sözleşmeler üreticilerce anlaşılması güç olan hukuk dili ile yazılmakta ve alıcı firmalarca hazırlandığı için genellikle alıcılara karşı çiftçilerin bir kopyası da genellikle üreticilere verilmemektedir. Bu sözleşmelerin içerikleri aşağıda ürünler itibariyle ayrı ayrı değerlendirilmiştir.

5.2.1. Amerikan Tipi Tütün

Üreticilerin sözleşme başvuruları, firmanın seçme kriterleri yönünden değerlendirildikten sonra, üretim dönemi başında üretici ile firma arasında sözleşme imzalanır. Sözleşme, firma tarafından hazırlanmış ve çiftçilerin yapması gerekli olan işlemler ve sorumluluklarını ve bunların yapılmaması halinde uygulanacak olan yaptırımları sıralayan bir belge özelliği taşımaktadır. Sözleşmeye, TKB'nca yayınlanan Tebliğ'e uygun olarak 24. madde eklenmiş ve buna göre ürün fiyatı ekimden önce saptanmış olmaktadır. Böylece 1997 üretim dönemine ait ürün fiyatı, firmanın 1996 yılında uygulamış olduğu grad fiyatlarının DİE'nün açıklayacağı son bir yıllık Tüketici Fiyatları Endeksindeki artış oranında arttırılması ile bulunmaktadır. Böylece sözleşme metni, konu ile ilgili Tebliğin 7. maddesindeki sözleşmeye konulacak olan muhtemel satış fiyatını kapsamış olmaktadır. Bu düzenleme firmanın Tekel ile olan ilişkileri ve TKB İl Müdürlüğü'nün firmayı uyarmaları ile gerçekleştirilmiştir.

Virginia Tütünü Yetiştirme ve Satış Sözleşmesinin 8. maddesine göre; “üretici, tarla hazırlığı, fidelerin dikilmesi, gübrenilmesi, sulanması, bitki hastalık ve zararlıları ile mücadele, ürün hasadı, sınıflandırılması, balyalanması ve işbu üretimle ilgili olan diğer bütün işleri kendisine firma elemanı tarafından verilecek talimatlara uygun olarak yapmayı, şirketin kontrolü altında icra etmeyi kabul ve taahhüt eder. Tütün ekilen tarlada üretici başka ürün ekemez”. 9.maddede ise üretim sürecinde kullanılacak olan girdilerin temini ile ilgili olarak, “üretici sadece firma tarafından temin edilen tohumları kullanacaktır. Ayrıca firmanın verdiği veya önerdiği mevsimsel materyalin (gübre, ilaç gibi) haricinde başka birşey kullanılmayacaktır” biçiminde bir ifade bulunmaktadır. Üreticinin kullanacağı gübre, ilaç vb. materyal firma tarafından verilecek ve bedeli, mevsim sonunda, üreticiye ödeme yapılmadan önce tütün bedelinden düşülecektir (Md.11).

Sözleşmenin 9. ve 11. maddeleri tarım işletmelerinin ilişki içinde olduğu iki piyasadan biri olan girdi piyasası ile ilişkilerini tamamen yeniden düzenlemekte ve işletmecilik fonksiyonları yönünden girdi tedariki ve kullanımı bütünüyle firmanın denetiminde yapılmaktadır. Bu durum üreticiyi aşırı derecede firmaya bağlamakta ve bağımsız bir ekonomik birim olarak karar verme olanağını da vermemektedir. Tütünün hasadı, firma elemanlarının belirlediği günlerde yapılacak ve tütünün firma getirilmesi, yerleştirilmesi ve kurutma tamamlandıktan sonra çıkarılması, üreticilerin görevleri arasındadır (Md. 12). Burada da üretici girdi tedariki ve kullanımında olduğu gibi firma elemanlarının tütün hasadı ve kurutulması ile ilgili olarak yapacağı bütün uyarıları ve işlemleri peşin olarak kabul ve taahhüt etmek durumundadır. Kurutulmuş olan tütün üreticiler tarafından firmalara ait istasyonlarda ve firma elemanlarının talimatları doğrultusunda kalitelerine göre ayrılacaktır. Firma elemanı ayrılan tütünün kalitesini ve miktarını belirlemekte ve üreticiye bildirmektedir. Burada da firma elemanlarının yapacağı kalite tespitini üretici peşinen kabul etmektedir.

Firmanın üreticilere verdiği aynı yardımlar, hizmet bedelleri (tütün kurutma, çizileme, ilaçlama vb. masraflar), tarım ürünlerinin alım satımı ile ilgili olarak üreticilere tahakkuk eden vergileri (stopaj, Savunma Sanayi Destekleme Fonu, Bağ-kur kesintileri gibi) üreticinin tütün bedelinden keserek geriye kalan kısmın tamamını üreticiye ödeyecektir (Md. 16). Bu madde de ödemenin yapılacağı zaman kesin olarak belirtilmemiştir. Ayrıca üretim dönemi içinde üreticilere yapılan aynı ödemeler ve verilen hizmetler Müstahsil Makbuzunda ve Yaprak Tütün Alım Formunda toplam olarak gösterilmektedir. Böylece üreticiler hangi girdileri, hangi fiyattan ve kendilerine verilen hizmetlerin maliyetlerini açık olarak bilememektedir. Özellikle sübvansiyon uygulanan ve firma tarafından üreticiler adına alınan gübrenin, üreticiye olan maliyeti, üreticilerce bilinmemektedir.

Sözleşme ile ilgili olarak üreticilerin çeşitli endişeleri bulunmakla birlikte, bölgede tütün alternatif ürünlere oranla birim alana yüksek gelir sağlaması ve firmaların söz konusu hususları araştıran üreticilerle gelecek yıllarda sözleşme yapmama endişesinin bulunması, üreticileri bireysel olarak firmadan bilgi talep etme konusunda çekingenliğe sevk etmektedir. Çünkü sözleşmede üreticilere ait yükümlülükler tanımlanmakta ve üreticilerin sözleşme üzerinde direkt veya dolaylı olarak herhangi bir etkileri olmamaktadır. Bu bakımdan tütün üretiminde işletmeciliğin en önemli fonksiyonları, ekilecek ürünlerin seçimi, girdi tedariki ve kullanımı, ürünlerin toplanması ve satışı tamamen firmanın inisiyatifine geçmiş olmaktadır.

5.2.2. Makarnalık Buğday

Sözleşmeli makarnalık buğday üretimi yeni bir uygulama olduğu için, bu amaçla hazırlanan sözleşme de içerik yönünden tam olarak belirginleşmemiş ve her yıl değişiklikler yapılmaktadır. Kullanılan sözleşmede ilgili firma tarafından hazırlanmış ve üreticilerin sorumluluklarını kapsayan bir

döküman niteliğindedir. Makarnalık buğdayda üreticiler ile yapılan sözleşmenin başlığı “buğday üretim sözleşmesi ve borç senedi” olarak hazırlanmış, yangın, dolu, kuraklık, hastalık ve zararlılar gibi doğal afetler sonucu ürünün zarar görmesi ve bunu TKB İl Müdürlüğü’nce resmi belgeye bağlanması durumunda, üreticinin 1 kg tohum bedeli karşılığı olarak firmaya ödeyeceği miktar saptanmış ve bu ödemenin hasattan sonra 15 gün içinde yapılması kararlaştırılmıştır. Sözleşme aynı zamanda bir borç senedi olduğundan, üretici, müşterek borçlu ve müteselsil kefil, şirket yetkilisi ve TKB İl Müdürlüğü’nce onaylanmaktadır.

Üretici kendisine verilen Zenit Çeşidi makarnalık buğday tohumluğundan elde edeceği ürünü firmaya sözleşme gereği üretim döneminin başında satmayı kabul etmektedir (Md. 3). Firma üreticiye 22 kg/da tohum vermekte ve bunun bedeli olarak hasatta 44 kg ürünü üreticiden teslim alacaktır. Ürünün kalani yalnızca ilgili firmaya satılabilecektir (Md. 4).

Makarnalık buğday üretimi firmanın önerileri doğrultusunda üretici tarafından yapılacaktır (Md. 5). Tarlanın sürülmesi ve tohum yatağının hazırlanması firmanın önerileri doğrultusunda olacaktır. Çeşit karışımını önlemek için firmanın önerileri doğrultusunda üretici gerekli tedbirleri alacaktır. Firmanın önerilerine göre gübreleme, gerektiğinde ilaçlı mücadele ve gerektiğinde de elle mücadele yapılacaktır. Devletçe mücadelesi yapılan süne vb. dışındaki bütün zararlılar için gerekli mücadeleyi üretici yapacaktır (Md. 6).

Üretilen buğday tekniğine uygun olarak hasat edilecektir. Hasat edilen üründen tohumluk bedeli karşılığı teslim edilen ürün haricindeki üretimin tamamı firma tarafından peşin bedel ile satın alınacaktır. Hasat edilen ürünler ambara taşınmadan tarladan firmanın depolarına sevk edilecektir (Md. 7). Başka çeşitlerle karıştırılmış ve özellikleri uygun olmayan ürünü firma satın alma konusunda serbest bırakılmıştır.

Üretilen ürün, Devletin ikaz ettiği destekleme baş alım fiyatından (diğer durum buğdayları) ekspertiz yapılmak koşulu ile oluşan fiyat veya malın alım tarihindeki Gaziantep Borsası fiyatı (hangisi daha yüksek ise) üzerinden firma tarafından peşin bedeli ödenerek satın alınacak ve ürün bedeli üreticiye ödenmeden yasal kesintiler mahsup edilecektir (Md. 8). Üreticiler Zenit çeşidinden üretilmiş bütün ürünü firmaya teslim etmek zorundadır. Ürünün teslim edilmemesi halinde kendisine teslim edilen tohumluk miktarının 5 katı miktarında ürün bedelini firmaya ödemeyi şartı ceza olarak kabul eder (Md. 9).

Firma üreticilerin bütün üretim işlemlerine müdahale etmektedir. Dolayısıyla üreticilerin işletmecilik fonksiyonlarına müdahale edilmektedir. Ancak özellikle fiyat tespiti ve ödeme konusu, diğer bütün sözleşmeli üretim faaliyetlerine göre daha iyi düzenlenmiş ve iyi işlemektedir. Ayrıca bu düzenlemeler TKB ’nca yayınlanan Tebliğ’e de uygun olarak yapılmıştır.

5.2.3. Kesme Çiçek

Kesme çiçek üretiminde başlıca iki tür sözleşme uygulanmaktadır. Birincisi, sabit fiyatlı sözleşmeler ve ikincisi ise piyasa fiyatlarına dayalı olan ve fiyatı belirli olmayan sözleşmelerdir. Sabit fiyatlı sözleşmeler Türk Lirası ve Sterlin Bazlı Anlaşma olmak üzere iki gruptur ve bunlar yaygın olarak uygulanmaktadır. Üretici ve firma arasında yapılan anlaşmada, üreticinin adı ve soyadı, adresi ve sera alanı açıkça yazılmaktadır. Sözleşmede firmanın görevleri ve sorumlulukları öncelikle sıralanmıştır. Firma sözleşmede belirtilen kapalı sera alanı için fide verilmesi ve toprağın yenilenmesi, gübrelenmesi methyl bromide ile ilaçlanması, seraların projelendirilmesi, inşaat veya yenileştirilmesi, sulama sistemlerinin seçimi, projelendirilmesi, montajı, fidelerin dikimi, sulanması, ilaçlanması, seranın üstünün örtülmesi, ağ yapılması, ihracata uygun kalitede kesme çiçek kesilmesi konularının öğretilmesi ve üreticiler tarafından uygulanmasının denetlenmesi ile üreticilerin çiçeklerinin işlenmesi sırasında gerekli çiçek kılıfı, lastik gibi malzemelerin verilmesi ve üreticilerin işlediği çiçeklerin firmanın paketleme tesislerine taşınması olarak sıralanmıştır (Md. 1,2,3). Bu maddelere göre üreticiler üretim süreçlerindeki bütün işlemleri firma elemanlarının önerileri doğrultusunda yapmak zorundadır.

Üreticinin görev ve sorumlulukları ise; firmanın önerilerine uymak, vereceği gübreleme, ilaçlama ve diğer uygulamalara göre alınması gereken malzemeleri satın almak, yapılması gereken işleri yerine getirmek, verilen fidelerin dikim tarihinden itibaren yaşama sorumluluğunu yüklediği 7 gün içinde canlılığını kaybeden fidelerin yerinden sökülmemesi, bunların yerine firma elemanlarınca kontrol yapıldıktan sonra yeni fidelerin dikilmesini, kendisinin beğenmediği fideyi kendisi tarafından

sökmemeyi ve söküp dikim yapmamayı, fidelerin pinçlenmesinin sadece firmanın teknik elemanlarının kontrolünde yapmayı, kendisinin firmanın teknik elemanlarına göstermeden kesinlikle pinçleme yapmamayı, anlaşmada belirtilen kapalı sera alanında ürettiği çiçeğin tamamını firmaya teslim ederek pazarlamasını kabul ve taahhüt etmektedir. Üreticiler çiçekleri firmanın belirlediği standartlara göre işlemek, aksi takdirde çiçeklerin cari işçi ücretleri karşılığı, firma elemanlarınca işlenmesini kabul etmek, üretici işlemiş olduğu ihracata uygun çiçekler içinde standarda uygun olmayan çiçekler tespit edilirse, o dönem için en az % 10 teslim edilen çiçeklerden düşülmesini ve firma laboratuvarlarındaki günlük testlerde çiçeklerin A veya B kalitesine uygunluğunun tespitini kabul etmekle de yükümlü kılınmıştır.

Firma, üreticinin dış piyasaya satılan çiçeklerin her 15 günlük pazarlama periyodu için, bu periyodun bitiminden 45 gün sonraki dönem içinde her ayın 7. ve 22. günlerinde ödeme yapmaktadır. Buna göre satılan çiçeklerin bedeli ortalama 2-2,5 ayda üreticinin eline geçmektedir. Üretici iç piyasaya çiçeklerini kendisi satmamaktadır. Ürünlerini firmaya teslim etmek zorundadır ve firma iç piyasaya sattığı çiçeklerin fiyatının % 75'ini üreticiye ödemektedir. Üretici anlaşmada belirtilen kapalı sera alanında ürettiği çiçeğin tamamını veya bir kısmını firmaya teslim etmeyip, kendisi pazarladığı veya başkasına pazarlaması için verdiği veya üretimden vazgeçtiği takdirde; her bir fide için 0,30 Hollanda Florini dışında, ayrıca ceza olarak dekara 200 milyon TL ödemeyi ve bunlar için başlangıçta senet vermeyi kabul ve taahhüt eder.

Firma üretilen her bir 60 cm çiçeğe, 11 Aralık 96-10 Mart 96 tarihleri arasında 3,5 penny ve 1 Ekim -10 Aralık 96 ile 5-30 Mayıs 1997 tarihleri arasında 2,5 penny fiyat vermektedir. Çiçek boyu 50 ve 55 cm ise bu fiyatlardan %10 daha az ödeme yapılacaktır. Çiçek boyları 42 ve 47 cm ise, komisyon bazında pazarlanacaktır. Bu fiyatlar A kalitesi için saptanmıştır. Firma laboratuvarındaki günlük tespitlerde A kalitesine uygun olmadığı saptanan çiçekler komisyon bazında pazarlanacak ve üretici payına düşen ödeme yapılacaktır. Yukarıdaki fiyatlar her bir fideden anlaşma dönemi içinde 5,5 dal kesilecek şekilde saptanmıştır. Buna karşın her bir fideden 7 ve daha fazla A ve B kalitesinde çiçek kesilirse, kesilen tüm çiçekler için 400 TL ilave ödeme yapılmaktadır. Her bir fideden A veya B kalitesinde 4,5-5 çiçek kesilirse, tüm çiçeklerin her birinden 400 TL eksik ödeme yapılacaktır. Her bir fideden 4'den daha az çiçek kesilirse, her bir çiçek için 800 TL daha az ödeme yapılacaktır. Primler ve yapılacak eksik ödemeler dönem sonunda değerlendirilmeye alınacaktır.

60 cm çiçekler için TL bazında yapılan sözleşmelerde ise, bir fideden 10 çiçek kesene 9000 TL, 9 çiçek kesene 8800 TL, 8 çiçek kesene 8680 TL, 7 çiçek kesene 8370 TL, 6 çiçek kesene 8060 TL, 5 çiçek kesene 7440 TL ve 4 çiçek kesene 6660 TL ödeme yapılacaktır. Bir fideden 4'ten daha az çiçek kesenlere 4 çiçek için yapılan ödemedan % 25 daha düşük ödeme yapılır. 55 cm için fiyatlar yukarıdaki fiyatlardan % 10 daha düşük, 50 cm için % 15 daha düşük olacaktır ve 50 cm'den daha kısa olan çiçekler ise komisyon bazında satılacaktır. Bu çiçeklerde prim ve düşme söz konusu olmamakla birlikte, bunlar sayı olarak genel toplama dahil edilecektir. Ödemeler 8060 TL'den başlayacak ve dönem sonunda kesin hesap çıkarılacaktır. Dönem içinde üretici 1 fideden 6 çiçeği geçerse ödemeler daha yüksek kademelerden yapılacaktır.

Kesme çiçekler borsada işlem gören ürünler olduğundan iç piyasalarda satılanlar için ortalama borsa fiyatı ve dış piyasalarda satılanlar için ortalama borsa fiyatı esas alınarak ürün fiyatı belirlenmelidir. Sözleşmede belirtilen fiyatın hangi esaslara göre saptandığı bilinmemektedir. Fiyatlandırma işleminin 1996 tarihli Tebliğ'de belirtilen esaslara göre yapılması gerekir. Düşük kaliteli olan çiçeklerin satışının pazarlık usulüne göre yapılması üreticilerin aleyhine sonuçlara neden olabilir.

Fide dikilecek yerlerin methyl bromide ile dezenfeksiyonu üretici tarafından yapılacaktır. Bu işlemi yapmayanların seraları firma tarafından dezenfekte edilecek ve bu işletmeler için her bir dal kesme çiçek için 0,16 penny daha düşük ödeme yapılacaktır. Anlaşma yaklaşık olarak 1 yılı kapsamaktadır. Antalya'da 1 Ekim-30 Mayıs tarihleri arasında çiçek kesilmektedir. 30 Mayıs'tan sonra yeni üretim dönemi hazırlıkları ve yeni dönem için yeni sözleşmeler yapılmaktadır.

Sözleşmeli kesme çiçek üretimi belki de bütünüyle ihracata yönelik olması nedeniyle tamamen firmaların denetimi altında yapılmaktadır. Üreticilerin firmalarda bağımsız karar alması ve bunu uygulaması mümkün görülmemektedir. Sözleşme ile firma, üreticilerin bütün yönetim fonksiyonlarını ele geçirmiş olmaktadır. Ayrıca firmanın önerilerini yerine getirmeyen üreticilere uygulanan cezalar da ağır bulunmuştur. Bu sistem üreticiyi bütünüyle ihracatçı firmalara bağlamış olsa bile firmaların ihracat bağlantılarını gerçekleştirebilmesi için sıkı denetim ve kontrol yerinde görülebilir. Ancak ürün

fiyatlarının saptanması, ödenmesi, pazarlık usulü satışlarda ürün bedelinin nasıl ödeneceği gibi konular açık olarak sözleşmede yer almalıdır. Firmaların üretici ortakları genellikle 10 dekardan daha az sera varlığına sahip olan küçük üreticilerdir. Bunların ferdi olarak haklarını koruma olanakları ve güçleri fazla değildir.

5.2.4. Sanayi Tipi Domates

Sözleşmeler genellikle dört ana bölümden oluşmaktadır. Sözleşmenin birinci bölümünde tarafların tanıtımı, ikinci bölümde sözleşmenin ekonomik koşulları ve tarafların sorumlulukları, üçüncü bölümde üretim tekniği ile ilgili koşullar ve dördüncü bölümde ise, çeşitli hükümler ve onay kısmı yer almaktadır. Sözleşmeler genellikle bir üretim dönemini kapsamaktadır. Domates sözleşmeleri hem ekim alanı ve hem de üretim miktarı esasına göre düzenlenmiştir. Sözleşmeler grup halinde yapılmaktadır. Grup sözleşmelerinde her üretici ayrı ayrı sözleşme yapmaktan çok müşterek sözleşme düzenlemekte ve bu zincirleme (müteselsil) sorumluluk, vekil veya grup sorumlusu uygulaması yapılmaktadır. “Sözleşmede müteselsil sorumluluk ile ilgili olarak üreticiler sözleşmede yazılı hüküm, ahkam ve taahhütleri gerek şahsen, gerekse vekillerinin şirketten alacakları aynı ve nakdi avanslar sebebiyle kat’i hesap neticesinde tahakkuk edecek borçlardan dolayı yek değerinin müteselsil kefil ve müştereken müteselsil borçlusu sıfatıyla sorumludur” ifadesi yer almaktadır (Md. 7). Sözleşmelerde üreticilerin en çok tepki gösterdikleri konu da bu madde ile ilgili olmaktadır. Grup sözleşmelerinde grup sorumlusu (başı) veya vekilleri veya bunların yardımcıları üretici adına sözleşmede değişiklik yapmaya ve ek sözleşme yapmaya yetkilidir. Ayrıca bunlar, firmalar adına firmanın avans, girdi dağıtımı, ürün bedellerinin ödenmesi gibi konularda düzenleyici ve yürütücüsü durumundadırlar.

Konserve fabrikaları sözleşme yaptıkları domates üreticilerine belirli sorumlulukları getiren yazılı sözleşmeyi imzalatılmakla kalmayıp, özellikle üreticilere avans, aynı nakdi yardımlar yapıldığı durumlarda, üretici borçlandırılmakta ve bunun içinde borç senedi düzenlenmektedir. Sözleşmenin 10.maddesinde “emre muharrer senet verme zorunluluğu” başlığı altında “üreticilerin vermiş oldukları senetlerde imzaları dışındaki kısımların, üreticinin fiili ekim alanına giren sonra doldurulması yetkisi şirkete geçmektedir” biçiminde bir düzenleme yapılmıştır. Sözleşmelerde genellikle “sabit fiyat ve prim sistemi” ile sözleşmeli ürünlerin fiyatları saptanmaktadır. Ancak üreticilerin sözleşme koşullarını ihlal etmemeleri durumunda, sabit fiyata ilave olarak teşvik primi alabilmektedirler.

Firmanın üreticiden tazminat talep edemeyeceği durumlar, dolu, sel, haşere gibi doğal olaylardan ürünün tamamen veya kısmen zarar görmesi halinde zararın firma yetkililerince tespit ve kabul edilmesi durumunda bu kısım için eksik teslimden dolayı şirkete karşı tazminatla sorumlu tutulmayacakları olarak belirtilmiştir. Üreticinin şirketten tazminat talep edemeyeceği haller ise; grev, lokavt, isyan gibi sosyal olaylar, şirkete ait fabrikanın önemli bir teknik arıza nedeniyle hiç veya tam kapasite ile çalışmaması, olağanüstü ekonomik olaylar nedeniyle şirkete ait fabrika ve fabrikaların hiç veya tam kapasite ile çalışmaması hallerinde, ürünün teslim alınmaması ya da kısmi olarak teslim alınmasında üreticinin, şirketten tazminat adı altında herhangi bir talepte bulunamayacağı biçiminde saptanmıştır (Md. 8, Md. 9).

Sözleşmeli çiftçi, firma ile yaptığı sözleşme gereği taahhüt ettiği miktardaki domatesi şirkete teslim etmek zorundadır. Çiftçinin taahhüt ettiği miktarın % 10 eksik veya fazlasını teslim edip etmemek yükümlülüğü şirkete aittir. Üretici firmanın belirlediği süre ve koşullarda taahhüt ettiği domatesi teslim zorunludur. Süre ve koşulları firma belirler. Bu hususun şirketçe duyurulması yeterlidir (Md. 11). Üretici sözleşme koşullarına uymaması halinde, taahhüt ettiği domates miktarının % 25’i tutarında cezai şartla sorumlu olmaktadır (Md. 12).

Üretici şirkete ürünü teslim etmez veya eksik teslim ederse; sözleşme ekinde imzalanmış olan emre muharrer bono hiçbir ihtara gerek kalmaksızın şirket yetkililerince adli ve icrai mercilere intikal ettirilir. Şirket bu yetkiye sahiptir. Bono, üreticinin teslimde eksik bıraktığı ürün karşılığı ile şirkete üreticiye önceden verilen aynı ve nakdi bütün alacakların karşılığı ile o günkü geçerli faiz toplamı kadar olmaktadır.

Sözleşmeyi ihlal eden üreticilere şirket gelecek yıllarda domates ürününü sözleşmeli ürettirip, ürettirmemekte serbesttir (Md. 14). Ancak sözleşmeyi ihlal eden üreticilere uygulamada genellikle bir yıl üretim yaptırmama cezası verildiği saptanmıştır. Anlaşmazlıklara neden olan üreticilerle genellikle şirketler gelecek yıllarda sözleşme yapmamayı tercih etmekte ve böylece şirketler bir ölçüde

kendilerini korumuş olmaktadır. Aşırı sıcaklar, yağmur vb. doğal olaylardan dolayı fabrikanın işleme kapasitesinin üzerinde ürün olgunlaşması ve yığılması olur ve bu nedenle üreticinin ürünleri teslim alınmaz ise doğabilecek üretici zararlarında, şirket sorumlu değildir (Md. 15). Sözleşme üreticiler açısından oldukça ağır yükümlülükler içermektedir. Sözleşme bu şekli ile özellikle fiyat tespiti, ürün bedelinin ödenmesi, üreticilere verilen aynı ve nakdi girdilerin bedellerinin tahsili esasları, ürün kabulünün esasları, emre muharrer bono alınması zorunluluğu, üreticilere uygulanacak yaptırımlar gibi yönlerden 1996 tarihli Tebliğ'in hükümleri ile çelişmektedir. Domates üretim sözleşmelerinin 1.8.1998 tarihli Tebliğ hükümlerine göre yeniden düzenlenmesine ihtiyaç bulunmaktadır.

5.2.5. Patates

Sözleşmeli patates üretiminde kullanılan sözleşmeler firmalara göre değişmekle birlikte, sözleşmenin başlangıcında tarafların tanıtımı yapılmakta daha sonra sözleşmenin konusu, üretim tekniği ve ilgili detaylı açıklamalar fiyatlandırma, ürün bedelinin ödenmesi esasları, ekim yapılan tarlanın krokisi ve teslim tesellüm tutanağı ve makbuz gibi kısımları bulunmaktadır.

Üreticiler alanı ve tapu kaydı belirtilmiş bulunan üretim alanlarında toprak hazırlığını yapacaklardır (Md. 3). Ürünün sulanması ve gübrelenmesi işlemleri, masrafları üreticilere ait olmak üzere ve şirket yetkilileri tarafından gerektiğinde yapılacak öneri ve verilecek talimatlar ile sözleşmeye konu olan patates üretimi için tarımsal yönlerden uygulanması gereken teknik yöntem ve esaslara uygun olarak belirli periyotlarda üretici tarafından yapılacaktır (Md. 4).

Kesin ekim zamanı şirket tarafından üreticilere bildirilmekte, kesin hasat zamanı şirket tarafından üreticilere bildirilmekte ve kesin hasat zamanını tayin ve tespit yetkisi münhasıran şirkete ait olup, üretici şirket tarafından yazılı ve/veya sözlü olarak kendisine bildirilecek olan kesin ekim ve hasat zamanına mutlak suretle uymakla yükümlüdür (Md. 5). Üretici şirketten aldığı tohumları, ancak sözleşmenin ekinde krokisi çizili olan tarlaya ekebilir. Bu alandan başka bir ekim yapılması, ancak şirketin yazılı izni ile mümkün olabilir. Üreticilerin aksine davranışında şirket sözleşmenin tek yanlı olarak ve herhangi bir bildirim gerek olmadan fesh etmek ve bu nedenle doğmuş her türlü zarar ve ziyanın tazminini talep etmek ve üretici tarafından firmaya verilen tazminatı nakde çevirme hakkına sahip olduğu gibi bu hakları saklı kalmak şartı ile sözleşmede belirtilen cezai şartların ifasını da talep edebilmektedir (Md. 7).

Üretici, şirket tarafından kendisine verilecek olan her türlü yazılı ve/veya sözlü talimat ve önerilere mutlaka uymakla yükümlüdür. Aksine davranış, akdin ihlali mana ve hükmünde kabul edilecektir. Üretici, üretimin her aşamasında tarlada gerekli kontrollerin yapılmasında şirketin kontrol hak ve yetkisinin bulunduğu ve buna bağlı olarak da toprağın hazırlanması aşamasından hasat zamanı sonuna kadar olan üretim sürecinde şirketin yetkili ve görevli elemanlarının tarlaya girmesi, numune alınması ve gerekli incelemeyi yapması hususlarında her türlü kolaylığı sağlamayı kabul, beyan ve taahhüt etmiştir. Üretici, patates tohumlarının ekilmesi ve yetiştirilme işlemini şirket nam ve hesabına yapmakta olup, yetiştirilecek ürünün mülkiyetinin de, hasat yapılmış olsun veya olmasın şirkete ait olduğunu ve hiçbir biçimde ürünü üçüncü şahıslara satmamayı gayrikabili ru'cu olarak kabul, beyan ve taahhüt etmiştir. Üretici tarafından yetiştirilen patates, sadece ilgili şirkete teslim edilecektir. Şirket, bu sözleşmede belirtilen alım koşullarına uygun olarak yetiştirilmiş ürünleri, bu sözleşmedeki koşullarla üreticiden teslim almakla yükümlüdür. Aksi takdirde üreticinin tazminat hakkı saklıdır (Md. 7).

Patatesin hasadı ve şirkete teslim koşulları 9.maddede belirlenmiştir. 10. madde ise toplam fire oranı ile ilgili olarak üreticinin teslim ettiği üründen öncelikle minimum % 3 oranında taş, toprak firesinin düşüleceğini, firenin % 3'ün üzerinde olması halinde ise % 3'ü aşan kısmında ayrıca fire olarak patates miktarından düşüleceğini belirtmektedir. Üretici tarafından teslim edilecek patatesin kalite kontrolü, şirketin belirleyeceği depoda her bir kamyonun şirket yetkililerinin belirleyeceği şekil ve miktarda numune alınması koşulu ile şirket yetkililerince yapılacaktır. Üretici isterse bu testlerin yapılması sırasında hazır bulunup gözlem yapabilecektir. Bunu talep eden üreticinin yol, otel, yemek masrafları şirkete ait olacaktır.

Ürün fiyatları patatesin boyu veya çapına göre firma tarafından belirlenmektedir. Sözleşmelerde bu fiyatın hangi esaslara göre saptandığı veya temel fiyatın nasıl tespit edileceği açıkça belirtilmemiştir (Md. 12). Üreticinin ürün bedeli, yetiştirilen patateslerin tamamının şirkete teslim edildiği tarihten itibaren maksimum 45 gün içinde ödenmektedir (Md. 13). Patates üretiminde kullanılan sözleşmede diğer ürünlerde olduğu gibi, temel olarak aynı ilkelere dayanmaktadır.

Eksiklikler diğer sözleşme tiplerinde olduğu gibidir. Bu sözleşmenin de kapsam yönünden 1.8.1998 tarihli Tebliğ hükümlerine göre yeniden gözden geçirilmesine büyük ölçüde gereksinim bulunmaktadır.

5.3. Firmaların Sözleşmeli Çiftçileri Seçme Kriterleri

Sözleşmeli üretim yapan kamu kuruluşları, özel firmalar ve kooperatiflerin sözleşme yapacakları çiftçileri belirlemede; çiftçilerin tarım işletmesi ile ilgili veya ekonomik özelliklerini ve üreticilerin güvenilirliği ve yapılan önerileri uygulaması gibi sosyal niteliklerini birlikte değerlendirmektedir. Ürünlere göre firmaların çiftçi seçim kriterleri aşağıda verilmiştir.

5.3.1. Amerikan Tipi Tütün

Firma bölgede yeterli sayıda çiftçi ile sözleşme yapabilmekte ve çiftçilerin sözleşmeli üretim yapma talebini tam olarak değerlendirememektedir. Sözleşmeli üretim; yeterli, kaliteli ve sürekli hammadde temin etmek, üreticiler ile sanayi ve ticaret kesimlerini entegre etmek, hammaddelerin üretimi aşamasından kaynaklanan teknik sorunları çözmek ve daha uygun fiyatlar ile hammadde temin etmek için tercih edilmektedir. Sözleşmeli üreticilerin seçilmesinde; tütün ekilecek arazi varlığı, toprak yapısı, aile işgücü varlığı, alet ve ekipman varlığı ve işletme arazisinin kurutma fırınlarının bulunduğu yere olan uzaklığı (mesafesi) gibi kriterler dikkate alınmaktadır. Aile işgücü yeterli olmadığı için genellikle 20 dekardan daha fazla sözleşmeli tütün yetiştirilmesine izin verilmemektedir. Ayrıca sözleşmeli üreticilerin fazla miktarda işgücü talep eden şeker pancarı gibi ürünlere üretim deseninde yer vermemesi, firma elemanlarının bütün öneri ve direktiflerini üretim sürecinde eksiksiz uygulaması ve firmanın arazi elemanlarının hakkında olumsuz değerlendirme yapmamış olması gibi koşullara da dikkat etmektedir.

5.3.2. Makarnalık Buğday

Firma sözleşmeli üretim yaptığı çiftçi sayısını tedrici olarak artırmak eğilimindedir. Sözleşmeli tarım yaptırma nedenleri; yeterli miktarda, kaliteli ve sürekli hammadde temin etmek ve böylece hem üreticiyi, hem de imalatçıları tatmin etmektir. Yüksek kaliteli makarnalık buğdayın üretimi kalite, çeşit ve yetiştirme tekniği ile ilişkili olduğundan, firma bütün bu faktörleri kontrol ederek, mümkün olan maksimum verim ve kaliteyi gerçekleştirmek istemektedir. Sözleşmeli üreticilerin seçiminde aranan en önemli özellik çiftçilerin dürüstlüğüdür. Çünkü bölgede daha önce sözleşmeli üretim yaptırmak için girişimde bulunan firmalar, üreticilere yaptığı bütün yardımlara karşılık, hasat sonrasında istenilen miktarda ürünün işletmelerine akışını, bölgenin yapısından kaynaklanan çeşitli sorunlar nedeniyle sağlayamamışlar ve dolayısıyla da başarılı olamamışlardır. Bunun yanında işletme arazisi varlığı, toprak yapısı ve verimliliği, sulama olanakları ile alet ve makina varlığı gibi faktörler çiftçilerin seçiminde gözönüne alınmaktadır.

5.3.3. Kesme Çiçek

Firmalar yeterli sayıda üretici ile sözleşme yapabilmektedir. Sözleşmeli tarım yapma nedeni ise, faaliyet hacmini genişleterek birim ürün maliyetlerini düşürmek ve çiftçilerin bireysel olarak yapamayacakları ve sektörün geliştirilmesine katkıları olacak işleri yapmak olarak belirtilmiştir. Firmaların sözleşmeli çiftçileri seçmede dikkate aldığı kriterler ise; arazi varlığı, sulama olanağı, toprak yapısı ve verimliliği, arazinin firmanın bulunduğu yere olan uzaklığı ve firma teknik elemanlarının önerilerini aynen işletmesinde uygulamadaki titizliğidir. Sözleşmeli üreticilerde aranan en önemli özelliklerden biri de çiftçilerin dürüstlüğü ve kesme çiçek üretimini organize edebilecek derecede yetenekli olmasıdır. Firmalar ihracata yönelik olarak çalışmakta ve bazı özel günlerde eğer üretici yüksek fiyat nedeniyle ürününü firmaya haber vermeden satarsa, firmalar ihracat bağlantıları yönünden sorunlar ile karşılaşabilmektedir.

5.3.4. Sanayi Tipi Domates

Firmaların sözleşmeli tarımı yaptırmadaki en önemli faktör; yeterli, kaliteli ve sürekli hammadde temini, hammaddelerin üretimi aşamasındaki teknik sorunların çözümü, üretici-sanayici bütünleşmesini sağlamak ve daha uygun fiyat ile hammadde temininin gerçekleştirilmesidir. Firmalar sözleşmeli tarım yaptığı çiftçileri belirlemede; tarım işletmelerinin işgücü varlığı, arazi varlığı, alet ve makina varlığı, sulama olanağı, toprak yapısı ve verimliliği, arazinin fabrikanın bulunduğu yere uzaklığı ve çiftçinin ticari yönden sözleşmeli tarıma yakınlığı gibi kriterler dikkate alınmaktadır.

5.3.5. Patates

Firmaların sözleşmeli tarım yapmalarının en önemli nedeni; fabrikaların ve firmanın belirli zamanlardaki hammadde ve tohumluk ihtiyacını önceden garanti altına almak, arazi kiralararak bu kadar fazla ürün yetiştirmenin firmalar açısından olanaksız olması, kaliteli ve uygun fiyat ile ürün teminidir. Firmaların sözleşmeli tarım yaptığı üreticileri seçmede dikkate aldıkları kriterler; toprak yapısı ve verimliliği (tohumluk üretimi için anız seçilmekte ve bir yıl önce patates ekili olan tarlaya ekim izni verilmemekte), sulama olanağının bulunması, çiftçinin güvenilirliği ve dürüstlüğü, alet ve makina varlığı, arazi ve işgücü varlıklarının yeterliliği ve sürekli olarak firma ile çalışan ve tanınan kişiler olması gibidir.

5.4. Sözleşmeli Üretim İle İlgili Sözleşmeli Çiftçilerin Sorunları

5.4.1. Amerikan Tipi Tütün

Bolu'da Rothmans firması önderliğinde 1984-85 döneminde başlatılan ve giderek yaygınlaşan Virginia ve Burley tütünleri üretimi, günümüzde iki firma tarafından organize edilmektedir. Üreticilerin yabancı menşeli tütün üretimi konusunda deneyimleri, diğer ürünlere oranla daha az olup, yörede faaliyette bulunan iki firmanın uygulamaları ile ilgilidir. Bir önceki yıl firmalardan biri ile sözleşme yapan üretici, gelecek yıl diğer firma ile sözleşme yapabilmektedir. Üreticilerin firmaları değiştirmesinin en önemli nedeni ise; firmaların üreticilere sağladıkları hizmetlerin niteliğidir. Firmaların açıkladığı alım fiyatları birbirine çok yakındır. Ancak firmaların üreticilere sağladığı hizmetler, ürünlerin kalitesinin ve dolayısıyla üreticilerin üretim faaliyeti gelirinin etkilenmesi, firma tercihinde temel unsur olmaktadır.

Firmaların değiştirilmesinin diğer bir nedeni de ekim alanları ile ilgilidir. Bölgede birim alana Amerikan tipi tütün üretimi kadar yüksek brüt üretim değeri ve pazarlama kolaylığı sağlayabilen alternatif üretim faaliyeti olanağı olmadığından, üreticiler sürekli olarak aynı tarla üzerinde üst üste tütün ekmekte, ancak firmalar ve sözleşmelerin münavebeye ilişkin koşulları genellikle buna olanak vermemektedir. Ancak özellikle işletme arazisi yetersiz olan ve sözleşmeli tütün üretimi yapmak isteyen üreticiler sözleşme yaptıkları firmaları değiştirerek, aynı araziye her yıl üst üste tütün ekimi yapabilmektedir. Firmalar üretim dönemi başında kendilerine sözleşmeli üretim için başvuran üreticilerin üretim alanları ile ilgili bilgilere sahip oldukları ve bu arazilerde bir önceki yılda tütün tarımının yapıldığını bildikleri halde, aynı üreticilerle tekrar sözleşme yapılması, firmaların bu olumsuz duruma katkıları olarak değerlendirilebilir.

Üreticilerin 2-6 yıldan beri sözleşmeli tütün üretimi yapmaktadır. Firmalar her yıl ekim alanı ile çiftçi sayısını artırmış ve günümüzde firmaların işleme kapasitesine yetecek kadar üretim yapan sözleşmeli ekim alanına ulaşmıştır. Üreticilerin % 9,68'i 6 yıl, % 32,26'sı 5 yıl, % 41,94'ü 4 yıl, % 12,90'ı 3 yıl ve % 3,23'ü 2 yıldan itibaren sözleşmeli üretim yapmaktadır. İşletmecilerin yaşı, eğitimi, tütün tarımına ayırdığı arazi genişliği ve işgücü varlığı ile sözleşmeli tarım yapma deneyimi arasında ilişki % 1 ve traktör ve ekipmanları varlığı ile arasındaki ilişki % 5 düzeylerinde önemli bulunmuştur.

Çiftçilerin sözleşmeli tarımı tercih etmelerinin nedenleri ise çok belirgindir. Üreticilerin % 96,77'si sadece yüksek gelir sağladığı ve % 3,23'ü ise yüksek gelir yanında alım garantisi ile teknik yardım ve girdi desteği sağlandığı için sözleşmeli tütün üretimini tercih etmiştir. Üreticilerin sözleşmeli tarımı tercih nedenleri ile işgücü varlığı, işletme arazisi varlığı ve traktör ve ekipmanları varlığı arasında % 10 düzeyinde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Üreticilerin sözleşmeli tarımdan elde ettikleri yüksek gelir düzeyinden memnun olmaları nedeniyle her yıl sözleşmeli üretim alanını genişletmek eğiliminde oldukları görülmektedir. Üreticilerin % 64,52'sinin sözleşmeli ekim alanı sürekli artırmış, % 32,26'sının ekim alanı işgücü ve arazi yetersizliği nedeniyle aynı kalmış ve % 3,23'ü ise başlangıçta kiracılık ve ortaklıkla daha ucuz ve rahat arazi bularak sözleşmeli üretimin yapmasına karşın, son yıllarda bölgede verimli tarım arazisine olan talebin ve dolayısıyla arazi kirasının artması ve ortaklık koşullarının ağırlaşması nedeniyle yeterli arazi bulamadığı için ekim alanını azaltmıştır.

Üreticiler, tohum, fide, gübre ve ilaç gibi üretim girdilerini sözleşmeli tarım yapan firmalardan, tarım alet ve makinalarını ise kooperatif, özel kişi ve kuruluşlardan temin etmektedirler. Üreticilerin firmadan girdi temininde herhangi bir sorun ile karşılaşmadıkları belirlenmiştir. Üreticiler sözleşmeli tütün üretim sürecinde kullandıkları teknoloji ve yöntemleri firmanın ziraat mühendisleri, ziraat

teknisyenleri ve çiftçi kökenli çavuşlardan öğrenmektedirler. Firmanın çiftçi eğitimi amacıyla bölgede herhangi bir toplu eğitim faaliyeti düzenlemediği, teknik elemanları aracılığıyla sözleşmeli çiftçilerin tarlaları tek tek ziyaret edilerek çiftçilere üretimle ilgili önerilerin yapıldığı belirlenmiştir. Üreticilerin % 96,77'sine göre üretim faaliyetine ilişkin sorunların çözümünde firma elemanlarının hizmetleri yeterli ve % 3,23'ü ise bazen veya kısmen yeterli olmaktadır. Çiftçiler firmanın iyi hizmet vermek zorunda olduğunu, çünkü üretimdeki başarısızlığın sonuçlarını -çiftçiler kadar olmasa da- firmanın da paylaşmak durumunda olduğunu belirtmektedir.

Üreticilerin % 77,42'si firmanın önerilerini her zaman kendilerine uygun öneri olarak değerlendirdikleri, % 16,13'ü firma elemanlarının toprak yapısını tanımaması, üretim faaliyeti ile ilgili deneyimlerinin yetersizliği vb. nedenlerle uygun öneri olarak değerlendirmediklerini ve % 6,45'i ise firma önerilerini uygun görmediklerini ifade etmişlerdir. Üreticilerin tamamı, firma önerilerini uygun olarak değerlendirmese de uyguladığını ve önerilerin uygulanmaması durumunda bazı yaptırımların söz konusu olduğunu belirtmiştir. Firma önerilerini uygulamayan üreticilerle gelecek yıllarda sözleşme yapmayı tercih etmektedir.

Üreticilerin % 100'ü sözleşme koşulları üzerinde herhangi bir etkilerinin olmadığı ve sözleşmelerin tamamen tek yanlı olarak firma tarafından hazırlandığını belirtmişlerdir. Bu bakımdan genellikle sözleşmeler çiftçilerce okunmadan imzalanmaktadır. Üreticilerin tamamı bölgede sözleşmeli tütün tarımının herhangi bir kuruluş tarafından desteklenmediğini belirtmişlerdir. Çiftçilerin sözleşmeli tütün üretim faaliyeti sırasında TKB İl ve İlçe Müdürlüğü elemanları ile herhangi bir konuda işbirliğinin olmadığı belirlenmiştir. Amerikan tipi tütün üreticilerinin % 19,36'sı bu durumu kendilerini sahipsiz olarak değerlendirerek tanımlamaktadır. Üreticileri koruması gereken ilk kuruluş ise % 83,87'i ile TKB İl ve İlçe Müdürlükleri ve % 16,13 ile Ziraat Odaları ve TZOB olarak ifade edilmiştir.

Ürün fiyatı sözleşme onaylandığında ilgili firmalarca belirlenmektedir. Doğal olaylarla meydana gelen ürün kayıplarında sorumluluk tamamen üreticiye aittir. Tütün üretiminde sigorta uygulanmamaktadır. Ürün bedelleri ilgili firmaya ürün tesliminden 1-2 ay sonra ve sözleşmede belirtilen ödeme planı içinde ödenmektedir. Üreticilerin % 100'ü sözleşmeli tütün üretiminden elde ettiği gelir düzeyinden memnundur. Üreticilerin % 90,32'si bölgede uygulanan sözleşmeli tarımın en önemli avantajının sağladığı yüksek gelir olduğunu, % 3,23'ü yüksek gelir ve alım garantisi, % 3,23'ü yüksek gelir ve üretimdeki başarı ve/veya başarısızlıkla ilgili sorumluluğun paylaşımı ve % 3,23'ü ise yüksek gelir, teknik yardım ve girdi desteği sağlaması yönlerinden yardımcı olunmasını en önemli avantaj olarak belirtmişlerdir.

Üreticilerin % 54,84'üne göre sözleşmeli tarım uygulamasının herhangi bir dezavantajı bulunmamakta, % 19,35'i tarlada hergün çalışma ve ürüne daha fazla ilgi göstermenin gerekmesi, % 12,90'ı günümüzde bölgede toprak ve su kirliliği sorunu yaşanmamakla birlikte gelecekte bu sorunların yaşanabileceği, sözleşmeli tarımda aşırı girdi kullanımının toprak verimliliği ve su kalitesini olumsuz etkilediğini, % 3,23'ü bu sistemin getirdiği sorumluluğun fazla olduğunu, % 3,23'ü firma teknik elemanlarının bölgenin topografyası ve toprak yapısını iyi tanımadan önerilerde bulunmasının önemli bir dezavantaj olduğunu, % 3,23'ü çiftçilere sözleşmeli firma ilişkilerinde herhangi bir kuruluşun yardımda bulunmamasına ve % 3,23'ü ise çok yüksek düzeyde kimyasal girdi kullanımının en önemli sorun olduğunu ifade etmiştir.

Üreticilerin % 96,77'si gelecek yıllarda da sözleşmeli tarım modelini devam ettirmeyi düşünmektedir, % 3,23'ü ise gelecekte çeşitli sorunlar nedeniyle bu sistemi bugünkü hali ile devam ettirmek istememektedir. Modeli sürdürmek isteyen çiftçilerin tamamı bunun nedeni olarak; bölgede alternatif ürünlere oranla tütünden daha yüksek gelir elde etmelerini, kurulan üretim ve pazarlama organizasyonunun bazı sorunlara karşın iyi işlemlerini göstermişlerdir.

5.4.2. Makarnalık Buğday

Üreticiler 1996-1997 döneminde sözleşmeli tarıma başlamışlardır. Sözleşmeli makarnalık buğday ekim alanları 75-1500 da arasında değişmekte olup, ortalama 411,36 da ve toplam olarak ise 4.525 dekadır. Sözleşmeli üreticilerin sözleşme dışı makarnalık buğday ekim alanı bulunmamaktadır. Üreticilerin % 72,73'ü makarnalık buğdayın sözleşmeli olarak üretilmemesi durumunda pazarlama

güçlüğü olmayacağını ve % 27,27'si ise pazarlama sorunu olmamakla birlikte, daha düşük fiyat ile ürünlerini satabileceklerini belirtmişlerdir.

Üreticilerin sözleşmeli makarnalık buğday tarımı yapmalarına karar verirken etkili olan en önemli faktörler ise % 72,73 ile fiyat ve satış garantisi, % 9,09 ile teknik yardım ve %18,18'i diğer (firma elemanlarına olan yakınlık vb.) nedenlerdir. Firma çiftçilerle yeni bir makarnalık buğday çeşidinin ekimi ve üretimi için sözleşme yapmıştır. Buna karşın firma sözleşmeli çiftçilerinin ürünlerini ilan edilen destekleme alım fiyatının üzerinden bir fiyat ile satın almayı garanti etmektedir. İşletmecilerin sözleşmeli makarnalık buğday tarımını tercih etmelerini etkileyen faktörler ile işletmelerin işletme arazisi genişliği ve aile işgücü varlığı arasındaki ilişki % 10 ve alet ve makina varlığı arasındaki ilişki % 1 düzeyinde önemli bulunmuştur.

Üreticilerin % 27,27'si makarnalık buğdayı sözleşmeli olarak yetiştirmemeleri durumunda pazarlama güçlüğü çekmemekle birlikte, ürünlerini daha düşük fiyattan satabileceklerini ve % 72,73'ü ise sözleşmeli üretim yapmamaları halinde de pazarlamada herhangi bir sorunları olmayacağını ifade etmişlerdir. Mevcut koşullarda üreticilerin tamamı döner işletme sermayeleri yeterli de olsa sözleşmeli tarıma devam etmek eğilimindedir. Firma ile sözleşme yapan üreticilerin tamamı sözleşmeyi okuduğunu belirtmişlerdir. Üreticilerin % 45,45'i sözleşmede belirtilen koşullara herhangi bir itiraz haklarının olmadığını ve % 54,55'i de bunlara itiraz haklarının bulunduğunu ve gerektiğinde firmanın yetkilileri ile bu koşulları tartışabildiklerini ifade etmişlerdir. Üreticilerin % 36,36'sı mevcut sözleşme koşullarının içeriği nedeniyle çiftçilerin aleyhine olduğu ve % 63,64'ü ise sözleşmenin üreticilerin yararına olduğunu belirtmişlerdir.

Üreticiler tohumu firmadan ve diğer üretim girdilerini kooperatif ve bayilerden tedarik etmektedirler. Üreticilerin % 72,73'ü üretim sürecinde kullandıkları teknoloji ve yöntemleri aile büyükleri, akrabalar ve komşulardan, % 18,18'i tarım kuruluşlarından ve % 9,09'u ise özel şirketlerden öğrendiklerini belirtmişlerdir. Sözleşmeli tarımla ilgili olarak firma mevcut ve potansiyel sözleşmeli üreticilerine yönelik bir eğitim faaliyeti düzenlenmemiştir. Üreticilerin % 63,64'ü makarnalık buğday üretimine ilişkin çeşitli sorunlarının çözümünde firma elemanlarının yeterli hizmeti verebildiğini ve % 36,36'sı ise verilen hizmetin yeterli olmadığını belirtmişlerdir. Firma elemanlarının önerileri üreticilerin % 81,82'since her zaman uygun öneri olarak değerlendirilmekte ve % 18,18'ince ise bunlar her zaman uygun öneri olarak görülmemektedir.

Üreticilerin % 90,91'i firmaların önerilerine uymamaları halinde herhangi bir yaptırım olmadığını ve % 9,09'u ise yaptırım uygulanabileceğini belirtmişlerdir. Üreticilerin % 54,55'ine göre firma sözleşme koşullarını tamamen yerine getirmekte ve % 45,45'ine göre ise kısmen yerine getirmektedir. Firmanın üreticilere aynı yardım ile üretim tekniği yardımı yaptığı, ürünlerini zamanında satın alarak ürün bedellerini peşin olarak ödediği belirlenmiştir. Firma ile çiftçiler arasında yaşanan en önemli sorun ise, sözleşme gereğince üretilen ürünün tamamının çiftçiden satın alınması ve gelecek yıl üretimde kullanılmak üzere çiftçilere tohumluk bırakılmaması olarak gösterilmektedir.

Üreticilerin sözleşme şartlarının belirlenmesinde herhangi bir etkileri olmamakta, sözleşmeli tarım faaliyeti, Köy Hizmetleri Araştırma Enstitüsü ve TKB İl Müdürlüğü'nce desteklenmektedir. Üreticilerin % 90,91'i sözleşmeli tarımdan beklediği yararları sağladığını ve % 9,09'u ise kısmen sağlayabildiğini ifade etmiştir. Üreticilerin % 54,54'üne göre sözleşmeli makarnalık buğday tarımının en önemli sorunu uygun ürün fiyatının saptanamaması, % 27,27'sine göre sözleşmeli tarım modelinin kamu ve meslek kuruluşlarınca denetlenmemesi, % 9,09'una göre sözleşmelerin tek yanlı ve genellikle çiftçilerin aleyhine olmasıdır. % 9,09'una göre ise sistemin herhangi bir sorunu bulunmamaktadır.

Firma çiftçilerle tek tek sözleşme yapmaktadır. Üreticilerin % 54,55'ine göre firmaların çiftçilerle yaptıkları sözleşmeler herhangi bir kurum tarafından onaylansa daha iyi sonuç verebilecek ve % 45,45'ine göre ise yararlı olmayacaktır. Üreticilere göre böyle bir yaklaşım sözleşmede çiftçiler aleyhine olacak hükümlerin bulunmasını engelleyebilecek, ancak bürokratik işlemlerin fazlalığına neden olabilecektir. Sözleşmelerin herhangi bir kurum tarafından onaylanması gerektiğini belirten üreticilerin % 71,43'üne göre Tarım Kooperatifleri, Ziraat Odaları ve TZOB, % 14,29'una göre TKB İl ve İlçe Müdürlükleri ve % 14,29'una göre diğer kuruluşlar sözleşmeleri onaylamalıdır.

Firma ilan edilen destekleme alım fiyatlarını baz alarak sözleşmeli ürün fiyatlarını saptamaktadır. Sözleşmeli olarak ekilen ürünler dolu, don, kuraklık, hastalık ve zararlılar gibi birçok riskten dolayı

zarar görmesi halinde, sorumluluk tamamen üreticilere kalmakta ve üreticiler firmadan aldığı tohumun bedelini, durumu belgeleyip ödeyerek, sözleşme karşılıklı olarak fesh edilmektedir. Üreticilerin % 81,82'si sözleşme dışı makarnalık buğday üretimi yapmamakta ve %18,18'i ise 1997-1998 üretim yılından itibaren sözleşme dışı üretim yapmayı planlamaktadır. Firma ürünü tarladan satın almakta ve çiftçiler ürün taşıma ile ilgilenmemektedir. Ürün tesliminde genellikle fire düşülmemektedir.

Üreticilerin tamamı sözleşmeli tarımdan elde ettiği gelirden memnundur. Üreticilerin % 36,36'sına göre sözleşmeli tarımın avantajı pazar garantisi, % 36,36'sına göre üretimde kullanılan kaliteli tohumun tedarik edilmesine olanak vermesi, %18,18'ine göre ürün bedelinin peşin olarak ödenmesi ve % 9,09'una göre ise, ürünün yüksek fiyat ile satılabilmesi olanağının bulunmasıdır. Buna karşın üreticilerin % 36,36'sına göre sözleşmeli tarımın herhangi bir dezavantajı bulunmamakta, % 27,27'sine göre tohum bedelinin yüksek olması, %18,18'ine göre ürünün fiyatının düşük olması, % 9,09'una göre firmanın teknik yardımlarının yetersiz olması ve % 9,09'una göre ise firmanın tohum dışındaki aynı ve nakdi girdilere ilişkin hiçbir yardımda bulunmamasıdır. Üreticilerin tamamı gelecekte sözleşmeli tarımı sürdürmek istemektedir. Üreticilerin % 81,82'si sözleşmeli tarımdan beklenen yararların artırılabilmesi için üreticilerin örgütlenmesini gerekli görürken, %18,18'i ise bunu gerekli görmemektedir. Buna karşın, bu amaçla örgütlenme, üreticilerin % 81,82'sine göre kolaylıkla gerçekleşmeyecek ve % 18,18'ine göre bu kolaylıkla sağlanabilecektir. Bu amaçla üreticilerin çiftçi birlikleri, kooperatifler veya ziraat odaları içinde etkin olarak örgütlenmesi gerekli görülmektedir.

5.4.3. Kesme Çiçek

Kesme çiçek üreten işletmelerin % 93,33'ü 5-15 yıldan bu yana hiç ara vermeden sözleşmeli tarım yapmakta ve % 6,67'si bazı yıllarda sözleşmeli üretim ve kesme çiçek üretimine ara vermişlerdir. Üreticilerin % 50,00'si başlangıçtan itibaren kesme çiçek üretim alanını her yıl periyodik olarak artırmış, % 33,33'ü üretim alanını hiç değiştirmemiş ve % 16,67'si ise kesme çiçek üretim alanını azaltmıştır. Üreticilerin % 86,67'sine göre sözleşmeli tarım yapılmaması halinde ürünler daha düşük fiyat ile satılabilecek ve % 13,33'üne göre ise herhangi bir sorun olmayacaktır. Üreticilerin % 98,33'üne göre sözleşmeli tarım yapmalarının en önemli nedeni fiyat ve satış garantisi, % 1,67'sine göre firmaların teknik yardım yapmasıdır.

Üreticilerin % 53,33'ü yeterli sermayeleri olsa sözleşmeli tarım yapmayacaklarını ve % 46,67'si ise yeterli sermayelerinin olması halinde de sözleşmeli tarımı sürdüreceklerini belirtmişlerdir. Üreticilerin % 81,67'si sözleşmeleri okuduğunu ve % 18,33'ü ise okumadan imzaladığını ifade etmişlerdir. Sözleşmeyi okumayan üreticilerin, okumama nedeni, sözleşmenin okunmasına gereksinim duyulmamasıdır. Sözleşmeleri okuyan üreticiler yükümlülüklerini kısmen veya tamamen öğrendiklerini ve sözleşmede yazılı olan maddeleri anlayabildiklerini belirtmişlerdir. Üreticilerin % 83,33'üne göre sözleşmeli çiftçilerin sözleşme koşullarına itiraz hakları bulunmamakta ve % 16,67'sine göre ise bulunmaktadır. Üreticilerin % 60,00'ine göre mevcut sözleşmeler üreticilerin yararına, % 38,33'üne göre zararına, % 1,67'sine göre ise duruma göre üreticilerin yararına veya zararına olmaktadır.

Üreticilerin % 95,00'i kesme çiçek üretimi ile ilgili bilgileri özel firmalardan, % 3,33'ü komşu ve akrabalarından ve % 1,67'si ise aile büyüklerinden öğrenmişlerdir. Üreticilerin % 83,33'ü firmaların hiçbir eğitim faaliyetine katılmamış, % 6,67'si bir kez, % 6,67'si iki kez ve % 3,33'ü de dört kez katılmıştır. Üreticilerin % 93,33'üne göre üretim süreci ile ilgili çeşitli sorunların çözümünde firma elemanları yeterli ve % 6,67'sine göre yetersizdir. Üreticilerin % 80,00'i firma elemanlarının üretim süreci ile ilgili önerilerini her zaman uygun öneri olarak değerlendirmekte ve % 20,00'si ise uygun olarak değerlendirmemektedir.

Üreticilerin % 70,00'ine göre firmaların önerilerine uyulmaması durumunda herhangi bir yaptırım uygulanmamakta ve % 30,00'üne göre ise çeşitli yaptırımlar uygulanmaktadır. Bunlardan en önemlisi, firmalarca kabul edilen sözleşmeli çiftçilerin çiçeklerinin çok önemli kısmının hastalıklı olduğu ve standartlara uymadığı gibi gerekçelerle iptal edilmesidir. Üreticilerin % 50,00'sine göre firmalar sözleşme koşullarını tamamen yerine getirmekte, % 45,00'ine göre kısmen ve % 5,00'üne göre ise kesinlikle yerine getirmemektedir.

Firmalar üreticilere fide, gübre, ilaç gibi aynı yardımları, üretim tekniği yardımı, ürünün zamanında alınması gibi destekleri yapmaktadır. Üreticilerin % 95,00'i nakit yardımı yapılmadığını ve

% 5,00'i ise nakit yardımı aldığını belirtmiştir. Üreticilerin % 20,00'sine göre ürün bedeli zamanında ödenmemiş ve % 80,00'ine göre ise ürün bedelleri sözleşmede belirtilen süre içinde ödenmiştir. Üreticilerin % 93,33'ünün firmaların önerilerini uygulaması nedeniyle herhangi bir olumsuz durum ile karşılaşmamış, % 6,67'si ise geçmişte bazı olumsuzluklar ile karşılaşmıştır. Üreticilerin % 83,33'üne göre sözleşmeli çiftçilerin sözleşme koşullarının saptanması üzerinde herhangi bir etkisi olmamakta ve % 16,67'sine göre ise belirli dereceye kadar etki söz konusu olabilmektedir. Üreticilerin % 96,67'sine göre sözleşmeli üretimi destekleyen herhangi bir kamu ve mesleki kuruluş bulunmamakta ve % 3,33'üne göre bulunmaktadır. Üreticilerin % 98,33'üne göre TKB İl ve İlçe Müdürlüklerinin herhangi bir işbirliği ve desteği olmamakta ve % 1,67'sine göre ise olabilmektedir.

Üreticilerin % 78,33'ü sözleşmeli üretimden beklediği faydaları sağladığını, % 16,67'si beklediği faydaları elde edemediğini ve % 5,00'i ise kısmen elde edemediğini belirtmişlerdir. Üreticilerin % 53,33'üne göre sözleşmeli tarım uygulamalarının en önemli sorunu uygun ürün fiyatının saptanmaması, % 21,67'sine göre çiftçilerle tek yanlı ve çiftçilerin aleyhine sözleşmelerin yapılması, % 16,67'si sözleşmeli tarımın kamu ve mesleki kuruluşlarca denetlenmemesi, % 5,00'ine göre firmaların sözleşme koşullarına uymamaları ve % 3,33'üne göre ise ürün bedellerinin zamanında ödenmemesidir.

Kesme çiçek üretiminde bireysel üreticilerle sözleşme yapılmaktadır. Üreticilerin % 91,67'sine göre sözleşmeleri herhangi bir kamu veya meslek örgütüne onaylansa yararlı olabilecek ve % 8,33'üne göre ise yararlı olmayacaktır. Sözleşmelerin onaylanmasının yararlı olacağını belirten üreticilerin % 58,18'ine göre TKB İl ve İlçe Müdürlükleri, % 29,09'una göre Tarım Kooperatifleri veya Ziraat Odaları ve TZOB, % 7,27'sine göre köy veya mahalle muhtarları ve % 5,46'sına göre ise diğer kamu ve meslek kuruluşlarınca sözleşmeler imzalanmalı ve kontrol edilmelidir.

Üreticilerin % 78,33'üne göre ürün fiyatı dikimden önce ve % 21,67'sine göre ise dikimden sonra kesim zamanı belirlenmektedir. Ürünlerde çeşitli doğal olaylar ile hastalık ve zararlılara bağlı olarak oluşan kayıpların sorumluluğu çiftçilere aittir. Üreticilerin % 96,67'si sözleşme dışı kesme çiçek üretimi yapmamakta ve % 3,33'ü ise yapmaktadır. Üreticilerle sözleşme yapan firmalar genellikle ürünü üreticilerin seralarından kendi araçları ile almaktadır. Seralardan firma elemanlarınca kontrol edilerek alınan ürünlerden firmanın merkezinde yapılan inceleme ve ambalajlama sırasında hastalıklı olanlar ve standartlara uymayanlar fire olarak düşülmektedir. Üreticilerin % 78,33'ünün 1996-1997 döneminde firmalara teslim ettikleri ürünlerinden fire düşülmüş, % 21,67'sinin ürününden ise düşülmemiştir.

Üreticilerin ürünlerin taşınması ve ambalajlanması ile ilgili olarak genellikle sorunları bulunmamaktadır. Ürünlerin taşınması, ambalajlanması ve standartlara uyum konusunda üreticilerin % 95,00'ine göre firmalar yardımcı olmakta ve % 5,00'ine göre ise yeterince yardımcı olmamaktadır. Üreticilerin % 65,00'i sözleşmeli üretimden elde ettiği gelirden memnun, % 33,33'ü memnun değil ve % 1,67'si ise kısmen memnundur. Üreticilerin % 88,33'üne göre sözleşmeli üretimin en önemli avantajı pazar garantisidir, % 10,00'üne göre teknik yardım sağlanması ve % 1,67'sine göre yüksek gelir elde edilmesidir. Sözleşmeli tarımın en önemli dezavantajı ise üreticilerin % 60,00'ine göre ürün fiyatlarının düşük saptanması, % 20,00'sine göre sözleşmelerin tek yanlı ve çiftçilerin zararına olması, % 20,00'sine göre ise sözleşmeli tarımın çiftçileri firmalara bağımlı hale getirmesidir. Bununla birlikte üreticilerin % 96,67'si gelecekte sözleşmeli tarımı sürdürmeyi ve % 3,23'ü ise devam ettirmeyi düşünmemektedir. Üreticilerin % 98,33'ü sözleşmeli tarımdan bekledikleri faydaların sağlanabilmesi için örgütlenmenin gerekli olduğuna ve % 1,67'si ise gerekli olmadığına inanmaktadır. Sözleşmeli tarımda ortak çıkarların korunması için örgütlenmeleri % 70,00'ine göre kolaylıkla gerçekleştirebilecek ve % 30,00'üne göre ise kolaylıkla gerçekleştirilemeyecektir.

5.4.4. Sanayi Tipi Domates

Sözleşmeli tarım yapan üreticiler bu faaliyetlerini genellikle 1960-1970'li yıllardan itibaren sürdürmektedir. Bu tarihlerden itibaren üreticilerin % 81,69'u ara vermeden sözleşmeli tarım yapmışlar ve % 18,31'i ise çeşitli nedenlerden dolayı ara vererek üretim faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Sözleşmeli üretimden memnun olmadığı için ara veren üreticiler, sözleşme yapmadıkları yıllarda da sanayi tipi domates yetiştiriciliğini devam ettirmişlerdir. Bu durumda sözleşmeli üretime ara verme, sanayi kuruluşlarının uygulamalarına gösterilen bir tepki olmakta, ancak bu tepki kitlesel düzeyden çok bireysel ve cılız kalmaktadır. Üreticilerin % 49,30'u başlangıçtan itibaren sözleşmeli domates üretim alanının arttığını, % 29,58'i her yıl aynı düzeyde kaldığını, % 12,68'i sözleşmeli üretim

alanının azaldığını ve % 8,45'i de her yıl sözleşmeli üretim alanını değiştirdiğini belirtmiştir. Üreticilerin % 90,14'ü sanayi domatesini aynı miktarlarda sözleşme yapmadan yetiştirmeleri durumunda pazarlamanın sorun olduğu ve % 9,86'sı ise sorun olmadan ürünlerini pazarlayabileceğini ifade etmiştir.

Üreticilerin % 84,51'ine göre sözleşmeli tarım yapmalarında en etkili olan faktör satış garantisi ve %15,49'una göre ise aynı ve nakdi yardımın yapılmasıdır. Üreticilere göre firmanın sağladığı teknik yardım, sözleşmeli üretimin seçilmesinde fazla etkili olmamaktadır. Çünkü bu hizmeti tarım kuruluşlarından bir bedel ödemeksizin sağlayabilmektedirler. Üreticilerin sözleşmeli tarımı tercih nedenleri ile üreticilerin eğitim düzeyleri, işletme arazisi genişliği ve işgücü varlığı ile arasındaki ilişki ise % 5 düzeyinde önemli bulunmuştur. Üreticilerin % 73,24'ü sermayeleri yeterli olsa dahi sözleşmeli tarım yapacaklarını ve % 20,76'sı ise sermayelerinin yeterli olması halinde sözleşmeli domates tarımı yapmayı tercih etmeyeceklerini belirtmişlerdir.

Üreticiler genellikle firmalarca hazırlanan sözleşmeleri okumadan imzalamakta ve yükümlülüklerini yeterince öğrenememektedir. Sözleşmeli domates tarımı yapan üreticilerin % 70,42'si sözleşmeyi okumadan imzalamış ve % 29,58'i ise sözleşmeyi okuyarak onaylamıştır. Sözleşmeyi okumayan üreticilerin % 55,00'i okumaya gerek duymadıklarını, % 16,67'si firma elemanlarının sözleşmeyi okumaya fırsat vermediklerini, % 16,67'si firma elemanları, akraba ve komşulardan öğrendiklerini yeterli kabul ettiği için okumadığını ve % 11,66'sı ise okuduğu maddeleri zaten anlamadığı ve okumadan imzalamak adeta bir gelenek haline geldiği için bu biçimde davrandığını belirtmiştir. Sözleşmeyi okuyarak imzaladığını belirten üreticilerin, sözleşmeyi okuma nedenleri, tarafların yükümlülüklerinin öğrenilmesidir. Ancak bunu yapan üreticilerin % 88,89'u yükümlülüklerini öğrenebilmiş ve % 72,22'si sözleşmede yazılı olan maddeleri tam olarak anlayabilmiştir. Diğer üreticiler ise okudukları halde sözleşmeyi anlayamamışlardır. Üreticilerin % 98,59'u sözleşme koşullarına itiraz haklarının olmadığı ve % 1,41'i ise itiraz haklarının olabildiğini belirtmişlerdir. Benzer biçimde üreticilerin % 83,10'u sözleşmelerin tek yanlı ve genelde çiftçilerin aleyhine olduğunu, % 12,68'i üreticilerin yararına olduğunu ve % 4,23'ü ise yıllara göre üretim ve pazar koşullarına bağlı olarak üreticilerin yararına veya zararına olduğunu belirtmiştir.

Sözleşmeli üreticilerin hemen hemen tamamı üretim girdilerini fabrikalardan temin etmektedir. Üreticiler fabrikalardan hybrid tohum veya fide, gübre, ilaç ve avans almaktadır. Üreticilere sözleşmeli domates üretim alanı esas alınarak bu girdiler verilmekte ve girdilerin bedelleri ürün bedelinden düşülmektedir. Bu yolla girdi tedariki ve kullanımı kolaylaşmakla birlikte, üretim dönemi sonunda girdilerin karşılığında üreticilerden tahsil edilen bedellerin (girdi maliyeti ve faizi) yüksek olması üreticileri zor durumda bırakmaktadır. Üreticilere verilen aynı ve nakdi kredilerin toplam değerine fiyat artışları ve faiz yansıtılırken, üreticilerin firmalara teslim ettiği ürün bedellerinden girdi maliyetleri mahsup edildikten sonra kalan miktarlar 3-4 aylık ödeme planı ile ödenmekte, ancak üreticilerin alacaklarına faiz ödenmemektedir.

Sözleşmeli üreticilerin % 76,81'i üretim tekniği ile ilgili bilgileri çeşitli firmaların teknik elemanlarından, % 15,39'u akraba, komşu ve aile büyüklerinden ve % 5,80'i tarım kuruluşlarından öğrendiğini belirtmişlerdir. Sözleşmeli üreticilerin sadece % 25,35'i firmaların eğitim faaliyetlerinden yararlanmışlardır. Firmalar genelde yeni tohum, ilaç ve gübre nevelerinin tanıtılması, domates üretim tekniği ile ilgili slayt gösterisi, film ve broşürler gibi eğitim malzemelerini hazırlayarak bunları üreticilerin yararlanmasına sunmuşlardır. Ancak firmaların bu eğitim faaliyetleri bütün sözleşmeli üreticilere ulaştırılamamakta ve sınırlı düzeyde kalmaktadır. Firmaların eğitim faaliyetlerine katılan üreticilerin % 77,78'i bir defa ve % 22,22'si ise iki defa bu tür etkinliklere katılmıştır. Üreticilere firmanın talimatları ve çiftçilerin sözleşmeli tarım ile ilgili sorunlarının firmalarının tarım bölümlerine taşınması ve sözleşmeli üretim alanlarının kontrolü için, firmalar her 60-100 üretici ile 6-8 köy için 1 çavuş görevlendirmiştir.

Üreticilerin % 73,24'üne göre üretim süreçlerine ilişkin sorunların çözümünde üreticilere yardımcı olan firma elemanlarının hizmetleri yeterli ve % 26,76'sına göre yeterli olmamaktadır. Üreticilerin % 71,83'ü firma elemanlarının üretim süreçleri ile ilgili önerileri her zaman uygun öneri olarak değerlendirmemekte, % 19,72'si uygun öneri olarak değerlendirilmekte ve % 8,45'i ise bunları kısmen uygun öneri olarak değerlendirmektedir. Firmaların önerilerine uymama durumunda üreticilerin % 70,42'sine göre firmalar yaptırım uygulamamakta ve % 29,58'ine göre ise çeşitli

yaptırımlar uygulamaktadır. Bunlar içinde en önemli yaptırım ise, üreticilerle sözleşmeli tarım yapmamanın tercih edilmesidir.

Üreticilerin % 50,70'ine göre firmalar sözleşmede belirtilen koşulları kısmen yerine getirmekte, % 38,03'üne göre tamamen yerine getirmekte ve % 11,27'sine göre ise yerine getirmemektedir. Sözleşmede belirtilen koşullardan aynı yardım ve nakdi yardım koşulu firmalarca yerine getirilmekte ve üretim tekniği yardımı da yapılmaktadır. Üreticilerin % 94,37'sine göre firmalar ürün bedelini zamanında ödememekte ve % 5,63'üne göre ise zamanında ödemektedir. Üreticilerin % 60,56'sı ise firmaların hasat edilen sözleşmeli ürünleri zamanında aldığını ve % 39,44'ü ise zamanında ürünlerin fabrikaya taşınması için nakliye izni verilmediğini, ürünler zamanında alınmadığından, kayıpların arttığını belirtmişlerdir.

Üreticilerin % 92,96'sı geçmişte firmanın önerilerini uyguladığı için herhangi olumsuz bir durum ile karşılaşmamış ve % 7,04'ü ise bazı olumsuzluklar ile karşılaşmıştır. Üreticilerin % 100,00'ü sözleşme koşullarının saptanması konusunda herhangi bir etkilerinin olmadığını ve hemen bütün koşulların firmalarca saptanıp üreticilerce onaylandığını belirtmişlerdir. Üreticilerin % 92,96'sına göre yörede yapılan sözleşmeli tarımı destekleyen herhangi bir kuruluş bulunmamakta ve % 7,04'üne göre Ziraat Odaları ile TKB İl ve İlçe Müdürlükleri bu faaliyeti desteklemekte, ancak bu girişimler yeterli olmamaktadır. Üreticilerin % 95,77'sinin sözleşmeli tarım ile ilgili konularda TKB İl ve İlçe Müdürlükleri ile işbirliği bulunmadığı, % 4,23'ünün ise işbirliği içinde olduğu saptanmıştır.

Üreticilerin % 60,56'sı sözleşmeli tarımdan beklediği faydaları alamamış ve % 39,44'ü ise bu faydaları sağlayabildiğini belirtmişlerdir. Üreticilerin sözleşmeli tarımın faydalılığı ile ilgili olarak yaptıkları değerlendirmeler ile üreticilerin yaşları ve işletme arazisi genişlikleri ile arasındaki ilişkiler % 1 düzeyinde önemli bulunmuştur. Sözleşmeli tarım ile ilgili sorunlar ise; üreticilerin % 47,89'una göre ürünlerin fiyatlarının uygun olarak saptanmaması, % 28,17'sine göre firmaların çiftçiler ile tek yanlı ve genellikle çiftçilerin aleyhine olabilen sözleşmeler yapması, % 22,54'üne göre, ürün bedellerinin zamanında ödenmemesi ve % 1,40'ine göre ise sözleşmeli tarımın kamu kuruluşları ve meslek örgütlerince denetlenmemesi olarak ifade edilmiştir.

Domates üreticileri ile firmalar arasında grup sözleşmesi yapılmaktadır. Buna göre her grupta 20-30 üretici bulunmakta ve üreticiler birbirlerinin firmalar ile olan borç ve alacak ilişkilerinde müteselsil kefalet yöntemi ile sorumlu tutulmaktadır. Grupta birinci sırada yer alan grup başkanı ve ikinci sıradaki ise başkan yardımcısı olmaktadır. Her grupta yer alan üreticilerin aynı yerleşim biriminden seçilmesine dikkat edilmiş olsa da, grupta yer alan üreticilerin birbirlerini iyi tanımadıkları ve dolayısıyla kefil olabilecek kadar güvenmedikleri saptanmıştır. Çünkü grup içindeki sorunlu bir üretici diğerlerine zarar verebilmekte veya grup içindeki uyumu bozabilmektedir. Ayrıca grup başkanı ve yardımcıların seçimi ve bunların görevlerini tam olarak yerine getirmemelerinden dolayı da çeşitli sorunlar yaşanmaktadır.

Üreticilerin % 94,37'sine göre sözleşmeler çiftçilere taraf olan bir kurum tarafından onaylansa üreticilerin yararına olacak ve % 5,63'üne göre ise yararlı sonuç vermeyecektir. Bu uygulamanın yararlı olamayacağını ifade eden üreticiler bunun nedeni olarak, bürokratik işlemlerin fazlalaşacağı yolundaki endişelerini belirtmişlerdir. Sözleşmelerin herhangi bir kuruluşça onaylanmasının yararlı olabileceğini belirten üreticilerin % 67,16'sına göre sözleşmeler Tarım Kooperatifleri, Ziraat Odaları veya TZOB, % 19,40'ına göre TKB İl ve İlçe Müdürlükleri, % 5,97'sine göre çiftçi dernekleri, % 4,48'ine göre köy ve mahalle muhtarları, % 1,49'una göre sendikalar ve % 1,49'una göre ise tarımsal araştırma kuruluşları bu sözleşmeleri onaylarsa yararlı sonuçlar elde edebilecektir. Firmalar sözleşmeli ürün fiyatlarını ekimden önce ve sözleşmelerin imzalanması sırasında belirlemektedir. Sözleşmeli üretim yapılan tarlada doğal olaylar ve bitki hastalık ve zararlılarına bağlı olarak oluşan hasarlar üreticilere ait olup, hasarda sorumluluk paylaşımı olmamakta ve bu amaçla sigorta yaptırılmamaktadır.

Üreticilerin % 71,83'ü sözleşme dışı domates tarımı yaparlarken, % 28,17'si çeşitli nedenlerle ve özellikle de piyasada oluşabilecek olumlu koşullardan yararlanabilmek için, sözleşmeli üretime ilave olarak sözleşme dışı üretim yapmayı tercih etmektedir. Üreticilerin % 80,28'i ürünü firmanın fabrikasına götürdüğünde kalite düşüklüğü nedeniyle sorun yaşamadığını ve % 19,72'si ise kalite düşüklüğü ve ürünlerin iyi olgunlaşmamış olması gibi nedenlerle çeşitli sorunlar olduğunu belirtmişlerdir. Bu sorunlara bağlı olarak üreticilerin % 84,51'inden fire düşülmüş ve % 15,49'undan

ise düşülmemiştir. Fire oranları genelde % 2-5 arasındadır, ancak bazı yıllarda bu oran % 15'e kadar çıkabilmektedir.

Üreticiler ürünlerini tarım arabaları ile fabrikalara kendileri taşımaktadır. Üreticilerin % 71,83'ü istenildiği ve ürün olgunlaştığı zamanda nakliye izni verilmediği için sorun yaşandığını ve % 28,17'si ise bu konuda sorunu olmadığını beyan etmişlerdir. Üreticiler genelde firmanın taşıma standardına uymaktadır. Firma, üreticilerin % 50,70'ine göre taşıma konusunda çiftçilere yardımcı olmamakta ve % 49,30'una göre ise yardımcı olabilmektedir.

Üreticilerin % 71,83'ü sözleşmeli tarımdan elde ettiği gelirden memnun değil, % 23,94'ü memnun ve % 4,23'ü ise kısmen memnundur. Bununla birlikte üreticilerin % 95,77'si gelecek yıllarda sözleşmeli tarımı sürdürmeyi düşünmekte ve % 4,23'ü ise devam ettirmeyi istememektedir. Üreticilerin büyük çoğunluğu sözleşmeli tarımdan elde ettiği gelirden memnun olmadığını ifade etmelerine karşın, gelecekte bu faaliyeti sürdürmeyi yüksek oranda istemeleri dikkat çekici bir sonuçtur. Bölgede domates tarımının artık gelenekselleştiği görülmekle ve üreticiler genellikle yararlı olduğuna inanmadıkları bu modeli sürdürme eğilimindedir.

Üreticilerin % 95,77'sine göre sözleşmeli tarımın avantajı ürünlerin pazar ve satış garantisinin olması ve % 4,23'üne göre ise firmaların üretim faaliyetini desteklemesidir. Üreticilere göre sözleşmeli tarımın dezavantajı ise üreticilerin % 53,52'sine göre ürün fiyatlarının çok düşük saptanması, % 28,17'sine göre sözleşme koşullarının tek yanlı ve çiftçilerin aleyhine olması ve % 18,31'ine göre ise, ürün bedellerinin zamanında ödenmemesidir. Üreticilerin tamamı sözleşmeli tarımdan bekledikleri faydaların gerçekleşmesi için üreticilerin örgütlenmelerinin gerekli olduğunu belirtmişlerdir. Bunun için yeni kooperatifler veya çiftçi birliklerinin kurulması önerilmektedir. Üreticilerin % 47,89'u örgütlenmenin kolaylıkla gerçekleşebileceğini ve % 52,11'i ise bunun kısa dönemde zor olabileceğini belirtmişlerdir.

5.4.5. Patates

Sözleşmeli patates üreticilerinin % 87,69'u 10-15 yıldan itibaren ara vermeden sözleşmeli tarım yapmış ve % 12,31'i ise bazı yıllarda çeşitli nedenlerle sözleşmeli üretime ara vermiştir. Sözleşmeli üreticilerin % 47,69'u başlangıçtan itibaren yaklaşık olarak aynı miktarda arazi üzerinde sözleşmeli tarım yapmakta, % 44,62'si başlangıçta sözleşmeli tarıma ayırdığı arazi miktarını artırmış ve % 7,69'u ise sözleşmeli tarıma tahsis ettiği arazi miktarını azaltmıştır. Sözleşmeli üreticilerin % 78,46'sına göre sözleşmeli tarım yapmamaları halinde, üretilen ürünlerin satışı zor olmakta, % 20,00'sine göre sorun olmadan satılabilmekte ve % 1,54'üne göre ise üretilen ürünlerin depolanması sorun olmaktadır. Üreticilerin % 86,15'ine göre sözleşmeli tarım yapmada etkili olan en önemli faktör pazar ve satış garantisi, % 10,77'sine göre aynı ve nakdi kredi temini ve % 3,08'ine göre ise, teknik yardımın sağlanmasıdır. Üreticilerin sözleşmeli tarımı tercih nedenleri ile işletme arazisi genişliği, işgücü varlığı, üreticilerin yöneticilik deneyimleri, işletmecilerin eğitim düzeyleri, tarımsal kuruluşları ziyaret sıklıkları ile arasındaki ilişki % 1 düzeyinde istatistiksel yönden anlamlı bulunmuştur.

Üreticilerin % 67,69'u yeterli sermayeleri olsa dahi sözleşmeli tarım yapmayı tercih edeceklerini belirtirken, % 32,31'i ise yeterli sermayesinin bulunması durumunda bu modeli sürdürme eğiliminde değildir. Üreticilerin % 63,08'i sözleşmeyi okumadıklarını ve % 36,92'si ise okuduklarını belirtmişlerdir. Üreticilerin % 80,49'u sözleşmeleri çeşitli nedenlerle okumaya gerek duymadığını, % 2,44'ü okuduğu sözleşmeleri anlamadığını, % 9,75'i sözleşmeli tarım yapmaya mecbur olduğu için okumasının bir anlamı olmadığını ve % 7,32'si ise sanayi ve ticaret firmalarının yöneticilerine güvendiği için sözleşmeleri okumadığını belirtmişlerdir. Genelde sözleşmelerin bir kopyası üreticilere verilmemektedir. Ayrıca üreticilerin çoğunluğu ilkbahar döneminde üretim için gerekli olan girdilerin tedarik için yeterli nakit varlığına sahip olmadıklarından, firmalarla sözleşme yapmak zorunda kalmakta ve bu yüzden çoğunlukla sözleşmeler okunmamaktadır. Sözleşmeleri okuduğunu belirten üreticilerin tamamı göre, okuma nedeni, sözleşme koşulları ve yükümlülüklerin öğrenilmesidir.

Sözleşmeleri okuyan üreticilerin % 95,83'ü yükümlülüklerini öğrendiğini ve sözleşmelerde yazılı olan maddeleri genel olarak anlayabildiğini ve % 4,17'si ise yükümlülüklerini öğrenemediğini ve sözleşmenin içeriğini anlayamadıklarını belirtmişlerdir. Üreticilerin % 95,38'ine göre sözleşme koşullarına üreticilerin itiraz hakları bulunmamakta ve % 4,62'sine göre ise bulunmaktadır. Üreticilerin % 89,23'üne göre sözleşme koşulları çiftçilerin aleyhine, % 7,69'una göre piyasa koşullarına bağlı olarak bazı yıllarda aleyhine ve bazı yıllarda lehine olabilmekte ve % 3,08'ine göre ise çiftçilerin yararına olabilecek biçimde hazırlanmıştır.

Üreticilerin % 43,08'i üretim süreçleri ile ilgili modern yöntemleri ve teknolojileri özel firmalardan, % 38,46'sı akraba, komşu ve aile büyüklerinden ve % 18,46'sı ise tarım kuruluşlarından öğrendiklerini beyan etmişlerdir. Üretim sürecinde üreticilerin çeşitli sorunlarının çözümünde, firma elemanlarının hizmetleri üreticilerin % 96,92'sine göre yeterli olmakta ve % 3,08'ine göre yeterli olmamaktadır. Firma elemanlarının üreticilere yaptıkları öneriler üreticilerin % 93,85'ince uygun öneri ve % 6,15'ine göre ise uygun olmayan öneri olarak değerlendirilmektedir. Üreticilerin % 58,46'sına göre firma elemanlarının önerilerinin üreticilerce uygulanmaması durumunda firmanın herhangi bir yaptırımı olmamakta ve % 41,54'üne göre ise firma bazı yaptırımları uygulayabilmektedir.

Üreticilerin % 49,23'üne göre firmalar sözleşmede belirtilen koşulları kısmen yerine getiriyorlar, % 44,62'sine göre tamamen yerine getiriyorlar, % 4,62'sine göre yerine getirmiyorlar ve % 1,54'üne göre kesinlikle yapmamaktadırlar. Firmalar üreticilere tohum gibi aynı girdiler, nakit avans, üretim tekniği yardımı, ürünün zamanında alınması gibi hizmetleri vermektedir. Üreticilerin % 56,92'sine göre firmalar ürün bedellerini zamanında ödemekte ve % 43,08'ine göre ise firmalarca ürün bedeli zamanında ödenmemektedir. Üreticiler firmaların önerilerini üretim sürecinde kullandığı için olumsuz bir durum ile karşılaşmamıştır.

Üreticilerin % 100,00'ü firma koşulları üzerinde herhangi bir etkilerinin olmadığını ifade etmişlerdir. Ayrıca üreticilerin tamamına göre sözleşmeli patates yetiştiriciliği faaliyetlerini destekleyen, firmalar dışında herhangi bir kuruluş bulunmamaktadır. Ayrıca sözleşmeli tarım yapan üreticilerin hiçbirinin sözleşmeli tarımla ilgili olarak TKB İl ve İlçe Müdürlükleri ile işbirliği yapmadıkları saptanmıştır. Üreticilerin % 67,69'u sözleşmeli tarımdan beklediği faydaları alamadığını, % 30,77'si sözleşmeli tarımın yeterince faydalı olduğunu ve % 1,54'ü ise sözleşmeli tarımın kısmen faydalı olduğunu ifade etmişlerdir. Sözleşmeli tarım ile ilgili olarak üreticilerin en önemli sorunları, üreticilerin % 58,46'sına göre ürünlerin uygun veya tatminkar alım fiyatlarının saptanamaması, % 30,77'sine göre firmaların çiftçilerle tek yanlı ve çiftçilerin aleyhine olan sözleşmeler yapmaları, % 7,69'una göre ürün bedelinin zamanında ödenmemesi ve % 3,08'ine göre ise sözleşmeli tarım modelinin kamu kuruluşları ve meslek örgütlerince denetlenmemesi olarak belirlenmiştir.

Sözleşmeler tek tek üreticiler ile yapılmaktadır. Üreticilerin tamamı, çiftçilerle yapılan sözleşmelerin bir kamu kuruluşu tarafından onaylanmasının yararlı olacağını ifade etmişlerdir. Üreticilerin % 38,46'sına göre sözleşmeler; tarım kooperatifleri veya ziraat odaları ve TZOB, % 29,23'üne göre TKB İl ve İlçe Müdürlükleri, % 18,46'sına göre çiftçi birlikleri, % 9,23'üne göre köy grubu ziraat teknisyenleri ve % 4,62'sine göre ise noterlerce onaylanmalıdır.

Üreticilerin % 67,69'una göre ürün fiyatı hasada yakın bir zamanda kesin olarak belirlenmekte, % 23,08'ine göre ürünler firmaya teslim edildikten sonra ürün fiyatı net olarak saptanmakta ve % 9,24'üne göre ise fiyatlar sözleşmenin imzalanması ve ürünlerin ekiminden önce saptanmaktadır. Sözleşmeli ürünlerde doğal afetler ile bitki hastalık ve zararlılarının neden olduğu kayıpların sorumluluğu tamamen üreticilere ait olmaktadır. Üreticilerin % 29,23'ü sözleşme dışı üretim yapmamakta, buna karşın, % 70,77'si ise piyasada meydana gelebilecek olumlu değişimlerden faydalanabilmek ve firma ile yapılan sözleşmelerden üreticiler açısından ortaya çıkabilecek olumsuzlukların telafi edilmesi için sözleşmeli üretime ilave olarak sözleşme dışı patates üretimi yaptıkları saptanmıştır. Çiftçiler hem sözleşmeli üretim, hem de sözleşme dışı üretim yaparak bir risk yönetim stratejisi geliştirmiş olmakta ve böylece pazar ve fiyat risklerine karşı bir ölçüde de olsa önlem almış olmaktadır. Ayrıca üreticilerin birden fazla firma ile sözleşme yaptıkları da gözlenmektedir.

Üreticilerin % 61,54'ü ürün teslimi konusunda çeşitli sorunların olduğunu ve % 38,46'sı ise bu konuda herhangi bir sorun ile karşılaşmadığını belirtmiştir. Ürün tesliminde en önemli sorunlar ise; boy iriliği veya boyu küçük olan ürünler, hastalık ve zararlıları içeren ürünler olup, bunlar genellikle firmalarca kabul edilmemektedir. Bu tip istenmeyen özelliklere sahip olan ürünlerin tesliminde, toplam üretim içindeki oranlarına göre, % 2-15 arasında değişen oranlarda fire düşülmektedir. 1996-1997 üretim döneminde sözleşmeli üreticilerin % 98,46'sından çeşitli oranlarda fire düşülmüş ve % 1,54'ünden ise düşülmemiştir.

Sözleşmeli üreticilerin % 90,77'si ürünlerini taşımada herhangi bir sorun ile karşılaşmamakta ve % 9,23'ü ise karşılaşmaktadır. Firmalar genellikle sözleşme ile ettirdikleri ürünleri tarladan kendi araçları ile topladığından, ürün teslimi fazlaca sorun olmamaktadır. Üreticilerin % 95,38'i firmaların ambalaj ve standartlarına uyum sağlayabilmekte ve % 4,62'si ise uyum sağlayamamaktadır. Üreticilerin % 53,85'ine göre firmalar bu konuda sözleşmeli çiftçilere yeterince yardımcı olabilmekte ve % 46,15'ine göre bu hizmetler yeterli olmamaktadır.

Üreticilerin % 98,46'sı sözleşmeli tarımdan yeterince yararlanabilmeleri için örgütlenmeleri gerektiğini ve % 1,54'ü ise bunun yararlı olmayacağını ifade etmişlerdir. Örgütlenmenin gerekli olduğunu belirten üreticilerin % 73,85'ine göre bu amaçla çiftçi birlikleri kurulmalı, % 23,08'ine göre mevcut tarım kooperatifleri güçlendirilmeli ve % 3,07'sine göre ise ziraat odaları güçlendirilerek üreticilerin tamamının odalara üye olmaları sağlanmalıdır. Üreticilerin % 95,38'ine göre üreticilerin örgütlenmesi kolaylıkla gerçekleştirilemeyecektir. Örgütlenmenin kolaylıkla başarılamayacağını ifade eden üreticiler bunun nedeni olarak, üreticilerin birbirlerine fazla güvenmedikleri, aralarındaki dayanışmanın yetersizliği ve birlikte hareket etme imkanlarının azlığını göstermişlerdir.

Üreticilerin % 75,38'i sözleşmeli tarımdan elde ettiği gelirden memnun olmadığını ve % 24,62'si ise memnun olduğunu belirtmişlerdir. Bununla birlikte sözleşmeli üreticilerin % 78,46'sı gelecekte sözleşmeli tarımı sürdürmeyi istemekte, % 18,46'sı istememekte ve % 3,08'i ise koşullara göre bu konudaki isteğinin değişebileceğini ifade etmişlerdir. Üreticilerin sözleşmeli tarımdan elde ettikleri gelir düzeyinden memnun olma durumları ile işletme arazisi genişliği ve gelecekte sözleşmeli tarımı devam ettirme istekleri ile aralarındaki ilişki % 1 düzeyinde istatistiksel yönden anlamlı bulunmuştur.

Üreticilerin % 84,62'sine göre sözleşmeli tarımın en önemli avantajı, pazar ve satış garantisini sağlaması ve % 15,38'ine göre ise firmaların üreticilere aynı ve nakdi girdi tedarik ederek destek sağlamasıdır. Üreticilerin % 20,00'sine göre sözleşmeli tarımın en önemli dezavantajı ise, sözleşmelerin tek yanlı ve çiftçilerin aleyhine olacak biçimde düzenlenmiş olması, % 53,85'ine göre ürün fiyatlarının düşük olarak saptanması, % 12,31'ine göre ürün bedelinin zamanında ödenmemesi, % 7,69'una göre girdilerin yüksek maliyet ile satılması ve özellikle üreticilere verilen tohum karşılığı olarak üreticilerden hasattan sonra kesilen ürün bedelinin yüksek olması ve % 6,15'ine göre ise, üreticilere dağıtılan tohumluğun kalitelerinin düşük olmasıdır. Üreticilere ekimden önce verilen tohumun bedeli olarak hasattan sonra yemeklik ve sanayiye yönelik çeşitlerde 1 kg tohum için, firmalara ve sözleşme koşullarına göre değişmekle birlikte 2-3 kg ürün ve tohumluk çeşitlerde ise, 1 kg tohum için 4-4,5 kg ürün alınmaktadır. Bu miktarlar sözleşmeli çiftçilerce yüksek bulunmaktadır.

5.5. Sözleşmeli Üretim Yapmayan Çiftçilerin Görüşlerinin Değerlendirilmesi

5.5.1. Makarnalık Buğday

Sözleşme yapmadan makarnalık buğday üretimi yapan üreticilerin % 83,33'ü bu modeli bilmediğini ve % 16,67'si ise sözleşmeli tarım modelini bildiğini belirtmiştir. İşletmelerin sözleşmeli tarım hakkında bilgi sahibi olmaları ile çiftçilerin eğitim düzeyi arasındaki ilişki % 5 ve işletme arazisi genişliği ile arasındaki ilişki % 1 düzeyinde önemlidir. Bu üreticilerden % 12,50'si daha önce sözleşmeli tarım yapmış ve % 87,50'si ise yapmamıştır. Daha önce sözleşmeli tarım yapan üreticilerin bu modeli bırakma nedenleri ise; % 83,33 ile uygun ürün fiyatının saptanmaması ve % 16,67 ile firmaların çiftçilerin aleyhine ve tek taraflı sözleşme yapmalarıdır.

Günümüzde sözleşmeli üretim yapmayan, ancak daha önce bu model ile üretim yapmış olan işletmeler; sözleşmeli makarnalık buğday, mısır, buğday tohumu, ayçiçeği tohumu üretimi yapmışlardır. Sözleşmeli tarım yapmayan üreticilerin sözleşmeli tarım yapmalarının en önemli nedeni; % 2,38 ile talep olmaması ve % 97,62 ile sözleşmeli tarımın yeterince bilinmemesi olarak saptanmıştır. Bununla birlikte üreticilerin % 95,83'ü gelecekte sözleşmeli tarım yapabileceklerini ve % 4,17'si ise gelecekte sözleşmeli tarım yapmayı düşünmediğini ifade etmişlerdir. Sözleşmeli tarım yapmayan üreticilerin % 72,92'si yetiştirdikleri ürünlerin pazarlanmasında herhangi bir sorunu olmadığını ve % 27,08'i ise pazarlamada bazen sorun yaşadıklarını belirtmişlerdir. Üreticiler üretimde kullandıkları tohumları TİGEM, kooperatifler ve bayilerden diğer girdileri ise kooperatifler ve bayilerden tedarik etmektedirler.

Sözleşmeli tarım yapmayan üreticilerin % 68,75'i üretim sürecinde kullandıkları teknoloji ve yöntemleri aile büyükleri, akraba ve komşulardan, % 18,75'i tarım kuruluşlarından, % 10,42'si

deneme yanılma ile kendi kendilerine ve % 2,08'i ise medyadan öğrendiğini ifade etmiştir. Üreticilerin % 72,92'si ürettikleri ürünleri pazara taşımada sorunlarının olmadığını ve % 27,08'i ise pazara taşımada sorunları bulunduğunu belirtmiştir. Sözleşmeli makarnalık buğday tarımı yapmayan üreticilerin % 4,17'si günümüzde makarnalık buğday dışındaki bazı bitkisel ve hayvansal ürünleri sözleşmeli olarak üretmekte ve % 95,83'ü ise herhangi bir ürünü sözleşmeli olarak üretmemektedir.

5.5.2. Kesme Çiçek

Sözleşmeli üretim yapmadan kesme çiçek üreten işletmeler, genellikle küçük aile işletmelerine oranla daha büyük üretim ölçeğine sahip olduklarından bu işletmelerde tarımsal üretim, ticaret ve hizmet faaliyetlerinin aynı işletme bünyesinde bütünleştirildikleri görülmektedir. Böyle durumlarda tarım ile ticaret ve hizmet faaliyetleri arasında kesin bir sınır çizilememektedir. Aslında yörede oluşturulan bu sistem ile tarım ürünlerinin üretim alanlarından başlayarak nihai talep alanlarındaki ürün arzına kadar uzanan çok çeşitli üretim ve hizmet faaliyetleri zinciri içinde dikey entegrasyon tamamlanmış olmaktadır. Bu bakımdan bu işletmelerin aslında diğer işletmeler ile sözleşme yapmasına gereksinim de kalmamaktadır.

Sözleşmeli üretim yapmayan kesme çiçek işletmelerinin % 77,78'i sözleşmeli üretim modeli hakkında bilgisi bulunmakta ve % 22,22'si ise bulunmamaktadır. Sözleşmeli üretim hakkında bilgi sahibi olma düzeyi ile tarımsal kuruluşlara uğrama sıklığı arasındaki ilişki % 5 düzeyinde önemli bulunmuştur. Günümüzde sözleşmeli tarım yapmayan üreticilerin % 59,26'sı daha önce sözleşmeli tarım yapmış ve % 40,74'ü hiç yapmamıştır. Üreticilerin % 56,25'ine göre daha önce sözleşmeli tarım yapıp bu modeli bırakma nedeni firmaların üreticilerle tek yanlı ve üreticilerin aleyhine olabilecek sözleşmeler yapması ve % 43,75'ine göre ise uygun ürün fiyatının saptanmamasıdır. Bu üreticilerin tekrar sözleşmeli tarım yapabilmeleri için değişmesi gerekli olan koşullar ise; üreticilerin % 50,00'sine göre sözleşmeler karşılıklı işbirliği ve anlaşma yapılarak hazırlanmalı, % 18,75'ine göre ürün fiyatı tatminkar olabilecek düzeyde saptanmalı ve % 31,25'i ise tekrar sözleşmeli üretim yapmayı düşünmemektedir.

Hiç sözleşmeli üretim yapmayan üreticilerce bunun nedeni ise, % 63,64'üne göre bu sistemin çiftçilerin aleyhine olması ve % 36,36'sına göre ise sözleşmeli tarım modelinin üreticilerce çok iyi bilinmemesidir. Bu üreticilerin % 74,07'si gelecekte sözleşmeli üretim yapmayı düşünmemekte, % 7,41'i sözleşmeli tarım yapmayı düşünmekte, % 18,52'sinin ise kesin bir fikri olmamakla birlikte koşullar düzeltilirse sözleşmeli tarım yapabileceği saptanmıştır. Üreticilerin gelecekte sözleşmeli tarım yapma eğilimleri ile işletme arazisi genişlikleri, sera alanı ve tarımsal kuruluşlara uğrama sıklığı arasındaki ilişkiler % 1 düzeylerinde istatistiksel yönden anlamlı bulunmuştur.

Üreticilerin % 74,07'si ürettikleri kesme çiçeği pazarlama güçlüğü çekmemekte ve % 25,93'ü ise kısmen pazarlama sorunları yaşamaktadır. Pazarlama sorunu yaşayan üreticilerin % 33,33'üne göre bunlar sözleşmeli tarımın koşulları iyileştirilerek düzeltilebilir ve % 66,67'sine göre bu sorunların çözümü için devletin desteğine gereksinim bulunmaktadır. Üreticilerin % 88,90'ı kesme çiçek yetiştiriciliği ile ilgili modern teknoloji ve yöntemleri özel firmalardan, % 3,70'i önder çiftçilerden, % 3,70'i tarım kuruluşlarından ve % 3,70'i ise akraba ve komşulardan öğrendiğini belirtmişlerdir. Üreticilerin % 100,00'ünün kesme çiçekleri aracı kuruluşların alım yerlerine ve üretici pazarlayıcı üreticilerin ise dış pazarlara taşınmasında çok önemli sorunları bulunmamaktadır. Sözleşmeli üretim yapmayan üreticilerin tamamı kesme çiçek dışındaki hiçbir ürünü de sözleşmeli olarak yetiştirmemektedir.

5.5.3. Sanayi Tipi Domates

Sözleşmeli domates tarımı yapmayan işletmecilerin % 98,39'unun sözleşmeli tarım modeli ile ilgili bilgisi bulunmakta ve % 1,61'inin ise bilgisi bulunmamaktadır. Sözleşmeli tarım yapmayan üreticilerin sözleşmeli tarım modeli ile ilgili olarak bilgi sahibi olma düzeyleri ile üreticilerin yaşları arasındaki ilişki % 1 ve tarımsal işletme yönetimindeki deneyimleri arasındaki ilişki % 10 düzeylerinde önemli bulunmuştur. Sözleşmeli tarım yapmayan üreticilerin % 82,26'sı daha önce sözleşmeli üretim yapmış ve % 17,74'ü ise hiç sözleşmeli üretim yapmamıştır. Daha önce sözleşmeli üretim yapmış olan üreticilerin bu modeli bırakma nedenleri ise; üreticilerin % 50,98'ine göre ürün bedelinin zamanında ödenmemesi, % 31,37'sine göre üreticilerle tek yanlı ve çiftçilerin aleyhine sözleşme yapılması, % 11,76'sına göre uygun ürün fiyatının saptanmaması ve % 5,88'ine göre ise firmanın sözleşme koşullarını yerine getirmemesi olarak belirlenmiştir. Genellikle sözleşmeli üretimi

bırakan işletmeler fabrikaların uygulamalarını beğenmemektedir. Ayrıca küçük aile işletmelerinde arazinin çok kıt olması domatese alternatif bazı ürünlerin birim alandan daha yüksek gelir sağlaması sözleşmeli veya sözleşme yapmadan sanayi tipi domates tarımının tercih edilmemesinin en önemli nedeni olarak ifade edilmektedir.

Daha önce sözleşmeli tarım yapmış ve bu sistemi bırakmış olan üreticilerin, tekrar sözleşmeli üretim yapmaları için bu sistemde bazı düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Üreticilerin % 52,94'üne göre sözleşme koşullarının tek yanlı olarak saptanması yerine çiftçiler veya onların örgütleri ile görüşülerek iki yanlı olarak hazırlanması, % 31,37'sine göre fiyatların uygun olarak saptanması, % 13,73'üne göre ürün bedeli ödenmesinin zamanında yapılması ve % 1,96'sına göre ise ürünün hasattan hemen sonra nakliyesine izin verilmesi ve ürünün zamanında alınması gibi düzenlemeler yapılırsa, sözleşmeli üretim daha çekici olacaktır. Hiç sözleşmeli domates üretimi yapmayan üreticilerin sözleşmeli üretim yapmama nedenleri ise; üreticilerin % 54,55'ine göre sistemin tamamen çiftçilerin aleyhine olması, % 18,18'ine göre ödemelerin zamanında yapılmaması, % 18,18'ine göre sözleşmeli tarımın yeterince bilinmemesi ve % 9,09'una göre ise arazi ve özellikle de sulanabilir arazinin yetersiz olmasıdır.

Sözleşmeli tarım yapmayan üreticilerin % 62,90'ı gelecekte sözleşmeli tarım yapmayı düşünmekte, % 20,97'si düşünmemekte ve % 16,13'ü ise şartları uygun olursa sözleşmeli tarım yapabileceğini belirtmişlerdir. Diğer bir ifade ile üreticilerin % 79,03'ü gelecekte gerekli düzenlemeler yapılırsa sözleşme yapmak eğilimindedir. Sözleşmeli tarım yapmayan üreticilerin % 77,47'si sanayi tipi domates üretim miktarlarının satışında herhangi bir sorun yaşamamakta, % 14,52'si ürünlerin pazara arzı ve satışında sorunlar yaşamakta ve %8,06'sı ise bazen sorun yaşadığını belirtmektedir. Ancak üreticilerin büyük çoğunluğu ürettikleri ürünlerin pazarlamasında sorun yaşamamaktadır. Üreticilerin gelecekte sözleşmeli tarım yapma eğilimleri ile ürettikleri domatesin pazarlamasında güçlük çekilmesi arasındaki ilişki % 1 düzeyinde önemli bulunmuştur. Sanayi tipi domatesi pazarlamada güçlük çeken üreticilerin % 100,00'üne göre, sözleşmeli tarım modelinin yukarıda açıklanan sorunları çözülebilirse, bu model pazarlama sorunlarını bütünüyle çözümlenebilecektir.

Sözleşmeli tarım yapmayan üreticiler üretim girdilerini bayiler ve kooperatiflerden temin etmektedir. Üreticiler % 48,39'u üretim sürecinde kullandığı teknoloji ve yöntemler konusunda ilk bilgileri TŞFAŞ ve diğer tarım kuruluşlarından, % 37,10'u komşu, akrabalar ve aile büyüklerinden ve % 14,52'si ise özel firmalardan öğrendiğini belirtmiştir. Üreticilerin % 9,68'i ürünleri alım yerine taşımada sorun ile karşılaşmış ve % 90,32'si ise herhangi bir sorun ile karşılaşmamıştır. Üreticilerin % 53,23'ü domates dışındaki ürünlerde (sebzeler ve şeker pancarı) sözleşmeli üretim yaparken, % 46,77'si ise yapmamaktadır.

5.5.4. Patates

Sözleşmeli tarım yapmayan üreticilerin % 82,35'inin sözleşmeli tarım hakkında bilgisi bulunmakta, % 17,65'inin ise bilgisi bulunmamaktadır. Sözleşmeli tarım yapmayan, ancak sözleşmeli tarımı bilen üreticilerin % 78,57'si geçmişte sözleşmeli tarım yaptığı için bu modeli öğrendiğini ve % 21,43'ü ise akraba ve komşular yaptığı için onlardan öğrendiğini belirtmişlerdir. Üreticilerin sözleşmeli tarım hakkında bilgi sahibi olma düzeyleri ile patates ekim alanları arasındaki ilişki % 5 düzeyinde ve tarım kuruluşlarını ziyaret sıklığı arasındaki ilişki % 1 düzeyinde önemli bulunmuştur. Daha önce sözleşmeli tarım yaptığı halde, bu modeli bırakan üreticilerin bu modeli bırakma nedenleri; üreticilerin % 40,91'ine göre uygun ürün fiyatının saptanmaması, % 22,73'üne göre üreticilere verilen tohum bedelinin yüksek ve kalitesinin düşük olması, % 13,64'üne göre tek yanlı ve çiftçilerin aleyhine sözleşmeler yapılması, % 13,64'üne göre ürün bedelinin zamanında ödenmemesi, % 4,55'ine göre sözleşme yapılan firmanın zarar etmesi nedeniyle bu faaliyet alanından çekilmesi ve % 4,55'ine göre ise firmaların sözleşme koşullarını yeterince yerine getirmemeleri olarak saptanmıştır.

Daha önce yaptığı halde bugün sözleşmeli tarım yapmayan üreticilerin tekrar sözleşmeli tarım yapmaları için; üreticilerin % 31,82'sine göre ürün fiyatları tatminkar olmalı, % 31,82'sine göre sözleşmeler hem firmalar, hem de çiftçileri koruyabilecek biçimde iki yanlı olarak hazırlanmalı, % 22,73'üne göre tohum bedeli daha düşük olmalı ve yüksek kaliteli tohumlar üreticilere verilmeli, % 9,09'una göre ürün bedelinin zamanında ödenmesi ve % 4,55'i ise ürün bedelinin en az yarısının ürün tesliminde ve kalanının da en geç 1-2 ay içinde ödenmesi ile ilgili düzenlemelerin sözleşmeli üretim ile mutlaka sağlanması gereklidir.

Hiç sözleşmeli tarım yapmayan üreticilerin ise yapmama nedenleri; üreticilerin % 33,34'üne göre firmaların fiyat ve ödeme koşullarının uygun olmaması, % 25,00'ine göre sözleşmeli tarım modelinin yeterince bilinmemesi, % 16,67'sine göre yeterli işletme arazisinin bulunmaması, % 8,33'üne göre yeterli sulu arazisinin bulunmaması, % 8,33'üne işgücünün yetersiz olması ve % 8,33'üne göre ise sözleşmeli tarım yapan diğer çiftçilerin zarar etmeleri veya bu modelden memnun olmamaları olarak saptanmıştır.

Üreticilerin % 64,71'i gelecekte sözleşmeli tarım yapmayı düşünmekte ve % 35,29'u ise düşünmemektedir. Üreticilerin bu soruya verdikleri cevaplar ile üreticilerin eğitim düzeyleri arasındaki ilişki % 10 düzeyinde ve üreticilerin işletme arazisi genişlikleri arasındaki ilişki % 5 düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Üreticilerin % 44,12'si ürettiği patatesin satışında güçlük çekmekte ve % 55,88'i ise ürünlerini kolayca pazarlayabilmektedir. Ürünlerini pazarlama güçlüğü çeken üreticilerin % 78,57'sine göre sözleşmeli tarım gerekli düzenlemeler yapılırsa bu sorunların çözümü için yeterli olabilecek ve % 21,43'üne göre ise sözleşmeli tarım bu sorunların çözümü için yeterli olmayacaktır. Üreticilerin % 79,41'i üretim sürecinde kullandığı teknolojileri akrabalar, komşu ve aile büyüklerinden, % 11,76'sı ise tarım kuruluşlarından ve % 8,82'si yörede sözleşmeli tarım yaptıran özel firmalardan öğrendiklerini belirtmişlerdir.

Sözleşmeli tarım yapmayan üreticiler ürünlerini ya kendileri pazara taşımakta veya tarladan ve/veya ambardan satmaktadır. Üreticilerin % 88,24'ü ürünlerini taşımada herhangi bir sorun ile karşılaşmamakta ve % 11,76'sı ise çeşitli sorunlar ile karşılaşmaktadır. Sözleşmeli tarım yapmayan üreticilerin ürünlerinin pazarlanmasındaki en önemli sorunları, serbest piyasada sattıkları ürünlerin bedellerinin tahsilinde ortaya çıkmaktadır. Vadeli satışlarda ürün bedelinin tahsilinde sorunlar olmakta ve bu durum genellikle üreticilerin zarar etmesine neden olmaktadır. Üreticilerin % 91,18'i herhangi bitkisel ve hayvansal ürünü sözleşmeli olarak üretmemekte ve % 8,82'si ise çeşitli ürünleri sözleşmeli olarak üretmektedir.

5.6. Sözleşmeli Üretim İle İlgili Sanayi ve Ticaret Firmalarının Sorunları

5.6.1. Amerikan Tipi Tütün

Firma bölgede yeterli sayıda çiftçi ile sözleşme yapabilmektedir. Firma Bolu, Adapazarı ve Balıkesir (Gönen ve Manyas) İlleri'nde 70 köyde, 1600 üretici ile 10.500 da alanda sözleşmeli tütün üretimini organize etmektedir. Firma 1984-85 yılından itibaren bu alandaki faaliyetini sürdürmektedir. Firma kayıtlarına göre, Bolu'da sözleşme yapılan çiftçilerin yaklaşık % 80'i 10 da ve daha az arazide Virginia tipi tütün yetiştirmektedir. Aile işgücü yeterli olmadığı için genellikle 20 dekardan daha fazla sözleşmeli tütün yetiştirilmesine izin verilmemektedir.

Firmalara göre tütün ekimi yapan üreticilerin % 80'inin ekim alanı 10 da ve daha azdır. Araştırma sonuçlarına göre ise, 10 da ve daha düşük tütün ekim alanına sahip olan üreticilerin oranı % 32,26 olmaktadır. Bunun en önemli nedeni, üreticilerin tütün ekimi yapacakları arazi genişliklerini sözleşmede düşük tutmaları ve böylece Gelir Vergisi Kanunu'nda öngörülen küçük çiftçi muaflığından yararlanmak için, ekim alanı ve satış hasılatı ölçütlerinin aşılmamak istenmesidir. Üreticiler küçük çiftçi muaflığının her iki ölçütlere göre sınır değerlerini aşmamak için, aynı ailedeki oğulları veya kardeşlerine arazilerini kiralamış gibi göstererek onların da adına sözleşme yaptıkları belirlenmiştir. Böylece tek bir çiftçi ailesi tarafından elde edilen gelir, birden fazla aile tarafından elde edilmiş gibi görünmekte ve küçük çiftçilere sağlanan vergi muaflığından yararlanılmaktadır.

Üretim faaliyeti boyunca firmanın arazi elemanı olan çavuşlar, üreticiler ile yoğun bir ilişki içine girmekte ve işbirliği yapmaktadır. Özellikle fide yetiştirme, dikim, sulama, gübreleme, ilaçlama, hasat ve kurutma gibi aşamalarda çavuşlar, kendi sorumluluğu altındaki üreticilerin arazilerini günde en az bir defa kontrol etmektedir. Bu kontrollerde ürünlerde gözlenen sorunlar ile ilgili olarak üreticilerle yüz yüze görüşmeler yapılarak alınması gereken önlemler bildirilmektedir. Ayrıca firmanın üreticilere verdiği girdilerin dağıtımı, girdilerin zamanında ve yerinde kullanımının denetlenmesi ve üreticilerin üretim döneminde firma elemanlarının önerilerine gösterdikleri uyumun derecesinin değerlendirilmesi gibi yetkiler çavuşlara verilmiştir. Firmanın önerilerine uymadığı saptanan üreticiler, çavuşlarca firmaya bildirilmekte, bunların sözleşmesi ya iptal edilmekte veya gelecek yıl aynı üreticilerin firmaya sözleşmeli üretim yapmak için başvurması halinde, bunlar ile sözleşme yapılmamakta ve bu durum üreticilerce "kırmızı kalem uygulaması" olarak tanımlanmaktadır. Her yıl sözleşme yapılacak üreticilerin seçiminde, üreticilerin toprak yapısı, arazi varlığı, aile işgücü varlığı, alet ve makine

varlığı yanında, çavuşların üreticilerin sosyal nitelikleri ile ilgili görüşleri birlikte değerlendirilmekte ve bu kriterler yönünden olumlu olan üreticiler ile sözleşme yapılmaktadır. Bu bakımdan her yıl çavuşların görev alanları değiştirilmekte, yukarıda açıklanan nedenlerden dolayı çavuş-üretici arasında ortaya çıkabilecek olası sürtüşmeler ve gelişmeler azaltılmaya çalışılmaktadır.

Firmaların arazi elemanları sözleşme yapmadan önce bölgedeki bütün üreticileri ve üretim alanlarının genişlikleri ve özelliklerini çok iyi bilmekte ve sözleşme yapıldıktan sonra, söz konusu araziler üzerinde üretim süreci boyunca her gün işletmecilik kararlarını alan ve uygulayanların kimler olduğunu bilmektedir. Dolayısıyla firma aynı aileden birden fazla kişi ile sözleşme yaparak üreticilerin gerçek kazançlarının vergilendirilmemesine dolaylı yoldan da olsa katkı yapmış olmaktadır. Bu bakımdan firmaların her aileden tek bir kişi ile sözleşme yapması ile ilgili düzenlemelerin yapılması gereklidir. Bu koşullarda firma tarafından bildirilen sözleşmeli bütün üretim alanı rakamı doğru olmakla birlikte, üretici sayısının gerçekçi olmadığı açıktır. Ayrıca firma üretim döneminin başında sözleşmeli bütün üretimi için başvuruda bulunan üreticilerin koşullarını bütün üretimi yönünden değerlendirilmesinde dikkate alındığı belirtilen arazi, alet ve makine, aile işgücü varlığı gibi kriterler büyük ölçüde geçerliliğini kaybetmektedir. Çünkü aynı ailede bu üretim faktörlerine sahip olmadığı halde sözleşmeli bütün için başvuran kişilerle sözleşme yapılmakta ve firma elemanlarının bu yaklaşımları üreticilerin vergi yükünden kurtulmalarına yönelik eğilimlerini desteklemektedir.

Firma, fide dikimi, sulama, ilaçlama, gübreleme ve hasat gibi ürünün kalitesini etkileyen yetiştirme işlemlerinin yapılması sırasında, çiftçileri teknik elemanları aracılığıyla kontrol etmekte ve yönlendirmektedir. Firmaların çalışmalarının önemli bir bölümünü, arazi elemanı ve çavuş adı verilen kişiler yapmaktadır. Firma bölgede 5 istasyon, 133 kurutma fırını ve 1 bölge müdürlüğü kurmuştur. Bölgede 2 ziraat mühendisi, 1 teknisyen ve 28 adet çiftçi kökenli çavuş istihdam etmiştir. Firma 52 köyde ve 642 çiftçi ile 4.261 da alanda sözleşmeli üretimi organize etmektedir. Çavuşların çiftçi kökenli olmakla birlikte, çok genç yaşta ve genellikle yeterli mesleki eğitim ve deneyime sahip olmadıkları görülmektedir. Çavuşlar genellikle ortaokul, lise ve ilkököl mezunu olan ve firmanın kurutma firmalarında bir yıl süre ile geçici işçi olarak çalışanlar arasından seçilmektedir. Bu biçimde seçilen çavuşlar araziye ilk çıktıklarında deneyimli çavuşların yanında bir süre çalışmakta ve belirli ölçüde deneyim kazandıktan sonra kendilerine verilen sorumluluk alanında çalışmaya başlamaktadır. 1997'de her 152 da bütün ekim alanı için 1 çavuş istihdam edilmiş olup, çavuş başına düşen ekici sayısı ortalama 23'dür. Çavuşların bilgi kaynakları; öncelikle bireysel deneyimleri ve bilgileri, kademeli çavuşlar, firmanın ziraat mühendisleri ve yazılı materyallerdir.

İşletmenin işgücü varlığının bütün üretiminde yeterince kullanılabilmesi ve işlerin düzenli olarak yürütülebilmesi için, bütün ekimi yapılan işletmelerde, bütünün yanısıra, birim alana göreli olarak fazla işgücü talep eden ve bölgede yaygın olarak tarımı yapılan şeker pancarı gibi ürünlerin yetiştirilmemesi tercih edilmektedir. Ancak sözleşmeli üreticilerin şeker pancarı ekimini çoğunlukla sürdürdükleri görülmektedir.

Firma sözleşmeli çiftçilerine gübre, ilaç, tohum gibi girdileri temin etmekte ve üretilen yaprak tütünü bölgede kurulan yeterli sayıda firmada kurutmaktadır. Firma yaptığı bu hizmetlerin karşılığını ürün bedelinden mahsup ederek çiftçilere ödeme yapmaktadır. Firma elemanları bütün üretim sürecinde kullandıkları bütün teknik veya yöntemleri firmanın yöneticileri olan uzman ziraat mühendislerinden öğrendiklerini belirtmişlerdir. Firma elemanlarına mesleki deneyimlerini artırmak için, her yıl Ocak ayında 3-4 günlük seminer verilmektedir. Ayrıca firma, bütün üretimi ile ilgili pratik bilgileri içeren el kitaplarını elemanlarına dağıtarak, arazide elemanlarının gerektiğinde bu kaynaklardan yararlanmasına ve sorunlara çözüm üretebilmesine yardımcı olmaktadır. Firmalara çiftçi eğitimi için herhangi bir kurs, seminer vb. faaliyet düzenlenmediği için, bu amaçla kullanılan araç-gereç ve materyal bulunmamaktadır. Firmanın yaklaşık 300 dekara ve 40 çiftçi başına 1 adet elemanı bulunmakta ve bu çiftçilerin sorunları ile bu eleman ilgilenmektedir. Üretim yöntemleri çiftçilerle tarlalar ziyaret edilerek yüzyüze görüşmelerle aktarılmaktadır.

Firma ürün fiyatlarını sözleşmelerin imzalanmasından önce çeşitli kriterleri gözönüne alarak saptamaktadır. Gerek girdi ve gerekse ürün fiyatlarının belirlenmesinde ve girdi temininde Ziraat Odaları, Kooperatifler ve TKB İl ve İlçe Müdürlükleri ile firmanın ilişkisinin olmadığı belirlenmiştir. Bölgede bütün üretiminde en önemli hastalık ve zararlılar, çekirge ve mavi küftür. Firma bütün çiftçilere belirlediği ve temin ettiği ilaçlardan 2 defa ilaçlama yaptırmakta ve üretimde bu hastalık ve

zararlıların ekonomik bir kayba neden olmaları önlenebilmektedir. Ayrıca firma elemanlarınca belirlenen tarihlerde üretim yılı içinde 8 defa sulama yapılmaktadır. Tütün üretiminde kullanılan ilaçların çeşidi ve dozlarının firmanın elemanlarınca deneyim ve teknik bilgilere göre saptandığı ifade edilmektedir. Gübre için ise her yıl toprak analizi yaptırıldığı belirtilmekle birlikte, bu durum gerçekçi görülmemektedir. Ancak bölgede sözleşmeli tütün üretimine başlanılmadan önce bölge topraklarının detaylı olarak incelendiği ve toprak analizlerinin yapıldığı bilinmektedir. Bölgede yapılan toprak analizleri ve inceleme ile tütün üretimi için elverişli alanlar belirlenmiştir. Yapılan analizlerde bölgede özellikle besin maddelerinde azotun (N) yetersiz olduğu belirlenmiştir.

Firma çiftçilere “şekerpancarı+buğday veya mısır+tütün” biçimindeki 3 yıllık bir münavebe planını önermektedir. Genellikle buğdaydan sonra tütün üretimi tercih edilmektedir. Firma üreticilere 100 g/da tohum kullanmalarını veya 2000 adet/da fide dikmelerini önermektedir. Firmanın bölgede toprak ve su kaynakları ile ilgili sorunlar konusunda herhangi bir çalışması bulunmamaktadır. Sözleşme yapılan çiftçilerden doğal nedenler dışında ürününü teslim etmeyen üretici olmamaktadır. Çünkü çiftçilerin ürünlerini satabileceği veya piyasada alıcı durumunda tek bir firma vardır. Bu açıdan monopson bir piyasa yapısı geçerlidir. Çiftçiler söz konusu ürün yetiştirmeyi tercih ederlerse, sözleşmeli üretim yaptıran firma dışında başka bir alıcıya daha yüksek veya düşük fiyattan ürünlerini satma olanağı bulamayacaklardır. Bu bakımdan firma ile çiftçiler arasında ihtilaf olmamakta, yargıya ulaşmış bir sorun da yoktur.

Firma yetkililerine göre, çiftçiler sözleşmeli tarımı gelecekte de sürdürecektir. Çünkü bu model diğer ürünlere oranla birim alandan brüt üretim değeri sağlamakta ve aile işgücü varlığını değerlendirmektedir. Üreticilerce hasat edilen yaprak tütünler firmanın üretim noktalarını dikkate alarak inşa ettiği kurutma fırınlarında kurutulmaktadır. Fırınların kurutma kapasiteleri sınırlı olduğundan, günlük yaprak tütün hasadı buna göre firma elemanlarınca belirlenmekte ve mevcut kurutma kapasitesine göre firma tütün verecek çiftçilere kırım için izin verilmektedir. Fırında kurutulan ve balyalanan ürünler firma elemanlarınca kontrol edilerek teslim alınmakta ve % 100,00’ü firmanın İzmir’deki merkezine taşınmaktadır. Ürünler işlenmek üzere R.J.Raynold’s ve Camel firmalarının sigara fabrikalarına sevk edilmektedir.

5.6.2. Makarnalık Buğday

Makarnalık buğday üretimini sözleşmeli olarak yapan firmanın merkezi İstanbul’da olup, faaliyet alanları makarnalık buğday, sebzeçilik, sulama yatırımları ve gübre ticaretidir. Firma bu alandaki faaliyetine 1996 yılında başlamıştır. Şanlıurfa İli’nde 11 çiftçi ailesine, 6 köyde 3050 dekar alanda sözleşmeli makarnalık buğday üretimi yaptırmaktadır. GAP Bölgesi’nde firma önce Adıyaman’da deneme üretimine başlamış ve bu çalışmalarını 1996’dan itibaren Şanlıurfa’da sürdürmektedir. Denemenin başarılı olması sonucunda 1996-1997 üretim yılından itibaren sözleşmeli üretime başlamıştır. Bölgedeki araştırma enstitülerinde iki yıl denenen Zenit ve Suevo adlı makarnalık buğday çeşitlerinin sözleşmeli üretimi yaptırılmaktadır. Bu çeşitlerin seçilmesinin nedenleri, kalitesinin yüksek olması ve iki yıllık denemeden olumlu sonuçların alınmış olmasıdır.

Firma çiftçilere sadece tohum temin etmektedir. Çiftçilere verilen tohumlukların bedeli ise, hasattan sonra çiftçilerden verilen 1 kg tohuma karşılık 2 kg ürün olarak alınmaktadır. Firma üretim sürecinde üreticilere kullanmasını önerdikleri teknoloji ve yöntemleri; teknik bilgileri, deneyimleri ve uygulama becerilerine göre belirlediklerini ifade etmişlerdir. Bunlar üreticilere yüzyüze görüşmelerle aktarılmaktadır. Ürüne yapılan bakım işlemleri (sulama, gübreleme, tarımsal mücadele gibi) firma elemanlarının kontrolünde, çiftçilerce yapılmaktadır. Firma ürün fiyatını destekleme alımı için ilan edilen fiyatları esas alarak belirlemektedir. 1996-1997 üretim döneminde diğer durum buğdaylarının ortalama piyasa fiyatı 39.167,35 TL/Kg iken, firma ürünleri ortalama 41.827,53 TL/Kg’dan satın almıştır. Çiftçiler ürünlerinin tamamını firmaya teslim etmişlerdir. Sözleşme fiyatı, piyasada oluşan ortalama fiyat seviyesinden yüksek olduğundan ve firmanın ekimini yaptırdığı çeşitlerin bölgede başka üreticilerce üretilmemesi nedeniyle, sözleşmeli çiftçilerin ürün teslimi sırasında genellikle sorun yaşanmamaktadır. Firmanın sözleşmeli çiftçilerle herhangi yasal sorunu olmamıştır.

Firma, TKB’nca yayınlanarak yürürlüğe giren sözleşmeli tarım ile ilgili tebliği yetersiz görmektedir. Firma tek tek çiftçilerle ilişki kurmak yerine çiftçi örgütleri ile çiftçiler adına görüşmeleri yürütmek veya sözleşme yapmak biçimindeki sistemin verimli olarak çalıştırılmayacağını, bireysel üreticilerle birebir ilişki kurulmasının daha faydalı olacağını belirtmektedir. Firma elemanlarının, girdi temini, ürün fiyatlarının saptanması ve diğer konularda

TKB ve çiftçi örgütleri ile yeterli bir ilişki kurmadıkları görülmektedir. Firma, üreticilerden satın aldığı ürünleri makarna fabrikalarına satmaktadır. Üretilen makarnalık buğdayın tamamı yurtiçindeki fabrikalara hammadde olarak kullanılmak üzere satılmaktadır.

Çiftçilerin üretimde kullandıkları girdi düzeyleri ile ilgili öneriler, firmanın teknik elemanlarınca saptanmakta ve çiftçilere bildirilmektedir. Buna göre 22 kg/da tohum, 2 defa sulama, Ekim-Kasım'da ilk sürüm olmak üzere 3-4 toprak işleme önerilmektedir. Önerilen taban gübre (20.20.0) 23-25 kg/da ve üst gübre ise amonyum nitrat (%33) gübresinden 23 kg/da verilmesi olup, bunun 13 kg/da'nın sapa kalkma devresinden önce ve 10 kg/da'nın ise birinci sulamadan sonra verilmesidir. Üretimde yabancı otlarla mücadelede 130-180 g/da kimyasal ilaç kullanılması önerilmektedir. Ürünlerin hasadı 20-30 Haziran tarihlerinde yapılmaktadır.

Firma sözleşmeli çiftçilerin üretim yaptığı tarlalarda toprak analizi yaptırmakta ve bunları tekrarlamayı hedeflemektedir. Analiz sonuçlarına göre topraklarda azot yetersizliği vardır. Sulamada kullanılan suyun kalitesi ise analiz ettirilmemiştir. Firmanın çiftçilere önerdiği münavebe planı 2 yıllık olup, "pamuk+buğday" veya "sebze+buğday" biçimindedir. Firmanın bölgede toprak ve su kaynakları ile ilgili sorunların çözümüne yönelik çalışmaları yapmamakta ve organik tarımla ilgilenmemektedir.

İklim koşulları sıcak ve kuru olursa, makarnalık buğday daneleri bir hafta erken, nemli koşullarda ise bir hafta geç hasat olgunluğuna gelmekte, ürün depolanabilir nitelikte olduğundan, firma bu koşullarda da ürünlerin tamamını almayı garanti etmektedir. Firma ekolojik koşulları dikkate alarak, hazırlanan hammadde planlamasında sorun yaşamamak için, mevcut talepten % 10-20 kadar daha fazla ürün bağlantısı yapmaktadır. Firma sözleşmeli tarım modelini gelecek yıllarda da devam ettirmek istegindedir. Firmanın uyguladığı sözleşmeli tarımın bölgeye katkısı çiftçilerin daha yüksek kazanç sağlamaları, komisyoncu ve aracılardan paylarının doğrudan çiftçilerin alması, doğal kaynakların dengeli kullanımına katkı sağlaması, sanayinin hammadde talebinin güvence altına alınması olarak ifade edilmektedir. Firmanın makarnalık buğdayı işleyebilecek tesisi bulunmamakla birlikte, üreticilere verilen girdileri üreten veya temin eden iki ayrı kuruluşu daha bulunmaktadır.

5.6.3. Kesme Çiçek

Üreticilerle sözleşmeli tarım yapan firmalar hem kesme çiçek üretimi, hem de kesme çiçek fidesi üretimi yapmaktadır. Genellikle firmalar; standard karanfil, spray karanfil, solidago, lilium, gerbera, kasımpatı, gypsophilla ve aster gibi kesme çiçek türlerinin üretimini ya kendi seralarında ya da sözleşmeli üreticilerin seralarında yaptırmaktadır. Antalya'da özel firmaların 1987'den sonra kurulduğu görülmektedir. Firmalar sözleşmeli çiftçilerin tür ve ekim alanını saptamada genellikle dış pazarların isteklerini dikkate almaktadırlar. Firmalar yeterli sayıda üretici ile sözleşme yapabilmektedir. Sözleşmeli tarım yapma nedeni ise, faaliyet hacmini genişleterek birim ürün maliyetlerini düşürmek ve çiftçilerin bireysel olarak yapamayacakları ve sektörün geliştirilmesine katkıları olacak işleri yapmak olarak belirtilmiştir.

Firmalar üreticilere seraların tipi ve tesis şekli ile ilgili teknik yardımlar yapmakta, fide, gübre, ilaç, üretim alet ve ekipmanlarının tedariki, yıllık bakım işlemleri ile ilgili teknik yardımlar yapmakta, ürünlerin üretici işletmelerinden alınması, ambalajlanması, soğuk muhafazası ve iç ve dış pazarlara taşınarak satılması gibi hizmetleri sunmaktadır. Üreticilere sağlanan hizmetlerin maliyetleri, üreticilerin firmaya teslim ettikleri ürün bedelinin ödemesi yapılırken mahsup edilmektedir. Burada girdilerin çiftçilerden bedellerinin tahsil edileceği zamanki piyasa fiyatları üzerinden işlem yapılmaktadır. Üretim sürecinde kullanılan teknik yöntemlerle ilgili bilgiler, firmaların konu uzmanlarınca çeşitli kaynaklar ve deneyimlerine göre belirlenmektedir. Firmalarda 60-70 kadar ziraat mühendisi çalıştırılmaktadır. Firma elemanlarınca kullanılan eğitim araçları ise çeşitli konularda hazırlanmış olan broşürlerdir. Bunlar çiftçilere dağıtılmakta, bunun dışında üretim teknikleri ile ilgili bilgiler birebir görüşmeler ile çiftçilere aktarılmaktadır.

Firma elemanları sözleşmeli çiftçilerin seralarındaki hastalık ve zararlıların teşhisini yapıp mücadele programını önermektedir. Mücadele firma tarafından öngörüldüğü biçimde sözleşmeli çiftçilere yapılmaktadır. Firmalar üreticilerin mallarını kesimden hemen sonra üreticilerin seralarından kendi araçları ile toplamaktadır. Toplanan mal firmanın soğuk depolarına alınmadan önce kontrol edilmekte ve hastalıklı ve standartlara uymayan dallar ayrılmaktadır. Bunlar firmaların ifadesine göre değerlendirilmeden atılmaktadır. Üreticiler ise bu çiçeklerin iç piyasaya arz edildiğini belirtmektedirler. Sözleşmede bu konu ile ilgili açık bir düzenleme de bulunmamaktadır. Firmalar atıldığına ilişkin tutanak tutulan ürünler için çiftçilere hiçbir ödeme yapmamaktadır. Üreticiler ise,

firmaların ürünlerini serada kontrol ederek teslim almasına, standartlara uymayan, hastalıklı ve zararlı olan çiçeklerin seralarda ayrılmasını ve bu malların üreticilerce iç piyasaya satılarak değerlendirilmesini istemektedirler.

Firmalar kesme çiçek fiyatlarını, ürün kalitesi ve piyasa koşullarına bağlı olarak saptamaktadır. Buna göre sabit fiyatlı sözleşmelere ve komisyon usulüne dayanan ve fiyatı belirli olmayan sözleşmeler yapmaktadır. Genel olarak firmalar borsada oluşan ortalama kesme çiçek fiyatından, firmanın yaptığı depolama, ambalajlama, taşıma ve genel giderler ile gümrük ve vergileri çıkarmaktadır. Kalan miktarın % 12-15'i firma karı olmakta ve % 85-88'i ise üreticiye ürün bedeli olarak ödenmektedir. Buna göre örneğin 1996-97 üretim yılında dış pazarlarda oluşan fiyatın ortalama % 50-55'i çiftçinin eline geçmiştir. Üreticiler, piyasa fiyatı ne düzeyde olursa olsun, ürettikleri ürünlerin tamamını firmaya teslim etmektedirler. Geçmişte firmaya ürünlerini teslim etmeyen üreticiler olmuş, bunlar ile firma arasındaki sorunlar karşılıklı anlaşma ile çözümlenmiştir. Firmalar genellikle üreticilere güvenmektedir. Sabit fiyatlı sözleşmelerde fiyat, piyasada oluşan fiyatın çok altında kaldığı yıllarda, yıl içinde genellikle yeni fiyat düzenlemeleri yapılmamaktadır.

Firmaların yöneticileri sözleşmeli ürünle ilgili Tebliğden haberdar olmadıklarını ve dolayısıyla da bu yasal düzenlemenin işletmeleri ve sözleşmeli üreticilere hangi sorumlulukları yüklediğini bilmediklerini belirtmişlerdir. Bununla birlikte kesme çiçek üretiminde uygulanan sözleşmelerdeki bir çok düzenlemenin ise, 1996'da yürürlüğe giren tip sözleşmedeki esaslar ve öngörülen koşullar ile çelişmekte olduğu belirlenmiştir. Firmalar tek tek bireysel çiftçiler ile ilişki kurmak yerine, çiftçi örgütleri ile üreticiler adına görüşmeleri yapmak ve sözleşme imzalamının ihracatçı firmalar açısından sorunlara neden olabileceğini belirtmişlerdir. Firmaların ürün fiyatlarının belirlenmesi, girdi temini ve kullanımı konusunda TKB ve çiftçi örgütleri ile ilişkileri olmamaktadır. Firmalar üreticilere kullanmalarını önerdikleri girdileri ve kullanım düzeylerini; ürün yetiştirme dönemi, verim, kesim dönemleri, hastalık ve zararlıların yoğunluğuna göre düzenlenmekte, bunlar zaman içinde ve işletmeler arasında büyük ölçüde değişmektedir.

Firmalar sözleşmeli çiftçilerin seralarında toprak analizi ve kullandıkları yeraltı sularının kalitesinin analizlerini yaptırmamıştır. Üreticilere münavebe planı önerilmemekte, sera toprağı değiştirilerek heryıl kesme çiçek üretilmektedir. Sera toprakları kesme çiçek dikiminden önce, insan ve çevre sağlığı ile özellikle hava kalitesinin korunması yönlerinden çok çeşitli sakıncaları olan methyl bromide ile ilaçlanmaktadır. Firmaların sürdürülebilir doğal kaynak yönetimi ve tarımsal üretime yönelik herhangi bir çalışması bulunmamakta ve firmaların organize ettiği birçok faaliyet, doğal kaynak tabanını çok önemli derecede kirlenmekte ve sürdürülebilirliği olumsuz etkilemektedir. Firmalar gelecekte sözleşmeli üretimi sürdürmek eğilimindedir. Firmalara göre sözleşmeli tarımın üreticilere katkıları, gerekli olan girdi ve ekipmanların temininde sağlanan destekler ve pazarlama olanağının sağlanması, alıcı firmalara olan katkıları ise dış pazarın talebine uygun ürün tedarikine imkan sağlaması olarak belirtmişlerdir.

Firmalar kendi tesislerinde ürettikleri ve sözleşmeli çiftçilerden tedarik ettikleri kesme çiçek arzının % 3-4,00'ünü iç piyasalara, % 96-97,00'sini dış piyasalara sunmaktadırlar. İhracat standartlarına uymayan çiçek dalları iç piyasaya sunulmaktadır. Firmalar Ocak ayına kadar 45-50 cm ve daha sonraki aylarda ise 55-60 cm uzunluktaki karanfil dallarını satın almaktadır. İngiltere ve Hollanda'daki firmalar çiçek dallarını tartarak satın aldıklarından, karanfil dallarının boy ve kalınlık yönlerinden standartlara uygun olması gerekmektedir. İngiltere ve Hollanda pazarında bir dalda minimum 3 adet çiçek bulunduran spray çeşitler ve Romanya, Rusya ve diğer Doğu Avrupa Ülkelerinde ise, tek çiçekli standard çeşitler alıcı bulmaktadır. Bu ülkelerde Hollanda ve İngiltere gibi talep sürekli olmamakta ve yılın belirli özel günlerinde yoğunlaşmaktadır. Firmalar kesme çiçek damızlıklarının üretilmesine yönelik olarak yeterli araştırma-geliştirme çalışmaları yapmamakta ve bu konuya gereken önemi vermemektedir.

5.6.4. Sanayi Tipi Domates

Bursa yöresinde 25 adet sebze işleme tesisi vardır. Bu kuruluşların faaliyet alanları; domates salçası, konserve, hazır yemek, domates ve meyve suları, ketçap, reçeller ve dondurulmuş gıda maddeleri üretimidir. Fabrikalar yaklaşık 20.000 çifti ailesine 235.000 dekar alanda sözleşmeli domates üretimi yaptırmaktadır. Fabrikalar sanayi tipi domates üretimi dışında; Bursa ve Balıkesir İlleri'nde fasulye ve bezelye gibi ürünleri de sözleşmeli olarak ürettirmektedir. Firmalar yeterli sayıda çiftçi ile sözleşme yapabilmektedir. Firmaların sözleşmeli tarımı yaptırmadaki en önemli faktör; yeterli, kaliteli ve sürekli hammadde temini, hammaddelerin üretimi aşamasındaki teknik sorunların

çözümü, üretici-sanayici bütünleşmesini sağlamak ve daha uygun fiyat ile hammadde temininin gerçekleştirilmesidir.

Firmalar üretim sürecinde kullanılan tohum, fide, gübre, ilaç, sera naylonu ve nakit avans ile teknik yardım gibi üretim girdilerini çiftçilere sağlamaktadır. Girdilerin maliyetleri yıl sonu fiyatlarına belirli oranlarda faiz ilave edilerek hesaplanmakta, hasattan sonra üreticilerin fabrikaya teslim ettikleri ürün bedellerinden çıkarılmakta ve böylece kalan miktar çiftçilere ödenmektedir. Firmalarda yaklaşık 300 ziraat mühendisi ve teknisyeni istihdam edilmiştir. Bunlar genellikle 1-30 yıl arasında iş tecrübelerine sahiptir. Bu elemanlar çiftçi eğitiminde slayt, broşür, film gibi kaynaklardan yararlanmaktadır. Üretim yöntem ve teknolojileri ile ilgili yeni bilgilerin üreticilere aktarılmasında köylerde ve fabrikalarda çeşitli toplantılar yapılmaktadır. Firmalar sözleşmeli ürünlerde görülen hastalık ve zararlılar ile ilgili olarak üreticilere mücadele yöntemlerini önermekte ve mücadele işlemi üreticilerce yürütülmektedir.

Firmalar ürün fiyatlarının saptanmasında; hammadde üretim maliyetleri, mamul maliyetleri, mamul satış fiyatları ve işletme karlılığı gibi faktörleri dikkate almaktadırlar. Günün koşullarına uygun olarak yapılan maliyet hesaplarına göre saptanan ürün fiyatları, çiftçilere bildirilmekte, üretici belirtilen fiyat ile ürününü firmalara satmayı ve firmalar da sözleşmede yer alan koşullar çerçevesinde ürünü belirtilen fiyattan satın almayı kabul ve taahhüt etmektedir. Bununla birlikte 1995-1996 üretim döneminde sözleşme fiyatı piyasada oluşan ortalama fiyattan % 28 daha yüksek olmuş iken, 1996-1997 döneminde ise sözleşme fiyatı piyasada oluşan ortalama fiyattan % 28-30 oranında daha düşük olmuştur. Firmalara göre sözleşme fiyatı piyasa fiyatından yüksek veya düşük olsun, üreticiler taahhüt ettikleri ürün miktarının % 90'ından fazlasını fabrikalara teslim etmektedir. Firmalarca, serbest (spot) piyasa fiyatlarının sözleşme fiyatlarından daha yüksek olması durumunda, çiftçilerin ürününü piyasaya veya başka firmalara satışını engellemek için açık senet alma ve bu gibi davranışlarda bulunan çiftçilerle gelecek yıllarda sözleşme yapmama gibi önlemler alınmaktadır.

Üreticiler sözleşme kapsamındaki koşullara uygun olarak, sözleşmede sınırları belirtilmiş olan tarlada yetiştirdiği ürününü firmalarca belirtilen alım merkezlerinde "ürün teslim belgesi" karşılığında teslim etmektedir. Böylece sözleşme fiyatının spot piyasa fiyatlarından daha yüksek olması durumunda, çiftçilerin sözleşme dışı üretimleri ile komşu ve akrabalarından tedarik ettiği ürünleri de sözleşme yaptığı firmaya satışını minimuma indirebilmektedir. Sözleşmeli çiftçilerden ürünlerini teslim etmeyen üreticilere primleri ödenmemekte ve üreticilere verilen aynı ve nakdi girdileri ile faizleri ise ya üreticilerden ya da mahkemelere başvurularak icra yoluyla tahsil edilmektedir. Sözleşmede belirtilen fiyatlar piyasa fiyatının çok altında kaldığı yıllarda, yıl içinde fiyat düzenlemeleri yapılmakta, ancak bu çoğunlukla yeterli olmamaktadır. Anlaşmazlıklar ve sözleşme koşullarının ihlali durumunda önce üreticiler uyarılmakta ve daha sonra mahkemeye verilmektedir. Çiftçiler ile firmalar arasındaki sorunların çözümünde karşılıklı görüşme ve anlaşma genelde tercih edilmektedir.

Firmaların yöneticileri konu ile ilgili Tebliği pratikte uygulanması son derecede olanaksız bir düzenleme olarak değerlendirmektedir. Firmalara göre bireysel çiftçiler ve çiftçi grupları ile sözleşme yapmak yerine, üretici örgütleri ile görüşme ve sözleşme yapmayı tercih etmemektedir. Bunun nedeni olarak ise, günümüzdeki çiftçi örgütlerinin genellikle çiftçileri temsil edebilecek yeterli yapıya sahip olamamaları gösterilmektedir. Firmaların üreticilere kullanmalarını önerdikleri girdi kullanım seviyeleri ise; 100-200 kg/da gübre, 2 kg/da ilaç, 15-25 g/da fidelik için tohum veya 2500-3000 adet/dekar fide olarak saptanmıştır. Bu girdi kullanım seviyeleri ile toprak işleme, ekim, bakım ve hasat ile ilgili teknik konulardaki önerileri firma elemanlarının tecrübeleri, mesleki bilgileri ve araştırma kuruluşlarınca görüşülerek saptandığı ifade edilmektedir.

Firmaların yöneticileri sözleşmeli çiftçilerin tarlalarındaki topraklardan örnekler alınarak analizlerini yaptıklarını, yer yer azot, fosfor ve potasyum gibi bitki besin maddelerinin düzeylerinde değişikliklerin olduğunu saptadıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca sulama suyunun kalitesi de analiz ettirilerek, su kalitesinin sulama için uygun olduğu saptanmıştır. Bu analizlerin periyodik olarak yapıldığı ifade edilse de, bunun gerçekçi olmadığı dikkati çekmektedir. Firma elemanları çiftçilere "domates+hububat" veya "nadas+sulu tarım+hububat" biçimindeki münavebe sistemlerini önermektedirler. Ancak uygulamada çoğunlukla üst üste her yıl domates ekildiği görülmektedir. Firmalar bölgede toprak ve su kaynakları ile ilgili sorunların çözümü ve sürdürülebilir tarıma yönelik konularda herhangi bir faaliyette bulunmamaktadırlar.

Firmalar gelecekte sözleşmeli tarım modelini çok çeşitli avantajları nedeniyle sürdürmek istemektedirler. Firmalara göre sözleşmeli tarımın üreticilere katkıları; entansif tarımın yapılması, pazar garantisi ve girdi kullanımının yükseltilebilmesi ve bölge ekonomisine katkıları, bölgesel kaynakların kullanımına belirli bir plan ve disiplini getirmesi olarak ifade edilmektedir. Firmalar toplam hammadde taleplerinin % 74-91'ini sözleşmeli tarım ile tedarik etmektedir. Sözleşme yapılan çiftçilerden beklenen miktarda hammadde tedariki gerçekleşmediğinde, kapasite kullanım oranını düşürmemek için, piyasadan hammadde tedarik edilmektedir.

İklim koşullarına bağlı olarak ürünlerin çok kısa bir sürede erken olgunlaşması nedeniyle çiftçiler ürünlerini hasat ederken ve ürün teslimi de firmaların işleme kapasitesi üzerinde olursa, ürünün teslim alındığı firma yöneticilerince ifade edilmekle birlikte, bu durumda genellikle çiftçilere ürün teslim belgesinin verilmesi geciktirilmekte ve böylece üretimdeki kayıplar artabilmektedir. Ürün teslim tarihleri ve hammadde tedariki; ürünlerin olgunluk durumu ve fabrikaların minimum işleme kapasitelerine göre yapılmaktadır. Firmalar işletmeye gelmesini istedikleri ürün miktarları ile hasat tarihlerini dengelemek için, sözleşmeli çiftçilere kademeli olarak ekim yaptırmakta, üreticilerin bir kısmına erkenci ve orta erkenci çeşitleri ve bir kısmına da geçici çeşitlerin ekimini yaptırmakta hammadde tedarik planlaması yapmaktadır.

5.6.5. Patates

Patates pazarlaması yapan firmalar genellikle hem tohumluk, hem de sanayi ve yemeklik patates üretimi ve ticareti yapmaktadır. Bölgede bu firmaların kuruluşu 1987 yılından sonra olmuştur. Firmalar Nevşehir İli dışında, Kayseri, Adana, Eskişehir, Afyon, İzmir ve Konya İlleri'nde de sözleşmeli üretim yaptırmaktadır. Firmalar üreticilere hem tohumluk, hem de sanayi ve yemeklik için çok sayıda çeşit önermektedir. Firmaların sözleşmeli tarım yapmalarının en önemli nedeni; fabrikaların ve firmanın belirli zamanlardaki hammadde ve tohumluk ihtiyacını önceden garanti altına almak, arazi kiralayarak bu kadar fazla ürün yetiştirmenin firmalar açısından olanaksız olması, kaliteli ve uygun fiyat ile ürün teminidir.

Firmalar üreticilere üretim sürecinde kullandıkları tohum, gübre, ilaç ve nakit avans gibi girdileri vermektedir. Girdilerin bedelleri, üreticilerden ürün tesliminde ürün bedellerinden, girdilerin o tarihteki fiyatları üzerinden ve tohum bedeli ise ürün olarak (aynı) tahsil edilmektedir. Firmalarda yaklaşık 50 ziraat mühendisi çalışmakta ve bunlar; üretim sürecinde kullanılan teknik yöntemler ile ilgili bilgileri, çeşitli kaynaklardan temin etmekte ve tecrübeleri ile bu bilgileri birleştirerek uygulamaktadırlar. Firmanın teknik elemanlarının kullandıkları eğitim materyalleri; kitap, kaset, slayt ve broşürler gibidir.

Sözleşmeli üretimin yapıldığı tarlalardaki ürünlerde hastalık ve zararlılarla mücadelede üreticilerce yapılmaktadır. Sözleşme yapan firmalar ürün fiyatlarını; alıcı kuruluşlarla yaptıkları satış sözleşmeleri, üretim maliyetleri ve geçmiş yılların ortalama fiyatlarına göre saptadıklarını belirtmişlerdir. Firma yöneticilerine göre çiftçiler taahhüt ettikleri ürünlerin, sözleşme ve piyasa fiyatlarına bağlı olarak % 80-100'ünü firmaya teslim etmektedir. Firmalar çiftçilerin taahhütlerini yerine getirmeleri için çiftçilerden açık senet almaktadırlar. Ancak Nevşehir'de son yıllarda bu senetlerin genellikle işleme konulmadığı görülmektedir. Sözleşme fiyatının serbest piyasa fiyatından daha yüksek olması durumunda, çiftçilerin sözleşme dışı üretim ile elde ettiği, komşu ve akrabalarından tedarik ettiği ürünleri de firmaya satmasını önlemek için, firma teknik elemanları ekim ve hasatta kontrol yapmakta, ekili tarlaların alanı bilinmekte, krokisi çizilmekte ve genelde ürün tarladan doğrudan firmanın alım yerlerine taşınmaktadır.

Firmalar arasında sözleşme fiyatlarının saptanma zamanı açısından farklılıklar bulunmaktadır. Bazı firmalar kesin olarak sözleşmede ürün alım fiyatını, hasat zamanı piyasada oluşan fiyatlara göre belirlemekte ve bu nedenle sözleşme fiyatı piyasa fiyatının üzerinde oluşturulmaktadır. Sözleşme fiyatını ekim döneminde belirleyen firmalar ise, sözleşme fiyatının, piyasa fiyatının çok altında kaldığı yıllarda yeni fiyat düzenlemeleri yapmaktadır. Genelde firmalar üreticilerle aralarındaki sorunları karşılıklı görüşme ve anlaşma yolu ile çözümlenmeyi tercih etmekte, firmalar ile üreticiler arasındaki sorunlar yargı organlarına ulaşmadan genellikle çözümlenebilmektedir.

İlgili Tebliğ firmalarca yetersiz bulunmakta ve uygulamada dikkate alınmamaktadır. Firmalar tek tek bireysel üreticilerle sözleşme yapmakta, bu yöntem firmalar yönünden zor ama yararlı sonuç vermektedir. Geçmişte grup sözleşmesi yapılmış ve üreticiler müteselsil kefalet usulü ile birbirlerinin firma ile olan ticari ilişkilerinden dolayı sorumlu tutulmuştur. Bu başarılı olamamıştır. Bunun en önemli nedeni çiftçileri bir grup içinde birleştirmenin çok güç olmasıdır.

Firmalar üreticilere önerdiği girdi kullanım düzeylerini bölgede yaptıkları denemeler ve gözlemlerine dayanarak saptamışlardır. Buna göre taban gübresi olarak 200 kg/da 15.15.15, üst gübresi olarak 100-200 kg/da Amonyum Sülfat, A.Nitrat (% 26 veya % 33) veya üre olarak verilmelidir. Tohumluk kullanımı tohumluk üretiminde 500 kg/da ve sanayi ve yemeklik çeşitlerde 350-400 kg/da, ilaç kullanımı hastalık ve zararlılara bağlı olarak üreticilere ve çeşitlere göre ayrı ayrı önerilmektedir.

Firmalar genellikle bölgede patates tarımı yaptırdıkları tarlalarda toprak ve sulama suyu analizi yaptırmamışlardır. Sadece bir tohumculuk firması 250 tarlada toprak analizi yaptırmış ve bunun sonuçlarına göre gübre önerisi yapmıştır. Firmaların tohumluk patates için önerdiği ve uygulattığı münavebe planı; “patates+hububat+patates” biçimindedir. Tohumluk patates ekiminin anıza yapılması bir zorunluluktur. Sanayi ve yemeklik çeşitlerin üretiminde de aynı münavebe planı önerilmekle birlikte, bu plan genellikle uygulanmamaktadır. Çünkü bölgede arazi ve özellikle de sulanabilir arazi kaynakları çok kıt olduğundan, sanayi ve yemeklik çeşitler her yıl üst üste ekilmektedir. Firmalar bölgenin toprak ve su kaynakları ile ilgili sorunların çözümü ve sürdürülebilir tarımla ilgili çalışmalar yapmamaktadır.

Firmalar sözleşmeli üretim modelini gelecek yıllarda sürdürmek istemektedirler. Firma yöneticilerine göre sözleşmeli tarımın çiftçilere olan katkıları; pazar, satış ve fiyat garantisi, ürünlerin toplu olarak iyi bir biçimde değerlendirilmesi, girdi kullanımının en iyi düzeye çıkarılabilmesi ve üreticilerin kredi ihtiyaçlarının firmalarca karşılanabilmesidir. Firmalara sözleşmeli tarımın katkıları; istenilen düzeyde üretim organizasyonunun gerçekleştirilmesi, bu miktardaki üretim için gerekli ekipman ve araziye ihtiyaç kalmaması, firmaların kontrolünde istenilen kalite ve miktarda hammadde ve tohumluk üretilmesidir.

İklim koşullarına bağlı olarak ürünlerin çok kısa bir sürede erken olgunlaşması nedeniyle çiftçiler ürünlerini hasat ederlerse, firmalar ürünlerin tamamını satın almaktadır. Firmalar yurtdışından getirdikleri yeni çeşitleri önce kendileri Nevşehir koşullarında denemekte ve başarılı sonuçlar alınırca, bu çeşitler üreticilere dağıtılmaktadır. Firmaların üreticilere verdikleri girdileri üreten veya temin eden kuruluş, bağlı ortaklık veya iştirakleri bulunmamaktadır.

5.7. Sözleşmeli Tarım İle İlgili Olarak Yargıya Ulaşan Bazı Davaların Değerlendirilmesi

Sözleşmeli tarım ile ilgili olarak Yerel ve Yüksek Mahkemelere ulaşan anlaşmazlıklar ve bunlara ilişkin kararların konu uzmanlarının da görüşleri alınarak değerlendirilmesi için, öncelikle ilgili ürünlerin üretildiği iller ve ilçelerdeki arazi çalışmaları ve kurumların yöneticileri ile yapılan görüşmelerde uygulamada bu tip anlaşmazlıkların olup olmadığı ve nasıl çözümlendiği araştırılmıştır. Ayrıca konu ile ilgili olarak Yargıtay Kararları incelenmiş ve ilgili kararlar derlenerek kullanılmıştır. Burada amaç, sözleşmeli üretimde çiftçilerin ve firmaların konunun yasal yönü ile ilgili sorunlarını ve çözümünü sürecindeki güçlüklerin ortaya konulmasıdır. Ülkemizde sözleşmeli tarımın çok uzun bir geçmişi bulunmasına karşın, yargı organlarına ulaşan anlaşmazlıkların sayısının çok düşük olduğu saptanmıştır. Bunun en önemli nedenlerinden biri, üreticilerin konunun yasal yönü hakkında hemen hemen hiç bilgiye sahip olmamaları ve yargı organlarında davaların çok uzun süre devam etmesine yönelik beklentilerin olmasıdır.

Ülkemizde sözleşmeli üretimi ilk defa uygulayan ve bu alanda büyük deneyime sahip olan TŞFAŞ'nin kuruluşundan itibaren üreticiler ile ilgili olarak önemli sayılabilecek yargıya ulaşan davası bulunmamaktadır. Gerek TŞFAŞ ve gerekse sözleşmeli üretim yapan diğer kamu kuruluşları, üreticilerin sözleşme koşullarını ihlal etmeleri halinde dahi, üreticilerle uzlaşma yolunu tercih ettikleri görülmektedir. Bunun en önemli nedeni, ülkemizde ve özellikle tarım kesiminde devlet zihniyeti ve kamu kurumlarının yöneticilerinin çoğunlukla çiftçileri koruma eğiliminde olmalarıdır. Kamu kuruluşlarının sadece kendilerinden sözleşmeli üretim yapmayı taahhüt ederek nakit avans ve girdi alan, ancak üretim yapmayan veya ürünlerini başka kişi ve kuruluşlara satmayı tercih eden çiftçilerden borçlarını tahsil etmek için İcra Davaları açtıkları belirlenmiştir. Bu davalar açılmadan önce dahi kurum yöneticileri çiftçilere borçlarını ödemeleri için uyarılarda bulunmakta ve kolaylıklar sağlamaktadır.

Ülkemizde sözleşmeli tarım yapan özel firmalar ise, genellikle üreticiler ile olan anlaşmazlıklarını üreticiler ile görüşerek veya gelecekte sözleşme yapmama güçlerini kullanarak

çözümlemektedir. Üreticiler alternatif ürün veya sözleşme yapabilecek firmaların olmaması nedeniyle genellikle firmaların baskılarına fazla direnmeden, firmaların koşullarını kabul etmektedir. Bu nedenle firmaların da sözleşmeli çiftçiler ile ilgili olarak yargıya ulaşan davalarının sayısının çok az olduğu görülmektedir.

Sözleşmeli üretim yaptırın kamu ve özel sektör kuruluşları ile üreticiler arasında söz konusu model ile ilgili çok çeşitli sorunlar bulunmasına karşın, bunların çoğunun yargı organlarına ulaşmadığı açıkça ortaya çıkmaktadır. Özellikle üreticileri bu sorunlarının çözümü konusunda yönlendirebilecek ve onlara yargı organlarında kendilerini savunma konusunda destek verebilecek, bir üretici örgütlenme sisteminin ülkemizde geliştirilememiş olması, üreticilerin bu konuda çekimser davranmalarının en büyük nedenlerinden biridir. Bununla birlikte sözleşmeli üretimde ilgili firmalara teslim edilen ürün bedellerinin ödenmesi, sözleşmeli olarak üretilen ürünün sözleşme dönemi içinde doğal afetlerden dolayı zarar görmesi durumunda oluşan zararın kime ait olacağı ve üreticilere verilen girdiler ile ilgili olarak açılan tazminat davalarının bulunduğu saptanmıştır. Bu tip sorunlar ile ilgili olarak belirlenen üç örnek olay kısaca aşağıda özetlenmiş ve sonuçları tartışılmıştır.

Örnek Olay I: Bursa'da sözleşmeli olarak üretilen sanayi tipi domatesin üreticilerce hasattan sonra ilgili firmaya teslim edilmiş olmasına karşın, üreticilerin ürün bedellerinin ilgili firma tarafından sözleşmede taahhüt edilen zamanda ödenmemesi nedeniyle açılan bir davadır. 1995'de Bursa İli Mustafakemalpaşa İlçesi'nde domates üreticileri ile sözleşme yapan bir şirket, ürünleri üreticilerden teslim aldıktan sonra, ürün bedellerini sözleşmede belirtilen süre içinde ödememiştir. Sözleşmeli üreticilerin Mustafakemalpaşa Asliye Hukuk Mahkemesi'ne açtıkları dava (Esas: 1997/177; Karar: 1997/486) sürecinde, ilgili şirketin ticari defterleri üzerinde bilirkişilerin yaptıkları incelemede, üreticilerin şirketten alacaklı oldukları tespit edilmiştir. Ancak ilgili firmanın yöneticileri, üreticilerin sözleşmeli olarak yetiştirdikleri ürüne firmaya teslimden önce yapılması gereken bakım işlemlerinin iyi bir şekilde yapmadığını ve bu nedenle şirketin zarara uğradığını ve bu zararın telafisi için ürün bedellerinin ödenmediğini belirtmişlerdir. Görülen davalarda ilgili firmadan üreticilerin alacakları, yargılama giderleri ve % 40 icra inkar tazminatı olarak hesaplanan bedelin ilgili firmadan alınmasına ve üreticilerin alacaklarının kendilerine ödenmesine temyiz yolu açık olmak koşulu ile karar verilmiştir.

Yargıtay 13.Hukuk Dairesi'nin konu ile ilgili kararı (Esas: 1998/4696; Karar: 1998/5309) ise, yerel mahkeme kararında bazı düzeltmeler yapılarak onama biçiminde olmuştur. Buna göre üreticilerin 611.840.000 TL olan asıl alacaklarına takip tarihinden itibaren reeskont oranında faiz yürütülmesine ve ilgili üreticilere ödenmesine karar verilmiştir. Bu örnek olay ile ilgili olarak yerel mahkeme tarafından verilen ve Yüksek Mahkeme'ce onaylanan dava sonuçları, gerek sözleşmeli sanayi tipi domates üreten diğer üreticiler ve gerekse diğer ürünleri sözleşmeli olarak üreten üreticiler için örnek teşkil edecektir. Çünkü uygulamada üreticilerin sözleşme yaptıkları firmalar ile olan bu tür sorunlarının genelde yargı organlarına yansıtılmadığı ve alıcının inisiyatifine bırakıldığı görülmektedir.

Örnek Olay II²: Bir üretici 23.10.1992 tarihinde yazılı olarak yaptıkları sözleşme ile bahçesindeki 300 adet Washington Portakalı ağacının ürününü alıcıya satacağını taahhüt etmiştir. Üreticiye göre alıcı ürünün hasadını geciktirdiği için, oluşan don olayından dolayı üretici 62.500.000 TL zarara uğramış ve bunun tahsil edilmesi talebi ile yerel mahkemede dava açmıştır. Alıcı ise satış sözleşmesinin götürü yapıldığını, ürün teslimi ve kilogram birimi olarak zararlardan sorumlu olmayacağını, kaldı ki ürünün hasat tarihinden önce don olayının olduğunu, bu yüzden kusurlu olmadığını belirterek davanın reddini talep etmiştir. Yerel mahkeme üreticinin lehine karar vermiş ve bu karar davalı tarafından temyiz edilmiştir.

Uyuşmazlığın çözümü için, Yargıtay 13. Hukuk Dairesi, öncelikle taraflar arasında düzenlenen 23.10.1992 tarihli satış sözleşmesinin hukuksal yorumunu yapmış ve satış türünün tespit edilmesi üzerinde durmuştur. Sözleşmede, üreticinin portakal ağaçlarında bulunan ürünü davalıya sattığı, malın tesliminin ancak, ürünün olgunlaşmış hasat olgunluğuna geldiğinde yapılabileceği belirtilmiş olduğu anlaşılmıştır. Burada satış sözleşmesi tamamlanmış, fakat satışa konu olan ürünün alıcıya teslimi ancak ürünün olgunlaşması tarihinde yerine getirilmiş olacaktır.

² Bu örnek olay, bir satış sözleşmesi olmakla birlikte, konu ile ilgili karardan sözleşmeli tarım uygulamaları ile ilgili benzer sorunların çözümünde de yararlanılabileceği olanağı bulunduğu için burada verilmiştir.

Borçlar Kanunu satış sözleşmesinde, hasarın ve yararın alıcıya sözleşmenin yapılmasından itibaren geçeceği kuralını kabul etmiştir. Ancak bu kuralın uygulanması bazı yasal koşullara bağlanmıştır (Md. 183/3). Bu koşullardan herhangi birinin bulunmaması halinde anılan kural uygulanamaz. Bu uyumsuzluk ile doğrudan ilgili olan en önemli kural ise, satılan şeyin belirli olmasıdır. Hasarın ve yararın sözleşmenin kuruluşundan itibaren alıcıya geçebilmesi için, satılan şeyin mutlaka belirli hale gelmiş olması gerekir.

Sözleşmede tarafların ürünün miktarı üzerinden bir anlaşma yapmadıkları görülmektedir. Ayrıca sözleşmenin yapıldığı sırada fiilen ayırılmış ve sözleşmede tahsis olunmuş belirli bir ürün de bulunmamaktadır. Böylece bir anlamda taraflar arasında çeşit (nev'i) satışı kurulmuş olmaktadır. Ayrıca satılan şeyin ayırılmış olması veya satılan şeyin, cinsine göre ölçmek, sayılmak veya tartılmak koşulu ile sözleşmeye tahsis edilmesi gerekmektedir (BK.Md.183/11). Ayırtetme yolu ile sözleşmede tahsis etme işlemi, sözleşmenin kuruluşu ile birlikte yapılmış ise, hasarın ve yararın da sözleşmenin kuruluş tarihinden itibaren alıcıya geçmesi gerekmektedir. Ayırtetme işlemi sözleşmenin kuruluşundan sonra yapılacak ise, hasar ve yararın alıcıya geçmesi de o işlemin yapılması tarihinden itibaren olmaktadır.

Buna göre taraflar arasında nev'i (çeşit) satımı kurulduğu, satılan narenciyenin ayırılması ve sözleşme tahsisinin yine davalıya hukuken teslim edilmiş olmasının ancak ürünün üretilmesi ile mümkün olabileceği, ürünün olgunlaşma zamanından önce oluşan don olayının ve bundan kaynaklanan zararın bu zamandan önce meydana geldiği açıktır. Bu bakımdan ayırtetme ve satılan malların akde tahsis edilmesi işleminden önce meydana gelen hasarın alıcıya geçeceğinin kabul edilmesi mümkün görülmemiştir. Sözleşmede alıcı, ağaç üzerindeki ürünün toplanması yükümlülüğünü üstlenmiş ve alıcının bu sorumluluğu ile ilgili davranışında herhangi bir kusuru da kanıtlamamıştır. Bu nedenlerle yerel mahkeme kararı usule ve yargıya aykırı bulunarak bozulmasına oybirliği ile karar vermiştir (Anonymous, 1995).

Bireysel olarak belirli bir mal satışı söz konusu olduğunda, zararın sözleşmenin kuruluşundan itibaren alıcıya geçmesinin gerektiği vurgulanmakla birlikte, satılan şeyin ağaç üzerinde ve henüz olgunlaşmamış bir ürün olması nedeniyle bu ilkedden ayrılmış olduğu görülmektedir. Buna da sebep olarak, satıldığı zaman henüz mütemmim cüz niteliğindeki bir üründe, ürün henüz ham ve ağaç üzerinde iken, teslim isteminin yerine getirilmesinin mümkün olmaması gösterilmektedir. Böylece zararın alıcıya geçmesi için, fiilen ayırtetme ve sadece olgunlaşmış değil, toplanmış bir ürünün bulunması gerekmektedir. Ancak ürün üzerine kurulmuş götürü satışlar, olgunlaşma öncesi de yapılabilen ve aksine bir tarih belirlenmemiş ise, teslim tarihinin genel olarak alıcının isteğine bağlı olan bir satış türü ve bir menkul satışı olarak geçerli bir hukuki işlem olduğu belirtilmektedir (Sözen, 1996).

Örnek Olay III: Sözleşmeli tarım uygulamalarında sanayi ve ticaret firmalarının üreticilere sözleşme koşulları kapsamında verdikleri girdiler ile ilgili hukuksal sorunların yaşandığı saptanmıştır. Örneğin, 1996 yılı içinde salça ve konserve üreten şirket, Karacabey ve Manyas İlçeleri'nde bulunan fabrikalarına domates getirmeyi taahhüt eden çiftçilere domates ekimi için tohum ve fide vermiştir. İlgili firma 1996 yılı içinde tohum araştırması yapmış, iki şirket yetkililerinin ABD'den ithal ettiklerini beyan ettikleri ve diğer domates tohumlarına göre hastalıklara daha dayanıklı, daha erkenci ve daha verimli geliştirilmiş olduğunu beyan ettikleri Shasta adlı çeşidin tohumunu satın almıştır. Firma diğer domates tohumlarına göre daha yüksek verim alınabileceği gerekçesi ile ilgili firmalardan 50 kg tohum almış, bunu fide ve tohum olarak Karacabey ve Manyas İlçeleri'nde sözleşmeli 3.000 da alanda ekim veya dikim yaptırmıştır. Hasat tarihine gelindiğinde, söz konusu tohumu kullanan çiftçilerin birim alan verimlerinin, diğer tohumları kullanan çiftçilerin verimlerinden daha düşük olduğu gözlenmiştir.

Bu nedenle hem sözleşmeli çiftçiler, hem de sözleşme yaptıran firma yerel mahkemelere başvurarak tarlalarda tespit yaptırmışlardır. Bilirkişiler tarlada ekili olduğu belirtilen çeşidin Shasta F₁ olmadığını saptamışlardır. Bu bilirkişi raporlarına dayanılarak şirket kendisine tohum satan firma aleyhine ve üreticiler de kendilerine sözleşmeli üretim çerçevesinde tohum veren firma aleyhine dava açmışlardır. Benzer olay bölgede sözleşmeli üretim yaptıran diğer firmaların sözleşmeli üretim alanlarında da yaşanmıştır.

Salça ve konserve fabrikaları üreticilere 1997 yılı ekiminde kullanacakları fideleri ve tohumları ücretsiz olarak vererek anlaşma yoluna gitmişlerdir. Böylece üreticiler firmalar ile olan davalarından vazgeçmişlerdir. Ancak salça ve konserve fabrikaları kendilerine yüksek verimli hibrit çeşit olarak satılan tohumların satış ve bayiliğini yapan tüzel kişileri tazminat talebiyle mahkemeye vermiştir. Firmalar, satıcının hiç bir kusuru olmasa dahi ayıplı mal satmış olmasından dolayı alıcıya karşı sorumlu olması nedeniyle tohum firmalarının aleyhine dava açmıştır (Bk.Md.205/2). Bu sorumluluk yapılan masraflar ve menfi zarar ile sınırlı olmaktadır. Davacının müspet zararını, yani kar yoksunluğunu da talep edebilmesi için, satıcının kusurlu olması, yani sattığı malın ayıplı olduğunu bilmesi veya bilecek durumda olması gerekir (Anonymous, 1984). Bu örnek olayda konserve ve salça fabrikaları, ilgili tohumculuk firmaları aleyhine açtıkları davada hem masraflar, hem de menfi ve müspet zararların tazminini talep etmişlerdir. Bu dava henüz sonuçlanmamış ve yargı organlarında devam etmektedir.

Sözleşmeli üretim ile ilgili olarak yargıya ulaşan davaların sayısı az olsa bile, bu davaların sonuçları genelde üreticilerin haklarını koruyabilecek niteliktedir. Yargı organlarına ulaşan dava sayısının az olması, bu alanda üreticiler ve ilgili kuruluşlar arasındaki anlaşmazlıkların az olması biçiminde algılanmamalıdır. Uygulamada sorunların genellikle firmalar ve üreticiler arasında anlaşma yolu ile çözümlendiği ve bu uzlaşma sürecinden genellikle güçlü olan örgütlü sanayi ve ticaret firmalarının kazançlı çıktıkları görülmektedir. Üreticiler ile ilgili firmaların uzlaşması veya pazarlık sürecinde üreticilerin demokratik örgütlerce desteklenmesi veya anlaşmazlıkların yargı organlarına ulaştırılması gerekir. Bunun için öncelikle üreticilerin haklarını kullanma konusunda bilinçlendirilmesi ve üreticilerin örgütlenmeleri ve bu örgütlerin sözleşmeli üretim modelinin her aşamasında işlevsel bir rol alması lazımdır. Ülkemizde kırsal kesimin sosyal ve ekonomik özellikleri dikkate alındığında, böyle bir örgütlenmenin yaşamsal olduğu ve üreticilerin bireysel olarak genellikle haklarını korumakta güçlük çektikleri belirtilmelidir.

5.8. Tarım ve Sanayi İle Ticaret Arasındaki Dikey Entegrasyonun Değerlendirilmesi

İncelenen ürünlerde tarım ile sanayi ve ticaret kesimleri arasında genellikle sözleşmeli üretim ile dikey entegrasyon kurulduğu, bunun dışında üreticilerin genellikle sanayi ve ticaret işletmelerine iştirakler yoluyla ortak olmayı tercih ettiği ortaya çıkmıştır. Ancak geçmiş yıllarda yöre üreticilerinin de ortak olduğu işletmelerin çeşitli nedenlerle başarılı olamaması veya üreticilerin bu işletmelerden bekledikleri yararları sağlayamamaları nedeniyle üreticilerin bu eğilimlerinin yeterince uygulamaya taşınmadığı gözlenmiştir.

Sözleşmeli Amerikan tipi tütün üreticilerinin % 90,03'ü yetiştirdikleri ürünleri işleyen tesislere ortak olmayı istemektedir ve üreticilerin % 80,07'sine göre bu tesislerin çiftçi örgütlerince kurulması yararlı olacaktır. Bölgede sözleşmeli tütün üretimini organize eden firmanın yöneticileri ise, sözleşmeli üreticilerini mevcut sanayi ve ticaret işletmelerine ortak etmek istediklerini ve özellikle üretim alanlarındaki istasyonlar ve kurutma fırınları gibi bazı yatırımlarını üreticilere devretmelerinin hem firma, hem de üreticiler açısından daha iyi sonuçlar verebileceğini belirtmişlerdir. Firma, özellikle kurutma fırınları ve istasyonlarda sözleşmeli üreticilerin işgücü fazlalıklarını istihdam ederek değerlendirmektedir.

Sözleşmeli makarnalık buğday üreticilerinin % 81,82'si yetiştirdikleri makarnalık buğdayı işleyen tesislere ortak olmayı istemekte ve bunların % 81,82'sine göre sanayi tesislerinin çiftçi örgütlerince kurulması yararlı olacaktır. Sözleşmeli üretim yapmayan makarnalık buğday üreticilerinin ise % 79,17'si işletmelerinde yetiştirdikleri ürünleri işleyen sanayi kuruluşlarına ortak olmayı istemekte ve % 20,83'ü ise istememektedir. Bu üreticilerin % 93,75'i tarım ürünlerini işleyen tesislerin üretici örgütlerince kurulmasının daha yararlı olacağını belirtmişlerdir. Bu alanda çalışan firmanın işleme tesisleri olmamakla birlikte, firma yetkilileri çiftçilerin işleme tesislerine ortak olmasının yararlı olabileceğini ve çiftçilerin fabrikaların verimli çalışmasına katkıda bulunabileceğini ifade etmişlerdir. Sanayi kuruluşlarına ortak olmak isteyen üreticiler ise bunun nedeni olarak, daha yüksek kazanç sağlamak, tarımın sanayileşmesini sağlamak ve tarım ürünlerini pazarlama sisteminin iyileştirilmesini göstermişlerdir. Üretici örgütlerinin bu alanda başarılı olmama nedenleri ise, üreticilerin sosyal nitelikleri, bölgede önder çiftçi ve lider yetersizliği, özellikle de üreticilerin ticari ilişkilerinde dürüst olmamaları olarak ifade edilmiştir. Bu kuruluşların çiftçi birlikleri ve kooperatiflerince kurulabileceği ifade edilmektedir.

Sözleşmeli kesme çiçek üreticilerinin % 95,00'i ürettikleri kesme çiçeklerin yurtiçi ve yurtdışı pazarlamasını yapan firmalara ortak olmak istemektedir. Üreticilerin % 83,33'üne göre bu tesislerin üretici örgütlerince kurulması daha yararlı olacaktır. Sözleşmeli üretim yapmayan işletmecilerin % 81,48'i kesme çiçek pazarlaması yapan firmalara ortak olmak istemekte ve % 18,52'si ise istememektedir. Her iki grupta da üreticilerin tamamına göre, bu tür firmalar üretici örgütlerince kurulursa daha yararlı olabilecektir. Firma sözleşme yaptıkları çiftçilere işletmelerinde belirli oranda hisse vererek onları ortak yapmak ve sözleşmeli çiftçilerin işgücü fazlalıklarını tesislerinde istihdam ederek değerlendirmek eğiliminde değillerdir.

Sözleşmeli sanayi tipi domates üreticilerinin % 83,10'u yetiştirdikleri domatesi işleyen fabrikalara ortak olmak istemediklerini ve % 16,90'ı ise gerekli koşulların sağlanması halinde olabileceklerini belirtmişlerdir. Fabrikalara ortak olmak istemeyen çiftçilerin gösterdikleri en önemli gerekçe ise, daha önce kurulan fabrikalara ortak olduklarını, kuruluştan sonra yapılan sermaye artırımlarından dolayı yeterince haberdar edilmediklerini, fabrikalardaki sermaye paylarının azaldığını ve fabrikaların zamanla sahiplerinin değiştiğini ve böylece üretici ortakların işlevlerinin bütünüyle azaldığını belirtmişlerdir. Bursa yöresinde özellikle Yenişehir'deki bir konserve fabrikasına başlangıçta çok sayıda üretici ortak olarak alınmıştır. Bu fabrikada mülkiyetin el değiştirmesi ve sermaye artırımları ile üreticilerin ortak olmaları anlamını yitirmiştir. Ayrıca başlangıçta çiftçiler yönetime katılabilecek kadar sermaye paylarına sahip olmadıkları için, işletmenin yönetim işlerinden çoğunlukla haberdar olmamışlar ve bu iştirakler verimli olamamıştır. Bu koşullarda firmalara üreticilerin iştirak etmesinin ekonomik yönden bir anlamı olmamaktadır.

Üreticilerin % 91,55'ine göre tarım ürünlerini işleme tesislerinin üretici birlikleri veya kooperatiflerince kurulması daha yararlı olabilecektir. Yararlı olamayacağını belirten üreticiler (% 8,45), bu kuruluşların üreticiler tarafından iyi yönetilemeyeceğini belirtmektedirler. Çiftçilerin birlikte hareket etme eğilimleri çok zayıftır. Bu bakımdan bütün üreticilerin ortak çıkarlarını korunması için birlikte hareket etmeye yönlendirilmesi güç olmaktadır. Bunun en önemli nedenlerinden biri de tarımda bu girişimleri yönlendirecek lider eksikliğidir. Sözleşmeli sanayi tipi domates üretimi yapmayan üreticilerin ise % 77,42'si yetiştirdikleri sanayi tipi domatesi işleyen fabrikalara ortak olmak istemektedir. Ortak olmak istemeyen üreticiler bunun nedeni olarak, çiftçilerin yönetim ile ilgilenmemeleri nedeni ile bu işletmelere yapacakları iştiraklerin verimli olarak işletilemeyeceğini belirtmişlerdir. Üreticilerin % 77,42'sine göre tarım ürünleri işleme ve pazarlama işletmelerinin üretici örgütlerince kurulması yararlı olabilecektir. Firmalar genellikle ürün temin ettiği çiftçilere hisse vererek onları işletmelere ortak etmeyi istemektedir. Burada amaç çiftçilerin küçük ve inaktif tasarruflarını değerlendirmek ve çiftçiler ile bütünleşmek olarak belirtilmektedir. Sanayide çiftçilerin işgücü fazlalıkları sürekli veya geçici olarak istihdam edilmektedir.

Sözleşmeli patates üreticilerinin % 75,38'i ürünlerini satın alan ticaret firmaları ile işleyen sanayi tesislerine ortak olmak istemektedir. Sanayi ve ticaret firmalarına ortak olmak istemeyen üreticilerin büyük kısmı, 1992'de 76 çiftçi ortak tarafından patates pazarlamak üzere kurulan ve iflas eden bir anonim şirketin ortağıdır. Bu şirket döviz olarak kredi temin ederek çok fazla miktarda yatırım yapmış ve 1997'de de gerekli ticari bağlantıları başarı ile gerçekleştiremediği için faaliyetini sona erdirmiştir. Üreticilere göre ise, tecrübeli elemanlar bulunmadığı için firma iyi yönetilememiştir.

Üreticilerin % 92,31'ine göre patates işleme ve pazarlama işletmelerinin üretici örgütlerince kurulması daha yararlı sonuç verebilir. Bu modelin daha yararlı olacağını ifade eden üreticiler, mevcut firmaların üretici ortaklara sembolik düzeylerde hisse verdiklerini ve firmanın yönetiminde söz sahibi olacak düzeyde hisse vermediklerini, bu yüzden de bu firmalara ortak olmanın bir anlamının bulunmadığını ve bunların yerine çiftçi birliklerinin kurularak bu işleri yapmasının daha yararlı olacağını belirtmişlerdir. Ayrıca üreticiler birlik kurarlar ve üretici birlikleri bu işletmelere ortak olursa, üreticilerin bireysel olarak ortak olmalarından daha yararlı olabileceğini beyan etmişlerdir. Sözleşmeli patates tarımı yapmayan üreticilerin % 70,59'u pazarlama yapan firmalara ortak olmak istemekte ve % 91,18'i ise bu firmaların üretici örgütlerince kurulmasının daha yararlı olabileceğini belirtmişlerdir. Firmalar ürün temin ettikleri çiftçilere tesislerinde hisse vererek, üreticileri işletmelere ortak yapma eğiliminde görülmektedir. Ayrıca firmalar sözleşmeli üretim yaptıkları çiftçilerin işgücü fazlalıklarını tesislerinde istihdam etmek istememektedirler.

6. SÖZLEŞMELİ ÜRETİM YAPAN VE YAPMAYAN TARIM İŞLETMELERİNİN YAPISAL ÖZELLİKLERİ VE SÖZLEŞMELİ ÜRETİMİN ÜRETİCİ GELİRİ ÜZERİNE ETKİLERİ

6.1. Sözleşmeli Üretim Yapan ve Yapmayan İşletmelerin Temel Yapısal Özellikleri

6.1.1. Amerikan Tipi Tütün

Sözleşmeli çiftçilerin tamamı, ovada ve sulanabilir araziye sahiptir. Firma ovada, sulanabilir ve süzek toprak yapısına sahip olan bölgelerdeki çiftçilerle sözleşme yapmaktadır. İşletmelerin ortalama işletme arazisi genişliği 47,25 dekadır (Ek-2; Çizelge 3). Kiracılık ve ortakçılıkla arazi işleten işletmelerden biri, sözleşmeli tütün üretiminde aşırı girdi kullanımı nedeniyle gelecekte bölgede toprak ve su kirliliği sorunu yaşanabileceğinden, sadece kiraya ve ortağa tuttuğu arazide tütün üretimi yaptığını ifade etmiştir. İşletmelerde ortalama işletme arazisinin % 41,65'i şeker pancarına, % 27,69'u tütüne ve % 30,66'sı diğer ürünlere ayrılmıştır (Ek-2; Çizelge 4). Üreticiler birim alana daha yüksek gelir sağladığı için Amerikan tipi tütün tarımını tercih etmekte ve bu ürünün üretildiği arazilerde; şeker pancarı, mısır, buğday ve sebzecilik de yapılabilmektedir.

Tütün üretiminde fidelik aşamasından itibaren hasada kadar pek çok üretim işlemi insan işgücü ile yapılmaktadır. Firmanın sözleşme yapılacak üreticilerde aile işgücünün yeterli olmasını bir kriter olarak almasının esas nedeni de, bu faaliyetin yoğun olarak insan işgücü talep etmesidir. Bölgede aile işletmeciliği yaygın olduğundan aile işgücünün tarımsal faaliyetler için yeterliliği önem taşımaktadır. Çünkü firma elemanlarının önerileri doğrultusunda ürüne gerekli ekim, bakım, hasat, kurutma ve diğer işlemlerin zamanında ve önerildiği biçimde yapılabilmesi söz konusu işlemler için aile işgücünün yeterliliği ile yakından ilişkilidir. Üreticilerin ortalama yaşı 45,77'dir. İşletmecilerin % 58,06'sı ilkökul, % 38,71'i ortaokul ve % 3,23'ü ise lise mezunudur. Ailedeki ortalama nüfus sayısı ise 7,195 kişidir. İşletmecilerin ortalama eğitim süreleri 6,36 yıldır. İşletmelerde ortalama nüfus varlığının 3,452 kişisi erkek ve 3,743 kişisi ise kadındır. İşletmelerdeki aile işgücü ortalama 5,01 EİB'dir (Ek-2; Çizelge 5).

İşletmelerin % 16,13'ünde hiç hayvan sermayesi bulunmamaktadır. Diğer işletmelerden % 12,90'ında hem sığır, hem de koyun yetiştiriciliğine yer verilirken, % 70,97'sinde ise sığırcılığa yer verilmektedir. İşletmelerde hayvan varlığı ortalama 4,252 BBHB'dir. İşletmelerden sadece birinde traktör bulunmamakta ve bu işletme diğer çiftçilerin alet ve makinasını kiralayarak işlerini sürdürmektedir. İşletme başına ortalama 0,97 adet traktör düşmektedir (Ek-2; Çizelge 6).

İşletmelerden birisi hariç, diğerleri Ziraat Odası, Pancar Ekicileri İstihsal Kooperatifi, Tarım Kredi Kooperatifi gibi üretici örgütlerine ortaktır. Üreticilerin kooperatifleşme oranı % 96,77'dir.

6.1.2. Makarnalık Buğday

Sözleşmeli makarnalık buğday üretimi yapan işletmeler ortalama 761,81 da arazi üzerinde tarımsal faaliyetlerini yürütmektedir. İşletme arazisinin % 86,99'u sulu ve % 13,01'i ise kuru tarım arazisidir. Sözleşme yapmadan makarnalık buğday üretimi yapan işletmelerde ise ortalama işletme arazisi 643,52 dekadır. Ortalama işletme arazisinin % 70,62'si sulanabilmekte ve % 29,38'i kuru tarım arazisidir (Ek-2; Çizelge 7). Sözleşmeli üretim yapan işletmelerde ortalama parsel sayısı 4,36'dır. Ortalama parsel büyüklüğü ise 174,73 dekadır. Sözleşmeli tarım yapmayan işletmelerde ortalama parsel sayısı 2,44 ve ortalama parsel büyüklüğü ise 263,74 dekadır (Ek-2; Çizelge 8). Sözleşmeli tarım yapan işletmelerde ortalama işletme arazisinin % 54,00'ü ve yapmayan işletmelerde ise % 38,79'u makarnalık buğdaya ayrılmıştır (Ek-2; Çizelge 9).

Sözleşmeli tarım yapan işletmelerin % 72,73'ü ve yapmayan işletmelerin % 85,42'si üretim faaliyet dönemi boyunca yabancı işgücü kiralamamaktadır. Sözleşmeli tarım yapan işletmelerde ortalama aile işgücü varlığı 6,09 kişi ve 4,0 EİB'dir. Sözleşmeli tarım yapmayan işletmelerde ise ortalama aile işgücü varlığı 9,06 kişi ve 7,02 EİB'dir (Ek-2; Çizelge 10). Sözleşmeli tarım yapan işletmelerde nüfusun % 28,36'sını okul çağına gelmemiş olan ve okur-yazar olmayan nüfus oluşturmaktadır. Aile işgücü varlığının % 4,48'i okur-yazar, % 31,34'ü ilkökul, % 4,48'i ortaokul, % 20,90'ı lise ve % 10,44'ü ise yüksek öğretim görmüş bireylerden oluşmaktadır. Sözleşmeli tarım yapmayan işletmelerde ise nüfusun %12,18'i okul çağına gelmemiş ve okur-yazar olmayan nüfus, %

3,91'ini okur-yazar nüfus, % 26,90'ı ilkököl, %19,45'ü ortaokul, % 28,51'i lise ve % 8,96'sı ise yüksek öğretim görmüş nüfustur (Ek-2; Çizelge 11).

Sözleşmeli tarım yapan işletmelerin % 63,64'ünün hiç hayvanı bulunmamakta ve % 36,36'sı ise işletmelerinde bitkisel üretim yanında, hayvansal üretim faaliyetlerine de yer verilmektedir. İşletmelerde işletme başına ortalama hayvan varlığı 1,20 BBHB olarak saptanmıştır (Ek-2; Çizelge 12). Sözleşmeli tarım yapmayan işletmelerde ise, hiç hayvanı olmayan işletmelerin oranı % 43,75 ve hayvanı olanların oranı ise % 56,25'dir. Bu işletmelerde işletme başına ortalama hayvan varlığı 10,17 BBHB olarak saptanmıştır.

Sözleşmeli tarım yapan işletmelerde, işletme başına ortalama 0,90 adet traktör düşmekte, işletmelerin % 9,09'unun hiç traktörü bulunmamakta ve işletmelerin % 90,91'inde ise bir adet traktör bulunmaktadır. Sözleşmeli tarım yapmayan işletmelerde ise, işletme başına düşen ortalama traktör varlığı 0,70 adet, hiç traktörü olmayıp kiralayan işletmelerin oranı % 29,17, bir adet traktörü olan işletmelerin oranı % 68,75 ve iki ve daha fazla traktöre sahip olan işletmelerin oranı ise % 2,08'dir (Ek-2; Çizelge 13-14).

Sözleşmeli tarım yapan işletmecilerin ortalama yaşları 41,9 yıl ve ortalama eğitim süreleri ise 10,27 yıldır. Sözleşmeli tarım yapmayan işletmecilerin ortalama yaşları 43,92 yıl ve eğitim süreleri ise 7,90 yıldır (Ek-2; Çizelge 15). Sözleşmeli tarım yapan işletmecilerin ortalama eğitim süreleri, yapmayanlara oranla daha yüksek ve yaşları ise daha düşüktür (Ek-2; Çizelge 16). Sözleşmeli tarım yapan işletmelerde işletmecilerin yöneticilik deneyimi 21 yıl ve daha fazla olanların oranı % 45,45, 11-20 yıl arasında olanların oranı % 36,36 ve 6-10 yıl arasında olanların ise % 18,19'dur. Sözleşmeli tarım yapmayan işletmelerde ise, işletmecilerin yöneticilik deneyimi 21 yıl ve daha fazla olanların oranı % 95,84, 6-10 yıl arasında olanlar % 2,08 ve 1-5 yıl arasında olanların oranı ise % 2,08'dir (Ek-2; Çizelge 17).

Sözleşmeli tarım yapan işletmelerin içinde tarım kuruluşlarına yıl boyunca uğramayan çiftçi bulunmamakta, birkaç defa uğrayanların oranı % 54,55 ve her il/ilçeye gittiğinde uğrayanların oranı ise % 45,45'dir. Sözleşmeli tarım yapmayan üreticilerin ise % 27,08'i tarım kuruluşlarına hiç uğramamakta, % 16,67'si yılda bir kaç defa uğramakta ve % 56,25'i ise her il/ilçeye gittiğinde uğramaktadır (Ek-2; Çizelge 18). Sözleşmeli tarım yapmayan çiftçilerin % 90,91'i Ziraat Odaları, % 9,09'u ile 63,64'ü tarım kooperatiflerinin üyesidir. Sözleşmeli tarım yapmayan işletmelerin ise % 68,75'i Ziraat Odaları, % 12,50 ile 31,25'i tarım kooperatiflerine üye olmuşlardır (Ek-2; Çizelge 19).

Üreticilerin bankalarla olan ilişkileri de farklılık göstermektedir. Sözleşmeli tarım yapanların % 45,45'i ve sözleşmeli tarım yapmayanların % 60,42'si bankalarla çalışmaktadır (Ek-2; Çizelge 20). Bankalarla çalışmama nedenleri ise; kredi faiz oranlarının yüksek, formalitelerinin fazla olması ve diğer nedenlerdir. Üreticilerden sözleşmeli tarım yapanlar firmadan aynı kredi temin ettiğinden veya işletme sermayesinin bir kısmı firmalarca sağlandığından, bu gruptaki işletmelerde banka ile çalışma oranı daha düşük bulunmuştur.

Firma hasat edilen makarnalık buğdayı hemen taşıma araçları ile nakletmekte ve ürünün %100,00'ü pazara arz edilmektedir. Sözleşmeli tarım yapmayan işletmelerde ise, üretilen makarnalık buğdayın ortalama % 91,58'i pazara arz edilmektedir (Ek-2; Çizelge 21). Sözleşmeli tarım yapan üreticilerin tamamı ürünlerini peşin fiyat ile ilgili firmaya teslim etmişlerdir. Sözleşmeli tarım yapmayan üreticilerin % 57,14'ü kendi olanakları ile ürünlerini buğday pazarına naklederek toplayıcı, tüccar veya sanayi tesislerine satmışlar, % 34,70'i ürününü depoda tüccarlara ve toplayıcılara, % 8,16'sı ise TMO'ne satmışlardır. Satışların % 89,80'i peşin veya 7-10 gün vadeli, %10,20'si ise 1-2 ay vadeli olarak yapılmıştır.

6.1.3. Kesme Çiçek

Sözleşmeli üretim yapan işletmelerin işletme arazisi 11,35 da ve yapmayanların ise 33,27 dekadır. İki grubun da arazilerinin tamamı sulanabilmektedir (Ek-2; Çizelge 22). Sözleşmeli tarım yapan işletmelerde ortalama sera alanı 9,25 da ve sözleşmeli tarım yapmayan işletmelerde ise 17,44 dekadır. Sözleşmeli tarım yapan işletmelerde işletme arazisinin % 81,50'si ve yapmayan işletmelerde ise % 52,42'si plastik sera alanıdır. Sözleşmeli üretimi yapan işletmelerde ortalama parsel sayısı 1,77 adet ve ortalama parsel büyüklüğü 6,80 dekadır. Sözleşme yapmadan üretimi yapan işletmelerde ise ortalama parsel sayısı 2,93 adet ve ortalama parsel büyüklüğü ise 11,36 dekadır (Ek-2; Çizelge 23).

Sözleşmeli kesme çiçek üretimi yapan işletmelerde işletme arazisinin % 81,50'si ve yapmayan işletmelerde ise % 52,42'si kesme çiçek üretimine ayrılmıştır (Ek-2; Çizelge 24).

Sözleşmeli kesme çiçek tarımı yapan işletmelerde ortalama nüfus 4,93 kişi ve 3,72 EİB'dir. Sözleşme yapmadan kesme çiçek üretimi yapan işletmelerde ortalama nüfus 4,63 kişi ve 3,70 EİB'dir (Ek-2; Çizelge 25). Sözleşmeli tarım yapan işletmelerde toplam nüfusun % 44,25'i ilkokul mezunu, % 23,65'i lise mezunu, % 15,88'i ortaokul mezunu, % 9,46'sı okul çağına gelmemiş ve okur-yazar olmayan nüfus, % 5,07'si yüksekokul mezunu ve % 1,69'u ise herhangi bir eğitim kurumundan mezun olmamış olan okur-yazar nüfustan oluşmaktadır. Sözleşmeli tarım yapmayan işletmelerde ise, toplam nüfusun % 44,80'i lise mezunu, % 37,60'ı ilkokul mezunu, % 8,80'i yüksekokul mezunu, % 4,80'i ortaokul mezunu ve % 4,00'ü okur-yazar olmayan ve okul çağına gelmemiş olan bireylerden oluşmaktadır (Ek-2; Çizelge 26).

Sözleşmeli tarım yapan işletmelerin % 91,67 gibi çok büyük çoğunluğunda hiç hayvan sermayesi bulunmamakta ve % 8,33'ünde ise hayvan sermayesi bulunmaktadır. İşletmelerdeki ortalama hayvan varlığı 0,09 BBHB'dir. Sözleşmeli tarım yapmayan işletmelerin % 81,48'inde hiç hayvan varlığı bulunmamakta ve % 18,52'sinde ise hayvan varlığı bulunmaktadır. İşletmelerin ortalama hayvan varlığı 0,08 BBHB'dir (Ek-2; Çizelge 27).

Sözleşmeli kesme çiçek üretimi yapan işletmelerin % 30,00'unda hiç traktör bulunmamakta ve % 70,00'inde ise birer adet traktör bulunmaktadır. İşletme başına düşen ortalama traktör varlığı 0,70 adettir. Sözleşmeli kesme çiçek üretimi yapmayan işletmelerin % 11,11'inde hiç traktör bulunmamakta ve % 88,89'unda ise birer adet traktör bulunmaktadır. İşletme başına düşen ortalama traktör varlığı 0,89 adettir (Ek-2; Çizelge 28-29).

Sözleşmeli kesme çiçek üretimi yapan işletmecilerin ortalama yaşları 39,45 yıl ve eğitim süreleri ise 8,28 yıl olup, işletmecilerin ortalama olarak ortaokul seviyesinde eğitim aldıkları görülmektedir. Sözleşmeli kesme çiçek üretimi yapmayan üreticilerin ortalama yaşları 38,93 yıl ve eğitim süreleri de 8,93 yıldır. Sözleşme yapmadan kesme çiçek üreten işletmecilerde yaklaşık olarak ortaokul düzeyinde eğitim almışlardır (Ek-2; Çizelge 30). Sözleşmeli kesme çiçek üretimi yapan işletmecilerin tarımdaki yöneticilik deneyimleri, üreticilerin % 5,00'inde 21 yıl ve daha fazla, % 36,67'sinde 11-20 yıl, % 36,67'sinde 6-10 yıl, % 21,66'sında ise 1-5 yıl arasındadır. Sözleşme yapmadan kesme çiçek üretimi yapan işletmelerde, üreticilerin % 18,52'sinin yöneticilik deneyimi 21 yıl ve daha fazla, % 37,03'ünün 11-20 yıl, % 25,93'ünün 6-10 yıl ve % 18,52'sinin 1-5 yıl arasındadır (Ek-2; Çizelge 31-32).

Sözleşmeli kesme çiçek üreten işletmecilerin % 23,33'ü hiç tarım kuruluşlarına uğramamakta ve % 76,67'si ise yılda birkaç defa uğramaktadır. Sözleşmeli kesme çiçek üretimi yapmayan işletmecilerin % 7,41'i tarım kuruluşlarına hiç uğramamakta, % 59,26'sı yılda birkaç defa uğramakta ve % 33,33'ü ise her il ve ilçeye gittiğinde tarım kuruluşlarına uğramaktadır (Ek-2; Çizelge 33). Sözleşmeli kesme çiçek üreten işletmecilerin % 80,00'i Ziraat Odaları, % 35,00'i Tarım Kredi Kooperatifleri, % 23,33'ü Kesme Çiçek Üretim ve Pazarlama Kooperatifi ve % 16,67'si ise Kesme Çiçek İhracatçıları Derneği'ne üye olmuşlardır. Sözleşme yapmadan kesme çiçek üretimi yapan işletmecilerin % 88,89'u Ziraat Odaları, % 59,26'sı Kesme Çiçek Üretim ve Pazarlama Kooperatifi, % 44,44'ü Kesme Çiçek İhracatçıları Derneği, % 11,11'i Antbirlik ve % 7,41'i ise Tarım Kredi Kooperatiflerine ortak olmuşlardır (Ek-2; Çizelge 34).

Sözleşmeli kesme çiçek üretimi yapan üreticilerin % 83,33'ü bankalar ile çalışmaktadır. Sözleşmeli kesme çiçek üretimi yapmayan işletmelerde ise üreticilerin tamamı bankalarla çalışmaktadır (Ek-2; Çizelge 35). Sözleşmeli tarım yapan işletmelerin aynı ve nakdi girdi gereksinimleri, sözleşme yaptıran firmalarca karşılandığı için, bu işletmelerde bankalar ile çalışma oranı sözleşme yapmayan işletmelerden daha düşüktür.

Sözleşmeli üreticilerin % 40,00'ı 1-5 yıl, % 50,00'si 6-10 yıl ve % 10,00'u 11-15 yıldan itibaren sözleşmeli tarım yaptıkları saptanmıştır (Ek-2; Çizelge 36). Sözleşmeli üretim yapan üreticilerin % 48,33'ü 1-5 dekar arasında plastik seralarda kesme çiçek üretmektedir. Buna göre sözleşmeli üretim yapan işletmelerin çoğunluğunun küçük ölçekli aile işletmesi niteliğinde oldukları ifade edilebilir. İşletmelerin % 26,67'si 6-10 dekar sera alanı, % 10'u 11-15 dekar, % 1,67'si 16-20 dekar ve % 13,33'ü ise 21 dekar ve daha fazla sera alanına sahiptir (Ek-2; Çizelge 37). Üreticilerin % 75,00'i 1-10

dekar arasında sera alanına sahip küçük aile işletmesi niteliğindedir. Küçük işletmelerin ürünlerini kendileri pazarlama olanakları olmadığından, sözleşmeli üretim yapmak zorunda kalmaktadırlar.

Sözleşmeli kesme çiçek üretimi yapan işletmelerin sözleşme yaptıkları firmalar, üreticilerden tedarik ettiği ürünleri doğrudan İngiltere, Hollanda, Rusya'ya ihraç etmektedir. Sözleşme yapmadan kesme çiçek üretimi yapan işletmeler ise ya kendileri doğrudan ihracat yapmakta ya da ürünlerini kesme çiçeklerini yurtiçi pazarlamasını yapan kooperatiflere veya dış pazarlama yapan firmalara satmaktadırlar. Her iki grupta da üretilen kesme çiçeklerin tamamı (% 100,00'ü) pazara arz edilmektedir (Ek-2; Çizelge 38). Sözleşmeli tarım yapan üreticilerin % 40,00'ü ürünlerini 1 ay, % 56,67'si 2 ay vadeli ve % 3,33'ü ise peşin olarak satmıştır. Sözleşme yapmadan kesme çiçek üretimi yapan üreticilerin ise % 66,67'si 1 ay, % 18,52'si 2 ay vadeli ve % 14,81'i de peşin olarak ürünlerini satmışlardır.

6.1.4. Sanayi Tipi Domates

Sözleşmeli domates üretimi yapan işletmelerin ortalama işletme arazisi genişliği 92,23 da olup, bunun % 91,34'ü sulu ve % 8,66'sı kuru tarım arazisidir. Sözleşmeli tarım yapmayan işletmelerin ortalama işletme arazisi 59,83 dekadır. İşletme arazisinin % 71,25'i sulu ve % 28,75'i ise kuru tarım arazisidir (Ek-2; Çizelge 39). Sözleşmeli tarım yapmayan işletmelerin ortalama işletme arazisi, sözleşmeli tarım yapanlardan yaklaşık % 54,00 oranında daha küçüktür. Ayrıca işletme arazisinin sulanabilme oranı, sözleşmeli tarım yapan işletmelerde (% 91,34), sözleşmeli tarım yapmayan işletmelere (% 71,25) oranla daha yüksektir. Sözleşmeli tarım yapan işletmelerde ortalama parsel sayısı 5,99 adet ve ortalama parsel büyüklüğü 15,40 dekadır. Sözleşmeli tarım yapmayanlarda ise, ortalama parsel sayısı 6,18 adet ve ortalama parsel büyüklüğü ise 9,68 dekadır (Ek-2; Çizelge 40).

Sözleşmeli tarım yapan işletmelerde ortalama işletme arazisinin % 25,42'si ve yapmayanlarda % 16,63'ü sanayi tipi domatese ayrılmıştır (Ek-2; Çizelge 41). Sözleşmeli tarım yapan, hem de yapmayan işletmelerde, işletme arazisi içinde domatese ayrılan arazi miktarı 25 dekadardan daha düşüktür. Domates tarımına ayrılan arazi miktarının az olması nedeniyle ürünlerin hasadı elle yapılmaktadır. Bu durum işletme ölçeği açısından olumsuz görünmekle birlikte, özellikle Türk salçasında renk mükemmelliğini sağlayan en önemli faktörlerden biri olduğu, sanayi ve ticaret firmalarının yöneticilerince ifade edilmektedir.

Sözleşmeli domates tarımı yapan işletmelerin % 56,34'ü ve yapmayanlarda % 61,29'u üretim faaliyet dönemi içinde dışarıdan yabancı işgücü çalıştırmamaktadır. Sözleşmeli domates tarımı yapan işletmelerde ortalama aile işgücü varlığı 6 kişi ve 4,24 EİB'dir. Sözleşmeli tarım yapan işletmelerde ortalama işgücü varlığı 5,34 kişi ve 3,79 EİB'dir (Ek-2; Çizelge 42). Sözleşmeli domates tarımı yapan işletmelerde aile işgücü varlığının % 73,47'sini ilkökul mezunu, % 12,21'ini lise mezunu, % 7,04'ünü ortaokul mezunu, % 5,87'si okul çağına gelmemiş ve okur-yazar olmayan nüfus ve % 1,41'ini ise yüksekokul mezunu olan nüfus oluşturmaktadır. Sözleşmeli tarım yapmayan işletmelerde ise, nüfusun eğitim durumu, sözleşmeli tarım yapan işletmeler ile oldukça benzer bir yapıya sahiptir. Nüfusun % 65,56'sı ilkökul mezunu, % 14,20'si lise mezunu, % 10,27'si okul çağına gelmemiş ve okur-yazar olmayan nüfus, % 9,37'si ortaokul mezunu ve % 0,60'ı ise yüksekokul mezunu olan nüfus oluşturmaktadır (Ek-2; Çizelge 43).

Sözleşmeli tarım yapan işletmelerin % 45,07'si hiç hayvan varlığına sahip değildir. % 54,93'ü ise hayvan varlığına sahiptir. Bu işletmelerin ortalama hayvan varlığı 2,05 BBHB'dir. Sözleşmeli tarım yapmayan işletmelerde ise, işletmelerin % 24,19'unun hiç hayvanı olmamasına karşın, % 75,18'i ise hayvan varlığına sahiptir. Bu işletmelerin ortalama hayvan varlığı 2,16 BBHB'dir (Ek-2; Çizelge 44). İşletmelerde hayvan sermayesine çok sınırlı düzeyde yer verildiği görülmektedir.

Sözleşmeli domates tarımı yapan işletmelerin % 5,63'ünde hiç traktör bulunmamakta ve bu işletmeler üretim faaliyetlerinin çekigücü ihtiyacını kiralama yoluyla karşılamaktadır. İşletmelerin % 92,96'sı bir adet traktöre sahip ve % 1,41'i ise birden fazla traktör varlığına sahiptir. Sözleşmeli tarım yapmayan işletmelerin ise % 22,58'inin hiç traktörü bulunmamakta, % 75,81'i bir adet traktöre sahip ve % 1,61'i ise birden fazla traktöre sahiptir. Sözleşmeli tarım yapan işletmelerde ortalama traktör varlığı 0,98 adet ve yapmayan işletmelerde ise 0,79 adettir (Ek-2; Çizelge 45-46).

Sözleşmeli tarım yapan işletmelerin yöneticilerinin ortalama yaşları 40,13 yıl ve eğitim süreleri ise 5,54 yıldır. Sözleşmeli tarım yapmayan işletmelerin yöneticilerinin ise ortalama yaşları 39,57 yıl ve eğitim süreleri 5,63 yıldır (Ek-2; Çizelge 47). Sözleşmeli tarım yapan işletmelerin % 56,34'ünün

yöneticilik deneyimi 21 yıl ve daha fazla, % 32,39'unda 11-20 yıl arasında, % 9,86'sında 6-10 yıl arasında ve % 1,41'inde ise 1-5 yıl arasındadır. Buna karşın sözleşmeli üretim yapmayanlarda yeni tarımsal faaliyete başlamış yöneticilerin oranı daha yüksektir. Bu grupta üreticilerin % 41,94'ü 11-20 yıl arasında, % 35,48'i 21 yıl ve daha fazla, % 11,29'u 6-10 yıl arasında ve % 11,29'u ise 1-5 yıl arasında yöneticilik deneyimine sahiptir (Ek-2; Çizelge 48-49).

Sözleşmeli tarım yapan işletmecilerin % 22,54'ü tarım kuruluşlarına hiç uğramamakta, % 47,89'u yılda birkaç kez uğramakta ve % 29,58'i ise her il veya ilçeye gittiğinde tarım kuruluşlarına uğramaktadır. Sözleşmeli tarım yapmayan işletmecilerin % 51,61'i tarım kuruluşları ile hiç ilişki kurmamakta, % 40,32'si ise yılda birkaç defa bu kuruluşları ziyaret etmekte ve % 8,06'sı ise her il veya ilçeye gittiğinde bu kuruluşları ziyaret etmektedir (Ek-2; Çizelge 50).

Sözleşmeli tarım yapan üreticilerin % 91,55'i Ziraat Odaları, % 61,97'si Pancar Ekicileri İstihsal Kooperatifleri, % 36,62'si Tarım Kredi Kooperatifleri, % 25,35'i Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri, % 19,72'si Tarım Satış Kooperatifleri (Trakyabirlik) ve % 7,04'ü ise Sulama Birliklerine üyedir. Sözleşmeli tarım yapmayan üreticilerin ise % 80,65'i Ziraat Odaları, % 56,45'i Pancar Ekicileri İstihsal Kooperatifleri % 51,61'i Tarım Kredi Kooperatifleri, % 19,36'si Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri, % 17,74'ü Trakyabirlik ve % 3,23'ü ise Sulama Birlikleri'ne üye olmuşlardır (Ek-2; Çizelge 51). İşletmelerden birçoğu birden fazla çiftçi örgütüne üye olmuş durumda olup, bölgede örgütlenme düzeyi oldukça yüksektir.

Sözleşmeli tarım yapan üreticilerin % 73,24'ü ve yapmayan üreticilerin ise % 30,65'i bankalar ile ticari ilişkiler kurmaktadır (Ek-2; Çizelge 52). Sözleşmeli üreticilerin % 56,34'ünün sözleşmeli tarım yaptıkları süre 21 yıl ve daha fazla, % 16,90'ını 16-20 yıl arasında, % 14,08'i 11-15 yıl arasında, % 9,86'sı 6-10 yıl arasında ve % 2,82'si 1-5 yıl arasında değişmektedir (Ek-2; Çizelge 53).

Sözleşmeli domates üretimi yapan işletmelerin % 78,88'i 1-30 da arasında ve % 21,12'si ise 31 da ve daha fazla domates arazisine sahip oldukları saptanmıştır. Buna göre işletmelerin % 8,45'i 1-5 da sözleşmeli domates arazisine, % 28,17'si 6-10 da, % 26,76'sı 11-20 da, % 15,49'u 21-30 da, % 7,04'ü 31-40 da ve % 14,08'i ise 41 da ve daha fazla sözleşmeli domates arazisine sahiptir. Üreticilerin sahip oldukları ortalama sözleşmeli domates arazisi genişliği ise 21,76 dekadır (Ek-2; Çizelge 54). Sözleşmeli tarım yapan işletmelerin işletme arazisinin ortalama 23,44 dekarının sanayi tipi domates üretimine tahsis edildiği dikkate alındığında, işletmelerin ortalama 1,68 da sözleşme dışı sanayi domatesi üretim arazisine sahip oldukları görülmektedir.

Sanayi işletmeleri domates üretim sözleşmesinde, hem ekim alanı hem de birim alana 4000 kg ürün üzerinden üreticiler ile sözleşme yapmaktadır. Ancak firmalar, yörede domates arzı, işleme kapasitesine oranla kıt olduğunda, sözleşmeli üreticilerin bütün ürünlerini fabrikalara teslim etmeleri talep edilirken, üretim görel olarak fazla olduğundan, 4000 kg/dekardan fazla olan ürünü almamayı tercih etmektedirler.

Sözleşmeli üretim yapan üreticilerin ürettikleri ortalama domates miktarının % 98,34'u pazara arz edilmekte ve % 1,66'sı ise ailede tüketilmekte, işçi ve akrabalara verilmektedir. Sözleşmeli tarım yapmayan işletmelerde ise, pazara arz oranı % 97,47 ve ailede tüketim ile işçi ve akrabalara verilenlerin oranı ise % 2,53'tür (Ek-2; Çizelge 55). Sözleşmeli üretim yapan işletmelerin ürün bedelleri genellikle peşin ödenmemektedir. İşletmelerin % 84,51'inin ürün bedeli ürün tesliminden 3-4 ay sonra, % 11,27'si 2 ay sonra ve % 4,22'sinin ise peşin olarak ürün bedeli ödenmiştir. Buna karşın sözleşmeli üretim yapmayan üreticilerin % 70,97'si ürününü peşin olarak satmış, % 6,46'sı 1-2 ay vadeli, % 9,67'si 3 ay ve % 12,90'ı ise 4 ay vadeli olarak ürünü pazarlamıştır. Bu işletmeler ürünlerini konserve fabrikaları, kooperatif işleme fabrikası (İnegöl) ve serbest piyasadaki çeşitli alıcılara satmaktadırlar.

6.1.5. Patates

Sözleşmeli patates üretimi yapan işletmeler ortalama 117,38 da işletme arazisi üzerinde tarımsal faaliyetlerini yürütmektedir. İşletme arazisinin % 89,50'si sulu ve % 10,50'si kuru tarım arazisidir. Sözleşme yapmadan patates üretimi yapan işletmelerde ise, ortalama işletme arazisi genişliği 87,11 dekadır. Ortalama işletme arazisinin % 84,78'i sulu ve % 15,22'si kuru tarım arazisidir (Ek-2; Çizelge 56). Ortalama parsel sayısı, sözleşmeli üretim yapan işletmelerde 4,86'dır. Ortalama parsel büyüklüğü ise 24,15 dekadır. Sözleşmeli tarım yapmayan işletmelerde ortalama parsel sayısı 4,68 ve

ortalama parsel büyüklüğü de 18,61 dekadır (Ek-2; Çizelge 57). Sözleşmeli tarım yapan işletmelerde işletme arazisinin % 59,02'si ve yapmayanlarda ise % 64,56'sı patatese ayrılmıştır (Ek-2; Çizelge 58).

Patates üretim faaliyetinde çapa, gübreleme, sulama ve hasat gibi bakım işlemleri çoğunlukla fazla işgücü talep ettiğinden ve aile işgücü yeterli olmadığından hem sözleşmeli tarım yapan, hem de sözleşmeli tarım yapmayan işletmeler, işletme dışından yabancı işgücü kiralamaktadırlar. Kiralanan işgücü genellikle 2,5-3 ay patates üretim faaliyetinde çalıştırılmakta ve işçilere ücretleri aylık olarak ödenmektedir. Sözleşmeli tarım yapan işletmelerin % 86,15'inde yabancı işgücü çalıştırılmaktadır. Sözleşmeli tarım yapmayan işletmelerin ise % 97,06'sında yabancı işgücüne yer verilmektedir.

Sözleşmeli tarım yapan işletmelerde ortalama aile işgücü varlığı 7,09 kişi ve 4,96 EİB'dir. Sözleşmeli tarım yapmayan işletmelerde ise ortalama aile işgücü varlığı 6,64 kişi ve 4,55 EİB'dir (Ek-2; Çizelge 59). Sözleşmeli tarım yapan işletmelerde nüfusun % 15,18'ini okul çağına gelmemiş olan ve okur-yazar olmayan nüfus oluşturmaktadır. Aile işgücü varlığının % 70,07'si ilkökul, % 5,86'sı ortaokul, % 7,81'i lise ve % 1,08'i ise yüksek öğretim düzeyinde eğitim görmüştür. Sözleşmeli tarım yapmayan işletmelerde ise nüfusun % 14,60'ı okul çağına gelmemiş olan ve okur-yazar olmayan nüfus, % 61,06'sı ilkökul, % 10,18'i ortaokul, % 11,06'sı lise ve % 3,10'u ise yüksek öğretim görmüş nüfustur (Ek-2; Çizelge 60).

Sözleşmeli tarım yapan işletmelerin % 24,62'sinde hiç hayvan bulunmamaktadır. İşletmelerde işletme başına ortalama hayvan varlığı 1,61 BBHB'dir. Sözleşmeli tarım yapmayan işletmelerde ise hiç hayvanı olmayan işletmelerin oranı % 26,47, işletmelerde işletme başına ortalama hayvan varlığı 1,67 BBHB'dir (Ek-2; Çizelge 61).

Sözleşmeli tarım yapan işletmelerde, işletme başına ortalama 0,88 adet traktör düşmekte, işletmelerin % 13,85'inde hiç traktör bulunmamakta, % 84,61'inde bir traktör ve % 1,54'ünde ise birden fazla traktör bulunmaktadır. Sözleşmeli tarım yapmayan işletmelerde de işletme başına düşen ortalama traktör varlığı 0,88 adettir. Hiç traktörü olmayıp kiralaayan işletmelerin oranı % 11,76 ve bir traktörü olan işletmelerin oranı % 88,24'tür (Ek-2; Çizelge 62-63). Gerek sözleşmeli tarım yapan, gerekse sözleşmeli tarım yapmayan işletmeler, patates ekim, çapa ve söküm makinaları ile sulama için motopomp ve derinkuyu pompalarına sahiptir. Özellikle bölgede sözleşmeli patates tarımının başlaması ile modern tarım alet ve makinaları ve yöntemlerinin çiftçiler tarafından kısa sürede benimsendiği ve uygulandığı görülmektedir.

Sözleşmeli tarım yapan işletmecilerin ortalama yaşları 42,88 ve ortalama eğitim süreleri ise 5,95 yıldır. Sözleşmeli tarım yapmayan işletmecilerin ortalama yaşları 40,79 ve ortalama eğitim süreleri 5,41 yıl olarak belirlenmiştir (Ek-2; Çizelge 64-65). Sözleşmeli tarım yapan işletmelerde genellikle işletmecilerin 1-10 yıl arası yöneticilik deneyimleri bulunurken, sözleşmeli tarım yapmayan işletmelerde işletmecilerin 11-20 ve 21 ve daha uzun süre yöneticilik deneyimleri bulunmaktadır (Ek-2; Çizelge 66). Sözleşmeli tarım yapan işletmelerin yöneticilerinin % 20,00'si tarım kuruluşlarına hiç uğramamakta, % 64,62'si yılda birkaç kez uğramakta ve % 15,38 ise her il/ilçeye gittiğinde tarım kuruluşlarına uğramaktadırlar. Sözleşmeli tarım yapmayan işletmelerin yöneticilerinin % 38,24'ü tarım kuruluşlarına hiç uğramamaktadırlar. Yılda birkaç kez uğrayanların oranı % 41,18 ve her il/ilçeye gittiğinde tarım kuruluşlarını ziyaret edenlerin oranı % 20,59'dur (Ek-2; Çizelge 67).

Sözleşmeli tarım yapan işletmelerin yapmayanlara oranla örgütlenme yönünden daha iyi durumda oldukları görülmektedir. Her iki grupta da çiftçiler genellikle birden fazla üretici örgütüne üye olmuşlardır. Sözleşmeli tarım yapan çiftçilerin % 96,92'si Ziraat Odaları, % 96,92'si Tarım Kredi Kooperatifleri ve % 9,23'ü ise Pancar Ekicileri İstihsal Kooperatiflerinin üyesidir. Sözleşmeli tarım yapmayan çiftçilerin % 88,24'ü Ziraat Odaları, % 73,53'ü Tarım Kredi Kooperatifleri, % 2,94'ü Pancar Ekicileri İstihsal Kooperatifleri ve % 2,94'ü Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerine üye olmuşlardır (Ek-2; Çizelge 68).

Sözleşmeli üretim yapan ve yapmayan üreticilerin bankalarla çalışma durumlarında çeşitli nedenlerden dolayı farklılıklar bulunmaktadır. Sözleşmeli üretim yapan üreticilerin % 67,69'u ve yapmayan üreticilerin ise % 76,47'si bankalarla çalışmaktadır (Ek-2; Çizelge 69). Bölgede sözleşmeli tarım son 15 yıl içinde gelişmiş ve bölgenin tarımsal gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur. Sözleşmeli üreticilerin % 50,77'sinin sözleşmeli tarım yaptıkları süre, 1-5 yıl arası, % 40,00'nin 6-10 yıl arası ve % 9,23'ünün ise 11-15 yıl arasında değişmekte olduğu saptanmıştır (Ek-2; Çizelge 70).

Sözleşmeli patates üretimi yapan işletmelerin % 4,62'si 1-15 da, % 4,62'si 16-30 da, % 55,39'u 31-60 da, % 21,54'ü 61-120 da ve % 6,15'i 121 ve daha fazla da araziye sahip oldukları belirlenmiştir. Üreticilerin sahip oldukları ortalama sözleşmeli patates üretim arazisi genişliği 66,78 dekadır (Ek-2; Çizelge 71). Sözleşmeli tarım yapan işletmelerin patates yetiştirdikleri alanın ortalama 69,28 da olduğu dikkate alındığında, işletmelerin ortalama 2,50 da sözleşme dışı patates üretim arazisine sahip oldukları görülmektedir.

Sözleşmeli patates üretiminde sözleşmeler ekim alanı ve üretim miktarı esasları üzerinden yapılmakta ve üreticilerin ürünün tamamını firmalara teslim etmesi gerekmektedir. Sözleşmeli üretim yapan üreticilerin ürettikleri ortalama patates miktarının % 91,99'u pazara arz edilmekte, % 0,31'i ailede tüketilmekte, % 1,30'u işçiye ve akrabaya verilmekte ve % 6,40'ı tohum olarak kullanılmaktadır. Sözleşmeli tarım yapmayan işletmelerde ise, pazara arz oranı % 89,46 olup, üretim miktarının % 0,33'ünün ailede tüketildiği, % 1,64'ünün işçi ve akrabaya verildiği ve % 8,57'sinin tohum olarak kullanıldığı belirlenmiştir (Ek-2; Çizelge 72). Sözleşmeli üretim yapan işletmelerin % 46,15'i pazara arz ettikleri ürünlerini peşin olarak, % 26,16'sı 1 ay vadeli, % 12,31'i 2 ay vadeli, % 9,23'ü 3 ay vadeli ve % 6,15'i 4 ay vadeli olarak satmıştır. Sözleşmeli tarım yapmayan işletmelerin ise % 64,71'i peşin, % 26,47'si 1 ay ve % 8,82'si ise 2 ay vadeli olarak ürünlerini satmışlardır.

6.2. Sözleşmeli Üretimin Üreticilerin Geliri Üzerine Olan Etkileri

6.2.1. Sözleşmeli Üretim Yapan ve Yapmayan İşletmelerde Üretilen Ürünlerin Maliyetleri

6.2.1.1. Amerikan Tipi Tütün

Amerikan tipi tütün üretimi için 1 dekara 180,95 saat insan işgücü ile 5,52 saat makina çekigücü kullanıldığı tespit edilmiştir (Ek-2; Çizelge 73-75). 1 da Amerikan tipi tütün üretimi için yapılan toplam masraf tutarı 91.077.485,40 TL'dir. 1 kg Amerikan tipi tütün maliyeti 282.064,36 TL/Kg'dır. Bölgede çiftçi eline geçen tütün fiyatı ortalama 474.820,21 TL/Kg'dır. Çiftçi eline geçen fiyat ile maliyet arasında 192.755,85 TL/Kg'lık bir kar marjı bulunmaktadır. Bu marjın satış fiyatına oranı % 40,60'dır. Üreticinin tarlası için kira, işgücü ve makinası için ücret, sermayesi için faiz talepleri üretim masrafları içinde yer aldığından bulunan kar marjının yüksek bir seviyede olduğu söylenebilir.

6.2.1.2. Makarnalık Buğday

Sözleşmeli makarnalık buğday üretimi için 1 dekara 4,69 saat insan işgücü ile 0,69 saat makina çekigücü kullanılmakta ve sözleşme yapmayan işletmelerde makarnalık buğday üretimi için 1 dekara 3,93 saat insan işgücü ile 0,96 saat makina çekigücü kullanılmaktadır (Ek-2; Çizelge 76-79). 1 da makarnalık buğday üretimi için yapılan toplam masraf tutarı sözleşmeli üretimde 8.882.997,77 TL ve sözleşme yapmadan yapılan üretimde ise 10.968.274,79 TL'dir. Verim sözleşmeli üretim yapan işletmelerde ortalama 358,78 kg/da, sözleşme yapmayanlarda ise 416,85 kg/da'dır. Verim farklılığı üretimde kullanılan tohumun kalitesi ve çeşit farklılığından kaynaklanmaktadır. Sözleşmeli makarnalık buğday üretiminde, 1 kg makarnalık buğday maliyeti 17.657,95 TL/Kg, sözleşme yapmayan işletmelerde makarnalık buğday üretiminde ise 21.082,38 TL/Kg olarak bulunmuştur. Buna göre sözleşmeli üretimde 1 kg ürün maliyeti, sözleşme yapmadan yapılan makarnalık buğday üretimine göre % 16,45 oranında daha düşük gerçekleşmiştir. Sözleşmeli makarnalık buğday üretiminde çiftçi eline geçen fiyat ortalama 41.827,53 TL/Kg, sözleşme yapmayan işletmelerde ise 39.167,35 TL/Kg'dır. Çiftçi eline geçen ortalama fiyatlar ile maliyetler arasında, sözleşmeli üretimde, 24.169,58 TL/Kg'lık bir marj bulunmakta ve bu marjın satış fiyatına oranı % 57,78'dir. Sözleşme yapmayan işletmelerde ise, 18.084,97 TL/Kg'lık bir marj bulunmakta olup, bunun da satış fiyatına oranı % 46,17'dir.

6.2.1.3. Kesme Çiçek

Bir dekar sözleşmeli karanfil üretimi için 3.177,26 saat insan işgücü ve 3,07 saat makine çekigücü ve sözleşme yapmayan işletmelerde 3.334,84 saat insan işgücü ve 2,63 saat makine çekigücü kullanıldığı saptanmıştır (Ek-2; Çizelge 80-83). Bir dekar karanfil üretimi için yapılan toplam masraf tutarı sözleşmeli karanfil üretiminde ortalama 869.939.446,86 TL ve sözleşme yapmadan karanfil üreten işletmelerde ise 871.276.321,66 TL olarak tespit edilmiştir. Sözleşmeli ve sözleşme yapmayan işletmelerde karanfil üretiminde, dekara üretim masrafları toplamları birbirine yakın çıkmıştır. Sözleşmeli üretimde materyal masrafları daha az bulunmaktadır. Bunda sözleşmeli üretimde sözleşme

yapan firma karanfilleri direkt işletmelerden satın aldığından, üretici için ambalajlama ile ilgili ambalaj ve taşıma masraflarının söz konusu olmaması etkili olmuştur.

Sözleşmeli karanfil üretiminde 1 dal (adet) karanfilin maliyeti 7.642,93 TL/adet veya dal, sözleşme yapmayan işletmelerde ise 7.853,36 TL/adet veya dal olarak tespit edilmiştir. Buna göre sözleşmeli karanfil üretiminde 1 dal karanfilin maliyeti sözleşme yapmayan işletmelerdeki yetiştiriciliğe göre % 2,67 daha düşük bulunmuştur. Sözleşmeli karanfil üretiminde maliyet fiyatlarının sözleşme yapmayan işletmelere oranla daha düşük bulunmasında; taşıma, nakliye, paketleme ve ambalaj materyali gibi masrafların sözleşme yapılan firma tarafından karşılanması ve bireysel üreticilerin ayrıca bu giderleri yapmamaları etkili olmuştur. Sözleşmeli karanfil üretiminde çiftçi eline geçen fiyat ortalama 7.734,03 TL/adet veya dal olup, maliyet ile çiftçi eline geçen fiyat arasında bir dal başına 91,10 TL'lik kar marjı bulunmaktadır. Bu marjın satış fiyatına oranı ise % 1,17'dir. Sözleşme yapmayan işletmelerde ise çiftçi eline geçen ortalama fiyat 9.034,92 TL/adet veya dal olup, maliyet ile çiftçi eline geçen fiyat arasında bir dal başına 1.181,56 TL'lik bir marj bulunmaktadır. Marjın satış fiyatına oranı ise % 13,07 olarak gerçekleşmiştir.

Sözleşme yapan ve yapmayan işletmelerde karanfil üreticilerinin arazisi için kira, işgücü ve makinası için ücret, sermayesi için faiz talepleri üretim masrafları içerisinde yer almasına karşın, hesaplanan kar marjlarının çok tatminkar olduğu ifade edilememektedir. Sözleşme yapmadan yapılan karanfil üretiminde üreticilerin özellikle de büyük ölçekli üreticilerin, yetiştirdikleri karanfilleri direkt olarak veya aracısız bir şekilde pazarlayabilme imkanlarının olmasından dolayı, yüksek satış fiyatına ulaşabilmeleri, bu tip üreticilere sözleşmeli üretim modeline göre önemli bir avantaj sağlayabilmektedir.

6.2.1.4. Sanayi Tipi Domates

Sözleşmeli sanayi tipi domates üretimi için dekara 100,33 saat insan işgücü ile 2,90 saat makine çekigücü kullanıldığı, sözleşme yapmayan işletmelerde ise 101,80 saat insan işgücü ve 3,24 saat makine çekigücü kullanıldığı tespit edilmiştir (Ek-2; Çizelge 84-87). Bir dekar sanayi tipi domates üretimi için yapılan toplam masraf tutarı sözleşmeli üretimde 37.826.034,95 TL ve sözleşme yapmayan işletmelerde ise 35.712.742,70 TL'dir. Sözleşmeli ve sözleşme yapmayan işletmelerde sanayi tipi domates üretiminde dekara yapılan masraflar birlikte değerlendirildiğinde, sözleşmeli üretimde dekara daha fazla masraf yapılmıştır. Aradaki farklılığın sözleşmeli üretimde, dekara daha fazla fide, gübre, ilaç gibi materyallerin kullanılmasından kaynaklandığı ifade edilebilir.

Sözleşmeli sanayi tipi domates üretiminde 1 kg domates maliyeti 9.954,34 TL, sözleşme yapmayan işletmelerde ise 10.092,64 TL'dir. Buna göre sözleşmeli üretimde birim ürün maliyeti, sözleşme yapmayan işletmelere göre % 1,37 oranında daha düşüktür. Sözleşmeli sanayi tipi domates üretiminde çiftçi eline geçen ortalama satış fiyatı 10.133,25 TL/Kg ve sözleşme yapmayan işletmelerde ise 14.082,08 TL/Kg olarak saptanmıştır. Çiftçi eline geçen ortalama satış fiyatları ile maliyet fiyatları arasında sözleşmeli üretimde 178,91 TL/Kg'lık bir marj bulunmakta olup, bununda satış fiyatına oranı % 1,77'dir. Sözleşme yapmayan işletmelerde ise 3.989,44 TL/Kg'lık bir marj bulunmaktadır. Bu marjın satış fiyatına oranı ise % 28,32'dir. Üreticilerin tarlası için kira, işgücü ve makinası için ücret, sermayesi için faiz talepleri üretim masraflarının içerisinde yer almasından dolayı, hesaplanan bu kar marjlarının sözleşme yapmayan işletmelerde, sözleşmeli üretim yapan işletmelere göre daha tatminkar bir seviyede olduğu söylenebilir.

Kar marjlarının hem miktar, hem de satış fiyatına oranı bakımından sözleşmeli sanayi tipi domates üretiminin sözleşme yapmayan işletmelere göre dezavantajlı konumda bulunmasında; sözleşme yapmayan işletmelerde sanayi tipi domates üreten çiftçinin domatesini tek bir firmaya bağımlı kalmadan istediği işletmeye uygun fiyat ile satabilme olanaklarının bulunması etkili olmuştur. 1996-1997 üretim döneminde normal verim yıllarına göre, Bursa'da sanayi tipi domates üretiminde verim ve dolayısıyla toplam üretim miktarında önemli ölçüde düşme ortaya çıkmıştır. Bu nedenle piyasada oluşan fiyat ile firmaların saptadıkları sözleşme fiyatları arasında büyük bir fark ortaya çıkmıştır. Ancak piyasa ve sözleşme fiyatı arasındaki ilişkiler, üretici yönünden yıldan yıla büyük ölçüde olumlu veya olumsuz olarak değişim gösterebilmektedir. Bu bakımdan tek yıllık fiziki ve mali verilere dayalı olarak yapılan analizlerin sonuçları, uzun dönemde sözleşmeli sanayi tipi domates üretimi yapan üreticilerin satış fiyatı ve kar marjları yönünden dezavantajlı olacağı biçiminde yorumlanmamalıdır. Sözleşmeli üretimde firmaların üreticilere alım garantisi ile aynı ve nakdi girdilerin verilmesi ve özellikle büyük miktarlarda alım yapmaları modelinin üreticilerce tercih edilmesinde etkili olmaktadır. Ayrıca sözleşme yapmadan sanayi tipi domates üretimi yapan

işletmelerin her zaman piyasada fiyat avantajı elde edemedikleri ve ürün bedelinin tahsilinde sorunlar yaşadıklarını da belirtmek gerekmektedir.

6.2.1.5. Patates

Sözleşmeli patates üretimi için bir dekara 97,81 saat insan işgücü ile 5,55 saat makine çekigücü kullanıldığı, sözleşme yapmayan işletmelerde patates üretiminde ise dekara 79,74 saat insan işgücü ve 6,09 saat makine çekigücü kullanıldığı tespit edilmiştir (Ek-2; Çizelge 88-91). Bir dekar patates üretimi için yapılan toplam masraf tutarı sözleşmeli üretimde 47.466.501,66 TL ve sözleşme yapmayan işletmelerde ise 43.333.578,69 TL'dir. Sözleşmeli patates üretiminde dekara yapılan üretim masrafları, masraf unsurları itibariyle sözleşme yapmayan işletmelerdeki üretim faaliyetine göre daha yüksek düzeyde gerçekleşmiştir. Burada sözleşmeli patates üretiminde sözleşme yapmayan işletmelere göre toprak hazırlığı için daha fazla sayıda sürümün yapılması, tohum ve diğer materyallerin (gübre, ilaç gibi) daha fazla kullanılmasının etkisi olmuştur. Sözleşmeli patates üretiminde 1 kg patates maliyeti 11.409,60 TL ve sözleşme yapmayan işletmelerde patates üretiminde ise 13.286,14 TL'dir. Buna göre sözleşmeli patates üretiminde birim ürün maliyeti sözleşme yapmayan işletmelere oranla %14,12 oranında daha düşük seviyededir. Bu sonucun ortaya çıkmasındaki en önemli etkenlerden biri, sözleşmeli üretimde verimin (5.192,12 kg/da), sözleşme yapmayan işletmelerin veriminden (4.072,17 kg/da) daha yüksek olmasıdır.

Sözleşmeli patates üretiminde çiftçi eline geçen patates fiyatı ortalama 18.257,11 TL/Kg ve sözleşme yapmayan işletmelerde ise 22.594,18 TL/Kg'dır. Çiftçi eline geçen ortalama fiyatlar ile maliyet arasında sözleşmeli patates üretiminde 6.847,51 TL/Kg'lık bir marj bulunmaktadır. Bu marjın satış fiyatına oranı % 37,51'dir. Sözleşme yapmayan işletmelerde patates üretiminde ise 9.308,04 TL/Kg'lık bir marj bulunmakta olup, bunun da satış fiyatına oranı % 41,20'dir. Sözleşmeli ve sözleşme yapmayan işletmelerde patates üretimindeki kar marjlarının hem miktar, hem de kar marjının satış fiyatına oranı yönlerinden sözleşme yapmayan işletmelerdeki üretim faaliyeti lehine bir durum göstermektedir. Burada sözleşmeli üretimde maliyetlerin daha düşük olarak saptanmış olmasına karşın, satış fiyatının sözleşme yapan firmalarca hasat tarihinde birim ürüne ödenen fiyat olması ve sözleşme yapmayan işletmelerde üretilen patatesin hemen hasattan sonra satılmaması, uygun piyasa fiyatı fırsatı oluşuncaya kadar çiftçilerin ürünlerini olanakları ölçüsünde depolarında bekletmeleri ve piyasaya patatesi değişik fiyatlardan parça parça sunmaları etkili olmaktadır. Kısaca sözleşme yapmayan işletmelerde üretimde ortaya çıkan avantajların esas kaynağını ürünün sözleşmeli üretime göre daha yüksek fiyattan pazarlanabilmesidir.

Türkiye'de patates tarımında işletmelerde üretilen ve pazara arz edilen ürün miktarları ile çiftçi eline geçen fiyatlar arasındaki ters ilişkiler oldukça belirgin olarak gözlenmektedir. Bu bakımdan bazı yıllarda sözleşmeli üretimde saptanan fiyat piyasada oluşan ürün fiyatının üzerinde ve bazı yıllarda da altında kalmaktadır. İncelenen üretim döneminde firmalarca saptanan sözleşme fiyatı, serbest piyasada oluşan ortalama patates fiyatının oldukça altında kalmıştır. Bu bakımdan burada her zaman sözleşmeli patates üretiminin sözleşme yapmayan işletmelere oranla dezavantajlı olduğu sonucuna ulaşılmamalıdır. Uzun dönemde sözleşmeli üretim modeli değerlendirildiğinde, özellikle şiddetli fiyat dalgalanmalarının olduğu ürünlerde sözleşmeli üretim pazar garantisi yanında fiyat garantisi ve pazarda fiyat istikrarı sağlayabilecektir. Çünkü sözleşmeli üretim yaygınlaştıkça, işletmelerde bir ölçüde de olsa planlı veya piyasanın talebini karşılayabilecek oranda patates üretimi yapacaklardır. Sözleşmeli üretimin üretim girdileri ve teknolojilerinin transferi ve kullanımına olan katkıları da özellikle irdelenmesi gereken bir konudur. Bununla birlikte sözleşme yapmadan patates üretimi yapan işletmelerde kar marjları daha yüksek olsa da, bu işletmelerin en önemli sorunları, serbest piyasada sattıkları ürünlerin bedellerinin aracı kişi ve kuruluşlardan tahsil edilmesinde yaşanmaktadır. Nitekim sözleşme yapmayan üreticilerin çoğunluğu her yıl ürünlerin vadeli olarak satışında; verilen çeklerin karşılıksız çıkması, ürün bedellerinin taahhüt edilen tarihlerde ve daha sonra ödenmemesi ve ürünün çalınması gibi riskleri ile karşı karşıya kalmaktadır.

6.2.2. Sözleşmeli Üretim Yapan ve Yapmayan İşletmelerin Birim Alana Sağladıkları Brüt ve Net Kar Düzeylerinin Karşılaştırılması

6.2.2.1. Amerikan Tipi Tütün

Amerikan tipi tütün üretiminde gayrisafi üretim değeri 184.462.903,38 TL/da ve değişen masraflar toplamı 82.596.856,75 TL/da olup (Ek-2; Çizelge 92), brüt kar 101.866.046,63 TL/da olarak hesaplanmış ve dekardan elde edilen brüt karının gayri safi üretim değerine oranı % 55,22'dir.

Net kar ortalama olarak 74.883.722,37 TL/da'dır (Ek-2; Şekil 1). Net karın gayrisafi üretim değerine oranı % 40,60 ve üretimde kullanılan erkek işgücü saat başına düşen net kar 413.836,54 TL'dir. Bolu'da sözleşmeli tütün üretimi, alternatif ürünlere oranla çok yüksek brüt üretim değeri sağlamakta ve tarım işletmelerindeki işgücü fazlalıklarını iyi biçimde değerlendirebilmektedir. Sözleşmeli üretimde üreticiler, daha yüksek üretim değerine sahip olan ürünleri yetiştirerek gelirlerini artırma olanağına sahiptir. Ayrıca ürünlerin pazar veya alım garantisinin olması, özellikle piyasa ekonomisinde, üreticiler açısından sözleşmeli üretimin en önemli avantajlarından biridir.

6.2.2.2. Makarnalık Buğday

Makarnalık buğday üretiminden elde edilen gayrisafi üretim değeri sözleşmeli üretimde 17.554.751,38 TL/da ve değişen masraflar toplamı da 4.768.552,51 TL/da (Ek-2; Çizelge 93) olup, brüt kar 12.786.018,87 TL/da olarak hesaplanmıştır. Sözleşmeli makarnalık buğday üretiminde dekaradan elde edilen brüt karın gayrisafi üretim değerine oranında % 72,84'dür. Sözleşme yapmayan işletmelerde makarnalık buğday üretiminde gayrisafi üretim değeri 18.506.994,99 TL/da ve değişen masraflar toplamı da 5.847.141,92 TL/da olup, brüt kar 12.659.853,10 TL/da olarak tespit edilmiş ve brüt karın gayrisafi üretim değerine oranı da % 68,41 olarak belirlenmiştir. İşletmelerde bir başarı ölçüsü olarak kullanılan net kar, sözleşmeli makarnalık buğday üretiminde dekara ortalama 8.671.773,61 TL hesaplanmıştır. Bir dekar sözleşmeli makarnalık buğday üretiminde kullanılan erkek işgücü saati başına düşen net kar 1.848.987,98 TL'dir. Sözleşme yapmayan işletmelerde makarnalık buğday üretiminde ise, dekara ortalama net kar, 7.538.720,23 TL'dir (Ek-2; Şekil 2). Sözleşme yapmayan işletmelerde makarnalık buğday üretiminde dekara kullanılan erkek işgücü saat başına düşen net kar da 1.918.249,42 TL olarak tespit edilmiştir.

Sözleşmeli makarnalık buğday üretiminde, üretimde kullanılan kaynaklardan arazinin dekarına düşen net kar miktarı sözleşme yapmayan işletmelerde makarnalık buğday üretimine göre daha yüksek olmasına karşılık, işgücünün birimine düşen net karın sözleşme yapmayan işletmelerde makarnalık buğday üretiminde daha fazla bulunduğu belirlenmiştir. Sözleşmeli üretimde özellikle bakım işlemlerinde daha fazla işgücü kullanımı bu sonucun ortaya çıkmasına neden olmuştur. İki grup işletmenin birim alana sağladıkları ortalama net kar düzeyleri arasındaki farklılık istatistiksel yönden % 10 önem düzeyinde anlamlı bulunmamıştır ($t_{\text{hesap}} = -1,14461 < t_{\text{tablo}} = 1,745884$).

6.2.2.3. Kesme Çiçek

Bir dekar plastik serada sözleşmeli karanfil üretiminden elde edilen gayrisafi üretim değeri 1.092.364.170,00 TL ve değişen masraflar toplamı 935.528.253,81 TL olup, brüt kar 156.835.916,19 TL/da olarak hesaplanmıştır. Brüt karın gayrisafi üretim değerine oranı ise % 14,36'dır. Sözleşme yapmayan işletmelerde karanfil üretiminde ise dekaradan elde edilen gayrisafi üretim değeri 1.239.837.154,84 TL ve değişen masraflar toplamı 921.510.476,39 TL (Ek-2; Çizelge 94) olup, brüt kar 318.326.678,59 TL ve üretim değerine oranı ise % 25,67'dir. Plastik seralarda sözleşmeli karanfil üretiminde net kar 12.866.394,29 TL/da olup, bunun karanfil üretiminde kullanılan erkek işgücü saati başına düşen miktarı ise 4.049,53 TL'dir. Plastik seralarda sözleşme yapmayan işletmelerde karanfil üretiminde ise ortalama net kar miktarı 162.142.486,61 TL/da ve bir dekar için sarf edilen erkek işgücü saati başına düşen net kar ise 48.620,77 TL olarak tespit edilmiştir (Ek-2; Şekil 3). Kesme çiçek üreten iki grup işletmenin birim alana sağladıkları ortalama net kar miktarları arasındaki farklılık istatistiksel açıdan % 1 önem seviyesinde anlamlı bulunmuştur ($t_{\text{hesap}} = 4,331716111 > t_{\text{tablo}} = 2,77872489$). Plastik seralarda sözleşmeli ve sözleşme yapmayan işletmelerde karanfil üretiminde dekara ve erkek işgücü saati başına düşen net karlar arasında büyük farklılığın olmasında, sözleşme yapmadan karanfil üreten işletmelerin çoğunluğunun büyük ölçekte üretim yaparak ürettikleri karanfilleri doğrudan kendilerinin pazarlaması veya üretim ve pazarlama işleminin tek bir üretici tarafından organize edilmesi ile nihai pazarlarda oluşan fiyat avantajlarından en iyi biçimde yararlanmaları etkili olmaktadır. Buna karşın sözleşmeli üretim yapan işletmeler çoğunlukla küçük ölçekli olduğundan, bunların sözleşmeli firmaların kendilerine önerdikleri ürün fiyatını kabul etmeleri gerekmektedir. Çünkü bu işletmeler iç ve dış pazarlama yapabilecek üretim ölçeği ve organizasyonuna sahip değildirler.

Sözleşmeli ve sözleşme yapmayan işletmelerde plastik seralarda karanfil üretiminde, üretimde kullanılan arazinin dekarına düşen net kar miktarı, sözleşme yapmayan işletmelerde sözleşme yapan işletmelere göre daha yüksek gerçekleşmiştir. Sözleşmeli ve sözleşme yapmayan işletmelerde birim

alana üretim masrafları birbirine yakın değerlerde olmasına karşın, bu sonucun elde edilmesinde, üretim değerini etkileyen satış fiyatlarının sözleşme yapmayan işletmelerde daha yüksek oluşmasının etkili olduğu söylenebilir. Sözleşme yapmadan karanfil üreten işletmelerin sera alanlarının sözleşmelilere göre daha büyük olması, özellikle de büyük ölçekli işletmelerin yetiştirdikleri karanfilleri kendilerinin pazara arz etmesinin de bu farklılığın ortaya çıkmasında büyük etkisi olduğu ifade edilebilir. Ayrıca sözleşmeli kesme çiçek üreten firmaların ürünleri haftalık olarak firmaların araçları ile teknik elemanlarca kontrol edilerek üretici seralarından alınmakta ve daha sonra teslim edilen ürünlerden önemli bir kısmı hasarlı olduğu gerekçesi ile toplam teslim edilen dal sayısından çıkarılmaktadır. Bu uygulamadan dolayı da bir üretim döneminde üreticilerin fazla miktarda verim ve dolayısıyla gelir kaybı söz konusu olmaktadır.

6.2.2.4. Sanayi Tipi Domates

Sözleşmeli sanayi tipi domates üretiminden elde edilen gayrisafi üretim değeri 46.759.882,13 TL/da ve değişen masraflar 36.197.592,24 TL/da (Ek-2; Çizelge 95) olup, brüt kar 10.562.289,89 TL/da olarak tespit edilmiştir. Brüt karın gayrisafi üretim değerine oranı da % 22,58'dir. Sözleşme yapmayan işletmelerde ise gayrisafi üretim değeri 60.286.279,95 TL/da, değişen masraflar 33.445.320,82 TL/da olup, brüt kar 26.840.959,13 TL/da olarak hesaplanmış ve brüt karın gayrisafi üretim değerine oranı ise % 44,52 olarak belirlenmiştir. Net kar ise, sözleşmeli sanayi tipi domates üretiminde 825.586,52 TL/da olup, üretimde kullanılan erkek işgücü saati başına düşen net kar miktarı 8.228,71 TL olarak belirlenmiştir. Sözleşme yapmayan işletmelerde ise dekar ortalama net kar 17.081.785,39 TL ve üretimde kullanılan erkek işgücü saati başına net kar ise 167.797,49 TL olarak tespit edilmiştir (Ek-2; Şekil 4). Sözleşmeli ve sözleşme yapmayan işletmelerin birim alana sağladıkları ortalama net kar düzeyleri arasındaki farklılık istatistiksel yönden % 5 önem düzeyinde anlamlı bulunmuştur ($t_{hesap} = 2,750231 > t_{tablo} = 1,983035$). Sözleşmeli sanayi tipi domates üretiminde, dekar elde edilen net kar düzeyi ve üretimde kullanılan işgücü birimine düşen değerinin, sözleşme yapmayan işletmelere oranla daha düşük olduğu saptanmıştır. Bu durumun sözleşmeli üretimde makine ücretlerinin fazlalığı, dekar daha fazla materyal kullanılması ve üreticinin firmanın vermiş olduğu fiyatın dışına çıkamamasından kaynaklandığı ifade edilebilir. Sözleşme yapmayan işletmelerde satış garantisi bulunmamasına karşın, incelenen üretim döneminin yukarıda belirtilen özel durumu nedeniyle üreticilerin ürünlerini uygun fiyatı veren firmalara pazarlama imkanının bulunması, bu durumu ortaya çıkarmaktadır.

6.2.2.5. Patates

Sözleşmeli patates üretiminden elde edilen gayrisafi üretim değeri 94.793.105,97 TL/da ve değişen masraflar toplamı da 52.560.350,06 TL/da (Ek-2; Çizelge 96) olup, brüt kar 42.232.755,91 TL/da olarak saptanmıştır. Brüt karın gayri safi üretim değerine oranı % 44,55'dir. Sözleşme yapmayan işletmelerde patates üretiminde ise gayrisafi üretim değeri 92.007.341,97 TL/da, değişen masraflar 48.079.761,02 TL/da olup, brüt kar 43.927.580,95 TL/da olarak tespit edilmiş ve brüt karın gayrisafi üretim değerine oranı ise % 47,74 olarak saptanmıştır. Sözleşmeli patates üretiminde net kar 35.553.085,90 TL/da ve gayrisafi üretim değerine oranı ise % 37,51 olarak hesaplanmıştır. Bir dekar sözleşmeli patates üretiminde kullanılan erkek işgücü saati başına düşen net kar ise 363.491,32 TL'dir. Sözleşmeli tarım yapmayan işletmelerde ise ortalama net kar 37.903.896,82 TL/da ve üretim değerine oranı da % 41,20'dir. Bir dekar sözleşme yapmayan işletmelerde patates üretiminde kullanılan erkek işgücü saati başına düşen net kar ise 475.343,58 TL olarak tespit edilmiştir (Ek-2; Şekil 5). İki grup işletmenin birim alana sağladıkları ortalama net kar düzeyleri arasındaki farklılık istatistiksel yönden % 10 önem düzeyinde anlamsız bulunmuştur ($t_{hesap} = -0,45428 < t_{tablo} = 1,671092$). Sözleşmeli patates üretiminde üretimde kullanılan arazinin dekarına düşen net kar miktarı, sözleşme yapmayan işletmelerdeki patates üretimine göre düşük olmasının yanında, işgücü birimine düşen net kar açısından da sözleşme yapmayan işletmelerde patates üretim faaliyetine oranla daha düşüktür. Bu durum sözleşmeli üretimde işgücünün fazla kullanılması, işlemlerin fazlalığı, fazla materyal kullanımı ve elde edilen ürün fiyatının düşüklüğünden kaynaklanmaktadır.

İncelenen ürünlerden tütün ve makarnalık buğday üretiminde sözleşmeli üretim yapan işletmelerin birim alana daha yüksek net kar sağladıkları ve diğer ürünlerde ise, sözleşmeli tarım yapmayan işletmelerin birim alan karlarının aynı ürünü sözleşmeli olarak yetiştiren işletmelere oranla çok daha yüksek olduğu ortaya konulmuştur. Buna göre ülkemizde mevcut sözleşmeli üretim modelinin özellikle ürün fiyatlarının belirlenmesi, üretim girdi ve hizmetleri tedariki ile ürün

bedellerinin ödenme gibi doğrudan üretici gelirini etkileyen unsurların yeniden düzenlenmesine büyük ölçüde ihtiyaç bulunmaktadır. Aksi halde bu modeli sürdürmek üretici yönünden çekiciliğini çok kısa sürede kayıp edebilir. Ancak burada tek yıllık üretim faaliyetleri ile ilgili fiziki ve mali verilere dayalı bir analizin yapıldığına da dikkat edilmelidir. Bu yılda bazı ürünlerin serbest piyasada oluşan fiyatları sözleşme fiyatlarından çok farklı olmuştur. Örneğin, 1997 yılında Marmara Bölgesi'nde sanayi tipi domates ve biber gibi sebzelerin piyasa fiyatlarının, sözleşme fiyatlarının çok üzerinde gerçekleşmesi nedeniyle sanayi ve ticaret firmaları ile üreticiler arasında önemli sorunlar yaşanmıştır. Sözleşmeli üretim modelini tercih etmeyen üreticiler yararına oluşan gelişmeler, modelin sürekliliğini olumsuz etkileyebilecektir. Bazı yıllarda ise sözleşme fiyatının, piyasada oluşan fiyatlardan daha yüksek olduğu gözlenmektedir. Bu bakımdan hem üreticiler, hem de sanayi ve ticaret firmaları ortak çıkarları için modeli korumaya ve geliştirmeye özen göstermelidirler. Sözleşmeli üretimin üretim sürecindeki çeşitli avantajları yanında, ürün fiyatı ve üretici geliri yönünden de cazip hale getirilmesi gerekmektedir.

7. SÖZLEŞMELİ TARIMIN DOĞAL KAYNAKLARIN SÜRDÜRÜLEBİLİR KULLANIMI YÖNÜNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

7.1. Sürdürülebilirlik ve Doğal Kaynakların Sürdürülebilir Kullanımı

Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı çevresel, ekonomik ve sosyal amaçların tam bir entegrasyonunu öngörmektedir. Bu kavram günümüz kuşağının gereksinimlerini karşılarken, gelecek kuşakların doğal kaynaklara olan taleplerinin de dikkate alınmasını öngörmektedir (Brundland et al., 1987; Işıklı vd., 1998). Sürdürülebilir tarım ise günümüz kuşağının besin maddeleri talebi karşılanırken, gelecek kuşakların söz konusu gereksinimlerini karşılama haklarını ellerinden almayacak tarım yöntemlerinin geliştirilmesi ve uygulanması olarak tanımlanabilir. Sürdürülebilir tarım için, özellikle bitkisel ve hayvansal gen kaynakları ile toprak ve su kaynakları korunmalı, tarımda endüstriyel girdi kullanımına bağlı olarak oluşan çevresel bozulmalar veya dışsal maliyetler minimize edilmeli, tarım işletmelerinin ekonomik sürdürülebilirliği sağlanmalı, tarımsal üretimde verimlilik korunmalı, kaynakların etkin kullanımı sağlanmalı, kaynakların amaç dışı kullanımı önlenmeli ve kırsal nüfusun yaşam kalitesi yükseltilmelidir.

Ülkemizde makro politikalarda sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının ekonomi politikalarına entegre edilmesine yönelik bir eğilim ortaya çıkmıştır. Özellikle VII. Beş Yıllık Kalkınma Planında temel amaç; sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı doğrultusunda, insan sağlığı ve doğal dengeyi koruyarak, sürekli bir ekonomik kalkınmaya imkan verecek şekilde doğal kaynakların yönetimini sağlamak, gelecek kuşaklara, insana yakışır bir doğal ve sosyal çevre bırakmak olarak belirlenmiştir (Anonymous, 1995/b). Bunun için tarım, sanayi ve ticaret kesimlerine yönelik politikalara çevre unsurunun entegre edilmesi veya ekonomi ile ekolojinin entegre edilmesi gerekmektedir.

Türkiye'de hızla artan nüfusun besin maddeleri talebinin karşılanması ve ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesi amacıyla, özellikle bitkisel üretimi artırmaya yönelik politikalar, doğal kaynaklar ve çevre kalitesi üzerinde aşırı baskılara ve çevresel bozulmalara neden olmaktadır. Tarımın neden olduğu çevresel bozulmalar; doğal kaynakların aşırı kullanılması, kimyasal gübre ve ilaçların bilinçsiz ve aşırı bir biçimde kullanılması ve diğer tarım tekniklerinden kaynaklanmaktadır. Uygulanan tarım politikaları ve tarım tekniklerinin çevresel bozulmalara neden olduğu bilinmektedir. Mevcut tarım politikaları ve bunların uygulanmasında kullanılan araçlar zaman içinde değişiklik göstermekle birlikte, uygulamada yaygın olarak fiyat ve pazar politikaları ve özellikle de girdi sübvansiyonları ve destekleme alımları gibi yaklaşımlar kabul görmüştür.

7.2. Tarımda Sürdürülebilir Doğal Kaynak Kullanımı Yönünden Sözleşmeli Üretim Modeli

Sürdürülebilir kalkınmanın uygulanmasına yönelik düzenlemeler, üreticilerin çeşitli işletmecilik kararlarını etkileyebilecektir. Çevre politikaları, tarımda teknik ve teknoloji kullanımını kısıtlayabilir. Örneğin, Hollanda, Danimarka gibi Batı Avrupa Ülkelerinde tarımda gübre ve ilaç kullanımı belirli bir plan dahilinde azaltılmaktadır (Michalek and Hanf, 1994). Birçok ülkede çevre ve doğal kaynak tabanının korunması, tarımsal üretim süreçlerinde çalışanların sağlığını korumak ve daha güvenli gıda üretimi için sürdürülebilir tarım sistemlerine yönelinmektedir. Bu gelişmeler bazı üreticiler için pazar

değeri yüksek olan ürünleri üretmek için bir fırsat olabileceği gibi, bazı üreticiler için de mevcut üretim deseninde değişikliklerin yapılması ve düşük miktarda kimyasal girdi kullanılarak tarımsal üretimin organizasyonunu zorunlu kılabilir.

Dikey koordinasyon yöntemlerindeki değişimler, işleme endüstrisinin pazar gücü ve çevre koruma gibi konular üzerinde odaklaşmaktadır (Martinez ve Reed, 1996). Tarım ile sanayi ve ticaret kesimleri arasındaki ilişkilerin gelişmesi ve tarımın ticarileşmesine bağlı olarak, belirli alanlarda monokültür ve özellikle de yüksek enerjili tarım yaygınlaşmaktadır. Böylece üreticiler ile alıcılar arasındaki ticari ilişkilerde, su ve toprak kaynaklarındaki bozulmalar ve doğal kaynakların azalan verimliliğinin neden olduğu çevresel veya dışsal maliyetler dikkate alınmamaktadır (Morvaridi, 1995). Bir yandan üreticiler bireysel karlarını ve diğer yandan da alıcılar karlarını maksimize etmek eğilimine girmekte ve gerekli düzenlemeler yapılmamış ise, bu tür ekonomik ilişkilerde bir değişiklik sağlanamamaktadır. Böylece yoğun tarımsal üretimin çevresel maliyetleri hem günümüz, hem de gelecek kuşakların çiftçilerine ve sonuç olarak da bütün toplum bireyelerine yüklenmiş olmaktadır. Sözleşmeli üretimde, üreticilerin bütün işletmecilik kararlarına alıcı firmalarca müdahale edilmesine karşın, doğal kaynaklarda tarımsal kullanımlara bağlı olarak oluşan yıpranmalar veya çevresel maliyetlerin sorumluluğunun tamamı üreticilere yüklenmektedir. Alıcılar, üreticileri sözleşmeli üretim ile direkt veya indirekt olarak sanayi ve ticaret kesimlerinin talep ettikleri belirli ürünler üzerinde ihtisaslaşmaya ve temel doğal kaynakların aşırı kullanımına teşvik etmektedir. Bu nedenle sözleşmeli tarımda işletme planlaması açısından çiftçilerin etkinliğinin artırılabilirliği ve sürdürülebilir tarımsal üretim için, üretici örgütleri ve tarımsal sanayi kuruluşlarının işlevlerinin yeniden gözden geçirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Miller and Smailes, 1995).

İncelenen ürünlerin sürdürülebilir kalkınma yönünden değerlendirilmesinde öncelikle; ilgili ürünleri sözleşmeli ve sözleşme yapmadan yetiştiren işletmelerin tarım teknikleri ve özellikle de kimyasal girdi kullanım düzeyleri karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Bitki besin maddeleri toplamı yönünden yapılan değerlendirmede, gübrelemede kullanılan iz elementler ile içerikleri çok farklı olan yaprak gübreleri dikkate alınmamıştır. İşletmelerde birim alana uygulanan kimyasal gübre ve ilaçlar yayım kuruluşlarının önerdikleri dozlar ile karşılaştırılmıştır. Böylece ürünlere yönelik üretim politikaları sürdürülebilirlik açısından tartışılmıştır. Sözleşmeli üretim yapan ve yapmayan işletmelerde bitki besin maddeleri olarak gübre kullanımının birbirinden farklı olup olmadığı t istatistiği ile test edilmiştir. Ancak aynı işlem kullanılan ilaçların sayıca çok fazla olması ve etkili madde içeriklerinin de birbirinden farklı olması nedeniyle, pestisidler için yapılmamıştır.

7.3.Uygulanan Tarım Teknikleri ve Sözleşme Koşullarının Sürdürülebilirlik Yönünden Değerlendirilmesi

Burada “sözleşmeli üretimin doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımını olumsuz etkileyip etkilemediği” görüşünün test edilmesi amaçlandığı için, ürünler itibarıyla yapılan karşılaştırmalarda sözleşmeli üretim yapan işletmeler ile aynı ürünleri sözleşmeli olarak yetiştirmeyen işletmeler birlikte değerlendirilmiştir. Böylece mevcut sözleşmeli üretim modelinde yapılması gereken yeni düzenlemeler ile ilgili tartışmalara olanak hazırlanmıştır.

7.3.1. Amerikan Tipi Tütün

Sözleşmeli Amerikan tipi tütünler genellikle ovada ve sulanan arazilerde yetiştirilmektedir. Sözleşmeli üretim alanı genellikle kumlu ve süzek toprak yapısına sahiptir. Sözleşmeli üreticilerin toprağı çok yoğun olarak işledikleri görülmektedir. Toprak hazırlığı döneminde toprağın ortalama olarak 5 defa sürüldüğü ve daha sonra tütün dikimi için çizgi çekme işleminin yapıldığı saptanmıştır. Toprak hazırlığından önce çiftçiler, sözleşmeli tütün dikim alanlarının miktarına göre fidelik hazırlamaktadırlar. Fidelik hazırlamada methyl bromide adlı fümigasyon ilacı kullanılmaktadır. Bu işlemin mutlaka fümigasyon operatörü kontrolünde yapılması gerektiği ve bu amaçla kullanılabilecek ilaçların seçiminde TKB İl ve İlçe Müdürlüklerinin görüşlerinin alınması gerektiği halde, uygulamada buna dikkat edilmediği görülmektedir.

Sözleşmeli tütün üretiminde gerek firmalar gerekse üreticilerce fidelik alanlarının fümigasyonunda kullanılan methyl bromide, toprak sıcaklığına bağlı olarak toprakta 5-75 gün kalabilmektedir. İnorganik bromide'ler halinde toprakları kirletmekte ve topraktaki kalıntısı bitkilerce alınabilmektedir. İnorganik bromide'ler hızla toprak altı sularına ve yeraltı sularına sızabilmektedir.

Methyl bromide'nin farelerde kanser yapıcı etkileri olduğu saptanmıştır (Delen vd., 1995). Ayrıca dünyayı çevreleyen ozon tabakasının incelmesinde temel etken olan klor-flor-karbon (CFCs) bileşiklerinin atmosfere yayılmasının önlenmesini amaçlayan, 16 Eylül 1987 tarihinde kabul edilen ve Türkiye tarafından da onaylanan Ozon Tabakasını İncelten Maddelere İlişkin Montreal Protokolü, methyl bromide'nin atmosferik ozon tabakasına zararlı etkileri olduğu için, gelecek yüzyılda bu maddenin kullanımının durdurulmasını öngörmüştür (Warrell, 1998).

Toprak fümigasyonu dışında üretim döneminde tütün tarımında 7 defa ilaçlama yapıldığı ve preparat olarak 1.453,63 g/da ilaç kullanıldığı saptanmıştır. Bu ilaçların içinde bulunan etkili maddeler dikkate alındığında, Bolu'da sözleşmeli tütün üretiminde AB ülkeler düzeyinde pestisid kullanıldığı görülmektedir. Bu miktara toprak fümigasyonunda kullanılan methyl bromide kullanımı da eklenirse, bu değer daha da yükselecektir. Üretimde iki defa gübre kullanılmaktadır. Bitki besin maddeleri dikkate alınırsa, sözleşmeli Amerikan tipi tütün üretiminde ortalama 5,90 kg/da azot, 12,92 kg/da fosfor ve 16,05 kg/da potasyum olmak üzere, toplam 34,87 kg/da gübre kullanıldığı saptanmıştır (Ek-2; Çizelge 97).

Toprak analizi sonuçlarına göre, tütün tarımında topraktaki organik madde miktarları dikkate alınarak, Karadeniz Bölgesi'nde kuru koşullarda 3-5 kg/da saf azot, 3-9 kg/da fosfor ve 4-14 kg/da potasyum kullanılması gerekmektedir (Ülgen ve Yurtsever, 1995). Amerikan tipi tütün tarımı yapılan toprakların organik madde seviyeleri bilinmemesine ve sulu koşullarda bu üretim faaliyetinin yapılmasına karşın, kullanılan kimyasal gübrelerin genellikle önerilen kullanım dozları içinde kaldığı görülmektedir. Fosfor ve potasyum biraz önerilen dozdan fazla kullanılmış olsa da, söz konusu faaliyetin sulu koşullarda yapılması ve sulama ile toprakta yıkanmayla besin maddeleri taşınması olacağından, mevcut kullanım düzeyi makul karşılanabilir.

Düzce Ovası, DSİ'ce yapılan tesisler ile sulanmakta ve ayrıca yeraltı suyu ile sulama olanakları da bulunmaktadır. Sulama olanaklarına bağlı olarak üretim desenine alınan ürün sayıları çeşitlilik göstermektedir. Ovada bir yandan yoğun gübreleme ve ilaçlama ve diğer yandan da bir üretim döneminde ortalama 7 defa sulama yapılması nedeniyle, tarım kimyasallarının yeraltı ve yüzey sularını kirletmesi tehlikesi bulunmaktadır. Sözleşmeli tütün üretiminde cansuyu dahil 8 defa sulama yapılması, özellikle taban suyunun yüksek olduğu alanlarda gelecekte çeşitli sorunlara neden olacaktır. Aşırı sulama ile ortamdaki bitki besin maddelerinin uzaklaştığı bilinmektedir. Anket yapılan üreticilere göre, yabancı menşeli tütün üretimi bölgede 10-15 yıldan itibaren yapılan bir faaliyet olduğundan, toprak yapısında henüz gözlelenebilir bir değişme veya bozulma ortaya çıkmamıştır. Ancak aynı üreticiler deneyimlerine göre yapılan sulama, ilaçlama ve gübreleme işlemini aşırı olarak değerlendirmişlerdir. Üreticilerin tamamı kendilerinin ve komşularının üretim alanlarından toprak örneği ve sulama suyundan su örneği alınarak analiz edilmediğini belirtmelerine karşın, firma elemanlarının bu işlemlerin her yıl periyodik olarak yapıldığını, bu analizlerin sonuçlarına göre bölgede tütün üretimi yapılan topraklarda ve bu amaçla kullanılan sulama sularında herhangi bir kirlenme sorununun olmadığını ifade etmeleri yeterli bulunmamaktadır.

İşletmelerde genellikle münavebe uygulaması yapılmaktadır. Ancak özellikle arazisi kıt olan üreticiler, alternatiflerine oranla daha yüksek gelir sağlaması ve üretiminde firmaların sağladıkları çeşitli destekler nedeniyle üst üste her yıl aynı topraklar üzerinde tütün tarımı yapmaktadır. Sözleşmeli üretim yaptırılan kuruluşların birden fazla olması nedeniyle, tarım kuruluşlarının uyarılarına karşın, bu çiftçiler her yıl sözleşmeli üretim yaptıkları firmaları değiştirerek, sürekli sözleşmeli tütün üretimini sürdürmektedir. Firmaların yöneticileri bu durumu bilmelerine karşın, bu çiftçiler ile her yıl sözleşme yapmaları çok önemli bir eksikliklerdir. Firmalar sözleşme yaptıkları çiftçilerde tütün üretiminin yanı sıra şeker pancarı tarımı yapmamaları koşulunu arasalar da, şeker pancarı üretiminde çiftçilerin üçlü münavebe yapmaları şarttır. Şeker pancarı ekimi yapan üreticilerin üçlü münavebeyi çok iyi bir biçimde uyguladıkları görülmektedir.

Üreticiler ile ilgili firma arasında yapılan sözleşmelerde ise doğal kaynakların korunmasına yönelik herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. Sözleşmede genel olarak firma tarafından üreticilerin yapması istenilen işlemler sıralanmakta ve genellikle çiftçilerin üretim girdilerinin çeşidi, kullanım miktarı ve uygulama sıklığı ve yöntemi konusunda serbestliğe sahip olmadıkları, bu işlemlerin tamamen ilgili firma elemanlarınınca saptandığı ve bu elemanların denetiminde uygulandığı görülmektedir.

7.3.2. Makarnalık Buğday

Bu üretim faaliyetini hem sözleşmeli, hem de sözleşme yapmadan yapan üreticiler toprağı 4 defa 2-3'lü pulluk, kültüvator ve tapan ile işlemektedir. Her iki üretim faaliyetinde de toprak yoğun olarak işlenmektedir. Sözleşmeli olarak makarnalık buğday üreten işletmelerde ortalama olarak 7,34 kg/da azot ve 9,52 kg/da fosfor olmak üzere toplam 16,86 kg/da bitki besin maddesi kullanılmaktadır. Aynı ürünü sözleşmeli olarak yetiştirmeyen işletmeler ise, 8,82 kg/da azot ve 9,47 kg/da fosfor olmak üzere toplam 18,29 kg/da bitki besin maddesini gübreleme ile toprağı vermektir (Ek-2; Çizelge 98). İki grup işletmede kimyasal gübre kullanım düzeyleri arasındaki farklılığın istatistiksel yönden % 1 düzeyinde önemli olduğu belirlenmiştir.

Çölkesen vd. (1993) tarafından yapılan araştırmada, Şanlıurfa'da kuru koşullarda, 12 kg/da azot kullanıldığında, Diyarbakır-81 makarnalık buğday çeşidinin veriminin en yüksek olduğunu ve sulu koşullarda ise en yüksek verimin 12 kg/da ve üzerindeki azot dozlarında alındığı saptanmıştır. Buna göre, sözleşme yapmadan makarnalık buğday üreten işletmelerin yaygın olarak Diyarbakır-81 çeşidini kullandıkları da dikkate alındığında, önerilen doza çok yakın düzeyde gübre kullandıkları ifade edilebilir. Sözleşmeli üreticilerin kullandıkları çeşit farklı olmakla birlikte, birim alana daha düşük azot dozu uyguladıkları saptanmıştır. GAP Bölgesi'nde yapılan toprak analizlerinin sonuçları, topraktaki organik madde miktarına göre buğday tarımında, sulu koşullarda 12-16 kg/da azot ve 5-11 kg/da fosfor kullanılması gerektiği ve topraktaki potasyum seviyesinin yeterli olduğu saptanmıştır (Ülgen ve Yurtsever, 1995). Buna göre incelenen sözleşmeli ve sözleşme yapmadan makarnalık buğday üretimi yapan işletmelerin kullandıkları kimyasal gübrelerin önerilen kullanım dozları seviyesinde olduğu ifade edilebilir.

Sözleşmeli makarnalık buğday üreticileri yabancı ot kontrolü için dekara 157 g/da ve sözleşme yapmayan üreticiler ise 119 g/da herbisit kullanılmaktadır. Bütün üreticiler tarım kimyasallarını kullanarak yabancı ot mücadelesi yapmakta ve mekanik olarak yabancı ot kontrolü yapan işletmeciler bulunmamaktadır.

Sözleşmeli üretim yaptıran firmanın teknik elemanları çiftçilere iki defa sulama yapmalarını önermektedir. Özellikle makarnalık buğdayda aşırı sulama üründe dönmeye ve kalite kayıplarına neden olduğu için, çiftçilerin sulama zamanı ve miktarı firmanın teknik elemanınca sürekli olarak kontrol edilmektedir. Sözleşmeli üretim yapmayan işletmelerde ise makarnalık buğday tarımında 1-2 defa sulama yapılmaktadır. Ancak her iki üretim faaliyetinde de sulama salma olarak yapılmakta, sadece sözleşmeli üretim yapmayan birkaç işletmede sulama yağmurlama olarak yapılmaktadır. Özellikle salma sulamanın çeşitli sakıncalarının yanında, bölgede aşırı sulamanın yapılmasına neden olması yönünden de istenmeyen bir yöntem olduğunun belirtilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte bölgede yetiştiricilik döneminde ortalama sıcaklığın çok yüksek olduğu da dikkate alınırsa, salma ve yağmurlama sulama yöntemlerinde buharlaşma nedeniyle aşırı su kaybı olacak ve sınırlı miktardaki sulama suyu etkin olarak kullanılmayacaktır.

GAP Bölgesi'nde sulu tarıma geçilmesinden sonraki dönemde, toprak kaynaklarının sürdürülebilir yönetimi büyük bir önem taşıyacaktır. Bir yandan sözleşmeli üretim ile çiftçilerin sulu tarım ve yetiştirme teknikleri konusunda eğitilmesi ve özellikle de uygun sulama yöntemleri ve zamanı, tarım kimyasallarının kullanımı ve azaltılmış toprak işleme yöntemlerinin uygulanması konularında çiftçilerin eğitilmesi ve diğer yandan da uygun teknolojilerin tarım kesimine transferinin hızlandırılmasına büyük ölçüde ihtiyaç bulunmaktadır. Bu nedenle bölgesel kalkınma ve tarımsal kalkınma politikaları ile tarıma dayalı ve tarımsal sanayi politikalarının sözleşmeli üretim modeli esasına dayandırılması gerekmektedir. Böylece bölge tarımında su ve modern tarım girdilerinin kontrolü sağlanır ve tarım, sanayi ve ticaret kesimleri arasında düzenli bir ilişki kurulabilir.

7.3.3. Kesme Çiçek

Kesme çiçek üretimi plastik seralarda her yıl genellikle seranın zemin toprağı değiştirilerek yapılmaktadır. Toprak değişiminden sonra genelde üç defa toprak işlenmektedir. Ancak toprak hazırlığı döneminde seralarda toprak fümigasyonu için kullanılan methyl bromide en önemli faktördür. Methyl bromide'nin toprak ve özellikle de hava kalitesi açısından olan olumsuz etkileri ve insan sağlığı üzerindeki olası etkileri dikkate alındığında, sözleşmeli üretim yapan işletmelerde ortalama 54,69 kg/da ve sözleşmeli üretim yapmayan işletmelerde ise ortalama 53,79 kg/da

düzeyindeki kullanımın çok aşırı düzeye ulaştığı belirtilebilir. Üreticilerin methly bromide konusunda herhangi bir teknik bilgiye sahip olmadıkları ve kesme çiçek üretimi ve ticareti ile ilgilenen firmaların da methyl bromide alternatif olabilecek toprak fümigasyonu ile ilgili olarak herhangi bir faaliyetleri olmadığı saptanmıştır. Ayrıca plastik seralarda her yıl üst üste kesme çiçek tarımı yapılmaktadır.

Gübreleme konusunda sözleşmeli üretim yapan işletmeler ile sözleşmeli üretim yapmayan işletmeler arasında büyük farklılık bulunmaktadır. Sözleşmeli üretim yapan işletmelerde sera alanının dekarı başına 6.353,81 kg çiftlik gübresi ile 171,85 kg saf azot, 28,53 kg fosfor ve 110,97 kg potasyum kullanılmakta olduğu saptanmıştır. Sözleşmeli üretim yapmayan işletmelerde ise, 154,89 kg/da saf azot, 63,44 kg/da fosfor ve 49,62 kg/da potasyum kullanıldığı belirlenmiştir (Ek-2; Çizelge 99). Çiftlik gübresi hariç, sözleşmeli üretim yapan işletmelerde birim alana 311,35 kg/da ve sözleşme yapmayan işletmelerde ise, 268,15 kg/da bitki besin maddesi olarak gübre tüketilmektedir. Bu değerlendirmede yaprak gübresi, iz elementler ve çiftlik gübresinin besin değeri dikkate alınmamıştır. Bununla birlikte seralarda kesme çiçek yetiştiriciliğinde çok aşırı düzeyde gübre kullanıldığı saptanmıştır. İki grup işletmenin birim alana saf azot, fosfor, potasyum ve toplam bitki besin maddesi kullanım düzeyleri arasındaki farklılık % 1 düzeyinde istatistiksel yönden anlamlı bulunmuştur.

Özellikle sözleşme yapmadan kesme çiçek üretilen seralarda aşırı düzeyde kimyasal gübre kullanıldığı belirlenmiştir. Sözleşmeli üretim yapan işletmelerde ise çiftlik gübresinin çok fazla kullanıldığı görülmektedir. Çünkü çiftlik gübresi, azot, fosfor, potasyum ve magnezyum gibi bitki besin maddeleri ile fazla miktarda organik madde içermektedir (Kacar, 1997). Dolayısıyla çiftlik gübrelerinin de tarımda çok fazla kullanılması özellikle su kaynaklarında kirliliğe neden olabilmektedir. Nitekim Antalya yöresinde çok kumlu olan sera üretim alanlarında, yeraltı sularında nitrat birikiminin olduğu saptanmıştır (Çolakoğlu vd., 1995). Bu bakımdan özellikle örtü altı tarımında kimyasal kullanımının düzenlenmesine gereksinim bulunmaktadır. Ayrıca seralarda haftalık olarak değiştirilen tarım ilaçları programı uygulanmaktadır. Özellikle kesme çiçeği sözleşmeli olarak üreten işletmelerin, sözleşmeli üretimi yaptıran firmaların önerileri doğrultusunda yoğun bir biçimde ilaçlama yaptıkları saptanmıştır. Hem sözleşmeli, hem de sözleşme yapmadan üreten işletmelerde çok farklı sayıda ilacın kullanıldığı görülmektedir.

Seralarda modern teknoloji den bütünüyle yararlanıldığı görülmektedir. Hem sözleşmeli, hem de sözleşme yapmadan üretim yapılan seralar damla sulama yöntemi ile sulanmakta, ancak ülkemizde üretilen bir çok gübre çeşidinin de damla sulama yöntemi ile bitkilerin kök bölgelerine verilmesinin uygun olmadığı belirtilmektedir (Çolakoğlu vd., 1995). Ülkemizde üretimin hemen hemen tamamı ihracata yönelik olduğu kesme çiçekte, günümüzde çok yoğun kimyasal madde kullanımı özellikle hem toprak ve su kaynaklarının kirlenmesi, hem de ilaçların neden olduğu kalıntı maddeleri nedeniyle ihracat olanaklarının daralması sorunu ile karşılaşılmasına neden olabilecektir. Bu konuda özellikle sözleşmeli kesme çiçek üretimini organize eden firmalar, S.S.Kesme Çiçek Üretim ve Pazarlama Kooperatifi ve tarımsal kuruluşlara büyük görevler ve sorumluluklar düşmektedir.

7.3.4. Sanayi Tipi Domates

Sanayi tipi domates üretimini hem sözleşmeli, hem de sözleşme yapmadan üreten işletmelerde toprak 5 defa yoğun bir biçimde işlenmektedir. Bununla birlikte işletmelerin çoğunda sulanabilir tarla arazisi sınırlı olduğundan, her yıl üst üste aynı toprağa domates ekilmektedir. Bu da verimde önemli bir gerilemeye neden olmuştur. Bazı üreticilerin ise özellikle kiracılık ve ortakçılık ile işledikleri araziler üzerinde domates üretirken, münavebe uygulamasına hiç uymadıkları saptanmıştır. Firmalar bu konuda üreticilere herhangi bir öneride bulunmamakta veya yaptırım uygulamamaktadır.

Sözleşmeli sanayi tipi domates üreten işletmelerde ortalama 26,79 kg/da azot, 9,42 kg/da fosfor ve 9,30 kg/da potasyum olmak üzere toplam 45,51 kg/da bitki besin maddesi kullanılmaktadır. Sanayi tipi domatesi sözleşme yapmadan üreten işletmelerde ise ortalama olarak 21,81 kg/da azot, 7,91 kg/da fosfor ve 6,84 kg/da potasyum olmak üzere toplam olarak 36,56 kg/da bitki besin maddesi kullanıldığı belirlenmiştir (Ek-2; Çizelge 100). Sözleşmeli üretim yapan ve yapmayan sanayi tipi domates işletmelerinde, azot, fosfor, potasyum ve toplam bitki besin maddesi kullanım düzeyleri arasındaki farklılık istatistiksel açıdan % 1 önem düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Marmara Bölgesi'nde yapılan toprak analizlerine göre topraktaki organik madde miktarları esas alınarak, sulu koşullarda sebze üretiminde 11-16 kg/da azot, 3-11 kg/da fosfor ve 6-12 kg/da potasyum kullanılması önerilmektedir (Ülgen ve Yurtsever, 1995). Buna göre domates tarımında azotlu gübrenin önerilen dozun yaklaşık olarak iki katı kadar kullanımının saptandığı görülmektedir. Bu durum özellikle aşırı sulama ile yeraltı ve yüzey sularının kirlenmesi açısından önemli sorunlara neden olabilecektir.

Sözleşmeli üretimde ortalama 366,27 g/da ve sözleşme yapmayanlarda ise 298,80 g/da pestisid tüketilmektedir. Sözleşmeli ve sözleşme yapılmayan domates tarımında, preparat olarak kullanılan pestisidler, etkili maddeye dönüştürüldüğünde, gelişmiş ülkeler seviyesinde ilaç kullanıldığı ifade edilebilir.

Sözleşmeli ve sözleşme yapmadan sanayi tipi domates üretim faaliyetlerinde ortalama olarak 4 defa sulama yapılmaktadır. Sulama işletmelerde genel olarak salma olarak, birkaç işletmede ise yağmurlama sulama teknolojileri ile yapılmaktadır. Özellikle salma sulamada aşırı su tüketimi söz konusu olabilmektedir. Aynı topraklarda münavebe uygulanmadan her yıl üst üste sanayi domatesi yetiştirilmesi, aşırı gübre ve ilaç kullanımı ile aşırı su kullanımı birlikte değerlendirildiğinde, bu uygulamalar uzun dönemde toprak verimliliğinin sürdürülebilirliğini olumsuz etkileyecektir.

7.3.5. Patates

Sözleşmeli patates üretiminde tarım toprakları 6 defa ve sözleşme yapmadan üretim yapan işletmelerde ise 5 defa sürülmektedir. Her iki üretim faaliyetinde tarım toprakları çok aşırı biçimde işlenmekte ve bu durum toprak kaynaklarının sürdürülebilir kullanımını olumsuz etkilemektedir. Sözleşmeli patates üretimi eğer patates tohumluğu üretimine yönelik ise, sözleşme gereği bir önceki yıl toprakta, patates yetiştirilmemesi koşulu aranmakta ve genellikle "buğday+patates" biçiminde ikili bir münavebe uygulanmaktadır. Sanayi ve yemeklik üretimde ise bu koşul aranmamakta ve genellikle sulanabilir tarım arazisi çok kıt olduğundan, her yıl üst üste aynı arazide patates üretimi yapılmaktadır. Sözleşme yapmadan patates tarımı yapan işletmelerde de aynı uygulama sürdürülmektedir. Ancak sözleşme yapmayan işletmelerde tohumluk üretiminden çok, yemeklik ve sanayiye yönelik üretime ağırlık verilmektedir.

Sözleşmeli patates üretimi yapan işletmelerde ortalama olarak 63,57 kg/da azot, 18,81 kg/da fosfor ve 16,75 kg/da potasyum ve toplam bitki besin maddesi olarak da 99,13 kg/da kimyasal gübre kullanıldığı belirlenmiştir. Sözleşmeli tarım yapmayan işletmelerde ise, ortalama olarak 69,74 kg/da azot, 12,96 kg/da fosfor ve 7,68 kg/da potasyum kullanılmaktadır. Bitki besin maddesi toplamı olarak gübre tüketimi 90,38 kg/da olarak hesaplanmıştır (Ek-2; Çizelge 101). Sözleşmeli üretim yapan ve yapmayan patates işletmelerinde, azot, fosfor, potasyum ve toplam bitki besin maddesi kullanım düzeyleri arasındaki farklılık istatistiksel açıdan % 1 önem düzeyinde anlamlı bulunmuştur.

Orta Anadolu Bölgesi'nde yapılan toprak analizi sonuçlarına göre, topraklardaki organik madde miktarı dikkate alınarak, ortalama olarak 12-16 kg/da azot, 4-14 kg/da fosfor ve 6-15 kg/da potasyumun gübreleme ile topraklara verilmesinin yeterli olduğu belirlenmiştir (Ülgen ve Yurtsever, 1995). Nevşehir-Niğde Bölgesi'nde çiftçi koşullarında 1990-1992 döneminde yapılan denemelerin ortalaması olarak en yüksek yumru verimine 50 kg/da azot verilerek ulaşılmıştır (Karaca ve Demir, 1994). Bunlara göre, bölgede hem sözleşmeli üreticilerin, hem de sözleşme yapmayan üreticilerin azotlu gübreleri aşırı biçimde veya ekonomik optimumun üzerinde kullandıkları, bunun işletmeye herhangi bir avantajı olmadığı halde, ilave masraf yükü getirdiği açıktır. Sözleşmeli üretimin yapıldığı işletmelerde ortalama 300,79 g/da ve sözleşme yapmadan patates üreten işletmelerde ise ortalama 235,73 g/da pestisid kullanıldığı saptanmıştır.

Nevşehir'de 10-17 sulama yapılarak kumlu ve kumlu tınlı topraklarda patates üretimi yapılmaktadır. Sözleşmeli üretim yapan işletmelerde ortalama 12 defa ve sözleşmeli üretim yapmayan işletmelerde ise ortalama 13 defa sulama yapılmaktadır. Bölgede yoğun kimyasal gübre ve ilaç kullanımına karşın, aşırı sulama yapıldığı dikkati çekmektedir. Karaca ve Demir (1994) tarafından İlde yapılan araştırmada, 0-120 cm toprak profilinden alınan toprak örneklerinin analiz sonuçlarına göre, amonyum azotunun profildeki dağılımı, düşük gübre dozlarında daha az olmak koşulu ile profil derinliğine doğru azaldığı, nitrat azotunun genelde 20 kg/da'dan daha yüksek azot dozlarından sonra profilin alt katlarına doğru artış gösterdiği saptanmıştır. Buna göre toprak profilindeki amonyum ve nitrat azotunun uygulanan azotlu gübre miktarına göre artış gösterdiği belirlenmiştir. Böylece bölgenin toprak özellikleri dikkate alınırsa, aşırı sulama ile birlikte yoğun kimyasal kullanımına bağlı olarak tarım kimyasallarının yıkanma ile yeraltı sularına karışması ve denetimi oldukça güç olan yeraltı suyu kirliliğine neden olması kaçınılmaz görülmektedir. Ayrıca bölgede genellikle yeraltı suları pompaj üniteleri kurularak sulamada kullanılmaktadır. Genellikle derin kuyu pompaları ile yeraltı sularının çok fazla kullanıldığı ve sulama suyu kullanımında ve yeni kuyuların açılmasında genellikle yeraltı suyu rezervlerinin detaylı olarak etüdlerinin yapılmadığı da bilinmektedir. Bu nedenlerle

bölgede gelecekte sulu tarım için yeterli su kaynağının bulunması ve verimli tarım topraklarının sürdürülebilir yönetimi olanakları azalmaktadır.

İncelenen ürünlerden Amerikan tipi tütün ve makarnalık buğday hariç, kesme çiçek, patates ve sanayi tipi domates üretiminde gübre ve tarım ilaçlarının kullanım seviyeleri, tarımsal araştırma kurumlarının önerdikleri düzeylere oranla çok yüksektir. Bu ürünlerde sözleşmeli üretim modeli ile kimyasal kullanım seviyesinin yeniden düzenlenmesine gereksinim bulunmaktadır. Aşırı kimyasal kullanımının en önemli nedenlerinden biri, ülkemizde tarım kimyasalları kullanımının kontrol edilmemesidir. Ayrıca gübre için yapılan desteklemeler birçok bölge ve üründe ekonomik optimum düzeylerinin aşılması ve çevreye zarar verebilecek düzeylerde kimyasal gübre kullanılmasına neden olmaktadır.

7.4. Sözleşme Koşulları ve Kapsamında Yeni Düzenlemelerin Yapılmasının Gerekliliği

Sözleşmeli tarım yapan işletmelerde sözleşmeli tarım yapmayanlara oranla daha yüksek düzeyde kimyasal kullanılmakta, ancak genellikle her iki grupta da kullanım düzeyi, araştırma kurumlarının önerdikleri dozların üzerindedir. Sözleşmeli üretim yaptırın firmaların girdi tedariki ve dağıtım yapması, olumlu etkileri yanında, bunların aşırı kullanımına neden olmaktadır. Mevcut sözleşmeli üretim uygulamalarında, alıcı sanayi ve ticaret firmalarının doğal kaynakların kullanımı konusunda herhangi bir sorumluluklarının bulunmadığı ve çevresel maliyetlerin firmalar ile üreticiler arasında yapılan sözleşmelerde yer almayan bir maliyet unsuru olduğu görülmektedir. Alıcılar ile üreticiler arasında yapılan sözleşmeler ile birçok işletmecilik kararlarının firmalara devredilmesine karşın, günümüzde ve gelecekte tarımsal ve doğal kaynakların kullanımında ortaya çıkabilecek çeşitli risklerin bütünüyle üreticilere ve dolayısıyla bütün topluma yüklenilmesi sonucunu doğurmaktadır. Böylece tarımda tarım dışından sağlanan gübre, ilaç gibi kimyasal maddeler ile teknik ve teknoloji kullanımının neden olduğu dışsal maliyetlerin, bu model içinde değerlendirilmesi, bu sorumluluğun üreticiler ile alıcılar arasında paylaşılmasının yollarının bulunması gereklidir. Aksi halde mevcut uygulamaların sürdürülmesi halinde önemli toprak ve su kirliliği ve tarımda çalışanların sağlık sorunları kaçınılmaz olacaktır.

Yapılacak sözleşmelerin uygulanması sürecinde çevre kirliliği ve kaynakların rasyonel kullanımı konusunda çiftçilerin eğitilmesi, gübre ve ilaç gibi tarım kimyasallarının kullanımının düzenlenmesi, münavebe uygulaması ve bütün yetiştirme tekniklerinin sözleşmelerde detaylı olarak düzenlenmesine gereksinim bulunmaktadır. Firmalara bu konuda çok büyük sorumluluklar düşmektedir. Bunun için alıcı firmaların tarım birimlerinde yeterli sayıda ziraat mühendislerini teknik eleman olarak istihdam etmeleri ve bunlara diğer görevlerinin yanında çiftçi eğitimi işlevlerini gerçekleştirme sorumluluğu verilmelidir. Çünkü tarımın sürdürülebilirliği ancak bilgili çiftçilerin kararları ile sağlanabilir. Çiftçilerin arazi kullanım planlaması, toprak ve su yönetimi, arazi yetenek sınıflarına uygun toprak kullanımı ve biyoçeşitliliğin korunması konularına duyarlı olmaları çiftçi eğitimi ile sağlanmalı ve çiftçilerin çevre duyarlılığı artırılmalıdır. Bunun için özellikle firmaların sözleşmeli üretim yaptıkları çiftçilerine; her yıl toprak ve sulama suyu kalitelerini analiz ettirmeleri, yanlış gübreleme ve ilaç kullanımının neden olduğu yüksek çevresel maliyetlerin önlenmesi için söz konusu kimyasalların önerilen dozlarda kullanımını sağlamaları, erozyonu önleyici toprak işleme ve sulama yöntemlerinin öğretilmesi ve erozyon ile mücadele edilmesi konularındaki sorumluluğu paylaşmaları, ekolojik koşullara uygun, hastalık ve zararlılara dayanıklı çeşitlerin geliştirilmesine yatırım yapmaları, münavebeye önem vermeleri, biyolojik çeşitliliğin korunmasına özen göstermeleri ve önerilen girdi kullanım seviyelerinin bilimsel araştırmalar ile saptanmış olması ve çevreye duyarlı olmaları gibi konularda faaliyette bulunmaları gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Firmaların sözleşmeli üretim modelindeki etkileri ve çiftçilerin işletmecilik kararlarına yaptıkları müdahaleler dikkate alındığında, firmalarca çiftçilere ekolojik yönden tutarlı olan uygulamaların benimsetilmesi ve uygulattırılması olanaklı görülmektedir.

Türkiye'de sözleşmeli üretimde kullanılan toprak fümigantları ve tarım kimyasalları gelecekte dış pazarlamada çeşitli sorunlara neden olabilir. Bu bakımdan mevcut sözleşmeli üretim yaptırın firmaların üretim faaliyetleri ile ilgili araştırmalara dayalı yeni düzenlemeler yapmaları gereklidir. Sözleşmeli üretimin neden olduğu çevresel maliyetler, firmalar ile üreticiler arasında paylaşılabilir. Firmalar en azından yukarıda sıralanan faaliyetleri yerine getirerek çevresel maliyetlerin yükselmesi ve ülkemizde belirli yörelerde çevresel risklerin artmasına engel olmaları gerekmektedir. Büyüme ekonomisi modelinde, karını maksimize etmek isteyen firmalar ve üreticilerin bu tür klasik ekonomik analizlerde yer almayan maliyet unsurlarına yönelik yatırım yapmalarını

sağlamak çok güç olsa da, ulusal düzeyde yapılacak yeni düzenlemeler ile firmalar ve çiftçilere bu konularda yeni sorumluluklar verilebilir ve bunların yerine getirilip getirilmediği merkezi idare ve taşra teşkilatı tarafından kontrol edilebilir. Bu konuda çevre koruma amaçlı sivil toplum örgütleri ve üretici örgütlerine de önemli görevler düşmektedir. Diğer yandan gübre ve diğer girdilere yönelik sübvansiyonların yeniden düzenlenmesi, organik ve düşük kimyasal girdili tarımsal üretim faaliyetlerinin teşvik edilmesi gerekmektedir.

8. SÖZLEŞMELİ TARIMIN ÇİFTÇİ EĞİTİMİ VE İŞLETME EKONOMİSİ YÖNÜNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

8.1. Sözleşmeli Tarımın Çiftçi Eğitimine Olan Katkıları

Yeni çeşitlerin üretimde kullanımı, münavebe uygulamaları, uygun dozda gübreleme, hastalık ve zararlılar ile mücadele gibi teknik bilgilerin ve mekanizasyonun uygulamaya hızla girmesinde, gerek kamu kuruluşları gerekse özel firmaların uyguladıkları sözleşmeli üretim modelinin çok önemli katkıları olmuştur. Bunlar doğrudan üretimin miktar ve kalitesini etkileyen faktörler olup, işletmelerin uygun miktar, kalite ve çeşitte hammadde tedarikinin bir gereği olarak tarım kesimine transfer edilmesi, özellikle özel sektör kuruluşlarınca teşvik edilmiştir. Uygulanan sözleşmeli üretimde, üretim tekniği ve pazarlama alanlarındaki çeşitli sorunlara karşın, modelin kaliteli ve hibrit tohum ve fide kullanımının yaygınlaştırılması, tarım alet ve makinaları, modern sulama teknolojileri ve diğer tarımsal tekniklerin benimsenmesi ve yayılmasına önemli katkıları olmuştur. Bu yönlerden model sadece sözleşmeli çiftçilere değil, aynı zamanda bölgede sözleşmeli tarım yapmayan üreticilere ve dolayısıyla tarımsal kalkınmaya da katkılar sağlamaktadır.

Sözleşmeli Amerikan tipi tütün, kesme çiçek, sanayi tipi domates, makarnalık buğday ve patates üretiminde, üreticilere yönelik yoğun ve toplu bir eğitim çalışmasının genellikle yapılmadığı saptanmıştır. Sadece sanayi tipi domates tarımında daha önceki yıllarda, yetiştirme teknikleri ile ilgili kısa eğitim çalışmalarının yapıldığı saptanmıştır. Ancak bütün ürünlerde firmaların çiftçiler ile sürekli olarak ilişki içinde bulunan arazi elemanları ve ziraat mühendislerinin, çiftçilerin sorunlarının çözümünde yardımcı oldukları görülmektedir. Ancak sözleşmeli Amerikan tipi tütün ve sanayi tipi domates üretiminde, firmaların arazi elemanı olan çavuşların genellikle ilkokul, ortaokul ve lise mezunu ve henüz çok genç olmaları ve tarım ile ilgili teknik eğitim almamış olmaları dikkate alındığında, bu elemanların arazide yaygın çiftçi eğitimi yaptırabilecek özelliklere sahip olmadıkları söylenebilir.

Firmalar genellikle daha önce de belirtildiği gibi, çok sınırlı sayıda ziraat mühendisi istihdam ederek, bunları genellikle sözleşmeli üretim organizasyonu ve hammadde tedariki ile ilgili bütün işlerde çalıştırmaktadır. Firmalar çiftçilere yönelik yayım eğitimine önem vermediklerinden, bu amaçla yayım elemanı istihdam etmedikleri belirlenmiştir. Çiftçi eğitimin hiçbir öneminin olmadığı sistemde, genellikle firmalarca hazırlanan sözleşmeler ile dikey entegrasyon sağlanmakta, çiftçilere genellikle üretim faktörleri kullanımı konusunda dahi inisiyatif kullanma ve firma direktiflerinin dışında karar alabilme hakkı veya firmaların direktiflerini ve önerilerini karşılıklı olarak tartışabilme olanağı verilmemektedir. Böyle bir yapı içinde sözleşmeli tarımdan beklenen rasyonel dikey entegrasyonun kurulması olanakları da zayıflamaktadır.

8.2. Sözleşmeli Tarımın İşletme Yönetimine Olan Katkıları

Sözleşmeli üretimin işletme yönetimine olan katkıları veya etkileri; birim alana sağlanan net gelir artışı, aile işgücü varlığının etkin olarak kullanımı, işletmelerin yönetim fonksiyonlarının iyileştirilmesi ile tarımda profesyonel yönetim anlayışının yerleşmesi ve gelişmesine olan etkileri ve tarımda yeniliklerin yayılması ve benimsenmesine olan katkıları gibi yönlerden incelenebilir.

Sözleşmeli üretimde taraflar arasında temel ilkeleri kısmen veya tamamen belirlenmiş bir dikey entegrasyon kurulmaktadır. Üreticilerin sözleşme gereği belirli bir miktarda ve pazar için üretim yapmaları, modern pazarlama yaklaşımının, bu yolla üreticiler arasında benimsendiğinin bir göstergesi olmaktadır. Ancak bu işbirliği sürecinde üreticilerin işletmelerinde organize ettiği tarımsal üretim faaliyeti ve kullandığı üretim yöntemleri ile ilgili kararların alınması ve üretimin organizasyonunda, alıcı sanayi ve ticaret firmalarının koşulları ve denetimleri etkili olmaktadır. Tarımsal üretim sürecinde

karar verme yetkisinin kısmen veya tamamen üreticilerden alıcılara devredilmesi veya işletme yönetimi ile ilgili kararların alınmasında bir paylaşımın olması, bu modelin özellikle gelişmekte olan ülkelerde ve Türkiye’de işletme ekonomisi ve çiftçi eğitimi yönlerinden de değerlendirilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır.

Sözleşmeli Amerikan tipi tütün, kesme çiçek, patates, sanayi tipi domates ve makarnalık buğday üretiminde, ürünün tohum tedariki veya fidelik aşamasından başlayarak, ürünlerin hasadı ve firmanın alım yerlerine taşınarak teslimine kadar olan süreç içinde kullanılması gereken bütün girdiler ve yapılması gereken işlemler firma elemanlarınca belirlenmekte ve genellikle bu işlemler firma elemanlarının yönlendirmeleri ve denetimi altında yapılmaktadır. Mevcut sözleşmeli üretim modelinden üreticilerin temel işlevleri, kendilerine bildirilen üretim işlemlerini istenilen zaman ve biçimde gerçekleştirmek için gerekli işgücü, alet ve makine varlığı ve diğer donanımlara sahip olması ve bunları zamanında en iyi biçimde yapmasıdır. Böylece üretim sürecinde çeşitli işlemlerin uygulanması, zamanlama ve girdi kullanımı ile ilgili kararlar ya tamamen firmanın denetimine geçmekte veya firma elemanları ile görüşülerek verilmektedir.

İncelenen ürünlerde sözleşmeli üretimi yaptıran firmaların elemanlarınca üreticilere iletilen öneriler, üreticilerce uygun bulunmasa bile; üreticiler tarafından genellikle aynen yapılmaktadır. Bu davranış genellikle üreticilere birçok avantajlar sağlayabilen sözleşmeli üretimin sürdürülmesi ile ilgili bazı endişeleri ortaya koymaktadır. Hemen hemen bütün görüşülen üreticiler, genellikle bu faaliyeti sürdürmek istediklerinden, firmaların yazılı veya yazılı olmayan (sözlü) kurallarına ve düzenlemelerine aynen uymakta ve yapılması istenenlerin yerine getirilmesini bir yükümlülük olarak görmektedirler. Böylece özellikle sözleşmeli tütün ve kesme çiçek üreticileri adeta firmaların işçileri gibi çalıştırıldığı ve işletmecilik kararlarının tamamen firmaların elemanlarına devredildiği belirlenmiştir. Sözleşmeli makarnalık buğday, sanayi tipi domates ve patatesten ise üreticilerin ürünlerini bireysel olarak sözleşme yaptığı firma dışındaki alıcılara satabilme olanağının bulunması nedeniyle, sözleşmeli üretim yaptıran firmaların işletmecilik fonksiyonlarına yaptığı bütün müdahalelerin üreticilerce yerine getirilmediği ve üreticilerin adeta firmaların işçileri gibi çalıştırılmadığı görülmektedir. Aslında firmaların üreticiler ile yaptığı sözleşmelerin koşullarına göre, üreticilerin üretim faaliyet aşamasında kendilerine verilen talimatlar doğrultusunda uygulamalar yapmak zorunda bırakıldığı ve böylece çiftçilerin serbest piyasa koşullarında veya rekabetçi piyasa koşullarında karar alabilen bağımsız bir müteşebbis olma özelliği zayıflatılmış olmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde sözleşmeli üretim modelinin eleştirilen en önemli tarafı, bu modelde çiftçilerin firmaların teknik elemanlarının önerilerine veya direktiflerine aşırı derecede bağımlı olmasıdır. Bu modelde çiftçilerin aşırı biçimde firmalara bağımlı hale getirilmesi, tarımda teknoloji ve bilgi birikimine bağlı olarak tarımın kapitalistleşmesini ve tarımın geçimlik tarımdan, bütünüyle pazara yönelik ve pazarın isteklerine göre üretim faaliyet hacmi ve niteliklerinin yönlendirilebileceği bir faaliyet haline gelmesi sürecini olumsuz etkilemektedir. Sözleşmeli üretimde, sistemin mevcut yapısı nedeniyle bireysel üreticilerin ürün ve girdi pazarlarındaki gelişmelere paralel olarak bireysel hareket etme özgürlükleri kısmen veya tamamen kısıtlanabilmekte, alternatif üretim olanakları ve sözleşme yapacak kuruluşların olmaması durumunda firmalar monopol davranışları nedeniyle üreticilere oranla çok güçlü bir duruma gelebilmekte ve bu durum özellikle piyasa ekonomisine geçiş sürecinde olan ülkelerde yaşanabilmektedir.

Üreticiler sözleşmelerin koşullarının belirlenmesi ve sözleşmelerin yapılması, üretim aşamasındaki hizmetler, aynı ve nakdi girdilerin tedariki, ürün teslimi ve ürün bedellerinin tahsili konularında firmalar ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu süreç içinde üreticilerin bireysel olarak firmalara karşı etkili olabilmesi, haklarını ve çıkarlarını koruyabilmesi olanaksız görülmektedir. Mevcut sözleşmeli üretim modelinde, tarım kuruluşlarına birçok görev verilmiş ve çiftçi meslek örgütleri ile üreticilerin ekonomik örgütleri olan kooperatiflere herhangi görev ve sorumluluk verilmemiştir. Mevcut modelde yetkili olduğu halde kamu kuruluşları ve yetkili kılınmadığı için çiftçi örgütleri hemen hemen hiç etkili olamamakta ve üreticilerin haklarını koruyamamaktadır. Üreticilerin çoğunluğu haklarının korunması için örgütlenmelerinin gerekli olduğunu ve bunun kolaylıkla gerçekleştirilebileceğini ifade etmiş olmalarına karşın, buna birilerinin öncülük etmesinin gerekli olduğunu ve bunun sağlanamamasından dolayı bugüne kadar etkin olarak örgütlenemediklerini ifade etmişlerdir.

Üreticilerin küçük ölçekli ve çok sayıda olmaları nedeniyle fiyat belirleme, satış ve satın alma koşullarını etkileyebilme dereceleri veya pazarlık güçlerinin genellikle zayıf kaldığı ve yeterli baskı grubu oluşturamadıkları görülmektedir. Bunun için öncelikle üreticilerin devletin desteği olmadan veya çok sınırlı olması koşulu ile kendine yardım ilkesine dayanarak kollektif hareket etmesi gereği bulunmaktadır. Böylece üreticilerin toplu olarak hareket etmeleri ile ürünlerini satın alan sanayi ve ticaret işletmeleri ve kendilerine mal ve hizmet tedarik eden kuruluşlar karşısında daha güçlü duruma gelebilecekler ve tarımın yapısal özelliklerinden kaynaklanan pazarlık gücü zayıflığı sorunu ortadan kaldırılabilecektir. Türkiye tarımında küçük üreticilerin pazarlık güçlerini yükseltebilmek için, öncelikle üreticilerin sözleşmeli üretime konu olan ürünler veya ürün gruplarına göre örgütlenmesi gerekli görülmektedir. Bunun için günümüzde tartışılan üretici birlikleri kurulabilir ve bunlar üreticiler adına toplu olarak sözleşmelerin hazırlanması ve onaylanmasında taraf olabilirler. Aslında bu biçimdeki bir uygulamada ülkemizde Köylere Hizmet Götürme Birlikleri (Süt Birlikleri) ve tarım kooperatiflerinde, ilgili birimlerin mülkü idare amirlerinin de katılım, gözetimi ve denetimi altında yapılmakta ve yapılan toplantılar ile süt veya diğer malların alım-satım ilişkileri düzenlenmektedir.

Üretici birlikleri veya tarım kooperatifleri, istihdam edecekleri yeterli sayıdaki konu uzmanlarının yardımı ile sözleşmelerin hazırlanması ile ilgili teknik, ekonomik ve hukuki konularla ilgili sorunları çözümlenebilir. Kooperatif veya birlikler üreticiler adına taraf olarak görüşmelere katılabilir ve pazarlık işlerini yapabilirler. Bu amaçla özellikle ABD'de olduğu gibi pazarlık kooperatifleri (bargaining cooperatives) ve üst örgütlerinin kurulması önerilmektedir (Güneş, 1985; Rehber, 1997). Bununla birlikte ülkemizde kurulması beklenen üretici birlikleri veya mevcut 1163 sayılı Kooperatifler Kanununa göre kurulan kooperatiflerden de yararlanılabilir. Böylece örgütlenme yolu ile üreticiler ile sanayiciler arasındaki ilişkinin kurulması ve yürütülmesi daha kolay olacak, sanayi ve ticaret firmalarının *işlem maliyetleri*³, bireysel üreticiler ile sözleşme yapmaya oranla daha düşük olacaktır. Kooperatif veya üretici birliklerinin sözleşmeli üretim modelini iyi bir biçimde organize edebilmeleri ve dolayısıyla pazarlık güçlerini artırabilmeleri için, soğuk hava deposu, taşıma sistemi gibi ön işleme yapan tesislere ve pazar haber ve bilgilerini toplayabilen veri ağı organizasyonlarına gereksinimleri bulunmaktadır. Diğer yandan ortakların tarım tekniğindeki iyileşmeler ve sözleşmeli üretim modeli ile ilgili olarak eğitilmesi ve yönlendirilmesi işlerini de bu kuruluşlar yapabilir. Firmalar sözleşmeli üretim kapsamında üreticilere sağladıkları aynı ve nakdi girdiler ve ürün bedellerinin ödenmesi gibi işlemleri de üretici örgütleri aracılığıyla kolaylıkla yapılabilir. Ayrıca üretici birlikleri veya kooperatiflerinin sözleşme ofisleri gibi çalışmalarına ihtiyaç bulunmaktadır.

Mevcut sözleşmeli üretim modelinde, sözleşmeleri firmalar hazırlamaktadır. Modelde özellikle örgütlenme ve eğitim seviyesi düşük olan üreticiler, genellikle sözleşmelerin düzenlenmesinde hiçbir etkinliğe sahip olmamakta ve çiftçi katılımı bütünüyle sağlanamamaktadır. Çiftçilerin sözleşmeli üretime katılımı ancak üreticilerin ürünlere ve bölgelere göre üretici birlikleri veya kooperatifler biçiminde etkin olarak örgütlenmesi ile sağlanabilir.

8.3. Sözleşmeli Tarımın Ürünlerin İşlenmesi ve Pazarlanmasına Olan Katkıları

Tarımın özelliklerine bağlı olarak oluşan fiyat dalgalanmaları, üreticiler, bu ürünleri kullanan tüketiciler ve sanayi ve ticaret işletmeleri yönünden belirsizlik ortamı oluşturmaktadır (Işıklı ve Atlı, 1994). Bu belirsizlik ekonomik kesimler arasında entegrasyona gidilmesi ile ortadan kaldırılabilir. Bu kapsamda dikey entegrasyon işlem maliyetlerinin minimize edilmesine hizmet eden bir araç olmakta ve bu nedenle firmalarca tercih edilmektedir. Tarımsal üretimin miktar ve kalitesi üzerinde gittikçe artan oranda kontrolün sağlanmasına bağlı olarak sanayi ve ticaret işletmelerinin azalan işlem maliyetleri, bu işletmeleri tarım kesimi ile entegre olmaya teşvik etmektedir (Lawrence et al, 1997). Tarımsal üretimin miktar ve kalitesi ile pazar riskleri de üreticileri entegrasyona girmeye teşvik etmektedir.

Sözleşmeli üretim ile üreticiler belirli kalite ve miktarda ürün elde etmek konusunda bir risk yüklenir ve sözleşmenin bir sonucu olarak da alıcıların birçok koşullarını da kabul etmek durumunda kalmaktadırlar. Ayrıca üretici sözleşme yaparak, ürününü hasat edeceği tarihte, sözleşme fiyatına

³ İşlem maliyeti; herhangi bir ürün tedariki ile ilgili olarak sanayi ve ticaret firmalarının, bilgi (enformasyon), görüşme ve izleme maliyetlerinden oluşmakta ve bunlar dikey entegrasyonun başarısını etkileyebilmektedir (Hobbs, 1997).

oranla piyasada oluşabilecek yüksek fiyat avantajından da vazgeçmiş olmaktadır. Bununla birlikte üreticiler, hasat döneminde piyasada oluşan risk ve belirsizliklerden doğabilecek kayıplarını önlemek için, entegrasyona girmeyi tercih etmektedirler. Böylece üreticiler ürünlerinin üretimi ve pazarlanması ile ilgili işlemlerde birçok avantajları elde edebilmesine karşın, bu modelin bazı sakıncaları da vardır. Öncelikle kısa dönemde pazarda ve fiyatlarda oluşabilecek iyileşmelerden entegrasyona giren üreticinin yararlanma olanağı azalmaktadır. Alıcılar belirli üretim yöntem ve girdilerinin kullanılması konusunda üreticileri yönlendirmektedir. Bu durum üretici gelirinde bir iyileşme sağlanmadan üretim masraflarının artmasına neden olabilir. Modelde kaliteli ürüne prim verildiği gibi, kalitesi düşük ürünleri üreten çiftçilere de bazı yaptırımlar uygulanabilmektedir (Işıklı ve Atlı, 1994). Ancak bu model üreticilere çeşitli avantajları yanında, pazar haber ve bilgilerini sağlar ve böylece işletmede üretim organizasyonunun pazarın isteklerine göre yönlendirilmesine büyük ölçüde yardımcı olur.

Ülkemizde sözleşmeli tarım uygulamasında bütün koşulları firmaların saptadığı ve bütün uygulamaların bunlara göre yürütüldüğü ortaya çıkmaktadır. Ancak sanayi tipi domates ve patates üretiminde sanayi ve ticaret firmaları, sözleşmeli üretimdeki esas amaç olan kaliteli ve yeterli mal akışının sağlanamadığını ve sözleşme koşullarının tam olarak işletilmediğini ifade etmişlerdir. Sözleşmeli Amerikan tipi tütün, makarnalık buğday ve kesme çiçekte ise bu amaçlarına firmalar çok kapsamlı kontrol ağı kurularak ulaşabilmektedirler. Ayrıca firmalar sözleşmeli üretim çerçevesinde tarım kesimine sağladıkları modern teknoloji ve yöntemlerin tam olarak uygulanmadığı ve çiftçilerin geleneksel üretim alışkanlıklarına bağlılıklarının modern tarımın yayılması ve benimsenmesini olumsuz etkilediği de ifade edilmektedir. Böylece alıcıların istedikleri ve belirledikleri teknik koşullara uygun üretim yapılması olanakları azalmaktadır. Ancak günümüzde bu sorunlarda önemli ölçüde azalma sağlanmış ve genellikle birçok firmanın çiftçi seçiminde çok seçici (selektif) davranarak, tavsiyelerini uygulayabilecek olan üreticileri belirleyerek bu sorunu önemli ölçüde çözümlendiği görülmektedir. Özellikle Marmara, Ege ve Akdeniz Bölgeleri'nde, sözleşmeli üretim alternatiflerinin fazla olması ve aynı ürünleri sözleşme yapmadan da üretebilme ve pazarlayabilme olanaklarının bulunması nedeniyle, üreticilerin firmaların uyguladıkları cezai müeyyidelerden (kırmızı kalem uygulaması) fazlaca etkilenmedikleri gözlenmektedir.

Sözleşmeli üretimde üretici ve alıcı arasındaki ilişkiler üretim aşamasında olduğu gibi, üretilen ürünlerin pazarlanması aşamasında da sürmektedir. Bu modelde üretici yaptığı sözleşme ile firmanın talep ettiği ürünü yetiştirmektedir. Belirli bir ürün çeşidinin üretiminin yapılması, hasat, taşıma, ambalajlama, işleme ve mamüllerin iç ve dış pazarlara arzı bir zincir çerçevesinde organize edilmekte ve hammaddelerin nihai ürüne dönüşümü sırasında olabilecek çeşitli riskler de ortadan kaldırılabilmektedir. İncelenen ürünlerden Amerikan tipi tütün, makarnalık buğday ve sanayi tipi domatesin tamamı alıcı kuruluşlarca işlenmekte veya işleme endüstrilerine sevk edilmektedir. Patates üretiminde ise ürünün bir kısmı tohumluk olarak ayrılmakta, bir kısmı da yemeklik olarak değerlendirilmekte ve sanayi kuruluşlarına satılmaktadır. Kesme çiçek üretiminde ise firmalar kendi tesislerinde ürettikleri ve sözleşmeli çiftçilerden tedarik ettikleri kesme çiçek arzının % 3-4'ünü iç piyasalara, % 96-97'sini dış piyasalara sunmaktadırlar. İhracat standartlarına uymayan çiçek dalları iç piyasaya sunulmaktadır. İncelenen ürünlerden firmalar, Amerikan tipi tütünde üretiminin % 100'ünü, makarnalık buğdayın %100'ünü, özellikle tohumluk ve sanayiye yönelik patates üretiminin % 98-100'ünü, kesme çiçek üretiminin % 87'sini ve sanayi tipi domateste % 74-91'ini sözleşmeli üretim modeli ile tedarik etmektedir. Sözleşmeli üretimle dikey entegrasyon kurularak arz ve talep bir ölçüde de olsa dengelenerek istikrarlı bir piyasa yapısı oluşturulabilmektedir.

9. SÖZLEŞMELİ TARIMLA İLGİLİ YENİ DÜZENLEMELERİN YAPILMASI VE İDEAL TARIMSAL ÜRETİM SÖZLEŞMELERİNDE BULUNMASI GEREKEN KOŞULLAR

Türkiye tarım işletmelerinin % 67'si 50 da ve daha az ve % 85,2'si ise 100 dekarın altında arazi varlığına sahip olan küçük işletmelerdir. Küçük üreticilerin kredi, teknik yardım ve girdi temini konularında desteklenmeye ve ürünlerin pazarlanması ile ilgili risk ve belirsizlikleri azaltabilen mekanizmalara ihtiyaçları bulunmaktadır. Sözleşmeli üretim bu sorunların çözümünde kullanılabilir etkili politika araçlarından biridir. Bu model ile tarımın sanayiye entegre edilebilmesi için öncelikle sağlıklı yasal ve kurumsal altyapı oluşturulmalıdır. Bunun için mevcut yasal düzenlemeler ve uygulamadaki çeşitli sorunlar dikkate alınarak ideal sözleşmeli üretim modelinin temel esaslarının belirlenmesine büyük ölçüde ihtiyaç bulunmaktadır. Bitkisel ve hayvansal üretim

faaliyetlerinin tamamını kapsayabilecek ideal tarımsal üretim ve pazarlama tip sözleşmesinin çok sayıda düzenlenmeyi içermesi gerekli olmakla birlikte, makro düzeyde yapılacak bir düzenlemenin en azından aşağıda belirtilen unsurları içermesi yararlı görülmektedir:

Sözleşmelerin Amaç ve Kapsamı: Sözleşmeli üretim, tarım politikaları ve özellikle kırsal kalkınmada bir araç veya alternatif bir model olarak ele alınmalıdır. Bu kapsamda tarım, sanayi ve ticaret kesimlerine yapılacak doğrudan yardımlar sözleşmeli üretim ile ilişkilendirilmeli ve böylece sistem geliştirilerek ülke genelinde yaygınlaştırılmalıdır. Sözleşmeli üretim ile ilgili olarak ülke düzeyinde uygulanabilecek iki adet Tebliğ yayınlanmış ve günümüzde 1 Ağustos 1998'de TKB'nca hazırlanan Sözleşmeli Tarımsal Üretim İle İlgili Usul ve Esaslar Hakkında Tebliğ yürürlükte bulunmaktadır. Konu ile ilgili Tebliğlerin anlaşılması ve uygulanması zor, kapsamı ise tarımsal faaliyetin bütününe kapsayabilecek nitelikte değildir. Ülke düzeyinde hazırlanan tip sözleşme özet ve çerçeve hükümleri içermeli, bitkisel ve hayvansal ürünlerin sözleşmeli olarak üretimini düzenlemelidir.

Sözleşmenin Tanımlanması: Dikey entegrasyon kapsamında yapılan üretim sözleşmesinin, sadece bir üretim veya satış sözleşmesi olarak kabul edilmesi yeterli değildir. Tarımsal üretim sözleşmesi, üretim ve satış sözleşmesi koşullarını kapsayan karma sözleşme özelliği taşımaktadır. Uygulamada ve özellikle mahkeme kararlarında tarımsal üretim sözleşmesi, genellikle bir satış sözleşmesi olarak kabul edilmektedir. Bu yaklaşımın değiştirilmesi gerekmektedir. Hazırlanan tebliğde tarımsal üretim sözleşmesi, üretim ve satış sözleşmesi olarak tanımlanırsa, bu durum uygulamada da ilgili kuruluşlarca dikkate alınacaktır.

Tarafların Tanıtılması: Sözleşmelerde tarafların detaylı tanımlanmasının yapılması gerekir. Alıcıların adı, adresleri ve tarafları tanıtıcı bütün bilgiler ve özellikle de sözleşmeli üretim alanının varsa tapu fotokopisi sözleşmeye eklenmeli, ada/parsel numarası yazılmalı ve sözleşmenin arka sayfasına tarlanın krokisi genel olarak çizilmelidir. Arazi tasarruf şekilleri (mülk, kira ve ortak) belirtilmeli, kiracılık ve ortakçılık ile ilgili işletilen araziler üzerinde sözleşmeli üretim yapan işletmelerin mutlaka kira ve ortakçılık sözleşmesini üretim sözleşmesine eklemesi gerekli olmalıdır.

Bireysel ve Grup Sözleşmesi: Ülkemizde mevcut uygulamada şeker pancarı, sanayi tipi domates ve diğer sebzelerde uygulanan grup sözleşmesi, firmaların ürün tedarikini garanti altına almasına imkan verirken, üreticileri memnun etmemektedir. Ülkemizde bütün ürünlerde bireysel üretim ve satış sözleşmesinin yapılmasının gerekli olduğu ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte yapılacak yeni düzenlemelerle üretici örgütleri aracılığıyla sözleşmeli üretim yapılması durumunda, bireysel sözleşmeye gerek kalmayabilir. Çünkü üretici örgütleri ortaklarıyla üretim sözleşmesi ve söz konusu örgütler alıcı firmalar ile pazarlama sözleşmesi yapacaklardır. Bu durumda üretici örgütleri bütün ortakları adına sözleşme yapmış olacaktır.

Üretim Tahminleri: Mevcut uygulamada sözleşmeler genellikle hem ekim alanı, hem de tahmini ortalama üretim miktarı esaslı üzerinden yapılmaktadır. Üretim miktarı tahminlerinin olağan koşullar dikkate alınarak uzmanlarca yapılması önemlidir. Bu düzenleme bütün ürünlerde yaygınlaştırılmalıdır. Ayrıca ortalama üretim miktarı tahminlerinin yanında, sözleşmede mümkün ise üretim miktarı ile ilgili tahminler alt ve üst sınır olarak verilebilmelidir. Sanayi ve ticaret firmalarının özellikle ürün verimlerinin beklenen seviyeye oranla çok yüksek olduğu yıllarda, sözleşmeli üretim alanında üretilen ürünlerin tamamını kabul etmemekte ve alıcılar sadece birim alana tahmin edilen ortalama ürünün alımını yapmaktadır. Sözleşmeli üretimde üreticilerde bu modele olan güvenin artırılabilmesi için firmaların sözleşmeli üretim alanından elde edilen toplam üretim miktarını satın almakla yükümlü olmaları gereklidir.

Üretim Süreci ve Kontrolü: Mevcut sözleşmeli üretim genellikle iç ve dış pazarlara yönelik ticari ürünlerde yoğunluk kazanmıştır. Model içinde çiftçilerin fazla bir etkinliği bulunmamaktadır. Sözleşmelerde üretim risklerinin tamamı üreticilere yüklenmekte, ticaret ve sanayi firmaları bu konuda genellikle bağlayıcı yükümlülükler üstlenmemektedir. Bununla birlikte bütün üretim işlemleri alıcı firmalarca kontrol edilmekte ve üreticilerin işletmecilik fonksiyonlarının tamamına müdahale edilmektedir. Üretim risklerinin sigortalanması teşvik edilmeli ve alternatif risk yönetim stratejilerinden yararlanılmasında firmalar üreticileri yönlendirmeli ve sorumlulukları üreticiler ile paylaşmalıdır. Firmaların tavsiyeleri ve teknik bilgilendirmelerinin üreticilerce üretim sürecinde

uygulanması durumunda, firmaların herhangi bir sorumluluk altına girmemeleri kabul edilmeyecek bir düzenlemedir.

Ürün Standardları: Sözleşmeli ürünlerde, alıcı kuruluşların standardları esas alınmalıdır. Firmalar ürün standardlarını belirlemeli ve bunları üreticilere bildirerek standartlara uygun üretimin yapılması sağlanmalıdır.

Fire Oranları: Mevcut uygulamada fire oranlarının % 1-20 arasında değiştiği ve bunun da çok yüksek olduğu belirlenmiştir. Sanayi tipi domates ve diğer sebzelerin hasadından sonra alım merkezlerine taşınması ve teslimi sırasındaki gecikmelere bağlı olarak fire artabilmektedir. Sözleşmede mutlaka üründe kabul edilebilecek maksimum fire oranları belirlenmeli ve fire oranları eksperlerce objektif biçimde saptanmalıdır. Kabul edilebilir maksimum fire oranlarından daha yüksek fire içerdiği belirlenen ürünlerin fire oranları ve firmalarca kabul edilmesi, taraflar arasında yapılacak pazarlıkla belirlenmelidir.

Ürün Kabulü ve Sorumluluk: Sözleşmeli ürünler firmaların teknik elemanlarınca kontrol edilerek teslim alınmalıdır. Firmaların eksperlerince kontrol edilerek alınan ürünlerden, daha sonraki aşamalarda fire düşülmesi söz konusu olmamalıdır. Firma elemanlarınca kontrol edilerek alınan ürünlerin sorumluluğu, bu işlemten sonra firmaya transfer olmakta ve üründe oluşabilecek kayıpların sorumluluğu firmalara ait olmalıdır.

Üreticilere Verilen Girdiler ve Hizmetlerin Bedellerinin Tahsili: Üretim sürecinde sözleşme kapsamında üreticilere verilen girdiler ve hizmetlerin bedellerinin hesaplanmasında, girdi bedellerine yüksek oranda faiz uygulaması üreticileri zor durumda bırakabilmektedir. Üretim sürecinde üreticilere verilen gübre, ilaç, fide, fidan ve tohum gibi girdiler üretim masrafları içinde önemli bir pay almaktadır. Bu bakımdan faiz uygulamasının üretimde istikrarın sağlanabilmesi yönünden makul bir seviyede tutulması gerekir. Uygulamada bunun kontrolünün çok zor olması nedeniyle, üreticilere verilen girdilerin bedellerinin hesaplanmasında, tahsilat zamanındaki girdi ve hizmet fiyatlarının esas alınması daha yararlı olacaktır. Kısaca firmalar girdi ve hizmetleri üreticilere maliyet fiyatı üzerinden sağlayabilmelidir.

Ürün Bedellerinin Ödenmesi: Uygulamada sözleşmelerde ürün bedellerinin ödenmesi ile ilgili bir plan genellikle bulunmaktadır. Ancak tütün ve makarnalık buğdayda firmalar buna uyarken, diğer ürünlerde çoğunlukla uymamaktadır. Ürün bedellerinin ödenmesindeki gecikmeler veya anlaşmazlıkların giderilmesinin en iyi yolu, ürün teslimatından sonraki belirli bir dönem içinde yapılmayan ödemeler için, üretici alacaklarına enflasyon oranı veya TC Merkez Bankası reeskont faiz oranı kadar tazminatın ödenmesinin gerekli olmasıdır.

Yasal Kesintiler: Üreticilerin firmalara teslim ettikleri ürün bedellerinden; stopaj, Savunma Sanayi Destekleme Fonu ve Bağ-kur prim kesintileri gibi yasal indirimler yapılmaktadır. Yasal kesintiler içinde özellikle Bağ-kur prim kesintileri üzerinde durulmalıdır. 1983 tarihli ve 2926 sayılı Tarımda Kendi Adına ve Hesabına Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kanunu'nun 36. maddesinin verdiği yetki kullanılarak, Bağ-kur üyesi olan üreticilerin Kurum'a olan borçlarının zaman içinde ödenmesini temin için Bakanlar Kurulu'nun 1.4.1994 tarih ve 93/4384 sayılı Kararı ile üreticilerin kamu kurum ve kuruluşları ile iktisadi devlet teşekkülleri ve gerçek usulde vergiye tabi olan mükelleflere teslim ettikleri ürün bedelleri üzerinden % 1 oranında prim tevkifatı yapılmaktadır. Bu arada Bağ-kur'a kayıtlarını yaptırmamış olan üreticilerin de kayıt ve tescillerinin tamamlanması amaçlanmıştır. Üreticiler bu kesintiler ile özellikle ilgilenmektedir. Herhangi bir sosyal güvenlik kurumundan emekli maaşı alan ve halen herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı olup da yarı zamanlı tarım yapan üreticilerden de bu kesintilerin yapıldığı ve daha önce Bağ-kur'a kayıtlı olmayan üreticilerin ise kendilerinden yapılan kesintilere karşın, Bağ-kur'a kayıtlarının yapılmasının çok fazla zaman aldığı ve bu süre içinde söz konusu üreticilerin Kurum'un sosyal güvenlik hizmetlerinden yararlanamadıkları belirlenmiştir. Özellikle emekli maaşı olan üreticilerden bu kesinti yapılmamalı ve Bağ-kur'a kayıtlı olmayan üreticilerinde en kısa sürede kayıtları yapılarak kesilen primler değerlendirilmelidir. Sözleşmeli üretim yapan firmalara herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşundan emekli olduğunu veya halen herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı olduğunu belgelendiren (emekli cüzdanı, kuruma kayıt belgesi vb.) üreticilerden bu belgelerin onaylı fotokopisi alınarak, söz konusu kesinti yapılmamalıdır. Böylece Bağ-kur'un tekrar bu üreticilere prim iadesi yapması ile ilgili işlemlere de gerek kalmayacaktır.

Diğer Kesintiler: Bazı ürünlerde tarla bedeli ve diğer ürünlerde ise hizmet bedeli adı altında yapılan bu kesintilerin hangi unsurlardan oluştuğu, fiziki miktarları, birim fiyatları ve toplam değerleri açık olarak gösterilmelidir. *Bütün bu açıklamaların sözleşmeli üreticilere verilecek olan üretici faturası ve ürün teslim karnelerinde kesin ve ayrıntılı olarak belirtilmesi gerekliliği bulunmaktadır.*

Tarımsal Kayıt Sistemi ve Vergilendirme: Sözleşmeli üretim uygulaması ile yeterince kayıt altına alınmayan tarım kesimi ve özellikle de pazara yönelik üretim yapan işletmelerin başlıca üretim faaliyetlerinin kısmen de olsa kayıt altına alınması olanaklı olmaktadır. Yeni düzenlemeler ile sanayi ve ticaret kesimleriyle ilişki kuran veya sözleşmeli üretim yapan üreticilerin vergi numarası almaları gerekecektir. Uygulamada vergi yükümlülüğü nedeniyle üreticilerin sözleşmeli üretimden vazgeçme veya sözleşmeli üretim alanlarını daraltma eğilimine girdikleri, özellikle Amerikan tipi tütün ve patates üretiminde gözlenmiştir. Üreticilerin sözleşmeli üretim alanlarını daraltarak Gelir Vergisi Kanunu'nda öngörülen küçük çiftçi muafılığı sınırının altında ekim alanı ve satış hasılatı düzeyinde üretimde bulunmaya yöneldikleri görülmektedir. Üreticilerin küçük çiftçi muafılığının her iki ölçüte göre sınır değerini aşmamak için, aynı ailedeki oğulları veya kardeşlerine arazilerini kiralamış gibi göstererek onların da adına sözleşme yapabildiklerine tesadüf edilmiştir. Böylece tek bir çiftçi ailesi tarafından elde edilen gelir, birden fazla aile tarafından elde edilmiş gibi görünmekte ve küçük çiftçilere sağlanan vergi muafılığından yararlanılmaktadır. *Uygulamada tarımsal kazançların vergilendirilmesi ve sözleşmeli üretim ile ilgili gelişmelerin sağlıklı olarak değerlendirilebilmesi için, sanayi ve ticaret firmalarının her işletmeden tek bir kişi ile sözleşme yapması gereklidir.*

Kredilendirme: Tohumculuk ve tavukçuluk işletmelerince yapılan sözleşmeli üretimde, üretici ve alıcı yanında modele finans kesiminin de entegre edildiği görülmektedir. Bunun için ilgili firmalar kapasiteleri doğrultusunda ihtiyacı olan ürünü sağlayabilecek olan üreticileri belirler ve onlar ile sözleşme yapar. Sözleşme yapılan üreticilerin listesi ve sözleşmelerin bir örneği üreticiler adına kredi talebinde bulunmak üzere tesisin bulunduğu yere en yakın olan ve tarımsal kredi işlemleri yapan TC Ziraat Bankası şubesine verilir. Banka, uygun görülen projelere dayalı olarak ilgili firmaya kredi kullanır, firmalar yapılan sözleşmede belirtilen zamanlarda gerekli olan girdileri üreticilerin hizmetine sunar ve bunların zamanında yapılıp yapılmadığı ve sözleşmeye uyum Banka elemanlarınca denetlenmektedir. Bütün uygulamalarda finansman ile sözleşmeli üretim birlikte değerlendirilmeli ve taraflar arasında yapılan tarımsal üretim ve pazarlama sözleşmeleri kredi temininde güvence olarak kabul edilmelidir. Böylece hem tarımda kredi kullanım etkinliği artırılabilir, hem de geleneksel girdi sübvansiyon politikalarının toplumsal maliyeti hafifletilebilir. *Bunun için tarım kesimi ile sözleşmeli üretim yapmak isteyen sanayi ve ticaret firmaları TC Ziraat Bankası bünyesinde Kredi Karşılık Fonu oluşturulmalı ve bu fondan sözleşmeler güvence olarak kullanılarak kısa vadeli kredi temin edilebilmelidir.* Bu kredi ilgili firmalarca temin edilerek üreticilere dağıtılabileceği gibi, sözleşmeli üreticilerce de temin edilebilmelidir. Sözleşmeli üretimin yaygınlaştırılması için bu tip özel bir kredilendirme sisteminin oluşturulması ve bu yolla sözleşmeli üretimin teşvik edilmesi gereklidir.

Tarım Kuruluşlarının Görev ve Yetkileri: Sözleşmeli üretimde tarım kuruluşlarına yasal düzenlemeler ile çeşitli görevler verilmiştir. Sözleşmelerde bu kuruluşların görevleri açık olarak belirtilmelidir. TKB İl ve İlçe Müdürlükleri görev alanları içindeki sözleşmeli üretim uygulamalarını izlemeli ve uygulama ile ilgili bilgileri toplamalı ve sorunları belirlemelidir. Yasal düzenlemelere tarafların uyum düzeyi tespit edilmeli, çiftçi eğitimi ve yayım görevlerine de ağırlık verilmelidir. TKB İl ve İlçe Müdürlükleri'ne sözleşmeli üretimde hakemlik görevi verilmesi ve sözleşmeli üretim ile ilgili teknik bilgilerin bu kurumlarca karşılanması, sözleşmeli üretimin denetim altına alınabilmesi açısından önemli bir gelişme olacaktır.

Teknik Koşullar: Şeker pancarı üretimi hariç, bütün sözleşmeli üretim faaliyetlerinde günümüzde çoğunlukla münavebeye uyulmamaktadır. Münavebe uygulaması, alıcı ve üreticilerin insiyatiflerine bırakılmamalı, zorunlu olmalıdır. Sözleşmeli üretimde hem firmalar, hem de tarım kuruluşlarına münavebeye uyumun sağlanması ve kontrolü ile ilgili görevler verilmelidir. Sözleşmede firmaların üreticilere yaptığı girdi kullanım düzeyleri ve sulama, toprak işleme, bakım işleri ile ilgili teknik düzenlemeler yöredeki tarım kuruluşlarınca denetlenmelidir. Bitkisel üretimde özellikle fumigasyonda kullanılan ilaçlar ile tarımsal mücadelede kullanılan ilaçlar, çevre koruma yönünden değerlendirilmelidir. *Sözleşme ile üreticilerin tarımsal uygulamaları ve özellikle kimyasal kullanımının kontrolü, konu ile ilgili araştırma ve geliştirme çalışmaları ve çiftçilerde çevre duyarlılığının artırılmasına yönelik eğitim ve yayım programlarının hazırlanması ve uygulanması, tarım kuruluşlarının denetiminde, sanayi ve ticaret firmalarınca yapılmalıdır.*

Sözleşmelerin Onaylanması: Meri mevzuata göre yasalara aykırı olmamak koşulu ile iki taraf arasında yapılan sözleşmelerin herhangi bir kurum tarafından onaylanmasına gerek bulunmamaktadır. Ancak tarım ile uğraşan kesimin özellikleri nedeniyle yapılan sözleşmeler, üretici kooperatifleri, birlikler, TKB İl ve İlçe Müdürlüklerince onaylursa, sistemin kontrolü sağlanabilir. Böylece sözleşmeler konu uzmanlarınca kontrol edilerek içerik yönünden de değerlendirilerek, iki tarafında çıkarlarını eşitlik ilkesi çerçevesinde koruyabilen sözleşmeler yapılmış olacaktır.

Aynı ve Nakdi Girdiler ve Hizmetler: Alıcı firma tarafından üreticilere birim alana veya hayvan başına verilecek aynı ve nakdi kredi miktarları, üretim süreci içindeki kontroller, bilgilendirme ve yönlendirmeler ile ilgili açık tanımlamalar yer almalıdır. Özellikle girdilerin tedariki ve nakdi avanslar ile ilgili zamanlamaya sözleşmelerde yer verilebilir.

Tazminat ile İlgili Düzenlemeler: Sözleşme koşullarına her iki tarafında uymaması durumunda ağır tazminat ödetme yükümlülüğünün getirilmesi, modelin disipline edilmesi için gereklidir. Üreticilerin özellikle taahhüt ettiği ürünün tamamını firmalara teslim etmemesi ve firmaların da sorumluluklarını yerine getirmemesi durumunda tazminat davaları açılabilir. Özellikle ürünlerin iklim koşullarına bağlı olarak birden olgunlaşması durumunda, firmaların kapasiteleri itibarıyla ürünlerin tamamını alamamaları söz konusu ise, firmalar kapasitelerinin üzerindeki ürünlerin diğer işletmelere ve serbest piyasada satılmasına imkan vermelidir.

Ürün Fiyatlarının Belirlenmesi: Uygulamada özellikle sabit fiyatlı sözleşmelerde çok büyük sorunlar yaşanmaktadır. Ürün fiyatları firmalarca belirlenmekte ve önceden belirlenen fiyatlar, özellikle yüksek enflasyon koşullarında yetersiz kalabilmektedir. Fiyatların belirlenmesinde, devletçe destekleme alımlarına konu olan ürünlerde ilan edilen alım fiyatları esas alınabilir. Yaş meyve ve sebzelerde ve diğer ürünlerde ise, fiyatın belirlenmesinde, pazarda oluşan ortalama fiyat ve ürün maliyetleri esasına göre bir tahmin yapılabilir. Maliyet ve buna belirli bir kar payı ilave edilerek bulunacak fiyat, ürün hasadı sırasında piyasada oluşabilecek fiyattan çok yüksek olabilir. Firmalarca saptanan fiyatlar da ortalama piyasa fiyatından yüksek veya düşük olabilmektedir.

Ülkemizde sözleşmeli üretim modelinde alıcılar ve üreticilerin anlaşarak ürün fiyatını belirlemeleri için, üreticilerin mutlaka bazı önlemler ile korunması gerekir. Ülkemizde fiyat unsurunun sözleşmelerin onaylanması sırasında belirlenmesinden çok, fiyat yönünden açık uçlu sözleşmeler yapılabilir. Bu sistemde; firma, TKB İl ve İlçe Müdürlüğü ve üretici temsilcilerinden oluşan bir komisyon, ürün teslimi döneminde, haftalık ürün fiyatlarını belirlemelidir. Bununla birlikte ürün maliyetleri, nisbi fiyat ilişkileri, ulusal ve uluslararası pazar fiyatlarının birlikte dikkate alındığı bir yöntem ile de ürün fiyatı belirlenebilir.

Uyuşmazlık ve Tahkim Kurulları: Sözleşmenin tarafları olan firmalar ile üreticilerin sorunlarını karşılıklı görüşebilecekleri veya tartışabilecekleri ortamlar hazırlanabilmelidir. Bu amaçla her bölgede ürün bazında uyuşmazlıkların çözümlenmesi için tahkim kurulları (arbitraj=arbitration) oluşturulabilir. Bu kurullarda her iki tarafın temsilcileri ile devletin temsilcileri yer almalı ve sorunlar hakem usulu ile çözümlenmelidir. Tahkim kurullarının oluşumu, temsilcilerin seçimi ve Devletin temsil edilmesi ve kurulda karar alma sürecinin işletilmesi ile ilgili düzenlemeler yapılmalıdır.

10. SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırma projesi ile Türkiye’de sözleşmeli tarıma konu olan başlıca 5 önemli bitkisel ürünün üretimi ile ilgili temel özelliklerin belirlenmesi, sözleşmeli tarımın çiftçi geliri ve doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı üzerine olan etkilerinin genel olarak ortaya konulması amaçlanmıştır. Saptanan sonuçlar, ülkemizde üretilen başlıca ürünlerin özelliklerine uygun ve kamu yararını gözetilen yasal çerçevenin oluşturulmasının gerekli olduğunu göstermektedir. Ancak sadece yasal altyapının oluşturulması yeterli olmayacak, aynı zamanda hazırlanan ideal tarımsal üretim sözleşmesinin ülke genelinde dikey entegrasyonlarda uygulanması gerekli olacaktır.

Türkiye’de sanayi ve ticaret kesimlerinin karşılaştıkları hammadde temini sorunlarının bazıları da tarım işletmelerinin yapısal özelliklerinden kaynaklanmaktadır. İşletmelerin küçük ve çok parçalı olması, sözleşmeli üretim modelinin organizasyonunda önemli bir sorundur. Üreticilerin ürün grupları ve bölgeler itibarıyla etkin olarak örgütlenmemiş olmaları, tarımdan sanayi ve ticaret kesimlerine

sürekli, kaliteli ve yeterli hammadde akışını olumsuz etkilemektedir. Sözleşmeli üretim yapmayan üreticilerin bankalarla çalışma oranları, sözleşmeli üretim yapanlardan daha yüksektir. Sözleşmeli üreticilere firmalarca aynı ve nakdi girdilerin sağlanması, bu işletmelerin banka kredilerine olan talebini azaltmaktadır.

İncelenen ürünlerde üreticiler ve firmalar genellikle sözleşmeli üretimi sürdürmek eğilimindedir. Bu sistemde üreticilerin hasattan önce ürünü satabileceği yer ve satış fiyatı belirli olmakta ve firmalar ise ihtiyaçları olan miktar ve kalitedeki ürünleri uygun fiyat ile sağlayabilmektedir. Böylece üretim ve pazarlama riskleri kısmen de olmasa üretici ve firmalar arasında paylaşılabilir. Üreticiler yönünden sözleşmeli tarım uygulamaları, yeni teknolojilerin ve tekniklerin tarıma transferi ve uygulaması, üretim alanı, miktarı ve kalitesinde artışlar sağlanması, ürünlerin pazarlanması ve işleme oranlarını yükseltmesi, tarımda girdi kullanımını düzenlemesi ve bunlara bağlı olarak tarımsal kalkınmanın sağlanmasına yönelik katkıları söz konusu olmaktadır. Sözleşmeli tarımın özellikle şeker pancarı, patates, kesme çiçek ve domates gibi ürünlerde yeni teknolojilerin transferini belirgin bir biçimde hızlandırdığı görülmektedir.

Firmalar sözleşmeli üreticilerin seçiminde; arazi varlığı, sulama olanakları, alet ve makina varlığı, aile işgücü varlığı, işletme arazilerinin firmanın tesislerine uzaklıkları ve üreticilerin sosyal niteliklerini dikkate almakta ve genellikle bir yıl önce firmalara verdiği taahhütlere uymayan üreticiler ile bir yıl sözleşme yapılmaması tercih edilmektedir. Bu uygulama alternatif ürün ve sözleşme yaptıran firma seçme olanaklarının olduğu bölgelerde üreticileri fazla etkilememekle birlikte, Amerikan tipi tütün ve patates üretiminde oldukça etkili olmaktadır.

Sözleşmeler genellikle sanayi ve ticaret firmalarınca tek yanlı olarak hazırlanmakta, bu belgelerde çoğunlukla üreticilerin yükümlülükleri ve üretim süreci ile ilgili işlemler sıralanmakta ve hazırlanan matbu sözleşmeler üreticilerce çoğunlukla okunmadan ve tartışılmadan onaylanmaktadır. Bu durumda üreticiler sözleşmelerin içeriğinden çok, üretim sürecinde tarımsal üretim ile tarım dışı kesimlerin entegrasyonundan doğacak aynı ve nakdi krediler, teknik hizmetler ve diğer avantajlar ile ilgilenmeleri kaçınılmaz olmaktadır. Ayrıca uygulanan sözleşmelerin anlaşılması oldukça güç, içerikleri de konu ile ilgili Tebliğ ile çelişmekte ve genellikle sözleşmelerin bir kopyası da üreticilere verilmemektedir.

İncelenen ürünlerde hazırlanan sözleşmeler karşılıklı görüşmeler yoluyla değil de, firmalarca hazırlanmakta ve bunlar sözleşmeli üretim yapmak isteyen üreticilerce onaylanmaktadır. Dolayısıyla üreticiler sözleşme koşulları üzerinde herhangi bir değişiklik yapılmadan, hazırlanan matbu sözleşmeleri kabullenmek durumunda kalmaktadır.

Uygulamada alıcılar veya üreticilerin veya her iki tarafın da sözleşmenin bazı maddelerine veya tamamına uymadıkları durumlar ile karşılaşmaktadır. Özellikle üreticilerin sözleşmeli ürünlerin alıcılara teslimi, alıcıların da aynı ve nakdi girdilerin tedarik edilmesi, ürünlerin zamanında alınması ve ürün bedellerinin zamanında ödenmesi gibi hususlara uymadıkları belirlenmiştir. Alıcılar üreticilerden sözleşmelerin onaylanması sırasında, güvence olarak emre muharrer bono almaktadır. Üreticilerin firmalardan olan sorumluluklarının gereğinin yerine getirilmesini isteyebilecekleri herhangi bir olanağa ve baskı grubuna sahip olmadıkları görülmektedir. Bu durumda sözleşmelerin de tek yanlı olması kaçınılmaz olmaktadır.

Üreticilerin sözleşmeli tarımı tercih etmelerinin başlıca nedeni, ürünlerin pazarlanması ile ilgili riskleri azaltarak satışı ve mümkün olursa da fiyatı garanti altına almaktır. Amerikan tipi tütün üretimi hariç, incelenen diğer 4 üründe sözleşmeli üreticilerin hemen hemen yarısı, firmaların belirledikleri ürün fiyatından memnun olmadıklarını ve bu modelin en önemli sorununu fiyat tespiti olduğunu belirtmişlerdir. Buna göre tarım ile sanayi ve ticaret kesimlerinin entegrasyonunun başlıca amaçlarından biri olan fiyat garantisi, mevcut uygulama ile sağlanmış olsa bile, söz konusu fiyatların düzeyi üreticileri tatmin etmemektedir.

Tarımın yapısında dönüşümü amaçlayan entegrasyon modelleri, çiftçi katılımına dayalı olmalı ve gelir artışı sağlamalıdır. Sözleşmeli tütün ve makarnalık buğday üretimi dışındaki ürünlerde, sözleşmeli üretimin üretici gelirine önemli bir katkısının olmadığı saptanmıştır. Modelin üretici gelirine olan katkılarının artırılabilmesi için, mevcut sözleşmeli üretim modelinin özellikle ürün fiyatlarının belirlenmesi, üretim girdi ve hizmetlerinin tedariki ile ürün bedellerinin ödenmesi gibi

doğrudan üretici gelirini etkileyen unsurlarının yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. Aksi halde bu modeli sürdürmek üretici yönünden çekiciliğini çok kısa sürede kayıp edebilir.

İncelenen ürünlerde genellikle sözleşmeli üretim yapan üreticilerin elde ettikleri gelirden memnun olmadıkları ve diğer yandan da bu modeli gelecekte sürdürmek istedikleri ortaya çıkmıştır. Bunun en önemli nedenlerinden biri seçilen ürünlerin üretiminin bütünüyle ilgili yörelerde gelenekselleşmiş olması ve özellikle de üreticilerin üretim faaliyetlerini sürdürme eğilimde olmalarıdır. Ayrıca üreticilerin döner sermayelerinin genellikle yetersiz olması nedeni ile sözleşmeli üretim modeliyle firmaların üreticilere sağladığı üretim girdileri, üreticileri bu model içinde çalışmaya teşvik etmektedir.

Ürün bedellerinin ödenmesi ile ilgili olarak sözleşmelerde genellikle ödeme planları olmasına karşın, ödemeler genelde hasattan sonra çok geniş bir zaman dilimine yayılarak yapılmakta ve bu işlem gelecek yılın ekim zamanına kadar uzayabilmektedir. Ürün bedeli ödemesindeki gecikmeler, üreticileri zarara uğratmakta ve modelin çekiciliğini olumsuz etkilemektedir. Ürün arzının beklenen seviyeye oranla daha fazla olduğu yıllarda, firmalara ürün tesliminde çok önemli sorunları olmaktadır. Ürünler uygun olmayan koşullarda alım yerlerinde 3-4 gün bekletilmekte ve buna bağlı olarak ürünlerde ezilme, sıkışma ve çürüme gibi nedenlerden dolayı oluşan zararlar, fire olarak kabul edilmekte ve teslim edilen ürün bedelinden düşülmektedir. Bu durum sözleşmeli üreticilerin bekledikleri gelir ile üretim faaliyet dönemi sonunda elde ettikleri gelirler düzeylerinin birbirinden farklı olmasının en önemli nedenidir.

Firmaların model ile ilgili çeşitli sorunları bulunsa bile, genelde istenilen miktar ve kalitede ürün temin edilebilmekte, istenilen girdiler kullanılarak istenilen çeşitler üretilebilmekte ve böylece firmaların faaliyetlerinde süreklilik sağlanabilmektedir. Bu modelde firmalar çiftçi eğitimi ile ilgili olarak üreticilere yeterli hizmet götürememektedir. Bununla birlikte üretici ve firma arasında yapılan tarımsal üretim sözleşmesi ile alıcı kuruluşlar, tarım işletmelerinde bütün karar alma ve uygulama süreçlerine müdahaleler yapmakta, ancak firmaların önerilerinden dolayı üreticilerin ürünlerinde oluşan zararların sorumluluğunu firma üstlenmemektedir. Ancak bu model ile sanayi ve ticaret kesimine yönelik olan bütün ürünlerin pazara arz oranları aynı ürünü sözleşme yapmadan üreten işletmelerden daha yüksek olup, tarım ürünlerinin pazarlanması kolaylaşmakta ve sanayide işlenme oranı yükselmektedir.

Türkiye’de tarımın sanayi ve ticaret kesimlerine entegre edilmesinde, dikey entegrasyon çoğunlukla sözleşmeli üretim ile sağlanmaktadır. Bununla birlikte geçmiş yıllarda sanayi tipi domates ve patates üreticilerinin yörelerinde kurulan sanayi ve ticaret işletmelerine ortak olmaları başlangıçta teşvik edilmiş ise de, bu uygulama çeşitli nedenlerle başarılı olamamıştır. İncelenen ürünlerde tarım kooperatifleri aracılığıyla sanayi ve ticaret işletmelerine iştirak yapılmadığı ve bu iki kesim arasında sağlıklı işbirliğinin de kurulmadığı görülmektedir. Sanayi ve ticaret firmalarının, kendilerine mal veren üreticileri söz konusu işletmelere ortak yapmaları veya bu kuruluşlara belirli bir sermaye ile katılmalarına olanak verilmesi, dikey entegrasyonun başarısını artırabilecek bir strateji olabilmektedir.

Ülkemizde şeker pancarı, sanayi tipi domates ve diğer sebzelerde grup sözleşmesi uygulaması yapılmakta ve bunun için 20-30 üretici bir grup yapılarak, üreticiler birbirlerinin alıcılar ile olan borç ilişkilerinde zincirleme olarak sorumlu tutulmaktadır. Bu uygulamanın üreticiler arasında çeşitli sorunlara neden olduğu ve üreticileri memnun etmediği gözlenmiştir. Firmalar üreticilere sağladıkları hizmetlere karşılık belirli miktarda hammadde tedarikinin bir güvencesi olarak bu sistemi sürdürmektedir. Bunun yerine bütün ürünlerde bireysel sözleşmelerin yapılması daha yararlı olacaktır. Nitekim 1980’li yıllarda sözleşmeli patates üretiminde grup sözleşmesinin uygulanmış olmasına karşın, daha sonraki yıllarda alınan başarısız sonuçlar nedeniyle bu sistem bırakılmıştır.

Sözleşmelerde belirtilen teknik kurallar üreticilerce genellikle okunmadığı için, bunların çoğunlukla tam olarak yerine getirilemediği görülmektedir. Sözleşmeli üretimde üreticiler rasyonel gübreleme, ilaçlama, toprak işleme ve bakım işlerini yapamadıkları ortaya çıkmakta ve bu da tarımsal kaynakların sürdürülebilirliğini olumsuz etkilemektedir. Sözleşmeli üretimde bütün teknik koşullar firmalarca belirlenmekte, ancak firmalar tarımda aşırı kimyasal ve doğal kaynak kullanımının neden olduğu çevre maliyetleri konusunda hiçbir sorumluluk üstlenmemektedir. Modelde alıcılar, münavebe uygulamasına önem verdiklerini vurgulamakla birlikte, özellikle domates, patates ve tütünde buna uyulmamaktadır. Ayrıca kesme çiçek, domates, patates ve tütünde aşırı düzeyde tarım kimyasalları ve

özellikle toprak fümigasyonunda çevre ve insan sağlığını tehdit eden ilaçların kullanım süreci yoğun olarak devam etmektedir. Çevresel maliyetlerin alıcı ve üretici arasında eşitlik ilkesi çerçevesinde paylaşılması gereklidir. Bunun için yöreye göre belirlenen münavebe planları zorunlu olarak uygulanmalı, firmaların ürünlere göre önerdikleri girdi kullanım seviyeleri bilimsel araştırmalar ile ortaya konulmuş normlar olmalı ve girdi kullanımı ile yetiştirme tekniklerine üreticilerin uyum düzeyleri konu uzmanlarınca tarlalarda periyodik olarak kontrol edilmeli ve çiftçiler yönlendirilmelidir. Bu bakımdan özellikle firmaların yetiştirme tekniklerini yeniden gözden geçirmesi, toprak ve su kirliliğinin kontrolü ve çiftçilerde çevre duyarlılığının artırılmasına yönelik eğitim ve yayım çalışmaları yapılması gerekecektir.

Sözleşmeli üretimde fiyatlandırma politikaları başarı ve/veya başarısızlığı belirleyen en önemli faktörlerden biridir. Sözleşmeli üretimde fiyatların saptanmasında çok farklı yöntemler izlenebilir. Hatta uygulamada aynı üründe bile farklı sözleşme fiyatı belirleme yaklaşımlarından yararlanılmaktadır. Bütün fiyatlandırma yaklaşımlarında fiyat ile ürün miktar ve kalitesi arasında ilişkinin kurulması, bu amaçla izlenecek yaklaşımların çok açık olarak belirlenmesi gereklidir. Sözleşmeli ürünlerin satış fiyatları firmalarca saptanmaktadır. Bu amaçla genellikle sabit fiyat veya sabit fiyat ve prim fiyatı yaklaşımları uygulanmaktadır. Devlet tarafından desteklenen ürünlerde ise, bu amaçla açık uçlu sözleşme yapılmakta ve ilan edilen fiyat üzerinden çiftçilere belirli esaslara göre ödeme yapılmaktadır. Sabit fiyat sisteminde, fiyatlar sözleşmenin onaylanması sırasında belirlenir. Bu yöntem firmalar için bir risk olabilmekte, ancak üreticiler için bir taban fiyat güvencesi oluşturmaktadır.

Sözleşmeli üretim uygulamasındaki üreticilerin en önemli sorunları ürün fiyatlarının saptanması veya sabit fiyatlı sözleşme uygulaması ile ilgilidir. Yaş meyve ve sebzeler ile süt gibi çok çabuk ve kısa sürede bozulabilen ürünlerde ise, açık uçlu veya değişken fiyatlı sözleşmeler kullanılabilir. Özellikle yüksek enflasyonlu gelişmekte olan ülkelerde bu tip sözleşmelerin uygulamasının yaygınlık kazandığı görülmektedir. Ülkemizde sabit fiyatlı sözleşme uygulamasından çok, fiyat yönünden açık uçlu sözleşmeler yapılabilmektedir. Bu sistemde; firma, TKB İl ve İlçe Müdürlüğü ve üretici temsilcilerinden oluşan bir komisyon, ürün teslimi dönemlerinde, haftalık ürün fiyatlarını belirleyebilmektedir. Bununla birlikte ürün maliyetleri, nisbi fiyat ilişkileri, ürünlerin ulusal ve uluslararası pazar fiyatlarının birlikte dikkate alındığı bir yöntem ile de sözleşmeli ürünlerin fiyatları saptanabilir.

Ülkemizde kamu kuruluşları, firmalar, üretici şirketleri ve kooperatiflerce organize edilen tarım ile sanayi ve ticaret entegrasyonu, ülkenin mevcut tarımsal yapısı içinde, tarımsal üretimin her alanında gerekli yasal ve kurumsal düzenlemeler yapılarak sözleşmeli üretim ile işbirliği ve iştirak faaliyetlerine dayanan entegrasyon modelleri başarılı olarak uygulanabilecektir. Sözleşmeli üretim, küçük aile işletmelerinin girdi temini ve ürün pazarlaması aşamasında kredi ile desteklenmesi, üretim aşamasında ise, her türlü mühendislik hizmetleri ve teknik bilgilerin hedef kitleye gönüllü ve planlı olarak götürülmesi esasına dayanmalıdır.

Sanayi ve ticaret firmaları sözleşmeli tarım konusundaki sorunların çözümü ve hammadde tedariki fonksiyonunun iyi işletilebilmesi için, genellikle bünyelerinde tarım birimlerinde yeterli sayıda ziraat mühendisi istihdam etmelidirler. Firmalar çiftçi eğitim ve yayım konularına ağırlık vermelidirler. Firmalar tarım birimlerini işlevsel hale getirmeli ve yeterli sayıda tarım uzmanı istihdam etmelidir. Böylece üreticiler veya üretici örgütleri ile firmaların iletişim kurması ve hammadde tedariki işlemleri kolaylaşacaktır.

Sözleşmeli üretimin doğal olaylardan zarar görmesi nedeniyle firma ve üreticiler birbirlerinden herhangi bir hak talep etmemekte ve iki taraf da önemli ölçüde kayıba uğramaktadır. Bunun için sözleşmeli olarak üretilen ürünlerin tarım sigortaları kapsamında sigortalanması yaygınlaştırılmalıdır.

Sözleşmeli üretimde taahhüt edilen üretim alanından alınabilecek ürün miktarının belirlenmesinde, üreticilerin gerçek verimleri, mümkün ise alt ve üst sınırlar olarak belirlenmeli ve firmalarca ekim alanı ve hammadde tedariki planlaması bilimsel esaslara uygun ve gerçekçi biçimde yapılmalıdır. Taahhüt edilen ürün miktarından kabul edilebilecek ölçüdeki sapmalar dışında, eksik ürün teslim eden üreticilere ceza uygulaması yapılabilmektedir.

Ürün bedellerinin ödenmesinde, sözleşmelerde belirli olan ödeme planından sapmalar olması durumunda, ürün bedeli ödemesinde ceza faizi uygulamasına gidilmelidir. Bu amaçla TC Merkez

Bankası reeskont faiz oranı veya enflasyon oranı esas alınabilmelidir. Firmaların çeşitli içsel nedenlerinden dolayı hasat olgunluğuna gelmiş veya hasat edilmiş sözleşmeli ürünleri teslim almaması nedeniyle oluşan ürün kayıplarının tazmin edilmesi ile ilgili düzenlemeler de sözleşmelerde yer almalıdır.

Sözleşmeli üretim modelinin geliştirilmesi mevcut sorunların çözümü konusunda sorumluluk sadece üreticiler, üretici örgütleri ve sanayi ve ticaret firmalarına yüklenmemelidir. Sözleşmeli üretimde üreticiler, alıcılar ve devlet üzere üç önemli taraf olmalıdır. Bunların model içindeki rollerinin saptanması, modelin başarısı üzerinde etkili olan en önemli faktörlerden biridir. Bu konuda kamu kuruluşları ve özellikle TKB'na sözleşmeli üretimle ilgili teknik ve hukuki çerçevede düzenlemelerin yapılması sorumluluğu düşmektedir. Devlet sözleşmeli üretimde doğrudan taraf olmamalı, konu ile ilgili politika oluşturmalı, sözleşmeli üretime dayalı tarım ile sanayi ve ticaret bütünleşmesinin oluşturulmasına yardımcı olmalı, bu sistemin oluşturulması ve etkin olarak çalışmasını engelleyen sorunlarla ilgili çözümler getiren düzenlemeler yapmalıdır. Modelin başarılı olarak işletilebilmesi için, mutlaka denetim mekanizmalarının kurulması, mevcut uygulamaların izlenmesi ve model içindeki görevlerini yerine getirmeyen taraflara yaptırımların uygulanması yararlı olacaktır. Devletin sözleşmeli üretimi tarım ile sanayi ve ticaret kesimlerinin entegrasyonunda bir araç olarak kullanması gereklidir.

Model içinde üreticiler ile sözleşme yapan firmaların tarımsal kredi bankaları bünyesinde kredi karşılık fonu oluşturmaları yararlı bir uygulama olabilir. Bu fondan söz konusu firmaların sözleşmeli üreticileri, üretim ve satış sözleşmelerini kullanarak başka bir güvenceye gerek kalmaksızın kredi kullanabilmelidir. Böylece sözleşmeler bir kredi güvencesi olabilecektir. Bu uygulamada kredi ya üreticiye ya da firmalara verilebilir. Kredi doğrudan üreticilere verilirse, amaç dışı kullanılabilir. Buna karşın firmalar aracılığıyla üreticilere dağıtılsa, kredinin üreticilere maliyeti yükselebilir. Ancak temin edildiği koşullarda kredilerin üreticilere devredilmesi halinde, kredilendirme firmalar aracılığıyla yapılabilir. Ayrıca kredi politikalarında yapılabilecek yeni düzenlemeler ile özel bankaların da sözleşmeli üretim modelinin finansmanına katılımı teşvik edilmelidir.

Sözleşmeli üretim modelinin iyileştirilmesi kapsamında üretici birlikleri veya kooperatifleri içinde etkin olarak örgütlenmeleri ve bu örgütlerin sözleşmelerin hazırlanması, onayı ve uygulanmasında taraf olması gerekmektedir. Böylece bir yandan üreticilerin korunabilir ve diğer yandan da devletin yürütmekte olduğu yüksek maliyetli ve verimli olmayan kamu yayımı hizmetleri, girdi tedariki ve dağıtım gibi faaliyetleri çiftçi örgütlerine devredebilir. Bu faaliyetler için ayrılan fonların belirli bir kısmı sözleşmeli üretim modelinin teşvikine ayrılabilir. Üreticiye bütün tarım girdilerini tedarik eden ve ülke geneline yayılmış tarım kooperatifleri, sözleşmeli üretimin geliştirilmesinde önemli rol üstlenmelidir. Ayrıca günümüzde kurulması tartışılan çiftçi birlikleri de bu modelin geliştirilmesi yönünden önemli katkılar sağlayabilir.

Sözleşmeli üretimi teşvik edecek, modelin tarafları olan üretici, firma ve devlete çeşitli görevler verecek, uygulanabilir ve kesimlerin mevcut çeşitli sorunlarını çözebilecek ve tarafların çıkarlarını eşitlik ilkesi çerçevesinde koruyabilecek yeni sözleşmeli tarımsal üretim tebliğinin hazırlanması ve yürürlüğe girmesine gereksinim bulunmaktadır. Bu düzenlemede, tarımsal üretim sözleşmesinin üretim ve satış sözleşmesi veya karma sözleşme özelliği dikkate alınmalıdır. Sözleşmelerde ürün kabulü ile ilgili genel kurallar, özellikle fire oranlarının üst sınırları belirlenmeli ve fire oranları eksperlerce saptanmalıdır. Firma elemanlarınca kontrol edilerek teslim alınan ürünlerin sorumluluğu firmaya ait olmalı, üreticilere verilen girdi ve hizmetlerin kesin olarak verileceği tarihler belirlenmeli, girdi ve hizmet bedelleri tahsilat zamanındaki fiyatlar esas alınarak hesaplanmalı ve bunlara kesinlikle faiz uygulanmamalıdır. Ürün bedellerinden yapılan kesintiler çok açık olarak üretici belgelerinde gösterilmeli, her aileden tek bir kişi ile aynı üründe sözleşme yapılabilmeli, sözleşmeler tarım kooperatifleri, üretici birlikleri veya TKB İl ve İlçe Müdürlükleri'nce onaylanarak yürürlüğe girmeli ve üreticiler ile firmalar arasındaki sorunların çözümü için tahkim kurulu oluşturularak etkin olarak çalıştırılması sağlanmalıdır.

Ülkemizde sözleşmeli üretimin uygulaması 1926 yılından itibaren gelişerek devam etmektedir. Sözleşmeli ürün ve üretici sayısı ile üretim alanı miktarının artmasına karşın, sözleşmeli üretim modelinin yapısı, işleyişi, tarımsal ve bölgesel kalkınmaya katkıları ve modelin sorunları ile ilgili yeterli sayıda bilimsel araştırma yapılmamıştır. Konu ile ilgili araştırmalar ilgili araştırma enstitüleri, TKB ve üretici örgütlerince desteklenmeli ve araştırmaların yayımı ile ilgili hizmetler yapılmalıdır.

**EK-1: ARAŞTIRMADA VERİ TOPLAMADA KULLANILAN ANKET
FORMLARI**

1-SÖZLEŞMELİ TARIM YAPAN İŞLETMELERE UYGULANAN ANKET FORMU

1. İl-İlçe :
2. Köyü:
3. Adı ve Soyadı:
4. Sözleşme Yaptığı Firma Adı:
5. Cinsiyeti:
6. Yaşı:
7. Eğitimi:
8. Medeni Hali:
9. Ailedeki Birey Sayısı:
10. Kaç yıldan beri çiftçilikle uğraşıyorsunuz ? :

11. Arazi Varlığı ve Tasarruf Durumu

Nevi	Tarla (da)		Meyve (da)	Sebze (da)	Çayır (da)	Diğer (da)	TOPLAM (da)
	Kuru	Sulu					
Mülk							
Kiraya tutulan							
Ortağa tutulan							
Kiraya verilen							
Ortağa verilen							
İşletme Arazisi							

12. Yetiştirilen Ürünlerin;

Adı _____ Ekim Alanı(Da) _____ Verimi(Kg) _____ Toplam Üretim (Kg) _____ Satış Fiyatı(TL/Kg)

- a)
- b)
- c)
- d)
- e)
- f)
- g)
- h)

13. İşlediğiniz arazi toplam kaç parselden oluşuyor ? :..... Adet

14. Hayvan Varlığı

Büyükbaş: Sığır:.....baş, Düve:baş, Dana:.....baş, Buzağı:.....baş,
Tosun/Boğa:baş
Küçükbaş:..... baş
Kümes hayvanları:.....adet
İş hayvanları:.....adet

15. Alet ve makina varlığı

Traktör () Mibzer () Gübre Dağıtıcısı ()
Römork () Pulluk () Diğerleri (Belirtiniz)
Biçerdöver () Pülverizatör ()

Tırmık () Harman Makinası ()

16. İşletmenin Nüfus ve İşgücü Varlığı

Ailedeki Fert Sayısı	Ya şı		Eğitimi	İşletmede hangi işlerde çalıştığı	Eğitim, Askerlik, Hastalık vb. nedenlerle çalışmadığı süre (gün)	İşletme dışında yaptığı tarımsal işler (gün)	Tarım dışı işlerde çalışma (gün)
	E	K					

17. İşletmelerde Yabancı İşgücü Durumu

İşgücünün Niteliği (Kadın, Çocuk ve Erkek)	Ya şı		Eğitimi	İşletmede Hangi İşlerde Çalıştığı	İşletmede İlgili Üretim Faaliyetinde Çalıştığı Süre (Gün)
	E	K			

18. Üye / Ortak olduğunuz çiftçi örgütleri nelerdir ?

Kooperatifler :
Ziraat Odaları :
Dernekler :
Diğerleri (Belirtiniz) :

19. Kaç yıldan beri sözleşmeli tarım yapıyorsunuz ? :

20. Bu tarihten itibaren her yıl aralıksız sözleşmeli tarım yapıyor musunuz ? Bazı yıllarda yapmadıysanız veya ara verdiyseniz nedeni nedir ?

21. Radyo ve TV izleme alışkanlığınız var mı?

a) Evet b) Hayır

34. Sizce mevcut sözleşme şartları çiftçilerin aleyhine / leyhine midir?

- a) Aleyhine Nedeni:
b) Leyhine

34. Girdileri nereden temin ediyorsunuz?

Tohum/fide:

Gübre:

İlaç:

Alet/makina:

Hormon(BDM):

35. Sizinle sözleşme yapan firmadan girdi temininde karşılaştığınız sorunlar nelerdir?
(Varsa)

36. Üretim sürecinde kullandığınız teknoloji/yöntemler konusunda ilk bilgileri nereden aldınız?

37. Firma son bir yılda kaç defa eğitim faaliyeti düzenledi ve düzenlenen eğitim faaliyetlerinden siz hangilerine katıldınız?

.....kez
.....kez

38. Üretime ait sorunların çözümünde size yardımcı olan firma elemanlarının hizmetleri sizce yeterli midir?

- a) Evet
b) Hayır Nedeni:

39. Firmanın önerilerini her zaman size uygun öneriler olarak mı değerlendiriyorsunuz?

- a) Evet
b) Hayır Nedeni:

40. Firmanın önerilerini uygulamadığınızda firmanın herhangi bir yaptırımını var mı?

- a) Hayır
b) Evet Nelerdir:

41. Sizce firmalar sözleşmede belirtilen şartları yerine getiriyorlar mı?

- a) Evet tamamen
b) Kısmen
c) Yapmıyorlar
d) Kesinlikle yapmıyorlar

42. Firmalar sözleşmede belirtilen şartlardan hangilerini yapıyorlar?

Fiyatı Yaptı Yapmadı Maliyeti (TL) Ortalama Piyasa

Fiyatı

- a) Aynı yardım

- Fide () ()
 Gübre () ()
 İlaç () ()
 Tohum () ()
 b) Üretim tekniği yardımı () ()
 c) Nakit kredi
 d) Ürün bedeli ödemelerinin zamanında yapılması () ()
 e) Ürünün zamanında alınması () ()
 f) Diğerleri (belirtiniz) () ()

43. Firma taahhüt ettiği aynı ve nakdi ödemeler ile ürün bedeli ödemesini zamanında yaptı mı?

	<u>Kredi</u>	<u>Ürün Bedeli Ödemesi</u>
a) Evet		
b) Hayır		

44. Geçmişte firmanın önerilerini uygulamanızdan kaynaklanan herhangi bir olumsuz durum ile karşılaştınız mı?

- a) Hayır
 b) Evet Nedir:

45. Sözleşme koşulları üzerinde herhangi bir etkiniz var mı?

- a) Hayır
 b) Evet Nedir:

46. Sözleşmeli tarım faaliyetinizi herhangi bir kuruluş veya örgüt destekliyor mu?

- a) Hayır
 b) Evet Hangileri:

47. Sözleşmeli tarım ile ilgili olarak Tarım ve Köyişleri Bakanlığı İl/İlçe Müdürlüğü elemanları ile herhangi bir konuda işbirliği oldu mu?

- a) Hayır
 b) Evet Nedir:

48. Sözleşmeli çiftçilikten beklediğiniz faydaları aldığınıza inanıyor musunuz?

- a) Evet b) Hayır

49. Sözleşmeli tarım ile ilgili olarak çiftçilerin en önemli sorunları nelerdir (Öncelik sıralı)

- () Uygun fiyat saptanmaması
 () Ürün bedelinin zamanında ödenmemesi
 () Firmaların sözleşme şartlarını yeterince yerine getirmemesi
 () Firmaların çiftçilerle tek yanlı ve çiftçilerin aleyhine olan sözleşmeler yapması
 () Sistemin kamu kurumları ve mesleki kuruluşlarca denetlenmemesi
 () Sözleşme ile ilgili sorunların çözümünün çok uzun zaman alması

() Diğerleri (Belirtiniz)

50. Sözleşmeler tek tek çiftçilerle mi yapılıyor?

- a) Evet
b) Hayır Kimlerle Yapılıyor:

51. Sözleşmeler çiftçilere taraf olan bir kurum yetkilisi tarafından onaylansa, yararınıza olur mu?

- a) Evet
b) Hayır Nedeni:

52. Evetse hangi kurumlar olmalı?

- a) Tarım kooperatifleri, Ziraat odaları ve TZOB
b) Tarım ve Köyişleri Bakanlığı İl ve İlçe Müdürlükleri
c) Çiftçi dernekleri
d) Köy ve mahalle muhtarları
e) Köy Grup Ziraat mühendisi veya teknisyeni
f) Noterler
g) Diğerleri (belirtiniz)

53. Sözleşmeli ürün fiyatı ne zaman ve nasıl belirleniyor?

54. Doludan, kuraklık, hastalık ve zararlılar gibi tehlikelerden dolayı oluşan ürün kayıplarında sorumluluk nasıl paylaşılıyor?

55. Sözleşme dışı tütün / kesme çiçek / makarnalık buğday / sanayi tipi domates / patates üretimi yapıyor musunuz?

- a) Evetda alanda,ton vefirmasına verdi.
b) Hayır

56. işletmelerde sözleşmeli olarak üretilen ürünlerin değerlendirilmesi pazara arzı ve satış koşulları

Toplam Üretim Miktarı	Ailede Tüketim Miktarı	İşçiye-Akrabaya Verilen Miktar	Tohumluk Olarak Ayrılan Miktar	Satılan Miktar	Ürünün Firmaya Teslim Yeri	Satış Fiyatı		Satış Bedeli - nin Öden- mesi		Açıklama
						Tarih	Fiyatı	Peşin	Vadeli (Süre)	

57. Ürünü firmanın alım yerine götürdüğünüzde, teslim konusunda (kalite, fazla ürün teslimi, firenin fazla kesilmesi gibi) bir sorun oluyor mu?

a) Evet Nelerdir:

b) Hayır

58. Ürün tesliminde fire düşüyor mu?

a) Evet Fire Oranı (%):

b) Hayır

59. Ürünleri alım yerine taşımada herhangi bir sorunuz var mı?

a) Evet Nelerdir:

b) Hayır

60. Firmanın önerdiği ambalajlama ve taşıma standartlarına uyuyor musunuz?

a) Evet

b) Hayır Neden:

61. Bu konuda firma çiftçilere yardımcı oluyor mu?

a) Evet b) Hayır

62. Yetiştirdiğiniz tütün / kesme çiçek / makarnalık buğday / sanayi tipi domates / sanayi tipi patatesin işlenmesi, yurtiçi ve yurt dışı pazarlamasını yapan firmalara ortak olmak ister misiniz?

a) Evet

b) Hayır Neden:

63. Bu tesislerin çiftçi örgütlerince kurulması, özellikle çiftçiler açısından daha iyi olur mu?

a) Evet

b) Hayır Neden:

64. Sözleşmeli tarımdan elde ettiğiniz gelirden memnun musunuz?

a) Evet

b) Hayır

65. Sizce sözleşmeli tarımın avantajları ve dezavantajları neler oldu?

Avantajları:

Dezavantajları:

66. Gelecek yıllarda sözleşmeli çiftçilik modelini sürdürmeyi istiyor musunuz?

a) Evet Nedeni:

b) Hayır Nedeni:

67. Sözleşmeli tarımdan beklediğiniz faydaların gerçekleşmesi için çiftçilerin teşkilatlanmasının gerekli olduğuna inanıyor musunuz?

- a) Evet Hangi örgütleri tercih edersiniz:
b) Hayır

68. Bu kolaylıkla gerçekleşebilir mi?

- a) Evet b) Hayır

2- SÖZLEŞMELİ TARIM YAPMAYAN İŞLETMELERE UYGULANACAK ANKET FORMU

1. İl-İlçe :
2. Köyü:
3. Adı ve Soyadı:
4. Cinsiyeti:
5. Yaşı:
6. Eğitimi:
7. Medeni Hali:
8. Ailedeki Birey Sayısı:
9. Kaç yıldan beri çiftçilikle uğraşıyorsunuz ? :

10. Arazi Varlığı ve Tasarruf Durumu

Nevi	Tarla (da)		Meyve (da)	Sebze (da)	Çayır (da)	Diğer (da)	TOPLAM (da)
	Kuru	Sulu					
Mülk							
Kiraya tutulan							
Ortağa tutulan							

Kiraya verilen							
Ortağa verilen							
İşletme Arazisi							

12. Yetiştirilen Ürünlerin;

Adı _____ Ekim Alanı(Da) _____ Verimi(Kg) _____ Toplam Üretim (Kg) _____ Satış Fiyatı(TL/Kg)

- a)
- b)
- c)
- d)
- e)
- f)
- g)
- h)

13. İşlediğiniz arazi toplam kaç parselden oluşuyor?:..... Adet

14. Hayvan Varlığı

Büyükbaş: Sığır:.....baş, Düve:baş, Dana:.....baş, Buzağı:.....baş,

Tosun/Boğa:baş

Küçükbaş:..... baş

Kümes hayvanları:.....adet

İş hayvanları:.....adet

15. Alet ve makina varlığı

Traktör () Mibzer () Gübre Dağıtıcısı ()

Römork () Pulluk () Diğerleri (Belirtiniz)

Bıçerdöver () Pülverizatör ()

Tırmık () Harman Makinası ()

16. İşletmenin Nüfus ve İşgücü Varlığı

Ailedeki Fert Sayısı	Ya şı		Eğitimi	İşletmede hangi işlerde çalıştığı	Eğitim, Askerlik, Hastalık vb. nedenlerle çalışmadığı süre (gün)	İşletme dışında yaptığı tarımsal işler (gün)	Tarım dışı işlerde çalışma (gün)
	E	K					

17. İşletmelerde Yabancı İşgücü Durumu

İşgücünün Niteliği (Kadın, Çocuk ve Erkek)	Ya şı	Eğitimi	İşletmede Hangi İşlerde Çalıştığı	İşletmede İlgili Üretim Faaliyetinde Çalıştığı Süre (Gün)

	E	K			

18. Üye / Ortak olduğunuz çiftçi örgütleri nelerdir ?

- Kooperatifler :
 Ziraat Odaları :
 Dernekler :
 Diğerleri (Belirtiniz) :

19. Radyo ve TV izleme alışkanlığınız var mı?

- a) Evet b) Hayır

20. Düzenli gazete okuma alışkanlığınız var mı?

- a) Evet b) Hayır

21. Tarımsal kuruluşlara yılda kaç defa uğrarsınız ?

- a) Hiç uğramam b) Birkaç defa uğrarım c) İle/İlçeye her gittiğimde uğrarım

22. Bankalarla çalışmayı tercih eder misiniz ?

- a) Evet b) Hayır

23. Sözleşmeli tarıma hakkında bilginiz var mı?

- a) Evet b) Hayır

24. Sözleşmeli tarımla ilgili bu bilgileri nereden öğrendiniz ?

- a) Evet b) Hayır

25. Daha önce sözleşmeli tarım yaptınız mı?

- a) Evet b) Hayır

26. Cevabınız evet ise, bu sistemi neden bıraktınız?

- () Uygun fiyat saptanmaması
 () Ürün bedelinin zamanında ödenmemesi
 () Firmaların sözleşme şartlarını yeterince yerine getirmemesi
 () Firmaların çiftçilerle tek yanlı ve çiftçilerin aleyhine olan sözleşmeler yapması
 () Sistemin kamu kurumları ve mesleki kuruluşlarca denetlenmemesi
 () Sözleşme ile ilgili sorunların çözümünün çok uzun zaman alması
 () Diğerleri (Belirtiniz)

27. Hangi ürünlerde sözleşmeli tarım yapmıştınız ?

Geçmişte:.....da arazi vegibi ürünlerde

28. Tekrar sözleşmeli tarım yapmayı tercih etmeniz için sizce modelin hangi şartlarında iyileştirme yapılmalıdır ?

29. Hiz sözleşmeli tarım yapmadıysanız bunun nedeni nedir ?

- () Sözleşmeli tarım modelini iyi bilmiyor
 () Yeterli arazisi yok
 () Sulu arazisi yetersiz
 () İşgücü yetersiz
 () Firma ödemeleri zamanında yapmıyor
 () Sistem tamamen çiftçilerin alayhine ve çiftçiye yararı yok
 () Diğerleri (Belirtiniz)

30. Gelecekte sözleşmeli tarım yapmayı düşünür müsünüz?

- a) Evet b) Hayır

31. Yetiştirdiğiniz ürünlerde pazarlama gücünü çekiyor musunuz?

- a) Evet b) Hayır

32. Cevabınız evet ise, sizce bu sorunlar nasıl çözülebilir ? Sözleşmeli tarım bu konulardaki sorunlarınızın çözümünde size yardımcı olabilir mi?

33. Girdileri nereden temin ediyorsunuz?

Tohum/fide:

Gübre:

İlaç:

Alet/makina:

Hormon(BDM):

34. Üretim sürecinde kullandığınız teknoloji/yöntemler konusunda ilk bilgileri nereden aldınız?

35. İşletmelerde sözleşmesiz olarak yetiştirilen makarnalık buğday / sanayi tipi domates / patates / kesme çiçeğin değerlendirilmesi pazara arzı ve satış koşulları

Toplam Üretim Miktarı	Ailede Tüketim Miktarı	İşçiye-Akrabaya Verilen Miktar	Tohumluk Olarak Ayrılan Miktar	Satılan Miktar	Ürünün Firmaya Teslim Yeri	Satış Fiyatı		Satış Bedeli Öden-		Açıklama
						Tarih	Fiyatı	Peşin	Vadeli (Süre)	

36. Ürünleri alım yerine taşımada herhangi bir sorunuz var mı?

- a) Evet Nelerdir:
b) Hayır

37. Yetiştirdiğiniz makarnalık buğday / sanayi tipi domates / patates / kesme çiçeğin işlenmesi, yurtiçi ve yurt dışı pazarlamasını yapan firmalara ortak olmak ister misiniz?

- a) Evet
b) Hayır Neden:

38. Bu tesislerin çiftçi örgütlerince kurulması, özellikle çiftçiler açısından daha iyi olur mu?

- a) Evet
b) Hayır Neden:

39. Makarnalık buğday / sanayi tipi domates / patates / kesme çiçek dışındaki bitkisel ve hayvansal ürünlerde günümüzde sözleşmeli tarım yapıyor musunuz?

- a) Evet Hangi Ürünler:
b) Hayır

3- FİRMA ANKET FORMU

1. Firmanızın kuruluş yeri, tarihi, adı, hukuki niteliği ve faaliyet alanları nelerdir ?

Adı:

Kuruluş Tarihi:

Kuruluş Yeri :

Hukuki Niteliği:

Sermayesi: Taahhüt Edilen:

Ödenen:

Faaliyet Alanları:

2. Bölgede sözleşmeli tarım yaptığınız çiftçi sayısı ve ekim alanı nedir ?

Çiftçi Sayısı:

Ekim Alanı:

Köy Sayısı:

3. Sözleşmeli tarıma ne zaman ve hangi ürünlerle başladınız ve Günümüzde hangi ürünlerde ve illerde sözleşmeli tarım yapıyorsunuz ?

Başlama Tarihi:

İlk Sözleşme Yapılan Ürünler ve İller:

Günümüzde Sözleşme Yapılan Ürünler ve İller:

4. Çiftçilere önerdiğiniz ürün çeşidi nedir ve bu çeşidi neden seçtiniz ?

5. Yeterli sayıda çiftçi ile sözleşme yapabiliyor musunuz ?

a) Evet b) Hayır Nedeni:

6. Neden sözleşmeli tarım yaptırıyorsunuz ? (Birden çok tercih yapılabilir. Önem derecesini şıkların önündeki () içine 1, 2 , 3, 4 gibi rakamlar yazarak belirtiniz. 1: En Önemli seçeği göstermektedir.)

- () Yeterli miktarda hammadde temini
 () Kaliteli ve sürekli hammadde temini
 () Hammaddelerin üretimi aşamasında oluşan teknik sorunların çözümü
 () Üretici-sanayici bütünleşmesini sağlamak
 () Daha uygun fiyat ile hammadde temini
 () Diğerleri (Belirtiniz)

7. Sözleşmeli tarım yaptığınız çiftçileri nasıl belirliyorsunuz ? (Birden çok tercih yapılabilir. Önem derecesini şıkların önündeki () içine 1, 2 , 3, 4 gibi rakamlar yazarak belirtiniz. 1: En Önemli seçeği göstermektedir.)

- () İşgücü varlığı
 () Arazi varlığı
 () Alet ve makina varlığı
 () Sulama olanağı
 () Toprak yapısı ve verimliliği
 () Arazinin firmanın / fabrikanın bulunduğu yere uzaklığı (mesafe)
 () Diğerleri (Belirtiniz)

8. Üretim sürecinde kullanılan girdilerin temininde çiftçilere herhangi bir yardımınız oluyor mu?

a) Evet Nelerdir:

b) Hayır

9. Üretim yılı içinde çiftçilere yapılan aynı ve nakdi ödemeler:

Yıl İçi Ödemeleri					Yıl Sonu Ürün Bedeli	Ürün Ödemesi	Açıklama
Aynı Ödemeler			Nakdi Ödemeler		Tarih	Değeri (TL)	
Tarih	Miktar	Değeri (TL)	Tarih	Değeri (TL)			

10. Yıl içinde çiftçilere yaptığımız ödemeleri çiftçilerden nasıl tahsil ediyorsunuz ?
11. Girdi bedellerini bu girdileri çiftçilere verdiğiniz zamanki fiyattan mı, yoksa çiftçilerden bu bedellerin kesileceği zamanki pazar fiyatından mı tahsil ediyorsunuz ?
12. Üretim sürecinde kullanılan teknik yöntemlerle ilgili bilgileri nereden elde ediyorsunuz ?
13. Bu bilgilerin üreticilere aktarılmasında görevli elemanların sayıları ve nitelikleri nelerdir?
	<u>Sayı</u>	<u>Lisans / Y.Lisans</u>	<u>Deneyimi (Yıl)</u>
Ziraat Mühendisi:			
Ziraat Teknisyeni:			
14. Elemanlarınızca kullanılan araç-gereç ve eğitim materyalleri nelerdir ?
15. Üretim yöntemleri veya yeni teknolojilerle ilgili bilgilerin sözleşmeli çiftçilere aktarılmasında kullandığımız yöntemler nelerdir ?
16. Firmanızca sözleşmeli ürünlerde görülen hastalık ve zararlılarla mücadele yapıldı mı?
	<u>Adı</u>	<u>Maliyeti (TL)</u>
Hastalıklar:		
Zararlılar:		
17. Firma olarak sözleşmeli ürünler dolu ve yangın tehlikelerine karşı sigortalandı mı?
- a) Evet.....şirketince b) Hayır
18. Firmanızca ürün alım fiyatlarının belirlenmesinde gözönüne aldığınız kriterler nelerdir ? (Hammadde üretim maliyeti, Ürünün geçmiş yıllardaki ortalama pazar fiyatı, Nihai mamül maliyeti, Mamul satış fiyatı, İşletme karı gibi)
19. Firmanızca belirlenen ürün alım fiyatları ile piyasada oluşan ortalama fiyatlar arasındaki farklar:
	<u>Sözleşme Fiyatı(TL)</u>	<u>Ortalama Piyasa Fiyatı (TL)</u>
1995/1996:		
1996/1997:		
20. Genel olarak sözleşmeli çiftçiler taahhüt ettikleri ürünün ortalama % ne kadarını teslim ediyorlar?
- Sözleşme Fiyatı > Ortalama Piyasa Fiyatı ise :
- Sözleşme Fiyatı < Ortalama Piyasa Fiyatı ise :

21. Serbest (spot) piyasa fiyatlarının sözleşme fiyatlarından daha yüksek olması durumunda, çiftçilerin ürünü piyasaya veya başka firmalara satışını engellemek için özel önlemler (açık senet alma, bu biçimde davranan çiftçilerle birkaç yıl sözleşme yapmama vb.) uyguluyor musunuz ?

- a) Evet Nelerdir:
b) Hayır

22. Sözleşme fiyatının serbest (spot) piyasa fiyatlarından daha yüksek olması durumunda, çiftçiler sözleşme dışı üretim ile elde ettiği, komşu ve akrabalarından tedarik ettiği ürünleri de firmanıza satmaya çalışır mı?

- a) Evet Nasıl önleyebiliyorsunuz:
b) Hayır

23. Sözleşmeli çiftçilerden ürünlerini teslim etmeyenlerin sayısı ve yapılan işlemler:
Ürün teslim etmeyenlerin sayısı veya oranı:
Yapılan işlemler:

24. Sözleşmede belirtilen fiyat, piyasa fiyatının çok altında kaldığı yıllarda, yıl içinde fiyat düzenlemeleri yapıyor musunuz?

- a) Evet Hangi yıllarda yaptınız:
b) Hayır

25. Anlaşmazlıklar ve sözleşme koşullarının ihlali durumunda neler yapıyorsunuz?

26. Sorunlarınızı ve çiftçilerle aranızdaki itilafları nasıl çözümlüyorsunuz?

27. Yargıya intikal eden sözleşme ile ilgili davalarınız konusundaki sorunlarınız nelerdir?

- a) Sözleşmelerin özel hukuki dayanakları yetersiz
b) Adalet yavaş işlediğinden davalar çok uzun yıllarda sonuçlanıyor
c) Diğerleri (belirtiniz)

28. Sözleşmeli çiftçilerinizden kaçını ile yasal sorunlarınız oldu?

<u>Üretim Yılı</u>	<u>Çiftçi Sayısı</u>	<u>Artış/Azalma</u>
1995-1996		
1996-1997		

Ortalama olarak davalar kaç yılda sonuçlandı:

29. TKB'nca hazırlanan ve 30 Haziran 1996 tarih li Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren "Sözleşmeli Tarımsal Ürün Yetiştiriciliği İle İlgili Usul ve Esaslar" adlı tebliği yeterli buluyor musunuz, eksiklikleri nelerdir ve hangi konularda tebliğin yenilenmesini (revizyonunu) istiyorsunuz ?

- a) Yeterlidir
b) Yetersizdir Eksiklikleri:

30. Tek tek çiftçilerle muhatap olmak yerine çiftçi örgütleriyle çiftçiler adına görüşmeleri yürütmek veya sözleşme imzalamak daha iyi bir sistem olabilir mi?

a) Evet Hangileri:

b) Hayır Nedeni:

31. Ürün fiyatlarının belirlenmesi, girdi temini ve kullanımı ile ilgili konularda TKB ve çiftçi örgütleri ile herhangi bir ilişkiniz oluyor mu?

a) Evet Hangi örgütler ve kuruluşlar:

b) Hayır

32. Üreticilerden satın aldığınız ürünleri nasıl değerlendiriyorsunuz ?

1994 / 1995 1995 / 199 6 1996 / 1997

Toplam Alım Miktarı :

Zayıtlar :

İşlenen Miktar :

Doğrudan İhracat :

33. Çiftçilere önerdiğiniz girdi kullanım düzeyi nedir?

Gübre (kg/da):

İlaç (kg/da):

Tohum (kg/da):

Fide (adet/da):

Hormon (BDM) (gr/da):

Alet-makina temini ve kullanımı:

34. Bu girdi kullanım düzeyini nasıl belirliyorsunuz?

35. Üreticilere toprak işleme, ekim, bakım ve hasat ile ilgili teknik konulardaki önerilerinizi hangi kriterlere göre saptıyorsunuz?

36. Sözleşmeli çiftçilerin ürünlerini ektiği/diktiği tarlalarda toprak analizi yaptırdınız mı?

a) Evet b) Hayır

Hangi besin maddeleri (N, P, K) yetersiz:

36. Sulamada kullanılan suyun “sulama suyu” kalitesini analiz ettirdiniz mi?

a) Evet Kalitesi sulama için uygun mu? Evet Hayır

b) Hayır

46. Sözleşme yaptığınız çiftçilerin işgücü fazlalıklarını tesisinizde istihdam sağlayarak değerlendirmek ister misiniz?

- a) Evet
- b) Hayır

47. İşlediğiniz toplam hammaddenin ne kadarını sözleşmeli tarım ile sağladınız?

<u>Üretim Yılı</u>	<u>Toplam İşlenen Hammadde Miktarı (Ton)</u>	<u>Sözleşme ile temin edilen (Ton)</u>
1994-95		
1995-96		
1996-97		

48. Sözleşme yapılan çiftçi sayısı, ekim alanı ve toplam olarak beklenen hammaddelerin tedariki gerçekleşmediğinde kapasite kullanım oranını düşürmemek için hangi önlemleri alıyorsunuz?

49. İklim koşullarına bağlı olarak ürünlerin çok kısa bir sürede erken olgunlaşması nedeniyle çiftçi ürünlerini hasat ederse ve ürün teslimi de firmanızın işleme kapasitesinin üzerinde ise, ürünü alıyor musunuz?

- a) Evet
- b) Hayır

50. Ürün teslim tarihini hangi kriterlere göre belirliyor sunuz?

51. İşletmeye gelmesini istediğiniz ürün miktarı ile hasat tarihlerini nasıl ayarlıyor sunuz ?

52. Ar-ge çalışmaları için firmanızca ayrılan toplam kaynak miktarı ne kadardır ?
Hammaddenin işlenmesindeki ar-ge çalışmaları:
Hammaddenin üretilmesinde ar-ge çalışmaları:

53. Üreticilere verilen girdileri üreten veya temin eden kuruluş, bağlı ortaklık veya iştirakleriniz var mı?

54. Mamül madde maliyetinde hammaddenin payı nedir?

<u>Üretim Yılı</u>
1995-96 :
1996-97 :

55. Toplam mamül madde satış tutarımız nedir ?

Üretim Yılı

1995-96 :

1996-97 :

56. Hammaddeye yapılan toplam ödeme tutarınız nedir ?

Üretim Yılı

1995-96 :

1996-97 :

57. Mamul maddelerin satışını yaptığınız pazarlar:

MiktarOran

İç Pazar:

Dış Pazar:

4-ÜRÜN MALİYET ÇİZELGELERİ

MAKARNALIK BUĞDAY ÜRETİM MALİYETİ ÇİZELGESİ

Ürün Adı: Makarnalık Buğday

Tarla Genişliği (Da):

Maliyet Yılı:

Toplam Üretim Miktarı (Kg):

Buğday Danesi (Kg/da):

Ön Bitki:

Satış Fiyatı (TL):

Buğday Samanı (TL/kg):

İl, İlçe, Köy:

Sıra No	Üretim İşlemleri	İşlem Tarihi ve Sayısı	HARCANAN İŞGÜCÜ				KULLANILAN MATERYAL			Girdi Kaynağı (Özkaynak-Kredi)	Kullanılan Ekipman
			İNSAN		MAKİNA		Cinsi	Miktar (Kg) (Adet)	Tutarı (TL)		
			Saat	Toplam Ücret (TL)	Saat	Toplam Ücret (TL)					
1	1. Sürüm										
2	2. Sürüm										
3	3. Sürüm										
4											
5	Ekim+(Gübreleme)					Tohum					
6											
7	Gübreleme										
8											
9	İlaçlama										
10											
11	Hasat-Harman										
12											
13	Taşıma										
14	Diğer										
15	Tarla Kirası										
16											
17											

Makarnalık buğdaya alternatif olarak yetiştirilebilecek ürünlerin adı:

Dekara Ortalama Brüt Karı (TL):

SANAYİ TİPİ DOMATES ÜRETİM MALİYETİ ÇİZELGESİ

Ürün Adı:Domates

Tarla Genişliği (Da):

Maliyet Yılı:

Toplam Üretim Miktarı (Kg):

Ön Bitki:

Satış Fiyatı (TL):

İl, İlçe, Köy:

Gübreler: Amon Sülfat (AS), TSP, P Sülfat

Sıra No	Üretim İşlemleri	İşlem Tarihi ve Sayısı	HARCANAN İŞGÜCÜ				KULLANILAN MATERYAL			Girdi Kaynağı (Özkaynak-Kredi)	Kullanılan Ekipman
			İNSAN		MAKİNA		Cinsi	Miktar (Kg) (Adet)	Tutarı (TL)		
			Saat	Toplam Ücret (TL)	Saat	Toplam Ücret (TL)					
1	Derin Sürüm										
2	İkileme										
3	Üçleme										
4	Dikim					Fide					
5	Gübreleme					N					
6						P2O5					
7						K2O					
8	Çapalama										
9	Sulama										
10	İlaçlama										
11	Hasat										
12	Ayırım										
13	Yükleme-Boşaltma										
14	Taşıma										
15	Tarla Kirası										
16	Diğer										

Domatese alternatif olarak yetiştirilebilecek ürünlerin adı:

Dekara Ortalama Brüt Karı (TL):

PATATES ÜRETİM MALİYETİ ÇİZELGESİ

Ürün Adı: Patates

Tarla Genişliği (Da): (Sulu.....,Kuru.....)

Maliyet Yılı:

Toplam Üretim Miktarı (Kg):

Ön Bitki:

Satış Fiyatı (TL):

İl, İlçe, Köy:

Satış yeri ve şartları:

Sıra No	Üretim İşlemleri	İşlem Tarihi ve Sayısı	HARCANAN İŞGÜCÜ				KULLANILAN MATERYAL			Girdi Kaynağı (Özkaynak-Kredi)	Kullanılan Ekipman
			İNSAN		MAKİNA		Cinsi	Miktar (Kg) (Adet)	Tutarı (TL)		
			Saat	Toplam Ücret (TL)	Saat	Toplam Ücret (TL)					
1	1. Sürüm										
2	2. Sürüm										
3	3. Sürüm										
4	Karık açma										
5	Ekim-Dikim					Tohum					
6	Sürgü çekme										
7	Gübreleme					N					
8						Kompoze					
9	Çapalama										
10	Boğaz doldurma										
11	Sulama işçiliği					Su bedeli					
12											
13	Zirai mücadele					Y.ot ilacı					
14	Hasat										
15	Ambara taşıma										
16	Pazara taşıma										
17	Tarla Kirası										
18	Diğer										

Patatese alternatif olarak yetiştirilebilecek ürünlerin adı:

Dekara Ortalama
Brüt Karı (TL):

AMERİKAN TİPİ TÜTÜN ÜRETİM MALİYET ÇİZELGESİ

Ürün Adı: Tütün

Tarla Genişliği (Da):

Maliyet Yılı:

Toplam Üretim Miktarı (Kg):

Ön Bitki:

Satış Fiyatı (TL):

İl, İlçe, Köy:

Satış yeri ve şartları:

Sıra No	Üretim İşlemleri	İşlem Tarihi ve Sayısı	HARCANAN İŞGÜCÜ				KULLANILAN MATERYAL			Girdi Kaynağı (Özkaynak-Kredi)	Kullanılan Ekipman
			İNSAN		MAKİNA		Cinsi	Miktar (Kg) (Adet)	Tutarı (TL)		
			Saat	Toplam Ücret (TL)	Saat	Toplam Ücret (TL)					
1	1. Sürüm										
2	2. Sürüm										
3	3. Sürüm										
4	4. Sürüm										
5	5. Sürüm										
6	Çizgi çekmek										
7	Toprak ilaçlama										
8	Dikim					Fide					
9	Can suyu										
10	Gübreleme					N					
11						P					
12						Çiftlik gübresi					
13	Sulama					Su ücreti					
14	Çapalama										
15	İlaçlama					Y.ot ilacı					
16	Uç kırma										
17	Filiz Alma										
18	Hasat (Tütün kırma)										
19	Kurutma ve Balya (Denk) Y.					İp					
20	Nakliye										
21	Kök Temizleme										
22	Tarla Kirası										

PLASTİK SERALARDA KESME ÇİÇEK ÜRETİM MALİYETİ ÇİZELGESİ

Ürün Adı:

Kapalı Alan Genişliği (Da):

Maliyet Yılı:

Toplam Üretim Miktarı (Kg):

İl, İlçe, Köy:

Satış Fiyatı (TL):

Sıra No	Üretim İşlemleri	İşlem Tarihi ve Sayısı	HARCANAN İŞGÜCÜ				KULLANILAN MATERYAL			Girdi Kaynağı (Özkaynak-Kredi)	Kullanılan Ekipman
			İNSAN		MAKİNA		Cinsi	Miktar (Kg) (Adet)	Tutarı (TL)		
			Saat	Toplam Ücret (TL)	Saat	Toplam Ücret (TL)					
1	Toprak hazırlığı										
2	Dikim										
3	Gübreleme										
4											
5	İlaçlama										
6											
7	Isıtma										
8	Havalandırma										
9	Sulama										
10	Bitkilerin Desteklenmesi										
11	Budama ve Uç Alma										
12	Kesim										
13	Taşıma										
14	Tasnif										
15	Paketleme										
16	Muhafaza										
17	Sera Kirası										
18	Diğerleri										

Kesme çiçeğe alternatif olarak yetiştirilebilecek ürünlerin adı:

Dekara Ortalama

Brüt Karı (TL):

EK- 2: EK ÇİZELGELER

Çizelge 1. Avrupa Birliği'nde Bazı Ürünlerin Sözleşmeli Olarak Yetiştirilme ve Satış Oranları (%)

ÜLKELER	ÜRÜNLER								
	Domuz Eti	Dana Eti	Tavuk Eti	Yumurta	Süt	Şeker Pancarı	Patates	Bezelye	Sanayi Tipi Domates
Belçika	55	95	90	70	-	100	20-25	98	-
Danimarka	0	0	-	-	-	100	71	100	-
Almanya	-	-	60	-	99	100	55	92	-
Yunanistan	5	3	15	10	30	100	2,5	85	100
İspanya	-	-	-	-	-	100	-	-	-
Fransa	30	35	50	20	1 ⁽¹⁾	100	10	90	-
İrlanda	-	-	90	30	10	100	10	100	-
İtalya	-	-	-	-	-	100	-	-	-
Lüksemburg	15	-	-	-	-	-	-	-	-
Hollanda	35	85	90	50	90	100	50	85	-
Avusturya	:	:	:	:	:	:	:	:	:
Portekiz	-	-	-	-	-	-	-	95	100
Finlandiya	-	-	-	-	-	100	39	85	0
İsveç	:	:	:	:	:	:	:	:	:
İngiltere	70	-	95	70	98	100	33,3	60	-

(-) : Sözleşmeli üretim yapılmamaktadır (0) : Sözleşmeli üretim oranı %0,5'den daha azdır. (.) veri bulunamamıştır. (1) Fransa'da süt sözleşmeli olarak üretilmemekte, yalnızca fiyatlar sözleşmeler ile belirlenmektedir.

Kaynak: Anonymous, The Agricultural Situation in the European Union 1995 Report, Office for Official Publications of The European Union, Luxemburg, 1996, p. T/151.

Çizelge 2. Türkiye’de Yabancı Tütün Çeşitlerinin Ekim Alanı ve Üretim Miktarları

Yabancı Tütünler	1982		1987		1991		1992		1993		1994		1995		1996	
	Ekim Alanı (Ha)	Üretim Miktarı (Ton)	Ekim Alanı (Ha)	Üretim Miktarı (Ton)	Ekim Alanı (Ha)	Üretim Miktarı (Ton)	Ekim Alanı (Ha)	Üretim Miktarı (Ton)	Ekim Alanı (Ha)	Üretim Miktarı (Ton)	Ekim Alanı (Ha)	Üretim Miktarı (Ton)	Ekim Alanı (Ha)	Üretim Miktarı (Ton)	Ekim Alanı (Ha)	Üretim Miktarı (Ton)
Virginia ve Burley	575	1150	583	1083	879	2187	1450	3636	1767	4862	2529	4812	1916	4818	2138	5351
Diğer Yabancı Çeşitler (*)	173	246	201	315	191	278	162	349	263	478	168	262	108	188	138	231
Toplam	748	1396	784	1398	1070	2465	1612	3985	2030	5340	2697	5074	2024	5006	2276	5582

(*) Diğer yabancı çeşitler; Hasankeyf, Tömbeki ve Purluk tütünlerdir.

Kaynak: Anonymous, Tütün ve Tütün Mamülleri Sanayi, VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı ÖİK Raporu, Yayın No: 2216, ÖİK: 360, 1990, Ankara, s.26-28.

Anonymous, Tütün Yıllığı 1996, Tütün Enformasyon Bülteni, TEKEL, 1997, İstanbul.

Çizelge 3. Amerikan Tipi Tütün İşletmelerinin Arazi Varlığı ve Tasarruf Şekilleri

Arazi Tasarruf Şekilleri	Miktar (Dekar)
Mülk arazi	40,05
Kiraya ve Ortağa Tutulan Arazi	9,016
Kiraya ve Ortağa Verilen Arazi	1,84
İşletme Arazisi	47,25

Çizelge 4. Amerikan Tipi Tütün İşletmelerde İşletme Arazisi Varlığının Kullanımı

Yetiştirilen Ürünler	Ekim alanı (Dekar)	İşletme Arazisine Oranı (%)
Tarla Arazisi		
Tütün	13,08	27,69
Mısır	4,58	9,70
Şeker pancarı	19,68	41,65
Buğday	1,94	4,10
Bahçe Arazisi		
Fındık Bahçesi	6,13	12,97

Sebze Bahçesi	0,16	0,34
Sürekli Plantasyonlar		
Kavak Arazisi	1,68	3,55
İşletme Arazisi	47,25	100,00

Çizelge 5. Amerikan Tipi Tütün İşletmelerinde Nüfus ve İşgücü Varlığı

Yaş Grubu	Nüfus ve İşgücü (kişi)		İşgücü (EİB)
	Erkek	Kadın	
0-6	0,258	0,613	-
7-14	0,194	0,613	0,404
15-49	2,323	2,065	3,872
50-+	0,677	0,452	0,734
Toplam	3,452	3,743	5,010

Çizelge 6. Amerikan Tipi Tütün İşletmelerinin Alet ve Makina Varlığı

Alet ve Makina Nev'i	İşletme Başına Düşen Miktar (Adet)
Traktör	0,968
Römork (Tarım Arabası)	0,774
Tırmık	0,968
Mibzer	0,484
Gübre Dağıtıcısı	0,936
Döven	0,936
Sırt Pülverizatörü	0,774

Çizelge 7. Sözleşmeli Tarım Yapan ve Yapmayan Makarnalık Buğday İşletmelerinde Arazi**Tasarruf Şekilleri**

Arazi Tasarruf Şekilleri	Sözleşmeli Tarım Yapan İşletmeler		Sözleşmeli Tarım Yapmayan İşletmeler	
	Miktar (Dekar)	Oran (%)	Miktar (Dekar)	Oran (%)
Mülk Arazi				
Sulu	572,72		376,25	
Kuru	159,09		163,02	
Toplam	731,81	96,06	539,27	83,80
Kiraya ve Ortağa Tutulan Arazi				
Sulu	158,18		93,86	
Kuru	3,63		28,10	
Toplam	161,81	21,24	121,96	18,92
Kiraya ve Ortağa Verilen Arazi				
Sulu	68,18		15,63	
Kuru	63,63		2,08	
Toplam	131,81	17,30	17,71	2,75
İşletme Arazisi				
Sulu	662,72	86,99	454,48	70,62
Kuru	99,09	13,01	189,04	29,38
Toplam	761,81	100,00	643,52	100,00

Çizelge 8. Sözleşmeli Tarım Yapan ve Yapmayan Makarnalık Buğday İşletmelerinde Arazi Büyüklüğü ve Parsel Sayıları

Kriterler	Sözleşmeli Tarım Yapan İşletmeler	Sözleşmeli Tarım Yapmayan İşletmeler
	Miktar (Dekar)	Miktar (Dekar)
Ortalama İşletme Arazisi (Dekar)	761,81	643,52
İşletme Başına Parsel Sayısı (Adet)	4,36	2,44
Ortalama Parsel Büyüklüğü	174,73	263,74

Çizelge 9. Sözleşmeli Tarım Yapan ve Yapmayan Makarnalık Buğday İşletmelerinde İşletme Arazisinin Tahsis Edildiği Ürünler

Ürünler	Sözleşmeli Tarım Yapan İşletmeler		Sözleşmeli Tarım Yapmayan İşletmeler	
	Miktar (Dekar)	Oran (%)	Miktar (Dekar)	Oran (%)
Makarnalık Buğday	411,36	54,00	249,58	38,79
Pamuk	251,36	33,00	184,57	28,68
Mısır	-	-	21,35	3,32
Arpa	45,45	5,96	104,35	16,22
Mercimek	53,63	7,04	18,13	2,82
Susam	-	-	2,08	0,32
Sebze	-	-	8,35	1,29
Meyve	-	-	6,77	1,05
Bağ	-	-	7,50	1,17
Nadas	-	-	40,83	6,34
Toplam	761,80	100,00	643,52	100,00

Çizelge 10. Sözleşmeli Tarım Yapan ve Yapmayan Makarnalık Buğday İşletmelerinde Nüfusun Yaş ve Cinsiyetlerine Göre Dağılımı (Kişi, Oran ve EİB Olarak)

Yaş Grupları	Cinsiyet	Sözleşmeli Tarım Yapan İşletmeler		Sözleşmeli Tarım Yapmayan İşletmeler	
		Kişi	Oran (%)	Kişi	Oran (%)
0-6	E	0,45	7,39	0,27	2,98
	K	0,45	7,39	0,19	2,10
7-14	E	0,36	5,91	0,33	3,64
	K	0,27	4,43	0,38	4,19
15-49	E	1,82	29,88	3,50	38,63
	K	1,73	28,41	3,00	33,11
50-+	E	0,56	9,20	0,73	8,06
	K	0,45	7,39	0,66	7,29
Toplam	E	3,19	52,38	4,83	53,31
	K	2,90	47,62	4,23	46,69
Toplam (Kişi)		6,09	100,00	9,06	100,00
Toplam (EİB)		4,00	-	7,02	-

Çizelge 11. Sözleşmeli Tarım Yapan ve Yapmayan Makarnalık Buğday İşletmelerinde Nüfusun Eğitim Durumu

Eğitim Seviyesi	Sözleşmeli Tarım Yapan İşletmeler		Sözleşmeli Tarım Yapmayan İşletmeler	
	Kişi	Oran (%)	Kişi	Oran (%)
Okul Çağına Gelmemiş Olanlar ve Okur-yazar Olmayanlar	19	28,36	53	12,18
Okur-yazar	3	4,48	17	3,91
İlkokul Mezunu	21	31,34	117	26,90
Ortaokul Mezunu	3	4,48	85	19,54
Lise Mezunu	14	20,90	124	28,51
Üniversite ve Yüksekokul Mezunu (Lisansüstü Eğitim Dahil)	7	10,44	39	8,96
Toplam	67	100,00	435	100,00

Çizelge 12. Sözleşmeli Tarım Yapan ve Yapmayan Makarnalık Buğday İşletmelerinde Hayvan Varlığı

Hayvan Varlığı	Sözleşmeli Tarım Yapan İşletmeler		Sözleşmeli Tarım Yapmayan İşletmeler	
	Miktar	Oran (%)	Miktar	Oran (%)
Hiç Hayvanı Olmayan İşletmeler	7	63,64	21	43,75
Hayvanı Olan İşletmeler	4	36,36	27	56,25
Ortalama Hayvan Varlığı (BBHB)	1,20	-	10,17	-

Çizelge 13. Sözleşmeli Tarım Yapan ve Yapmayan Makarnalık Buğday İşletmelerinde Traktör ve Ekipmanları Varlığı

Traktör Sayısı	Sözleşmeli Tarım Yapan İşletmeler		Sözleşmeli Tarım Yapmayan İşletmeler	
	Miktar	Oran (%)	Miktar	Oran (%)
Hiç Traktörü Olmayıp Kiralayan İşletmeler	1	9,09	14	29,17
Bir Traktörü Olanlar	10	90,91	33	68,75
Birden Fazla Traktörü Olanlar	-	-	1	2,08
İşletme Başına Düşen Traktör Varlığı (Adet)	0,90	-	0,70	-

Çizelge 14. Sözleşmeli Tarım Yapan ve Yapmayan Makarnalık Buğday İşletmelerinde Alet ve Makina Varlıkları

Alet ve Makinanın Nev'i	İşletme Başına Düşen Miktar (Adet)	
	Sözleşmeli Tarım Yapanlar	Sözleşmeli Tarım Yapmayanlar
Traktör	0,90	0,70
Römork (Tarım Arabası)	0,90	0,70
Tırmık	0,68	0,90
Mibzer	0,79	0,90
Pulluk	0,75	0,90
Pülverizatör	0,72	0,90
Harman Makinası	0,66	0,09
Gübre Dağıtıcısı	0,68	0,90
Kültivatör	0,10	0,36
Rotovatör	-	0,09
Kazayağı	-	0,09

Çizelge 15. Sözleşmeli Tarım Yapan ve Yapmayan Makarnalık Buğday İşletmelerinde İşletmecilerin Yaş ve Eğitim Durumları

İşletmecinin Sosyal Nitelikleri	Sözleşmeli Tarım Yapan İşletmeler	Sözleşmeli Tarım Yapmayan İşletmeler
Ortalama Yaş (Yıl)	41,90	43,92
Ortalama Eğitim Süresi (Yıl)	10,27	7,90

Çizelge 16. Sözleşmeli Tarım Yapan ve Yapmayan Makarnalık Buğday Üreticilerinin Eğitim Durumları

Eğitim Durumu	Sözleşmeli Tarım Yapan İşletmeler		Sözleşmeli Tarım Yapmayan İşletmeler	
	Kişi	Oran (%)	Kişi	Oran (%)
İlkokul Seviyesinin Altında Eğitim Görenler	1	9,09	3	6,25
İlkokul Seviyesinde Eğitim Görenler	3	27,27	21	43,75

İlkokul Seviyesinin Üstünde Eğitim Görenler	7	63,64	24	50,00
Toplam	11	100,00	48	100,00

Çizelge 17. Sözleşmeli Tarım Yapan ve Yapmayan Makarnalık Buğday Üreticilerinin Yöneticilik Deneyimleri

Yöneticilik Deneyimi	Sözleşmeli Tarım Yapan İşletmeler		Sözleşmeli Tarım Yapmayan İşletmeler	
	Miktar	Oran (%)	Miktar	Oran (%)
1-5 Yıl Arasında Olanlar	-	-	1	2,08
6-10 Yıl Arasında Olanlar	2	18,18	1	2,08
11-20 Yıl Arasında Olanlar	4	36,36	-	-
21 ve Daha Uzun Olanlar	5	45,46	46	95,84

Çizelge 18. Sözleşmeli Tarım Yapan ve Yapmayan Makarnalık Buğday İşletmelerinde İşletmecilerin Tarım Kuruluşlarını Ziyaret Etme Sıklıkları

Kurumları Ziyaret Durumu	Sözleşmeli Tarım Yapan İşletmeler		Sözleşmeli Tarım Yapmayan İşletmeler	
	Miktar	Oran (%)	Miktar	Oran (%)
Hiç Uğramayanlar	-	-	13	27,08
Yılda Birkaç Kez Uğrayanlar	6	54,55	8	16,67
Her İl/İlçeye Gittiğinde Uğrayanlar	5	45,45	27	56,25

Çizelge 19. Sözleşmeli Tarım Yapan ve Yapmayan Makarnalık Buğday İşletmelerinde Üreticilerin Örgütlenme Durumları

Örgütlenme Türleri	Sözleşmeli Tarım Yapan İşletmeler		Sözleşmeli Tarım Yapmayan İşletmeler	
	Miktar	Oran (%) ¹	Miktar	Oran (%)
Ziraat Odaları	10	90,91	33	68,75
Tarım Kredi Kooperatifleri	1	9,09	4	8,33
Tarım Satış Kooperatifleri	7	63,64	15	31,25
Pancar Ekicileri İstihsal Koop.	-	-	-	-
Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri	-	-	-	-
Sulama Birlikleri	3	27,27	6	12,50

⁽¹⁾ Üreticiler birden fazla örgüte üye olduklarından oranların toplamı yüzden daha yüksektir.

Çizelge 20. Sözleşmeli Tarım Yapan ve Yapmayan Makarnalık Buğday İşletmelerinde İşletmecilerin Bankalarla Çalışma Durumu

İşletmecilerin Bankalarla Çalışma Durumu	Sözleşmeli Tarım Yapan İşletmeler		Sözleşmeli Tarım Yapmayan İşletmeler	
	Miktar	Oran (%)	Miktar	Oran (%)
Bankalarla Çalışanlar	5	45,45	29	60,42
Bankalarla Çalışmayanlar	6	54,55	19	39,58

Çizelge 21. Sözleşmeli Tarım Yapan ve Yapmayan Makarnalık Buğday İşletmelerinde Üretilen Ürünlerin İşletmede Kullanımı ve Pazara Arz Edilmesi (İşletme Başına Ortalama)

İşletmeler	Üretim Miktarı (Kg)	Ailede Tüketilen Miktar (Kg)	İşçiye ve Akrabaya Verilen Miktar (Kg)	Tohum Olarak Kullanılan Miktar (Kg)	Satılan Miktar (Kg)	Pazara Arz Edilen Oranı (%)
Sözleşmeli Tarım Yapan İşletmeler	147.590,90	-	-	-	147.590,90	100,00
Sözleşmeli Tarım Yapmayan İşletmeler	104.039,60	1.061,20	1.747,87	5.951,07	95.279,47	91,58

Çizelge 22. Sözleşmeli Tarım Yapan ve Yapmayan Kesme Çiçek İşletmelerinde Arazi Tasarruf Şekilleri

Arazi Tasarruf Şekilleri	Sözleşmeli Tarım Yapan İşletmeler		Sözleşmeli Tarım Yapmayan İşletmeler	
	Miktar (Dekar)	Oran (%)	Miktar (Dekar)	Oran (%)
Mülk Arazi				
Sulu	9,67		16,41	
Kuru	-		-	
Toplam	9,67	85,20	16,41	49,32
Kiraya ve Ortağa Tutulan				
Sulu	1,68		16,86	
Kuru	-		-	
Toplam	1,68	14,80	16,86	50,68
Kiraya ve Ortağa Verilen				
Sulu	-		-	
Kuru	-		-	
Toplam	-	-	-	-
İşletme Arazisi				
Sulu	11,35	100,00	33,27	100,00
Kuru	-	-	-	-
Toplam	11,35	100,00	33,27	100,00
Plastik Sera Alanı (Da)	9,25	-	17,44	-

Çizelge 23. Sözleşmeli Tarım Yapan ve Yapmayan Kesme Çiçek İşletmelerinde Arazi Büyüklüğü ve Parsel Sayıları

Kriterler	Sözleşmeli Tarım Yapan İşletmeler	Sözleşmeli Tarım Yapmayan İşletmeler
	Miktar (Dekar)	Miktar (Dekar)
Ortalama İşletme Arazisi (Dekar)	11,35	33,27
İşletme Başına Parsel Sayısı (Adet)	1,77	2,93
Ortalama Parsel Büyüklüğü	6,80	11,36

Çizelge 24. Sözleşmeli Tarım Yapan ve Yapmayan Kesme Çiçek İşletmelerinde İşletme Arazisinin Tahsis Edildiği Ürünler

Ürünler	Sözleşmeli Tarım Yapan İşletmeler		Sözleşmeli Tarım Yapmayan İşletmeler	
	Miktar (Dekar)	Oran (%)	Miktar (Dekar)	Oran (%)
Kesme Çiçek	9,25	81,50	17,44	52,42
Fidelik	0,13	1,15	-	-
Mısır	0,50	4,41	-	-
Domates	-	-	0,04	0,12
Pamuk	-	-	8,22	24,71
Buğday	1,25	11,01	7,27	21,85
Sebze	0,22	1,93	0,30	0,90
Toplam	11,35	100,00	33,27	100,00

Çizelge 25. Sözleşmeli Tarım Yapan ve Yapmayan Kesme Çiçek İşletmelerinde Nüfusun Yaş ve Cinsiyetlerine Göre Dağılımı (Kişi, Oran ve EİB Olarak)

Yaş Grupları	Cinsiyet	Sözleşmeli Tarım Yapan İşletmeler		Sözleşmeli Tarım Yapmayan İşletmeler	
		Kişi	Oran (%)	Kişi	Oran (%)
0-6	E	0,12	2,43	0,07	1,51
	K	0,28	5,68	0,08	1,73
7-14	E	0,42	8,52	0,07	1,51
	K	0,38	7,71	0,19	4,10
15-49	E	1,88	38,13	1,89	40,82
	K	1,20	24,34	1,52	32,83
50-+	E	0,37	7,51	0,48	10,37
	K	0,28	5,68	0,33	7,13
Toplam	E	2,79	56,59	2,51	54,21
	K	2,14	43,41	2,12	45,79
Toplam (Kişi)		4,93	100,00	4,63	100,00
Toplam (EİB)		3,72	-	3,70	-

Çizelge 26. Sözleşmeli Tarım Yapan ve Yapmayan Kesme Çiçek İşletmelerinde Nüfusun Eğitim Durumu

Eğitim Seviyesi	Sözleşmeli Tarım Yapan İşletmeler		Sözleşmeli Tarım Yapmayan İşletmeler	
	Kişi	Oran (%)	Kişi	Oran (%)
Okul Çağına Gelmemiş Olanlar ve Okur-yazar Olmayanlar	28	9,46	5	4,00
Okur Yazar	5	1,69	-	-
İlkokul Mezunu	131	44,25	47	37,60
Ortaokul Mezunu	47	15,88	6	4,80
Lise Mezunu	70	23,65	56	44,80
Üniversite ve Yüksekokul Mezunu (Lisansüstü Eğitim Dahil)	15	5,07	11	8,80
Toplam	296	100,00	125	100,00

Çizelge 27. Sözleşmeli Tarım Yapan ve Yapmayan Kesme Çiçek İşletmelerinde Hayvan Varlığı

Hayvan Varlığı	Sözleşmeli Tarım Yapan İşletmeler		Sözleşmeli Tarım Yapmayan İşletmeler	
	Miktar	Oran (%)	Miktar	Oran (%)
Hiç Hayvanı Olmayan İşletmeler	55	91,67	22	81,48
Hayvanı Olan İşletmeler	5	8,33	5	18,52
Ortalama Hayvan Varlığı (BBHB)	0,09	-	0,08	-

Çizelge 28. Sözleşmeli Tarım Yapan ve Yapmayan Kesme Çiçek İşletmelerinde Traktör ve Ekipmanları Varlığı

Traktör Sayısı	Sözleşmeli Tarım Yapan İşletmeler		Sözleşmeli Tarım Yapmayan İşletmeler	
	Miktar	Oran (%)	Miktar	Oran (%)
Hiç Traktörü Olmayıp Kiralayan İşletmeler	18	30,00	3	11,11
Bir Traktörü Olanlar	42	70,00	24	88,89
Birden Fazla Traktörü Olanlar	-	-	-	-
İşletme Başına Düşen Ortalama Traktör Varlığı (Adet)	0,70	-	0,89	-

Çizelge 29. Sözleşmeli Tarım Yapan ve Yapmayan Kesme Çiçek İşletmelerinde Alet ve Makina Varlıkları

Alet ve Makinanın Nev'i	İşletme Başına Düşen Miktar (Adet)	
	Sözleşmeli Tarım Yapanlar İşletmeler	Sözleşmeli Tarım Yapmayanlar İşletmeler
Traktör	0,70	0,89
Römork (Tarım Arabası)	0,66	0,85
Tırmık	0,50	0,78
Mibzer	0,02	0,63
Gübre Dağıtıcısı	0,35	0,37
Düven	0,03	0,19
Sırt Pülverizatörü	0,63	0,89

Çizelge 30. Sözleşmeli Tarım Yapan ve Yapmayan Kesme Çiçek Üreticilerinin Yaş ve Eğitim Durumları

İşletmecinin Sosyal Nitelikleri	Sözleşmeli Tarım Yapan İşletmeler	Sözleşmeli Tarım Yapmayan İşletmeler
Ortalama Yaş (Yıl)	39,45	38,93
Ortalama Eğitim Süresi (Yıl)	8,28	8,93

Çizelge 31. Sözleşmeli Tarım Yapan ve Yapmayan Kesme Çiçek Üreticilerinin Eğitim Seviyeleri

Eğitim Durumu	Sözleşmeli Tarım Yapan İşletmeler		Sözleşmeli Tarım Yapmayan İşletmeler	
	Kişi	Oran (%)	Kişi	Oran (%)
İlkokul Seviyesinin Altında Eğitim Görenler	-	-	-	-
İlkokul Seviyesinde Eğitim Görenler	24	40,00	10	37,04
İlkokul Seviyesinin Üstünde Eğitim Görenler	36	60,00	17	62,96

Çizelge 32. Sözleşmeli Tarım Yapan ve Yapmayan Kesme Çiçek Üreticilerinin Yöneticilik Deneyimleri

Yöneticilik Deneyimi	Sözleşmeli Tarım Yapan İşletmeler		Sözleşmeli Tarım Yapmayan İşletmeler	
	Miktar	Oran (%)	Miktar	Oran (%)
1-5 Yıl Arasında Olanlar	13	21,66	5	18,52
6-10 Yıl Arasında Olanlar	22	36,67	7	25,93
11-20 Yıl Arasında Olanlar	22	36,67	10	37,03
21 ve Daha Uzun Olanlar	3	5,00	5	18,52

Çizelge 33. Sözleşmeli Tarım Yapan ve Yapmayan Kesme Çiçek İşletmelerinde İşletmecilerin Tarım Kuruluşlarını Ziyaret Etme Sıklıkları

Kurumları Ziyaret Durumu	Sözleşmeli Tarım Yapan İşletmeler		Sözleşmeli Tarım Yapmayan İşletmeler	
	Miktar	Oran (%)	Miktar	Oran (%)
Hiç Uğramayanlar	14	23,33	2	7,41
Yılda Birkaç Kez Uğrayanlar	46	76,67	16	59,26
Her İl/İlçeye Gittiğinde Uğrayanlar	-	-	9	33,33

Çizelge 34. Sözleşmeli Tarım Yapan ve Yapmayan Kesme Çiçek İşletmelerinde Örgütlenme Durumları

Örgütlenme Türleri	Sözleşmeli Tarım Yapan İşletmeler		Sözleşmeli Tarım Yapmayan İşletmeler	
	Miktar	Oran (%)	Miktar	Oran (%)
Ziraat Odaları	48	80,00	24	88,89
Tarım Kredi Kooperatifleri	21	35,00	2	7,41
Tarım Satış Kooperatifleri	-	-	3	11,11
Kesme Çiçek Üretim ve Pazarlama Kooperatifi	14	23,33	16	59,26
Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri	-	-	-	-
Sulama Birlikleri	-	-	-	-
Kesme Çiçek İhracatçıları Derneği	10	16,67	12	44,44

Çizelge 35. Sözleşmeli Tarım Yapan ve Yapmayan Kesme Çiçek Üreticilerinin Bankalarla Çalışma Durumu

İşletmecilerin Bankalarla Çalışma Durumu	Sözleşmeli Tarım Yapan İşletmeler		Sözleşmeli Tarım Yapmayan İşletmeler	
	Miktar	Oran (%)	Miktar	Oran (%)
Bankalarla Çalışanlar	50	83,33	27	100,00
Bankalarla Çalışmayanlar	10	16,67	-	-

Çizelge 36. Sözleşmeli Tarım Yapan Kesme Çiçek İşletmelerinin Sözleşmeli Üretim Yaptıkları Süreler Açısından Dağılımı

Sözleşme Yapılan Süre	İşletme Sayısı (Adet)	Oran (%)
1-5 Yıl	24	40,00
6-10 Yıl	30	50,00
11-15 Yıl	6	10,00
Toplam	60	100,00

Çizelge 37. Sözleşmeli Tarım Yapan Kesme Çiçek İşletmelerinin Sözleşmeli Üretim Alanlarına Göre Dağılımı

Sözleşmeli Üretim Alanı	Alan (Dekar)	İşletme Sayısı (Adet)	Oran (%)
1-5 Dekar	116,1	29	48,33
6-10 Dekar	119,0	16	26,67
11-15 Dekar	75,0	6	10,00
16-20 Dekar	17,0	1	1,67
21 Dekar ve Daha Fazla	228,0	8	13,33
Ortalama	9,25	60	100,00

Çizelge 38. Sözleşmeli Tarım Yapan ve Yapmayan Kesme Çiçek İşletmelerinde Üretilen

Ürünlerin İşletmede Kullanımı ve Pazara Arz Edilmesi (İşletme Başına Ortalama)

İşletmeler	Üretim Miktarı (Dal)	Ailede Tüketilen Miktar (Kg)	İşçiye ve Akrabaya Verilen Miktar (Kg)	Tohum Olarak Kullanılan Miktar (Kg)	Satılan Miktar (Dal)	Pazara Arz Edilen Oranı (%)
Sözleşmeli Tarım Yapan İşletmeler	1.306.481,29	-	-	-	1.306.481,29	100,00
Sözleşmeli Tarım Yapmayan İşletmeler	2.393.242,02	-	-	-	2.393.242,02	100,00

Çizelge 39. Sözleşmeli Tarım Yapan ve Yapmayan Sanayi Tipi Domates İşletmelerinde Arazi Tasarruf Şekilleri

Arazi Tasarruf Şekilleri	Sözleşmeli Tarım Yapan İşletmeler		Sözleşmeli Tarım Yapmayan İşletmeler	
	Miktar (Dekar)	Oran (%)	Miktar (Dekar)	Oran (%)
Mülk Arazi				
Sulu	55,84		30,06	
Kuru	9,18		14,73	
Toplam	65,02	70,50	44,79	74,86

Kiraya ve Ortağa Tutulan Sulu	31,27		12,57	
Kuru	-		2,81	
Toplam	31,27	33,90	15,38	25,71
Kiraya ve Ortağa Verilen Sulu	2,23		-	
Kuru	1,83		0,34	
Toplam	4,06	4,40	0,34	0,57
İşletme Arazisi Sulu	84,88	91,34	42,63	71,25
Kuru	7,35	8,66	17,20	28,75
Toplam	92,23	100,00	59,83	100,00

Çizelge 40. Sözleşmeli Tarım Yapan ve Yapmayan Sanayi Tipi Domates İşletmelerinde Arazi Büyüklüğü ve Parsel Sayıları

Kriterler	Sözleşmeli Tarım Yapan İşletmeler	Sözleşmeli Tarım Yapmayan İşletmeler
	Miktar (Dekar)	Miktar (Dekar)
Ortalama İşletme Arazisi (Dekar)	92,23	59,83
İşletme Başına Parsel Sayısı (Adet)	5,99	6,18
Ortalama Parsel Büyüklüğü	15,40	9,68

Çizelge 41. Sözleşmeli Tarım Yapan ve Yapmayan Sanayi Tipi Domates İşletmelerinde İşletme Arazisinin Tahsis Edildiği Ürünler

Ürünler	Sözleşmeli Tarım Yapan İşletmeler		Sözleşmeli Tarım Yapmayan İşletmeler	
	Miktar (Dekar)	Oran (%)	Miktar (Dekar)	Oran (%)
Sanayi Tipi Domates	23,44	25,42	9,95	16,63
Bezelye	6,19	6,71	2,68	4,48
Fasulye	8,58	9,30	6,15	10,28
Şeker Pancarı	13,92	15,09	5,86	9,79
Buğday	24,09	26,12	20,36	34,02
Biber	10,81	11,72	5,52	9,23
Ayçiçeği	3,41	3,70	3,53	5,90
Nadas	0,35	0,38	-	-
Arpa	-	-	1,65	2,76
Meyve Bahçesi	0,14	0,15	-	-
Soğan	0,75	0,81	3,97	6,64
Yonca	0,55	0,60	-	-
Mısır	-	-	0,16	0,27
Toplam	92,23	100,00	59,83	100,00

Çizelge 42. Sözleşmeli Tarım Yapan ve Yapmayan Sanayi Tipi Domates İşletmelerinde Nüfusun Yaş ve Cinsiyetlerine Göre Dağılımı (Kişi, Oran ve EİB Olarak)

Yaş Grupları	Cinsiyet	Sözleşmeli Tarım Yapan İşletmeler		Sözleşmeli Tarım Yapmayan İşletmeler	
		Kişi	Oran (%)	Kişi	Oran (%)
0-6	E	0,17	2,83	0,23	4,31
	K	0,20	3,33	0,21	3,93
7-14	E	0,44	7,33	0,40	7,49
	K	0,55	9,17	0,45	8,43
15-49	E	1,72	28,67	1,71	32,02
	K	1,61	26,84	1,45	27,15
50-+	E	0,72	12,00	0,47	8,80
	K	0,59	9,83	0,42	7,87

Toplam	E	3,05	50,83	2,81	52,62
	K	2,95	49,17	2,53	47,38
Toplam (Kişi)		6,00	100	5,34	100,00
Toplam (EİB)		4,24	-	3,79	-

Çizelge 43. Sözleşmeli Tarım Yapan ve Yapmayan Sanayi Tipi Domates İşletmelerinde Nüfusun Eğitim Durumu

Eğitim Seviyesi	Sözleşmeli Tarım Yapan İşletmeler		Sözleşmeli Tarım Yapmayan İşletmeler	
	Kişi	Oran (%)	Kişi	Oran (%)
Okul Çağına Gelmemiş Olanlar ve Okur-yazar Olmayanlar	25	5,87	34	10,27
Okur Yazar	-	-	-	-
İlkokul Mezunu	313	73,47	217	65,56
Ortaokul Mezunu	30	7,04	31	9,37
Lise Mezunu	52	12,21	47	14,20
Üniversite ve Yüksekokul Mezunu (Lisansüstü Eğitim Dahil)	6	1,41	2	0,60
Toplam	426	100,00	331	100,00

Çizelge 44. Sözleşmeli Tarım Yapan ve Yapmayan Sanayi Tipi Domates İşletmelerinde Hayvan Varlığı

Hayvan Varlığı	Sözleşmeli Tarım Yapan İşletmeler		Sözleşmeli Tarım Yapmayan İşletmeler	
	Miktar	Oran (%)	Miktar	Oran (%)
Hiç Hayvanı Olmayan İşletmeler	32	45,07	15	24,19
Hayvanı Olan İşletmeler	39	54,93	47	75,81
Ortalama Hayvan Varlığı (BBHB)	2,05	-	2,16	-

Çizelge 45. Sözleşmeli Tarım Yapan ve Yapmayan Sanayi Tipi Domates İşletmelerinde Traktör ve Ekipmanları Varlığı

Traktör Sayısı	Sözleşmeli Tarım Yapan İşletmeler		Sözleşmeli Tarım Yapmayan İşletmeler	
	Miktar (Dekar)	Oran (%)	Miktar (Dekar)	Oran (%)
Hiç Traktörü Olmayıp Kiralayan İşletmeler	4	5,63	14	22,58
Bir Traktörü Olanlar	66	92,96	47	75,81
Birden Fazla Traktörü Olanlar	1	1,41	1	1,61
İşletme Başına Düşen Ortalama Traktör Varlığı (Adet)	0,96	-	0,79	-

Çizelge 46. Sözleşmeli Tarım Yapan ve Yapmayan Sanayi Tipi Domates İşletmelerinde Alet ve Makina Varlıkları

Alet ve Makinanın Nev'i	İşletme Başına Düşen Miktar (Adet)	
	Sözleşmeli Tarım Yapanlar	Sözleşmeli Tarım Yapmayanlar
Traktör	0,98	0,79
Römork (Tarım Arabası)	1,01	0,79
Tırmık	0,79	0,66
Mibzer	0,54	0,35
Pulluk	0,97	0,77
Pülverizatör	0,70	0,56
Karık Sabanı	0,38	0,39
Gübre Dağıtıcısı	0,89	0,60
Kazayağı	0,62	0,66
Motopomp-Derinkuyu Pompası	1,11	1,63

Çizelge 47. Sözleşmeli Tarım Yapan ve Yapmayan Sanayi Tipi Domates Üreticilerinin Yaş ve Eğitim Durumları

İşletmecinin Sosyal Nitelikleri	Sözleşmeli Tarım Yapan İşletmeler	Sözleşmeli Tarım Yapmayan İşletmeler
Ortalama Yaş (Yıl)	40,13	39,57
Ortalama Eğitim Süresi (Yıl)	5,54	5,63

Çizelge 48. Sözleşmeli Tarım Yapan ve Yapmayan Sanayi Tipi Domates İşletmelerinde İşletmecilerin Eğitim Durumları

Eğitim Durumu	Sözleşmeli Tarım Yapan İşletmeler		Sözleşmeli Tarım Yapmayan İşletmeler	
	Kişi	Oran (%)	Kişi	Oran (%)
İlkokul Seviyesinin Altında Eğitim Görenler	-	-	-	-
İlkokul Seviyesinde Eğitim Görenler	62	87,32	51	82,26
İlkokul Seviyesinin Üstünde Eğitim Görenler	9	12,68	11	17,74
Toplam	71	100,00	62	100,00

Çizelge 49. Sözleşmeli Tarım Yapan ve Yapmayan Sanayi Tipi Domates İşletmelerinde İşletmecilerin Yöneticilik Deneyimleri

Yöneticilik Deneyimi	Sözleşmeli Tarım Yapan İşletmeler		Sözleşmeli Tarım Yapmayan İşletmeler	
	Miktar	Oran (%)	Miktar	Oran (%)
1-5 Yıl Arasında Olanlar	1	1,41	7	11,29
6-10 Yıl Arasında Olanlar	7	9,86	7	11,29
11-20 Yıl Arasında Olanlar	23	32,39	26	41,94
21 ve Daha Uzun Olanlar	40	56,34	22	35,48

Çizelge 50. Sözleşmeli Tarım Yapan ve Yapmayan Sanayi Tipi Domates İşletmelerinde İşletmecilerin Tarım Kuruluşlarını Ziyaret Etme Sıklıkları

Kurumları Ziyaret Durumu	Sözleşmeli Tarım Yapan İşletmeler		Sözleşmeli Tarım Yapmayan İşletmeler	
	Miktar (Dekar)	Oran (%)	Miktar (Dekar)	Oran (%)

Hiç Uğramayanlar	16	22,54	32	51,61
Yılda Birkaç Kez Uğrayanlar	34	47,89	25	40,32
Her İl/İlçeye Gittiğinde Uğrayanlar	21	29,58	5	8,06

Çizelge 51. Sözleşmeli Tarım Yapan ve Yapmayan Sanayi Tipi Domates İşletmelerinde Örgütlenme Durumları

Örgütlenme Türleri	Sözleşmeli Tarım Yapan İşletmeler		Sözleşmeli Tarım Yapmayan İşletmeler	
	Miktar	Oran (%) ⁽¹⁾	Miktar	Oran (%)
Ziraat Odaları	65	91,55	50	80,65
Tarım Kredi Kooperatifleri	26	36,62	32	51,61
Tarım Satış Kooperatifleri	14	19,72	11	17,74
Pancar Ekicileri İstihsal Koop.	44	61,97	35	56,45
Tarımsal Kalkınma Koop.	18	25,35	12	19,36
Sulama Birlikleri	5	7,04	2	3,23

(1) Üreticiler birden fazla örgüte üye olduklarından oranların toplamı yüzden daha yüksektir.

Çizelge 52. Sözleşmeli Tarım Yapan ve Yapmayan Sanayi Tipi Domates Üreticilerinin Bankalarla Çalışma Durumu

İşletmecilerin Bankalarla Çalışma Durumu	Sözleşmeli Tarım Yapan İşletmeler		Sözleşmeli Tarım Yapmayan İşletmeler	
	Miktar	Oran (%)	Miktar	Oran (%)
Bankalarla Çalışanlar	52	73,24	19	30,65
Bankalarla Çalışmayanlar	19	26,76	43	69,35

Çizelge 53. Sözleşmeli Tarım Yapan Sanayi Tipi Domates İşletmelerinin Sözleşmeli Üretim Yaptıkları Süreler Açısından Dağılımı

Sözleşme Yapılan Süre	İşletme Sayısı (Adet)	Oran (%)
1-5 Yıl	2	2,82
6-10 Yıl	7	9,86
11-15 Yıl	10	14,08
16-20 Yıl	12	16,90
21 ve Daha Fazla Yıl	40	56,34
Toplam	71	100,00

Çizelge 54. Sözleşmeli Tarım Yapan Sanayi Tipi Domates İşletmelerinin Sözleşmeli Üretim Alanlarına Göre Dağılımı

Sözleşmeli Üretim Alanı	Alan (Dekar) ⁽¹⁾	İşletme Sayısı (Adet)	Oran (%)
1-5 Dekar	34	7	9,86
6-10 Dekar	161	18	25,35
11-20 Dekar	301	20	28,17
21-30 Dekar	284	11	15,49
31-40 Dekar	180	5	7,04
41 ve Daha Fazla Dekar	585	10	14,09
Ortalama	21,76	-	-

(1) Sözleşmeli üretim yapan işletmelerin sözleşme dışı üretim yaptıkları alanlar dahil edilmemiştir.

Çizelge 55. Sözleşmeli Tarım Yapan ve Yapmayan Sanayi Tipi Domates İşletmelerinde

Üretilen Ürünlerin İşletmede Kullanımı ve Pazara Arz Edilmesi (İşletme Başına Ortalama)

İşletmeler	Üretim Miktarı (Kg)	Ailede Tüketilen Miktar (Kg)	İşçiye ve Akrabaya Verilen Miktar (Kg)	Tohum Olarak Kullanılan Miktar (Kg)	Satılan Miktar (Kg)	Pazara Arz Edilen Oranı (%)
Sözleşmeli Tarım Yapan İşletmeler	46.144,98	276,87	489,14	-	45.378,97	98,34
Sözleşmeli Tarım Yapmayan İşletmeler	42.742,20	341,94	739,44	-	41.660,82	97,47

Çizelge 56. Sözleşmeli Tarım Yapan ve Yapmayan Patates İşletmelerinde Arazi Tasarruf Şekilleri

Arazi Tasarruf Şekilleri	Sözleşmeli Tarım Yapan İşletmeler		Sözleşmeli Tarım Yapmayan İşletmeler	
	Miktar (Dekar)	Oran (%)	Miktar (Dekar)	Oran (%)
Mülk Arazi				
Sulu	40,95	-	23,76	-
Kuru	8,94	-	7,50	-
Toplam	49,89	42,50	31,26	35,89
Kiraya ve Ortağa Tutulan				
Sulu	64,88	-	50,09	-
Kuru	3,38	-	5,76	-
Toplam	68,26	58,15	55,85	64,11
Kiraya ve Ortağa Verilen				
Sulu	0,77		-	-
Kuru	-		-	-
Toplam	0,77	0,65	-	-
İşletme Arazisi				
Sulu	105,06	89,50	73,85	84,78
Kuru	12,32	10,50	13,26	15,22
Toplam	117,38	100,00	87,11	100,00

Çizelge 57. Sözleşmeli Tarım Yapan ve Yapmayan Patates İşletmelerinde Arazi Büyüklüğü ve Parsel Sayıları

Kriterler	Sözleşmeli Tarım Yapan İşletmeler	Sözleşmeli Tarım Yapmayan İşletmeler
	Miktar (Dekar)	Miktar (Dekar)
Ortalama İşletme Arazisi (Dekar)	117,38	87,11
İşletme Başına Parsel Sayısı (Adet)	4,86	4,68
Ortalama Parsel Büyüklüğü	24,15	18,61

Çizelge 58. Sözleşmeli Tarım Yapan ve Yapmayan Patates İşletmelerinde İşletme Arazisinin Tahsis Edildiği Ürünler

Ürünler	Sözleşmeli Tarım Yapan İşletmeler		Sözleşmeli Tarım Yapmayan İşletmeler	
	Miktar (Dekar)	Oran (%)	Miktar (Dekar)	Oran (%)
Patates	69,28	59,02	56,24	64,56
Buğday	46,41	39,54	25,91	29,74
Yulaf	0,15	0,13	0,41	0,47
Şeker Pancarı	1,31	1,12	1,76	2,02
Nohut	0,08	0,06	-	-
Nadas	0,15	0,13	2,79	3,21
Toplam	117,38	100,00	87,11	100,00

Çizelge 59. Sözleşmeli Tarım Yapan ve Yapmayan Patates İşletmelerinde Nüfusun Yaş ve Cinsiyetlerine Göre Dağılımı (Kişi, Oran ve EİB Olarak)

Yaş Grupları	Cinsiyet	Sözleşmeli Tarım Yapan İşletmeler		Sözleşmeli Tarım Yapmayan İşletmeler	
		Kişi	Oran (%)	Kişi	Oran (%)
0-6	E	0,37	5,22	0,47	7,08
	K	0,34	4,80	0,35	5,27
7-14	E	0,57	8,04	0,47	7,08
	K	0,38	5,36	0,65	9,79
15-49	E	2,34	33,00	2,12	31,93
	K	1,89	26,66	1,82	27,41
50-+	E	0,60	8,46	0,38	5,72
	K	0,60	8,46	0,38	5,72
Toplam	E	3,88	54,72	3,44	51,81
	K	3,21	45,28	3,20	48,19
Toplam (Kişi)	-	7,09	100,00	6,64	100,00
Toplam (EİB)	-	4,96	-	4,55	-

Çizelge 60. Sözleşmeli Tarım Yapan ve Yapmayan Patates İşletmelerinde Nüfusun Eğitim Durumu

Eğitim Seviyesi	Sözleşmeli Tarım Yapan İşletmeler		Sözleşmeli Tarım Yapmayan İşletmeler	
	Kişi	Oran (%)	Kişi	Oran (%)
Okul Çağına Gelmemiş Olanlar ve Okur-yazar Olmayanlar	70	15,18	33	14,60
Okur Yazar	-	-	-	-
İlkokul Mezunu	323	70,07	138	61,06
Ortaokul Mezunu	27	5,86	23	10,18
Lise Mezunu	36	7,81	25	11,06
Üniversite ve Yüksekokul Mezunu (Lisansüstü Eğitim Dahil)	5	1,08	7	3,10
Toplam	461	100,00	226	100,00

Çizelge 61. Sözleşmeli Tarım Yapan ve Yapmayan Patates İşletmelerinde Hayvan Varlığı

Hayvan Varlığı	Sözleşmeli Tarım Yapan İşletmeler		Sözleşmeli Tarım Yapmayan İşletmeler	
	Miktar	Oran (%)	Miktar	Oran (%)
Hiç Hayvanı Olmayan İşletmeler	16	24,62	9	26,47
Hayvanı Olan İşletmeler	49	75,38	25	73,53
Ortalama Hayvan Varlığı (BBHB)	1,61	-	1,67	-

Çizelge 62. Sözleşmeli Tarım Yapan ve Yapmayan Patates İşletmelerinde Traktör ve**Ekipmanları Varlığı**

Traktör Sayısı	Sözleşmeli Tarım Yapan İşletmeler		Sözleşmeli Tarım Yapmayan İşletmeler	
	Miktar	Oran (%)	Miktar	Oran (%)
Hiç Traktörü Olmayıp Kiralayan İşletmeler	9	13,85	4	11,76
Bir Traktörü Olanlar	55	84,61	30	88,24
Birden Fazla Traktörü Olanlar	1	1,54	-	-
İşletme Başına Düşen Ortalama Traktör Varlığı (Adet)	0,88	-	0,88	-

Çizelge 63. Sözleşmeli Tarım Yapan ve Yapmayan Patates İşletmelerinde Alet ve Makina Varlıkları

Alet ve Makinanın Nev'i	İşletme Başına Düşen Miktar (Adet)	
	Sözleşmeli Tarım Yapanlar	Sözleşmeli Tarım Yapmayanlar
Traktör	0,88	0,88
Römork (Tarım Arabası)	0,91	0,88
Tırmık	0,77	0,59
Mibzer	0,75	0,53
Pulluk	0,94	0,82
Pülverizatör	0,83	0,79
Gübre Dağıtıcısı	0,91	0,74
Patates Ekim, Çapa ve Söküm Makinaları	1,00	0,88
Motopomp-Derinkuyu Pompası	1,08	0,74

Çizelge 64. Sözleşmeli Tarım Yapan ve Yapmayan Patates Üreticilerinin Yaş ve Eğitim Durumları

İşletmecinin Sosyal Nitelikleri	Sözleşmeli Tarım Yapan İşletmeler	Sözleşmeli Tarım Yapmayan İşletmeler
Ortalama Yaş (Yıl)	42,88	40,79
Ortalama Eğitim Süresi (Yıl)	5,95	5,41

Çizelge 65. Sözleşmeli Tarım Yapan ve Yapmayan Patates Üreticilerinin Eğitim Durumları

Eğitim Durumu	Sözleşmeli Tarım Yapan İşletmeler		Sözleşmeli Tarım Yapmayan İşletmeler	
	Kişi	Oran (%)	Kişi	Oran (%)
İlkokul Seviyesinin	-	-	2	5,88

Altında Eğitim Görenler				
İlkokul Seviyesinde Eğitim Görenler	53	81,54	26	76,47
İlkokul Seviyesinin Üstünde Eğitim Görenler	12	18,46	6	17,65
Toplam	65	100,00	34	100,00

Çizelge 66. Sözleşmeli Tarım Yapan ve Yapmayan Patates Üreticilerinin Yöneticilik Deneyimleri

Yöneticilik Deneyimi	Sözleşmeli Tarım Yapan İşletmeler		Sözleşmeli Tarım Yapmayan İşletmeler	
	Miktar	Oran (%)	Miktar	Oran (%)
1-5 Yıl Arasında Olanlar	23	35,38	7	20,59
6-10 Yıl Arasında Olanlar	26	40,00	10	29,41
11-20 Yıl Arasında Olanlar	10	15,39	11	32,35
21 ve Daha Uzun Olanlar	6	9,23	6	17,65

Çizelge 67. Sözleşmeli Tarım Yapan ve Yapmayan Patates Üreticilerinin Tarım Kuruluşlarını Ziyaret Sıklıkları

Kurumları Ziyaret Durumu	Sözleşmeli Tarım Yapan İşletmeler		Sözleşmeli Tarım Yapmayan İşletmeler	
	Miktar	Oran (%)	Miktar	Oran (%)
Hiç Uğramayanlar	13	20,00	13	38,24
Yılda Birkaç Kez Uğrayanlar	42	64,62	14	41,18
Her İl/İlçeye Gittiğinde Uğrayanlar	10	15,38	7	20,59

Çizelge 68. Sözleşmeli Tarım Yapan ve Yapmayan Patates İşletmelerinde Örgütlenme Durumları

Örgütlenme Türleri	Sözleşmeli Tarım Yapan İşletmeler		Sözleşmeli Tarım Yapmayan İşletmeler	
	Miktar	Oran (%) ¹	Miktar	Oran (%)
Ziraat Odaları	63	96,92	30	88,24
Tarım Kredi Koop.	63	96,92	25	73,53
Tarım Satış Koop.	-	-	-	-
Pancar Ekicileri İstihsal Koop.	6	9,23	1	2,94
Tarımsal Kalkınma Koop.	-	-	1	2,94
Sulama Birlikleri	-	-	-	-

¹⁾ Üreticiler birden fazla örgüte üye olduklarından oranların toplamı yüzde daha yüksektir.

Çizelge 69. Sözleşmeli Tarım Yapan ve Yapmayan Patates Üreticilerinin Bankalarla

Çalışma Durumu

İşletmecilerin Bankalarla Çalışma Durumu	Sözleşmeli Tarım Yapan İşletmeler		Sözleşmeli Tarım Yapmayan İşletmeler	
	Miktar	Oran (%)	Miktar	Oran (%)
Bankalarla Çalışanlar	44	67,69	8	23,53
Bankalarla Çalışmayanlar	21	32,31	26	76,47

Çizelge 70. Sözleşmeli Tarım Yapan Patates İşletmelerinin Sözleşmeli Üretim Yaptıkları Süreler Açısından Dağılımı

Sözleşme Yapılan Süre	İşletme Sayısı (Adet)	Oran (%)
1-5 Yıl	33	50,77
6-10 Yıl	26	40,00
11-15 Yıl	6	9,23
16-20 Yıl	-	-
21 ve Daha Fazla Yıl	-	-
Toplam	65	100

Çizelge 71. Sözleşmeli Tarım Yapan Patates İşletmelerinin Sözleşmeli Üretim Alanlarına Göre Dağılımı

Sözleşmeli Üretim Alanı	Alan (Dekar) ⁽¹⁾	İşletme Sayısı (Adet)	Oran (%)
1-15 Dekar	35	3	4,62
16-30 Dekar	90	3	4,62
31-60 Dekar	1757	36	55,39
61-120 Dekar	1460	16	21,54
121 ve Daha Fazla Dekar	999	7	6,15
Ortalama	66,78	65	100,00

(¹) Sözleşmeli üretim yapan işletmelerin sözleşme dışı üretim yaptıkları alanlar dahil edilmemiştir.

Çizelge 72. Sözleşmeli Tarım Yapan ve Yapmayan Patates İşletmelerinde Üretilen Ürünlerin İşletmede Kullanımı ve Pazara Arz Edilmesi (İşletme Başına Ortalama)

İşletmeler	Üretim Miktarı (Kg)	Ailede Tüketilen Miktar (Kg)	İşçiye ve Akrabaya Verilen Miktar (Kg)	Tohum Olarak Kullanılan Miktar (Kg)	Satılan Miktar (Kg)	Pazara Arz Edilen Oranı (%)
Sözleşmeli Tarım Yapan İşletmeler	346.753,85	1.074,94	4507,80	22.192,24	318.978,87	91,99
Sözleşmeli Tarım Yapmayan İşletmeler	229.017,65	755,76	3.755,89	19.626,81	204.879,19	89,46

Çizelge 73. Sözleşmeli Amerikan Tipi Tütün Üretim Maliyeti (1997 Yılı Fiziki ve Mali Girdileri) Verim: 388,49 Kg/Da, Ç.E.G.F.: 474 820,21 TL/Kg, Ön Bitki: Mısır ve Buğday

ÜRETİM İŞLEMLERİ VE SAYISI	İŞLEM TARİHİ	HARCANAN İŞGÜCÜ VE ÇEKİGÜCÜ				KULLANILAN MATERYAL				MASRAFLAR	TOPLAMI
		İNSAN		MAKİNA		Kullanılan Ekipman Cinsi	Cinsi	Miktarı (Kg, m ³)	Tutarı (TL)	TL	%
		Saat	Ücret (TL)	Saat	Ücret (TL)						
I.TOPRAK HAZIRLIĞI											
Kök Temizleme	Eylül	0,63	-	0,63	1806451,60	Döner	-	-	-	1806451,60	1,65
1.Sürüm	Eylül	0,71	-	0,71	1435483,80	3'lü Pulluk	-	-	-	1435483,80	1,31
2.Sürüm	Nisan-Mayıs	0,58	-	0,58	1435483,80	3'lü Pulluk	-	-	-	1435483,80	1,31
3.Sürüm	Mayıs	0,59	-	0,59	988709,67	Tırmık	-	-	-	988709,67	0,90
4.Sürüm	Mayıs	0,53	-	0,53	1403225,80	Döner	-	-	-	1403225,80	1,28
5.Sürüm	Mayıs	0,22	-	0,22	551612,90	Tırmık	-	-	-	551612,90	0,50
	Mayıs	0,46	-	0,46	901612,90	Çizi Sabanı	-	-	-	901612,90	0,82
Çizgi Çekmek											
Dikim ve Cansuyu Verme	Mayıs	32,06	3206000,00	0,49	473126,5	Elle ve Tanker	Fide	6250 (Ad)	1099965,00	4779091,50	4,36
BAKIM											
-Gübreleme (2)	Mayıs-Haziran	0,86	249667,13	0,42	472580,64	Gübre Dağıtıcısı	A.Nitrat (%26) TSP Potasyum Sülfat Potasyum Nitrat Su Bedeli	15,69 31,00 29,68 2,93 -	486540,00 1643000,00 1721365,00 435837,50 1.000.000,00	5008990,27	4,57
-Sulama (7)	Haziran-Temmuz	12,58	1258161,20	-	-	Elle-Salma	-	-	-	2.258.161,20	2,06
-Çapalama (4)	Haziran-Temmuz	41,91	4.190.967,70	-	-	Elle	-	-	-	4.190.967,70	3,83
-İlaçlama (6)	Mayıs-Haziran- Tem.	8,05	1.548.520,60	0,36	277419,35	Holder ve Sırt Pülverizatör	Bosudin Dursban 4 Dipterex Orthon Conlidor Ridomil Tamex Kepek+Şeker	328,00 282,00 260,00 100,67 25,13 142,85 314,96 10,92+1,70	1655847,70 989032,25 866252,41 739838,53 777362,44 1172798,50 688,187,60 160002,58+135058,06	9010320,02	8,22
-Tepe Kırma (1)	Temmuz	4,06	813.036,25	-	-	Elle	-	-	-	813036,25	0,74
-Filiz Alma (3)	Temmuz	26,85	5369870,90	-	-	Elle	-	-	-	5369870,90	4,90
-Hasat (Tütün Kırma) (7)	Ağustos-Kasım	48,02	9095849,88	-	-	Elle	-	-	-	9095849,88	8,30
-Kurutma ve Denk Yapma (7)	Ağustos-Kasım	2,31	487029,36		16180920,00					16667949,36	15,22
-Nakliye (7)	Ağustos-Kasım	0,53		0,53	360.667,85	Traktör				360667,85	0,33
TOPLAM		180,95	26219103,02	5,52	26287294,81				13571085,57	66077485,40	60,30
Genel İdare Giderleri (%3)										1982324,56	1,81
Faiz Talebi (%25)										16519371,35	15,08
Tarla Kirası										25000000,00	22,81
GENEL TOPLAM										109579181,31	100
Birim Ürün Maliyeti (TL/Kg)										282.064,36	-

Çizelge 74. Amerikan Tipi Tütün (Virginia) Üretimi İle İlgili İşlemlerin Toplam İşgücü İstekleri İçindeki Payları

İşlemler	İnsan İşgücü İstekleri		Makina Çekigücü İstekleri	
	Saat	%	Saat	%
Toprak Hazırlığı	3,72	2,05	3,72	67,39
Dikim	32,06	17,72	0,49	8,88
Bakım	94,31	52,12	0,78	14,13
Hasat	50,86	28,11	0,53	9,60
Toplam	180,95	100,00	5,52	100,00

Çizelge 75. Amerikan Tipi Tütün Üretimi İle İlgili Çeşitli Masraf Unsurlarının Toplam Masraflar İçindeki Payları

Masraf Unsurları	Toplam Masraflar İçindeki Payı	
	Miktar (TL)	Oran (%)
Tarla Kirası	25.000.000,00	27,45
Makina Ücretleri ¹	26.287.294,81	28,86
İnsan İşgücü Ücretleri	26.219.103,02	28,79
Materyal Masrafları	13.571.085,57	14,90
Toplam	91.077.485,40	100,00

¹)Traktör sürücüsünün ücreti, uygulamada yaygın bir biçimde görüldüğü üzere makina ücretleri içinde yer almaktadır.

Çizelge 76. Sözleşmeli Üretim Yapan İşletmelerde Makarnalık Buğday Üretim Maliyeti (Fiziki ve Mali Girdiler) (1997 Üretim Yılı)
Verim (Tane): 358,78 Kg/Da, Ç.E.G.F.: 41.827,53 TL/Kg, Saman: 358,78 Kg/Da, Ç.E.G.F.: 7100 TL/Kg, Ön Bitki: Pamuk

ÜRETİM İŞLEMLERİ VE SAYISI	İŞLEM TARİHİ	HARCANAN İŞGÜCÜ VE ÇEKİGÜCÜ				KULLANILAN EKİPMAN CİNSİ	KULLANILAN MATERYAL			MASRAFLAR TOPLAMI	
		İNSAN		MAKİNA			Cinsi	Miktarı (Kg, m ³)	Tutarı (TL)	(TL)	%
		Saat	Ücret (TL)	Saat	Ücret (TL)						
I.TOPRAK HAZIRLIĞI											
1.Sürüm	Temmuz-Eylül	0,23		0,23	298.232,04	3'lü Pulluk				298.232,04	3,36
2.Sürüm	Ekim	0,14		0,14	194.060,77	3'lü Pulluk				194.060,77	2,18
3.Sürüm	Ekim	0,03		0,03	74.301,68	Tapan				74.301,68	0,84
4.Sürüm	Ekim	-		-	-					-	-
EKİM (+ Gübreleme)	Ekim-Kasım	0,31	23425,41	0,10	155.193,37	Mibzer	Tohum	20,11	884.640,88	1.063.259,66	11,97
BAKIM											
-Gübreleme (2)	Kasım-Şubat	0,12	12375,60	0,05	50939,23	Gübre Dağıtıcı	DAP (18-46) 20.20.0 A.Nitrat (%26) Üre	17,72 - - 15,73	496.265,19	858.450,11	9,66
-İlaçlama (1)	Mart	0,09	6408,84	0,04	50.055,25	Pülverizatör	Y.Ot İlacı	0,157	165.874,77	223.338,86	2,51
-Sulama(2)		3,57	357127,07	-	-	Salma	Su Bedeli		500.000,00	857.127,07	9,65
HASAT-HARMAN	Haziran	0,20	16.795,58	0,10	230.276,24	Biçerdöğür				247.071,82	2,78
TAŞIMA										-	
TOPLAM		4,69	416.132,59	0,69	1.053.058,58				2345650,84	3814842,01	42,95
Genel İdare Giderleri (%3)										114.445,26	1,29
Faiz Talebi (%25)										953710,50	10,74
Tarla Kirası										4.000.000,00	45,02
GENEL TOPLAM										8.882.997,77	100
YAN ÜRÜN GELİRİ (-)										2.547.679,56	-
BİRİM ÜRÜN MALİYETİ (TL/KG)										17.657,95	-

Çizelge 77. Sözleşmeli Üretim Yapmayan İşletmelerde Makarnalık Buğday Üretim Maliyeti (Fiziki ve Mali Girdiler) (1997 Üretim Yılı)
Verim (Tane): 416,85 Kg/Da, Ç.E.G.F.: 39.167,35 TL/Kg, Saman: 416,85 Kg/Da, Ç.E.G.F.: 522,90 TL/Kg, Ön Bitki: Mercimek ve Pamuk

ÜRETİM İŞLEMLERİ VE SAYISI	İŞLEM TARİHİ	HARCANAN İŞGÜCÜ VE ÇEKİGÜCÜ				KULLANILAN EKİPMAN CİNSİ	KULLANILAN MATERYAL			MASRAFLAR TOPLAMI	
		İNSAN		MAKİNA			Cinsi	Miktarı (Kg, m ³)	Tutarı (TL)	(TL)	%
		Saat	Ücret (TL)	Saat	Ücret (TL)						
I.TOPRAK HAZIRLIĞI											
1.Sürüm	Ekim	0,29		0,29	422.287,14	2-3'lü Pulluk				422.287,14	3,85
2.Sürüm	Kasım	0,16		0,16	228.046,74	2-3'lü Pulluk				228.046,74	2,08
3.Sürüm	Kasım	0,02		0,02	46.828,05	Kültivatör, Tapan				46.828,05	0,43
4.Sürüm	Kasım	0,01		0,01	32.971,62	Tapan				32.971,62	0,30
EKİM (+ Gübreleme)	Kasım-Aralık	0,44	41961,60	0,16	227.504,17	Mibzer	Tohum	20,33	9.480.752,92	1.218.218,69	11,10
BAKIM											
-Gübreleme (2)	Aralık-Şubat	0,20	20784,64	0,07	89.399,00	Elle-Gübre Dağıtıcısı	DAP (18-46)	11,46	320.880,00		
							20.20.0	16,55	314.450,00		
							A.Nitrat (%26)	15,75	244.125,00	1.254.878,64	11,44
							Üre	13,96	265.240,00		
-İlaçlama (1)	Şubat-Mart	0,07	8359,77	0,03	43.071,79	Pülverizatör	Y.Ot.İlacı	0,119	44.048,59	95.480,15	0,87
-Sulama(1-2)		2,44	265296,33	0,03	7.662,77	Salma-Yağm.	Su Bedeli		417.612,69	690.571,79	6,30
HASAT-HARMAN	Haziran	0,21	37.833,89	0,10	323.009,18	Bıçerdöğeri				360.843,07	3,29
TAŞIMA	Haziran	0,09		0,09	327.587,65	Kamyon				327.587,65	2,99
TOPLAM		3,93	374.236,23	0,96	1.748.368,11				2.55.109,20	4.677.713,54	42,65
Genel İdare Giderleri (%3)										140.331,54	1,28
Faiz Talebi (%25)										1.169.428,38	10,66
Tarla Kirası										4.980.801,33	45,41
GENEL TOPLAM										10.968.274,79	100
YAN ÜRÜN GELİRİ (-)										2.180.085,56	-
BİRİM ÜRÜN MALİYETİ (TL/KG)										21.082,38	-

Çizelge 78. Üretimle İlgili İşlemler Gruplarının Toplam İşgücü İstekleri İçindeki Oransal Dağılımı

İşlemler	Sözleşmeli Üretim Yapan İşletmeler				Sözleşmeli Üretim Yapmayan İşletmeler			
	İnsan İşgücü İstekleri		Makina Çekigücü İstekleri		İnsan İşgücü İstekleri		Makina Çekigücü İstekleri	
	Saat	(%)	Saat	(%)	Saat	(%)	Saat	(%)
Toprak Hazırlığı	0,40	8,53	0,40	57,97	0,48	12,21	0,48	50,00
Ekim	0,31	6,61	0,10	14,49	0,44	11,20	0,16	16,67
Bakım	3,78	80,60	0,09	13,05	2,71	68,96	0,13	13,54
Hasat-Harman	0,20	4,26	0,10	14,49	0,21	5,34	0,10	10,42
Taşıma	-	-	-	-	0,09	2,29	0,09	9,37
Toplam	4,69	100,00	0,69	100,00	3,93	100,00	0,96	100,00

Çizelge 79. Sözleşmeli ve Sözleşme Yapmadan Makarnalık Buğday Üretimi İle İlgili Masraf

Unsurlarının Toplam Masraflar İçindeki Payları

Masraf Unsurları	Sözleşmeli Üretim Yapan İşletmeler		Sözleşmeli Üretim Yapmayan İşletmeler	
	Toplam Masraflar İçindeki Payı		Toplam Masraflar İçindeki Payı	
	Miktar (TL)	Oran (%)	Miktar (TL)	Oran (%)
Tarla Kirası	4.000.000,00	51,18	4.980.801,33	51,57
Makina Ücretleri ¹	1.053.058,58	13,48	1.748.368,11	18,10
İnsan İşgücü Ücretleri	416.132,59	5,32	374.236,23	3,88
Materyal Masrafları	2.345.650,84	30,02	2.555.109,20	26,45
Toplam	7.814.842,01	100,00	9.658.514,87	100,00

(¹)Traktör sürücüsünün ücreti, uygulamada yaygın bir biçimde görüldüğü üzere makina ücretleri içinde yer almaktadır.

Çizelge 80. Sözleşmeli Üretim Yapan İşletmelerde Kesme Çiçek (Karanfil) Üretim Maliyeti (Fiziki ve Mali Girdiler) (1997 Üretim Yılı)
Verim : 141.241,22 (Adet(Dal)/Da), Ç.E.G.F. : 7.734,03TL/Adet (Dal), Ön Bitki : Karanfil, GSÜD= 1.092.364.170,00 TL/Da

ÜRETİM İŞLEMLERİ VE SAYISI	İŞLEM TARİHİ	HARCANAN İŞGÜCÜ VE ÇEKİGÜCÜ				KULLANILAN EKİPMAN CİNSİ	KULLANILAN MATERYAL			MASRAFLAR TOPLAMI	
		İNSAN		MAKİNA			Cinsi	Miktarı (Kg, Adet)	Tutarı (TL)	(TL)	%
		Saat	Ücret (TL)	Saat	Ücret (TL)						
TOPRAK HAZIRLIĞI VE İŞLEME	Mayıs Sonu (4)	3,05	-	3,05	3.701.495,22	Trak+Pulluk+Roto- tuvar			3.701.495,22	0,33	
FUMİGASYON	Mayıs (1)	30,61	3.786.047,56	-	-	Elle	M.Bromid	54,69	26.941.091,69	30.727.139,25	2,84
YATAK HAZIRLIĞI	Mayıs (1)	65,59	8.022.338,32	0,02	39.632,49	Elle	Plastik	177,91	82.237.254,55	90.299.225,36	8,36
GÜBRELEME	Mayıs (3)	5,68	700.477,39	-	-	Elle	Çiftlik Güb. DAP (18-46) TSP	6353,81 1,89 38,08	11.093.496,67 58.638,08 761.664,56	12.614.276,70	1,17
DİKİM	Haziran	27,13	3.450.549,45	-	-	Elle	Fide	20.000	135.372.005,04	138.822.554,49	12,86
BAKIM İŞLEMLERİ -Mücadele	Mayıs-Nisan	141,14	15.005.764,73			Sırt Pülverizatörü	Mantar İlacı Trips İlacı K.Örümcek Y.Kurt (²)		78.587.641,87	93.593.406,60	8,67
-Sulama ve Gübreleme	Mayıs-Nisan	441,72	37.949.198,34	(441,72)	36.764.907,22	Elek mot.-Damlama			49.183.736,21	123.897.841,77	11,48
-Pinç Yapılması ve Budama	Haz-Tem-Ağus	272,94	27.913.466,04	-	-	Elle	-	-	-	27.913.466,04	2,59
-Ağ Yapılması	Temmuz-Ağustos	59,10	6.254.836,97	-	-	Elle	Ağ ipi Siyah ip Sarmalç	8,38 21,91 17,87	6.985.858,40 9.798.234,55 5.896.635,28	28.935.615,20	2,68
-Kesme	Eylül-Nisan	1065,15	98.958.791,21	-	-	Elle				98.958.791,21	9,17
-İşleme	Eylül-Nisan	1065,15	98.958.791,21	-	-	Elle				98.958.791,21	9,17
-Paketleme	Eylül-Nisan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
TAŞIMA	Eylül-Nisan									-	-
NAKLIYE	Eylül-Nisan									-	-
TOPLAM		3177,26	301.000.261,22	3,07 ¹	40.506.034,93				406.916.306,90	748.422.603,05	69,33
Genel İdare Giderleri (%3)										22.452.678,09	2,08
Faiz Talebi (%25)										187.105.650,76	17,33
Sera Kirası										121.516.843,81	11,26
GENEL TOPLAM										1.079.497.775,71	100
BİRİM KARANFİL MALİYETİ (TL) /ADET)										7642,93	-

⁽¹⁾ Yalnızca traktör çekigücüne aittir.

⁽²⁾ Sulama suyu ile birlikte üretim dönemi boyunca ortalama 205,28 kg/da potasyum sülfat (6.363.739,87 TL), 300,54 kg/da potasyum nitrat (24.042.947,22 TL), 201,58 kg/da amonyum sülfat (4.031.633,94 TL), 217,69 kg/da amonyum nitrat (3.374.202,80 TL), 18,56 kg/da üre (408.412,89 TL), 24,01 kg/da MAP (3.875.337,78 TL), 0,86 kg/da fosforik asit (43.235,45 TL), 135,18 kg/da sheffer (6.420.464,78 TL) ve 0,5 kg/da agrosil (623.761,48 TL) gibi gübrelerin uygulandığı belirlenmiştir. Bu gübrelerin parasal değerleri toplamı; 49.183.736,21 TL/da olarak hesaplanmıştır.

Çizelge 81. Sözleşmeli Üretim Yapmayan İşletmelerde Kesme Çiçek (Karanfil) Üretim Maliyeti (Fiziki ve Mali Girdiler) (1997 Üretim Yılı)

Verim : 137.227,18 (Adet(Dal)/Da), Ç.E.G.F. : 9.034,92 TL/Adet (Dal), Ön Bitki : Karanfil, GSÜD = 1.239.837.154,98 TL/Da

ÜRETİM İŞLEMLERİ VE SAYISI	İŞLEM TARİHİ	HARCANAN İŞGÜCÜ VE ÇEKİGÜCÜ				KULLANILAN EKİPMAN CİNSİ	KULLANILAN MATERYAL			MASRAFLAR TOPLAMI	
		İNSAN		MAKİNA			Cinsi	Miktarı (Kg, Adet)	Tutarı (TL)	(TL)	%
		Saat	Ücret (TL)	Saat	Ücret (TL)						
TOPRAK HAZIRLIĞI VE İŞLEME	Mayıs Sonu (3)	2,14		2,14	5.184.288,74	Traktör-Pülverizötür				5.184.288,74	0,48
PATLATMA	Mayıs Sonu (1)	0,35		0,35	703.821,65	Rotovotör				703.821,65	0,07
FUMİGASYON	Mayıs Sonu (1)	30,06	2.008.280,25	-	-	Elle	M.Bromid	53,79	26.894.904,46	28.903.184,71	2,68
YATAK HAZIRLIĞI	Mayıs Sonu (2)	52,45	4.340.658,17	0,14	997.876,86	Elle	Plastik	244,34	70.377.537,16	75.716.072,19	7,03
GÜBRELEME	Mayıs Sonu (2)	6,00	416.050,96	-	-	Elle	15-15-15 DAP (18-46) TSP	150,88 18,91 41,26	4.256.433,12 586.104,03 825.265,39	6.083.853,50	0,57
DİKİM	Mayıs-Haziran (1)	47,56	3.167.834,39	-	-	Elle	Fide	20.000	179.745.222,93	182.913.057,32	16,97
BAKIM İŞLEMLERİ -Mücadele	Mayıs-Nisan Sonu	139,32	8.807.961,78	-	-	Sırt Pülverizatörü	Mantar İlacı Trips İlacı K.Örümcek Y.Kurt (²)		81.220.806,79	90.028.768,57	8,35
-Sulama ve Gübreleme	Mayıs-Nisan Sonu	436,42	28.404.246,28	(436,42)	15.939.490,45	ElektrikMot.- Damlama			51.180.270,77	95.524.007,50	8,86
-Pinç Yapılması ve Budama	Haz-Tem-Ağus	418,61	27.899.681,52	-	-	-			-	27.899.681,52	2,59
-Ağ Yapılması	Temmuz-Ağustos	47,80	3.303.354,56	-	-	Elle	Ağ ipi Siyah ip Sarmaç	4,25 17,50 12,62	3.227.919,32 5.477.600,84 3.167.728,24	15.176.602,96	1,41
-Kesme	Eylül-Nisan	1019,72	61.944.055,20	-	-	Elle	-	-	-	61.944.055,20	5,75
-İşleme	Eylül-Nisan	1019,72	61.944.055,20	-	-	Elle	-	-	-	61.944.055,20	5,75
-Paketleme	Eylül-Nisan	76,71	4.744.819,96	-	-		Ambalaj	119.063,69	61.218.152,87	65.962.972,40	6,12
TAŞIMA	Eylül-Nisan	37,98								2.418.757,96	0,22
NAKLIYE	Eylül-Nisan				16.805.201,69					16.805.201,69	1,56
DİĞER	Eylül-Nisan										-
TOPLAM		3334,84	209.399.755,80	2,63 ¹	39.630.679,39				488.177.945,92	737.208.381,11	68,41
Genel İdare Giderleri (%3)										22.116.251,43	2,05
Faiz Talebi (%25)										184.302.095,28	17,10
Sera Kirası										134.067.940,55	12,44
GENEL TOPLAM										1.077.694.668,37	100
BİRİM KARANFİL MALİYETİ (TL / DAL)										7853,36	-

⁽¹⁾ Yalnızca traktör çekigücüne aittir.

⁽²⁾ Sulama suyu ile birlikte üretim dönemi boyunca ortalama 49,95 kg/da potasyum sülfat (1.455.552,02 TL), 304,14 kg/da potasyum nitrat (24.331.210,19 TL), 168,70 kg/da amonyum sülfat (3.374.097,66 TL), 139,83 kg/da amonyum nitrat (2.161.509,55 TL), 18,10 kg/da MAP (1.978.259,02 TL), 15,72 kg/da fosforik asit (786.199,57 TL), 150,55 kg/da sheffer (8.819.193,21 TL), 10,82 kg/da kalsiyum nitrat (541.401,27 TL), 5,57 kg/da yaprak gübresi (3.715.498,94 TL), 40,91 kg/da iz elementler (3.619.260,17 TL) ve 7,96 kg/da nitrik asit (398.089,17 TL) gibi gübrelere kullanıldığı belirlenmiştir. Bu gübrelere parasal değerleri toplamı; 51.180.270,77 TL/da olarak hesaplanmıştır.

Çizelge 82. Üretimle İlgili İşlem Gruplarının Toplam İşgücü ve Makina Çekigücü İstekleri İçindeki Oransal Dağılımı

Üretim İşlemleri	Sözleşmeli Üretim Yapan İşletmeler				Sözleşme Yapmayan İşletmeler			
	İnsan İşgücü İstekleri		Makina Çekigücü İstekleri		İnsan İşgücü İstekleri		Makina Çekigü İstekleri	
	Saat	%	Saat	%	Saat	%	Saat	%
Toprak Hazırlığı	104,93	3,30	3,07	100,00	91,00	2,73	2,63	100,00
Dikim	27,13	0,85	-	-	47,56	1,42	-	-
Bakım	914,90	28,80	-	-	1.042,15	31,25	-	-
Kesme-İşleme-Paketleme	2.130,30	67,05	-	-	2.116,15	63,46	-	-
Taşıma-Nakliye	-	-	-	-	37,98	1,14	-	-
Toplam	3.177,26	100,00	3,07	100,00	3.334,84	100,00	2,63	100,00

Çizelge 83. Sözleşmeli ve Sözleşme Yapmayan İşletmelerde Karanfil Üretim Masraf Unsurlarının Toplam Üretim Masrafları İçindeki Payları

Masraf Unsurları	Sözleşmeli Üretim Yapan İşletmeler		Sözleşme Yapmayan İşletmeler	
	Toplam Üretim Masraflar İçindeki Payı		Toplam Üretim Masraflar İçindeki Payı	
	Miktar (TL)	Oran (%)	Miktar (TL)	Oran (%)
Tarla Kirası	121.516.843,81	13,97	134.067.940,55	15,39
Makina Ücretleri	40.506.034,93	4,65	39.630.679,39	4,55
İnsan İşgücü Ücretleri	301.000.261,22	34,60	209.399.755,80	24,03
Materyal Masrafları	406.916.306,90	46,78	488.177.945,92	56,03
Toplam	869.939.446,86	100,00	871.276.321,66	100,00

Çizelge 84. Sözleşmeli Üretim Yapan İşletmelerde Sanayi Tipi Domates Üretim Maliyeti (Fiziki ve Mali Girdiler) (1997 Üretim Yılı)
Verim : 4.614,50 Kg/Da, Ç.E.G.F. : 10.133,25 TL/Kg, Ön Bitki : Hububat ve Domates

ÜRETİM İŞLEMLERİ VE SAYISI	İŞLEM TARİHİ	HARCANAN İŞGÜCÜ VE ÇEKİGÜCÜ				KULLANILAN EKİPMAN CİNSİ	KULLANILAN MATERYAL			MASRAFLAR TOPLAMI	
		İNSAN		MAKİNA			Cinsi	Miktarı (Kg, Adet)	Tutarı (TL)	(TL)	%
		Saat	Ücret (TL)	Saat	Ücret (TL)						
I.TOPRAK HAZIRLIĞI											
1.Sürüm	Kasım	0,28		0,28	1.149.126,21	2-3 Soklu Pulluk	-	-	-	1.149.126,21	2,50
2.Sürüm	Nisan-Mayıs	0,27		0,27	1.149.126,21	2-3 Soklu Pulluk	-	-	-	1.149.126,21	2,50
3.Sürüm	Mayıs	0,21		0,21	954.304,21	Diskhorow	-	-	-	954.304,21	2,08
4.Sürüm	Mayıs	0,14		0,14	579.320,39	Diskhorow	-	-	-	579.320,39	1,26
5.Sürüm	Mayıs	0,11		0,11	417.766,98	Disk-Tırmık	-	-	-	417.766,98	0,91
KARIK AÇMA	Mayıs	0,14		0,14	575.825,24	Karik Sabanı	-	-	-	575.825,98	1,25
EKİM -DİKİM	Mayıs	16,35	1.613.171,52	-	-	Elle	Fide	2.862,46	6.512.038,83	8.125.210,35	17,69
Cansuyu	Mayıs	1,70	199.805,82	0,18	30.787,70	Elle+Yağm.	-	-	-	230.593,52	0,50
BAKIM -Gübreleme (2)	Mayıs-Temmuz	1,35	210.258,90	0,08	236.245,95	Fırfır+Elle	15-15-15 A.Nitrat (%26) Üre 20-20-0 Y.Gübbresi	62,05 35,44 10,64 0,58 0,031	1.365.064,96 549.372,17 202.326,25 13.106,79 51.213,59	2.627.591,61	5,72
-Ara Sürüm ve Çapalama (3)	Haziran-Temmuz	28,28	2.688.414,24	0,60	940.194,17	Çapa Mk+Elle	-	-	-	3.628.608,41	7,90
-Sulama (4)	Mayıs-Haz.-Tem.	9,93	1.118.284,79	(5,64)	1.594.706,15	Yağm+Salma+Motop	Su Bedeli	-	436.148,86	3.149.139,80	6,86
-Zirai Mücadele (3)	Mayıs-Haz.-Tem.	1,72	211.779,94	0,36	338.317,15	Holder-Sirt Pülv.	(2)	-	879.810,37	1.429.907,46	3,11
HASAT	Eylül	37,59	3.713.754,05	-	-	Elle	-	-	-	3.713.754,05	8,08
YÜKLEME	Eylül	1,73	222.006,47	-	-	Elle	-	-	-	222.006,47	0,48
FABRİKAYA TAŞIMA	Eylül	0,53	-	0,53	1.005.792,88	Traktör	-	-	-	1.005.792,88	2,20
TOPLAM		100,33	9.977.475,73	2,90 ⁽¹⁾	8.971.513,24				10.009.084,82	28.958.073,79	63,04
Genel İdare Giderleri (%3)										868.742,21	1,89
Faiz Talebi (%25)										7.239.518,45	15,76
Tarla Kirası										8.867.961,16	19,31
GENEL TOPLAM										45.934.295,61	100
YAN ÜRÜN GELİRİ (-)											-
BİRİM DOMATES MALİYETİ (TL/KG)										9.954,34	-

⁽¹⁾ Yalnızca traktör çekişgücüne aittir.

⁽²⁾ Tarımsal mücadelede 91,86 g/da insektisit (251.656,47 TL), 51,94 g/da herbisit (151.119,74 TL) ve 222,47 g/da mantar ilacı (477.034,16 TL) kullanılmış olup, toplam parasal değeri 879.810,37 TL/da'dır.

Çizelge 85. Sözleşmeli Üretim Yapmayan İşletmelerde Sanayi Tipi Domates Üretim Maliyeti (Fiziki ve Mali Girdiler) (1997 Üretim Yılı)
Verim : 4280,79 Kg/Da, Ç.E.G.F. : 14.082,98 TL/Kg, Ön Bitki : Hububat ve Domates

ÜRETİM İŞLEMLERİ VE SAYISI	İŞLEM TARİHİ	HARCANAN İŞGÜCÜ VE ÇEKİGÜCÜ				KULLANILAN EKİPMAN CİNSİ	KULLANILAN MATERYAL			MASRAFLAR TOPLAMI	
		İNSAN		MAKİNA			Cinsi	Miktarı (Kg, Adet)	Tutarı (TL)	(TL)	%
		Saat	Ücret (TL)	Saat	Ücret (TL)						
1.TOPRAK HAZIRLIĞI											
1.Sürüm	Ekim-Kasım	0,37	-	0,37	1.153.037,77	2-3 Soklu Pulluk	-	-	-	1.153.037,77	2,67
2.Sürüm	Nisan	0,37	-	0,37	1.145.648,60	2-3 Soklu Pulluk	-	-	-	1.145.648,60	2,65
3.Sürüm	Mayıs	0,20	-	0,20	691.625,62	Diskhorow	-	-	-	691.625,62	1,60
4.Sürüm	Mayıs	0,10	-	0,10	334.236,45	Disk-Tırmık	-	-	-	334.236,45	0,77
5.Sürüm	Mayıs	0,01	-	0,01	29.146,14	Tırmık	-	-	-	29.146,14	0,07
KARIK AÇMA	Mayıs	0,19	-	0,19	577.996,72	Karik Sabanı	-	-	-	577.996,72	1,34
EKİM -DİKİM	Mayıs	12,95	1.346.962,23	-	-	Elle	Fide	282,53	5.382.594,42	6.729.556,65	15,58
CANSUYU	Mayıs	1,84	221.674,88	0,63	102.446,63	Elle				324.121,51	0,75
BAKIM											
-Gübreleme (2)	Mayıs+Haz-Tem.	1,47	318.062,40	0,20	120.032,84	Fırfır+Elle	15-15-15 A.Nitrat (% 26) Üre DAP (18-46) Y.Gübresi	45,60 30,30 9,37 2,00 0,03896	1.003.293,92 469.581,28 177.988,51 62.152,71 153.727,42	2.304.839,08	5,33
-Ara Sürüm ve Çapalama (3)	Haziran-Temmuz	26,88	2.830.049,26	0,31	569.965,52	Çapa Mk+Elle	-	-	-	3.400.014,78	7,87
-Sulama (4)	Mayıs-Haz.-Tem.	7,53	875.205,25	(6,34)	979.198,69	Yağm+Salma+Motop	Su Bedeli	-	-	1.854.403,94	4,29
-Zirai Mücadele (3)	Mayıs-Haz.-Tem.	1,51	362.068,97	0,06	212.233,17	Sırt Pülver+Holder	(2)	-	763.107,23	1.337.409,37	3,10
HASAT	Eylül	43,86	-	-	-	Elle	-	-	-	4.476.190,48	10,36
YÜKLEME	Eylül	3,72	-	-	-	Elle	-	-	-	471.100,16	1,09
FABRİKAYA TAŞIMA	Eylül	0,80	-	0,80	1.926.929,39	Traktör	-	-	-	1.926.929,39	4,46
TOPLAM		101,80		3,24 ⁽¹⁾				8.012.445,49		26.756.256,66	61,93
Genel İdare Giderleri (%3)										802.687,70	1,86
Faiz Talebi (%25)										6.689.064,16	15,48
Tarla Kirası										8.956.486,04	20,73
GENEL TOPLAM										43.204.494,56	100
YAN ÜRÜN GELİRİ (-)											-
BİRİM DOMATES MALİYETİ (TL / KG)										10.092,64	-

⁽¹⁾ Yalnızca traktör çekigücüne aittir.

⁽²⁾ Tarımsal mücadelede 144,18 g/da insektisit (382.171,59 TL), 26,18 g/da herbisit (71.670,77 TL) ve 128,44 g/da mantar ilacı (309.264,87 TL) kullanılmış olup, toplam parasal değeri 763.107,23 TL/da'dır.

Çizelge 86. Üretimle İlgili İşlem Gruplarının Toplam İşgücü ve Makine Çekigücü İstekleri

İçindeki Oransal Dağılımı

Üretim İşlemleri	Sözleşmeli Üretim Yapan İşletmeler				Sözleşme Yapmayan İşletmeler			
	İnsan İşgücü İstekleri		Makina Çekigücü İstekleri		İnsan İşgücü İstekleri		Makina Çekigü İstekleri	
	Saat	%	Saat	%	Saat	%	Saat	%
Toprak Hazırlığı	1,15	1,15	1,15	39,66	1,24	1,22	1,24	38,27
Dikim	16,35	16,30	-	-	12,95	12,72	-	-
Bakım	42,98	42,84	1,22	42,07	39,23	38,54	1,20	37,04
Hasat	37,59	37,46	-	-	43,86	43,08	-	-
Yükleme-Taşıma	2,26	2,25	0,53	18,27	4,52	4,44	0,80	24,69
Toplam	100,33	100,00	2,90	100,00	101,80	100,00	3,24	100,00

Çizelge 87. Sözleşmeli ve Sözleşme Yapmayan İşletmelerde Sanayi Tipi Domates Üretimi İle

İlgili Masraf Unsurlarının Toplam Masraflar İçindeki Payları

Masraf Unsurları	Sözleşmeli Üretim Yapan İşletmeler		Sözleşme Yapmayan İşletmeler	
	Toplam Masraflar İçindeki Payı		Toplam Masraflar İçindeki Payı	
	Miktar (TL)	Oran (%)	Miktar (TL)	Oran (%)
Tarla Kirası	8.867.961,16	23,44	8.956.486,04	25,08
Makina Ücretleri	8.971.513,24	23,72	7.842.497,54	21,96
İnsan İşgücü Ücretleri	9.977.475,73	26,38	10.901.313,63	30,53
Materyal Masrafları	10.009.084,82	26,46	8.012.445,49	22,43
Toplam	37.826.034,95	100,00	35.712.742,70	100,00

Çizelge 88. Sözleşmeli Üretim Yapan İşletmelerde Patates Üretim Maliyeti (Fiziki ve Mali Girdiler) (1997 Üretim Yılı) Verim : 5.192,12 Kg/Da, Ç.E.G.F. : 18.257,11 TL/Kg, Ön Bitki : Buğday ve Patates

ÜRETİM İŞLEMLERİ VE SAYISI	İŞLEM TARİHİ	HARCANAN İŞGÜCÜ VE ÇEKİGÜCÜ				KULLANILAN EKİPMAN CİNSİ	KULLANILAN MATERYAL			MASRAFLAR TOPLAMI	
		İNSAN		MAKİNA			Cinsi	Miktarı (Kg, Adet)	Tutarı (TL)	(TL)	%
		Saat	Ücret (TL)	Saat	Ücret (TL)						
I.TOPRAK HAZIRLIĞI											
1.Sürüm	Ekim-Kasım- Nisan	0,38	-	0,38	1.113.553,90	2-3'lü Pulv.+Disk	-	-	-	1.113.553,90	1,88
2.Sürüm	Nisan	0,34	-	0,34	1.009.257,66	2-3'lü Pulv.+Disk	-	-	-	1.009.257,66	1,70
3.Sürüm	Nisan	0,29	-	0,29	899.216,77	2-3'lü Pulv.+Disk	-	-	-	899.216,77	1,52
4.Sürüm	Nisan	0,03	-	0,03	57.590,42	2-3'lü Pulv.+Disk	-	-	-	57.590,42	0,10
5.Sürüm	Nisan	0,02	-	0,02	29.371,11	Çizel	-	-	-	29.371,11	0,05
6.Sürüm	Nisan	0,01	-	0,01	6.910,85	Çizel	-	-	-	6.910,85	0,01
EKİM -DİKİM (Tohum Hazırlığı Dahil)	Mayıs	9,86	832.457,96	1,03	1.188.925,36	Mibzer+Elle	Tohum	435,93	8.520.107,12	10.541.490,44	17,79
SÜRGÜ ÇEKME	Mayıs	0,19		0,19	528.888,27	Tapan				528.888,27	0,89
BAKIM											
-Gübreleme (2)	Mayıs-Haz.-Tem.	1,70	152.038,70	0,29	510.539,05	Gübre Dağ+Elle	A. Sülfat 15-15-15 20-20-10 A.Nitrat (%26) Üre Kalsiyum Nitrat Potasyum Nitrat Yaprak Gübresi	136,64 98,02 20,58 34,25 7,79 0,78 0,35 0,0718	1.878.865,76 2.156.542,27 463.061,51 530.824,12 147.982,03 91.683,94 25.699,72 31.513,48	5.988.750,58	10,11
-Boğaz Doldurma	Haziran	0,98	43.906,93	0,49	878.714,58	Çapalama Mak+Elle				922.621,51	1,56
-Sulama (12)	Haz-Tem-Ağus	39,94	6.312.485,60	(19,18)	7.410.389,31	Pomp. Yağmurl.				13.722.874,91	23,17
-İlaçlama (4)	Haz-Tem-Ağus	2,79	258.373,65	0,42	483.298,78	Holder+Sırt Pülv.	(2)		893.089,96	1.634.762,39	2,76
HASAT	Ekim	33,33	2.921.435,15	2,06	1.339.639,48	Söküm Mak.+Elle	Çuval+İp		64.616,45	4.325.691,08	7,30
YÜKLEME VE BOŞALTMA	Ekim	7,95	1.267.300,16	-	-					1.267.300,16	2,14
TOPLAM		97,81	11.787.998,15	5,55 ⁽¹⁾	15.456.295,54				14.803.986,36	42.048.280,05	70,98
Genel İdare Giderleri (%3)										1.261.448,40	2,13
Faiz Talebi (%25)										10.512.070,01	17,75
Tarla Kirası										5.418.221,61	9,14
GENEL TOPLAM										59.240.020,07	100
YAN ÜRÜN GELİRİ (-)											-
BİRİM PATATES MALİYETİ (TL/KG)										11.409,60	-

⁽¹⁾ Yalnızca traktör çekigücüne aittir.

⁽²⁾ Tarımsal mücadelede 182,13 g/da patates böceği ilacı (477.495,73 TL), 1,38 g/da tohum ilacı (31.329,19 TL), 74,24 g/da mantar ilacı (192.430,36 TL) ve 43,04 g/da herbisit (191.834,68 TL) kullanılmış olup, toplam parasal değeri 893.089,96 TL'dir.

Çizelge 89. Sözleşmeli Üretim Yapmayan İşletmelerde Patates Üretim Maliyeti (Fiziki ve Mali Girdiler) (1997 Üretim Yılı) Verim : 4.072,17 Kg/Da, Ç.E.G.F. : 22.594,18, Ön Bitki : Buğday ve Patates

ÜRETİM İŞLEMLERİ VE SAYISI	İŞLEM TARİHİ	HARCANAN İŞGÜCÜ VE ÇEKİGÜCÜ				KULLANILAN EKİPMAN CİNSİ	KULLANILAN MATERYAL			MASRAFLAR TOPLAMI	
		İNSAN		MAKİNA			Cinsi	Miktarı (Kg, Adet)	Tutarı (TL)	(TL)	%
		Saat	Ücret (TL)	Saat	Ücret (TL)						
I.TOPRAK HAZIRLIĞI											
1.Sürüm	Kasım-Nisan	0,33	-	0,33	969.403,77	2-3'lü Pulluk	-	-	-	969.403,77	1,79
2.Sürüm	Nisan	0,28	-	0,28	915.010,46	2-3'lü Pulluk.+Disk	-	-	-	915.010,46	1,69
3.Sürüm	Nisan	0,22	-	0,22	678.347,28	2-3'lü Pulluk.+Disk	-	-	-	678.347,28	1,25
4.Sürüm	Nisan	0,01	-	0,01	25.104,60	Çizel	-	-	-	25.104,60	0,05
5.Sürüm	Nisan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
EKİM -DİKİM (Tohum Hazırlığı dahil)	Mayıs	7,48	663.807,54	0,92	1.334.205,02	Mibzer+Elle	Tohum	361,82	6.980.439,33	8.978.451,89	16,60
SÜRGÜ ÇEKME	Mayıs	0,13	-	0,13	396.182,01	Tapan				396.182,01	0,73
BAKIM -Gübreleme (2)	Mayıs-Haziran	1,11	101.673,64	0,27	453.190,38	Gübre Dağ+Elle	A. Sülfat 15-15-15 20-20-10 TSP A.Nitrat (%26) Üre Yaprak Gübresi	188,96 37,08 21,18 7,58 48,51 6,22 0,15	2.598.260,98 815,794,98 476.595,19 200.967,57 751.895,92 137.081,58 6.025,10	5.541.485,34	10,24
-Boğaz Doldurma (1)	Haziran	0,81	37.970,71	0,44	696.129,71	Çapalama Mak+Elle	-	-	-	734.100,42	1,36
-Sulama (13)	Haz-Tem-Ağus	33,13	6.254.184,10	(14,19)	6.240.167,36	Pomp. Yağmurl.	-	-	-	12.494.351,46	23,10
-İlaçlama (4)	Haz-Tem-Ağus	1,85	176.255,23	0,24	404.811,72	Holder+Sırt Pülv.	(2)	-	695.728,28	1.276.795,23	2,36
HASAT	Ekim	27,79				Söküm Mak.+Elle	Çuval+İp		10.460,25	4.281.328,45	7,91
YÜKLEME VE BOŞALTMA (Ambara Taşıma)	Ekim	6,50	901.281,38	1,02	1.271.966,53	Traktör+Römork				2.173.247,91	4,02
TOPLAM		79,74	10.859.126,57	6,09 ⁽¹⁾	14.931.433,07				12.673.249,18	38.463.808,82	71,10
Genel İdare Giderleri (%3)										1.153.914,26	2,13
Faiz Talebi (%25)										9.615.952,20	17,77
Tarla Kirası										4.869.969,87	9,00
GENEL TOPLAM										54.103.445,15	100
YAN ÜRÜN GELİRİ (-)											-
BİRİM PATATES MALİYETİ (TL / KG)										13.286,14	-

⁽¹⁾ Yalnızca traktör çekigücüne aittir.

⁽²⁾ Tarımsal mücadelede 144,77 g/da patates böceği ilacı (407.449,00 TL), 1,05 g/da tohum ilacı (71.391,21 TL), 58,16 g/da mantar ilacı (89.837,86 TL) ve 30,89 g/da herbisit (127.050,21 TL) kullanılmış olup, toplam parasal değeri 695.728,28 TL/da'dır.

Çizelge 90. Üretimle İlgili İşlem Gruplarının Toplam İşgücü ve Makina Çekigücü İstekleri İçindeki Oransal Dağılımı

Üretim İşlemleri	Sözleşmeli Üretim Yapan İşletmeler				Sözleşme Yapmayan İşletmeler			
	İnsan İşgücü İstekleri		Makina Çekigücü İstekleri		İnsan İşgücü İstekleri		Makina Çekigü İstekleri	
	Saat	%	Saat	%	Saat	%	Saat	%
Toprak Hazırlığı	1,07	1,09	1,07	19,28	0,84	1,05	0,84	13,79
Ekim-Dikim	10,05	10,28	1,22	21,98	7,61	9,54	1,05	17,24
Bakım	45,41	46,43	1,20	21,62	36,90	46,28	0,95	15,60
Hasat (Yükleme-Boşaltma)	41,28	42,20	2,06	37,12	33,37	41,85	2,23	36,62
Taşıma	-		-		1,02	1,28	1,02	16,75
Toplam	97,81	100,00	5,55	100,00	79,74	100,00	6,09	100,00

Çizelge 91. Sözleşmeli ve Sözleşme Yapmayan İşletmelerde Patates Üretimi İle İlgili Masraf Unsurlarının Toplam Masraflar İçindeki Payları

Masraf Unsurları	Sözleşmeli Üretim Yapan İşletmeler		Sözleşme Yapmayan İşletmeler	
	Toplam Masraflar İçindeki Payı		Toplam Masraflar İçindeki Payı	
	Miktar (TL)	Oran (%)	Miktar (TL)	Oran (%)
Tarla Kirası	5.418.221,61	11,42	4.869.769,87	11,24
Makina Ücretleri	15.456.295,54	32,56	14.931.433,07	34,46
İnsan İşgücü Ücretleri	11.787.998,15	24,83	10.859.126,57	25,06
Materyal Masrafları	14.803.986,36	31,19	12.673.249,18	29,24
Toplam	47.466.501,66	100,00	43.333.578,69	100,00

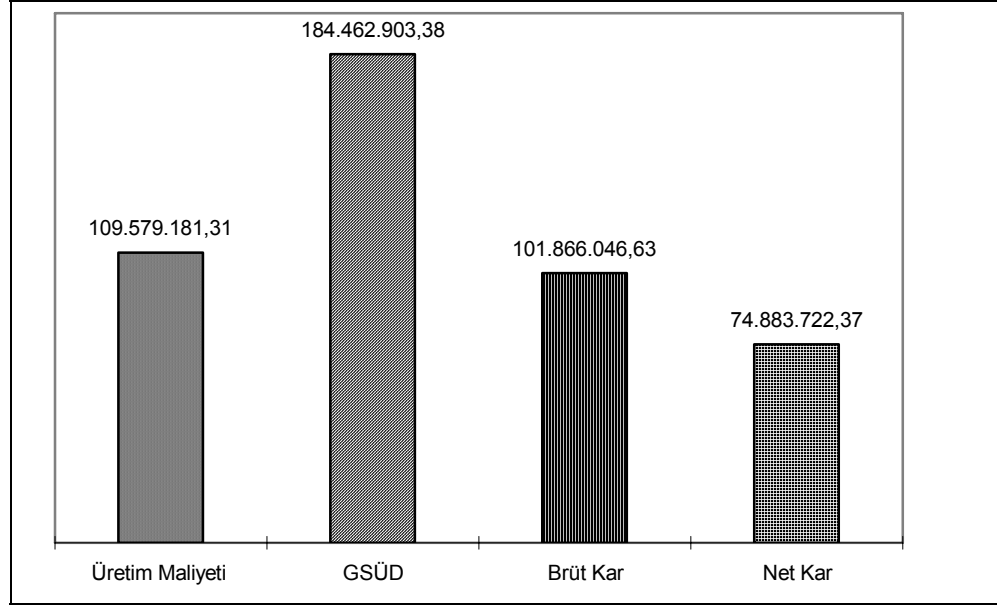
Çizelge 92. Sözleşmeli Amerikan Tipi Tütün Üretiminde Dekara Değişen Masraflar¹

Değişen Masraf Unsurları	Değişen Masraflar (TL/Da)
Toprak Hazırlığı	
-Kök Temizleme	1.806.451,60
1.Sürüm	1.435.483,80
2.Sürüm	1.435.483,80
3.Sürüm	988.709,67
4.Sürüm	1.403.225,80
5.Sürüm	551.612,90
-Çizgi Çekmek	901.612,90
Dikim ve Cansuyu İşçiliği	3.679.126,50
Fide Bedeli	1.099.965,00
Gübreleme (Gübreleme ve İşçiliği)	5.008.990,27
Sulama (İşçilik Giderleri ve Su Bedeli)	2.258.161,20
Çapalama İşçiliği	4.190.967,70
İlaçlama (İşçilik Giderleri ve İlaç Masrafları)	9.010.320,02
Tepe Kuma İşçiliği	813.036,25
Filiz Alma İşçiliği	5.369.870,90
Hasat (Tütün Kıırma) İşçiliği	9.095.849,88
Kurutma İstasyonlarına Taşıma Giderleri	360.667,85
Kurutma ve Denk Yapma	16.667.949,36
Döner Sermaye Faizi (Değişen Masraflar / 2 x %50)	16.519.371,35

Toplam Değişen Masraflar	82.596.856,75

(¹)Üretim işlemleriyle ilgili olarak yapılan masraflardan sadece değişken olanlar dikkate alınmıştır.

Şekil 1. Amerikan Tipi Tütün Üretiminde Birim Alana Üretim Maliyeti, GSÜD, Brüt ve Net Kar (TL/Da)

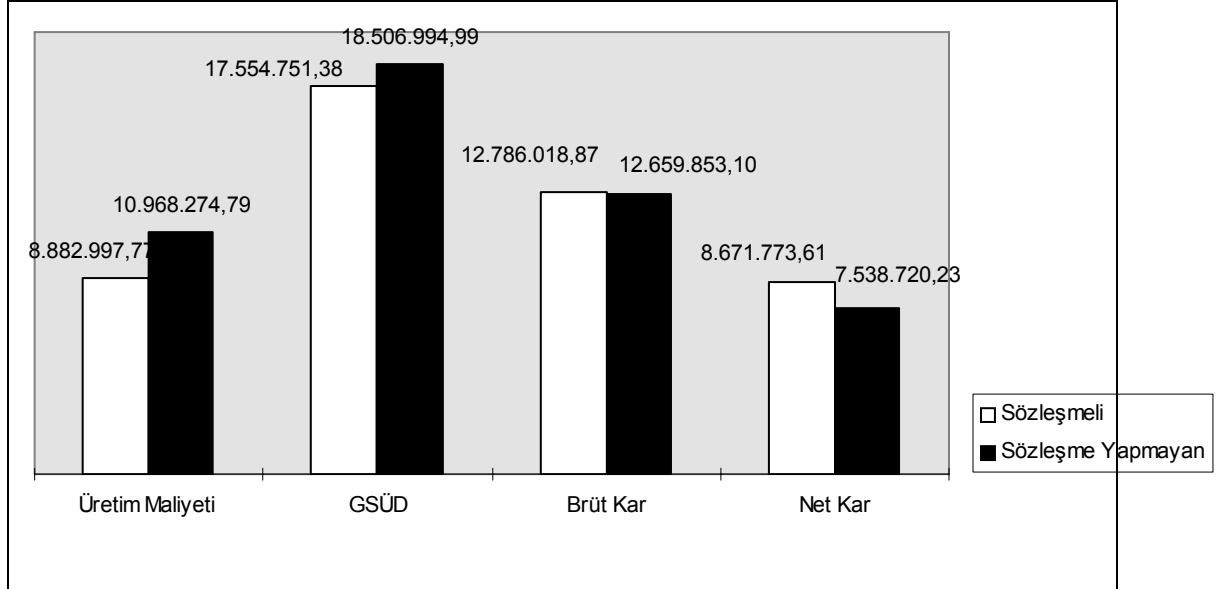

Çizelge 93. Sözleşmeli ve Sözleşme Yapmayan İşletmelerde Makarnalık Buğday Üretiminde Dekara Değişen Masraflar¹

Değişen Masraf Unsurları	Sözleşmeli Üretim Yapan İşletmeler	Sözleşmeli Üretim Yapmayan İşletmeler
	Dekara Yapılan Masraf Miktarları (TL)	Dekara Yapılan Masraf Miktarları (TL)
Toprak Hazırlığı		
1.Sürüm	298.232,04	422.287,14
2.Sürüm	194.060,77	228.046,74
3.Sürüm	74.301,68	46.828,05
4.Sürüm	-	32.971,62
Ekim (İşçilik ve Tohum Bedeli)	1.063.259,66	1.218.218,69
Gübreleme (İşçilik ve Gübre Bedeli)	858.450,11	1.254.878,64
İlaçlama (İşçilik ve İlaç Bedeli)	222.338,86	95.480,15
Sulama (İşçilik ve Su Bedeli)	857.127,07	690.571,79
Hasat-Harman	247.071,82	360.843,07
Taşıma	-	327.587,65
Döner Sermaye Faizi (Değişen Masraflar Toplamı /2 x % 50)	953.710,50	1.169.428,38
Toplam Değişen Masraflar	4.768.552,51	5.847.141,92

(¹)Üretim işlemleriyle ilgili olarak yapılan masraflardan sadece değişken olanlar dikkate alınmıştır.

Şekil 2. Sözleşmeli ve Sözleşme Yapılmayan Makarnalık Buğday Üretiminde Birim Alana Üretim Maliyeti, GSÜD, Brüt ve Net Kar (TL/Da)

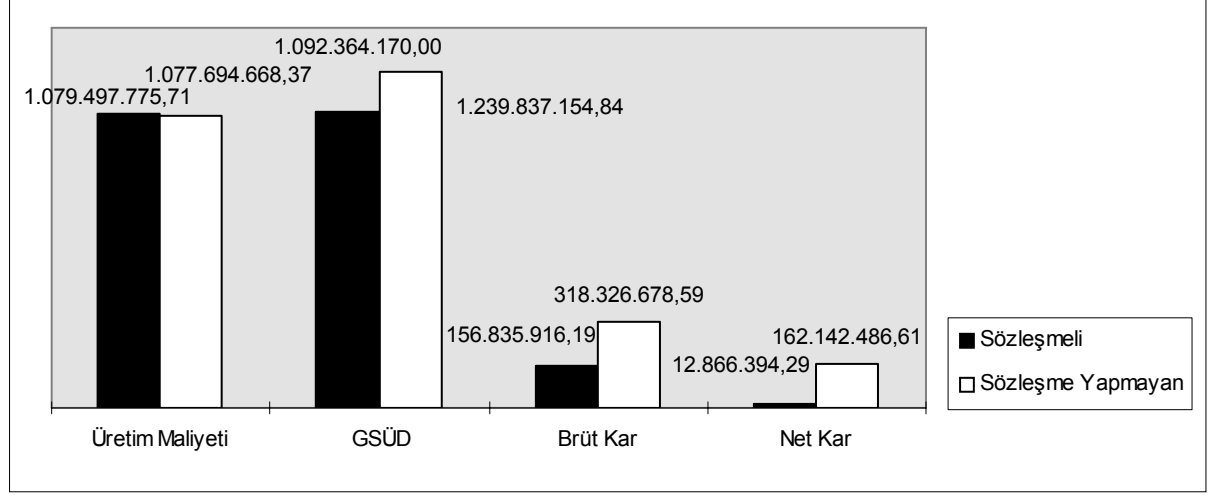

Çizelge 94. Plastik Seralarda Sözleşmeli ve Sözleşme Yapılmayan İşletmelerde Karanfil Yetiştiriciliğinde Dekara Değişen Masraflar ¹

Değişen Masraf Unsurları	Sözleşmeli Üretim Yapan İşletmeler	Sözleşme Yapılmayan İşletmeler
	Dekara Yapılan Masraf Miktarları (TL)	Dekara Yapılan Masraf Miktarları (TL)
Toprak Hazırlığı ve İşleme	3.701.495,22	5.184.288,74
Patlatma	-	703.821,65
Fumigasyon (İşçilik ve İlaç Bedeli)	30.727.139,25	28.903.184,71
Yatak Hazırlığı (İşçilik ve Plastik)	90.299.225,36	75.716.072,19
Gübreleme (İşçilik ve Gübre Bedeli)	12.614.276,70	6.083.853,50
Dikim (İşçilik ve Fide Bedeli)	138.822.554,49	182.913.057,32
Mücadele (İşçilik ve İlaç Bedeli)	93.593.406,60	90.028.768,57
Sulama ve Gübreleme (İşçilik ve Elektrik ve Gübre Bedeli)	123.897.841,77	95.524.007,50
Piñç Yapılması ve Budama (İşçilik)	27.913.466,04	27.899.681,52
Ağ Yapılması (İşçilik ve İp Bedeli)	28.935.615,20	15.176.602,96
Kesme (İşçilik)	98.958.791,21	61.944.055,20
İşleme (İşçilik)	98.958.791,21	61.944.055,20
Paketleme (İşçilik)	-	65.962.972,40
Taşıma (İşçilik)	-	2.418.757,96
Nakliye (İşçilik)	-	16.805.201,69
Döner Sermaye Faizi (Değişen Masraflar Toplamı / 2 x % 50)	187.105.650,76	184.302.095,28
Toplam Değişen Masraflar	935.528.253,81	921.510.476,39

⁽¹⁾Üretim işlemleriyle ilgili olarak yapılan masraflardan sadece değişken olanlar dikkate alınmıştır.

Şekil 3. Sözleşmeli ve Sözleşme Yapılmayan Kesme Çiçek Üretiminde Birim Alana Üretim Maliyeti, GSÜD, Brüt ve Net Kar (TL/Da)

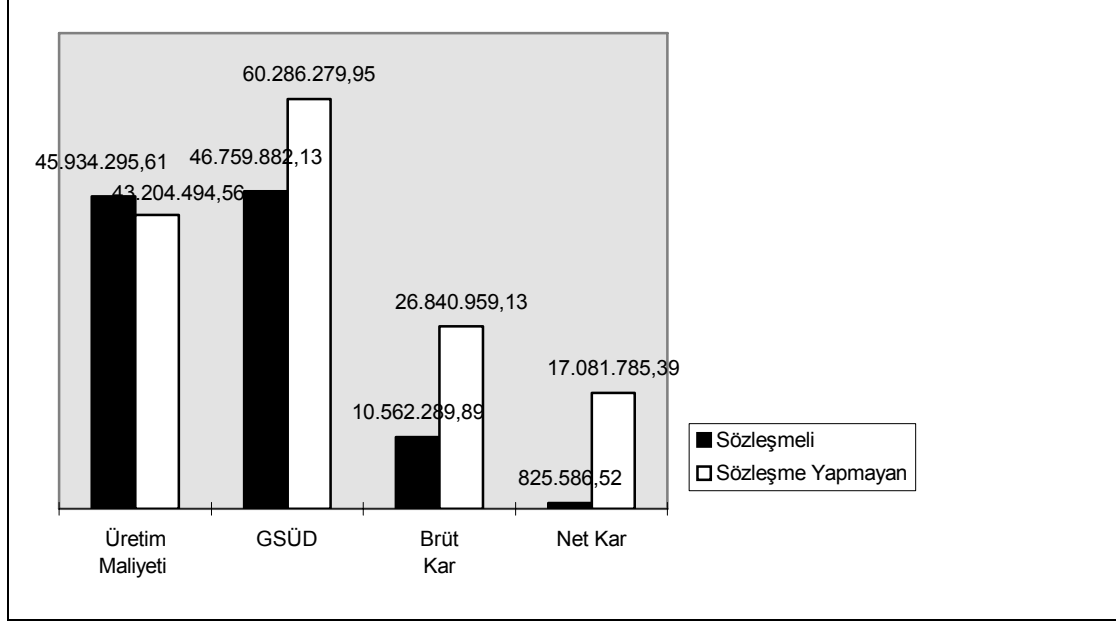

Çizelge 95. Sözleşmeli ve Sözleşme Yapmayan İşletmelerde Sanayi Tipi Domates Üretiminde Dekara Değişen Masraflar¹

Değişen Masraf Unsurları	Sözleşmeli Üretim Yapan İşletmeler	Sözleşme Yapmayan İşletmeler
	Dekara Yapılan Masraf Miktarları (TL)	Dekara Yapılan Masraf Miktarları (TL)
Toprak Hazırlığı		
1.Sürüm	1.149.126,21	1.153.037,77
2.Sürüm	1.149.126,21	1.145.648,60
3.Sürüm	954.304,21	691.625,62
4.Sürüm	579.320,39	334.236,45
5.Sürüm	417.766,98	29.146,14
Karık Açma	575.825,24	577.996,72
Dikim ve Cansuyu (İşçilik ve Fide Bedeli)	8.355.803,87	7.053.678,16
Gübreleme (İşçilik ve Gübre Bedeli)	2.627.591,61	2.304.839,08
Ara Sürüm ve Çapalama İşçiliği	3.628.608,41	3.400.014,78
Sulama (İşçilik ve Su Bedeli)	3.149.139,80	1.854.403,94
Zirai Mücadele (İşçilik ve İlaç Bedeli)	1.429.907,46	1.337.409,37
Hasat	3.713.754,05	4.476.190,48
Yükleme ve Taşıma	1.227.799,35	2.398.029,55
Döner Sermaye Faizi (Değişen Masraflar Toplamı/2 x %50)	7.239.518,16	6.689.064,16
Toplam Değişen Masraflar	36.197.592,24	33.445.320,82

⁽¹⁾Üretim işlemleriyle ilgili olarak yapılan masraflardan sadece değişken olanlar dikkate alınmıştır.

Şekil 4. Sözleşmeli ve Sözleşme Yapılmayan Sanayi Tipi Domates Üretiminde Birim Alana Üretim Maliyeti, GSÜD, Brüt ve Net Kar (TL/Da)

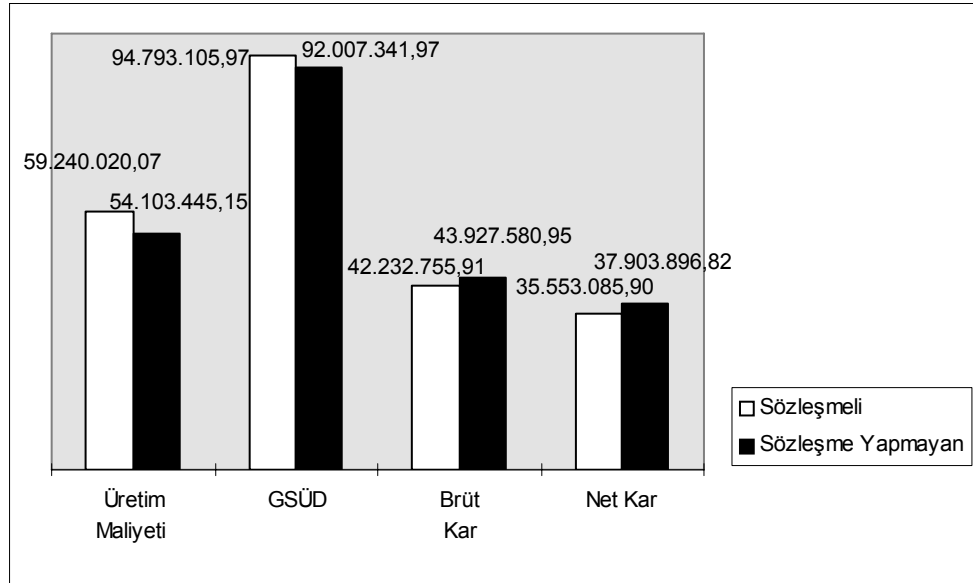

Çizelge 96. Sözleşmeli ve Sözleşme Yapmayan İşletmelerde Patates Üretiminde Dekara Değişen Masraflar¹

Değişen Masraf Unsurları	Sözleşmeli Üretim Yapan İşletmeler	Sözleşme Yapmayan İşletmeler
	Dekara Yapılan Masraf Miktarları (TL)	Dekara Yapılan Masraf Miktarları (TL)
Toprak Hazırlığı		
1.Sürüm	1.113.553,90	969.403,77
2.Sürüm	1.009.257,66	915.010,46
3.Sürüm	899.216,77	678.347,28
4.Sürüm	575.590,42	25.104,60
5.Sürüm	29.371,11	-
6.Sürüm	6.910,85	-
Ekim (İşçilik ve Tohum Bedeli)	11.070.378,71	9.374.633,90
Gübreleme (İşçilik ve Gübre Bedeli)	5.988.750,58	5.541.485,34
Boğaz Doldurma	922.621,51	734.100,42
Sulama (İşçilik)	13.722.874,91	12.494.351,46
İlaçlama (İşçilik ve İlaç Bedeli)	1.634.762,39	1.276.795,23
Hasat (Yükleme ve Boşaltma Dahil)	5.592.991,24	4.281.328,45
Taşıma	-	2.173.247,91
Döner Sermaye Faizi (Değişen Masraflar / 2 x %50)	10.512.070,01	9.615.952,20
Toplam Değişen Masraflar	52.560.350,06	48.079.761,02

(¹)Üretim işlemleriyle ilgili olarak yapılan masraflardan sadece değişken olanlar dikkate alınmıştır.

Şekil 5. Sözleşmeli ve Sözleşme Yapılmayan Patates Üretiminde Birim Alana Üretim Maliyeti, GSÜD, Brüt ve Net Kar (TL/Da)

Çizelge 97. Sözleşmeli Amerikan Tipi Tütün Üretiminde Kimyasal Gübre Kullanım Miktarları (Kg/Da)

Besin Elementleri	İşletme Sayısı	Kullanım Miktarları
Azot (N)	31	5,90
Fosfor (P ₂ O ₅)	31	12,92
Potasyum (K)	31	16,05
Toplam (N+P+K)	31	34,87

Çizelge 98. Sözleşmeli Makarnalık Buğday Üretimi Yapan ve Yapmayan İşletmelerde Kimyasal Gübre Kullanım Miktarları (Kg/Da)

Besin Elementleri	Sözleşmeli Üretim Yapanlar		Sözleşmeli Üretim Yapmayanlar		Önem Düzeyi	
	İşletme Sayısı	Kullanım Miktarı	İşletme Sayısı	Kullanım Miktarı	t	Açıklama
Azot (N)	11	7,34	48	8,82	8,51414	% 1 Düzeyinde Önemli
Fosfor (P ₂ O ₅)	11	9,52	48	9,47	7,87221	% 1 Düzeyinde Önemli
Potasyum (K)	11	-	48	-	-	-
Toplam (N+P+K)	11	16,86	48	18,29	8,53689	% 1 Düzeyinde Önemli

Çizelge 99. Sözleşmeli Kesme Çiçek Üretimi Yapan ve Yapmayan İşletmelerde Kimyasal Gübre Kullanım Miktarları (Kg/Da)

Besin Elementleri	Sözleşmeli Üretim Yapanlar		Sözleşmeli Üretim Yapmayanlar		Önem Düzeyi	
	İşletme Sayısı	Kullanım Miktarı	İşletme Sayısı	Kullanım Miktarı	t	Açıklama
Azot (N)	60	171,85	27	154,89	4,33709	% 1 Düzeyinde Önemli
Fosfor (P ₂ O ₅)	60	28,53	27	63,64	-3,730121	% 1 Düzeyinde Önemli
Potasyum (K)	60	110,97	27	49,62	6,87221	% 1 Düzeyinde Önemli
Çiftlik Gübresi	60	6353,81	27	-	-	-
Toplam (N+P+K)	60	311,35	27	268,15	8,96978	% 1 Düzeyinde Önemli

Çizelge 100. Sözleşmeli Sanayi Tipi Domates Üretimi Yapan ve Yapmayan İşletmelerde Kimyasal Gübre Kullanım Miktarları (Kg/Da)

Besin Elementleri	Sözleşmeli Üretim Yapanlar		Sözleşmeli Üretim Yapmayanlar		Önem Düzeyi	
	İşletme Sayısı	Kullanım Miktarı	İşletme Sayısı	Kullanım Miktarı	t	Açıklama
Azot (N)	71	26,79	62	21,81	4,29619	% 1 Düzeyinde Önemli
Fosfor (P ₂ O ₅)	71	9,42	62	7,91	4,47657	% 1 Düzeyinde Önemli
Potasyum (K)	71	9,30	62	6,84	-9,96568	% 1 Düzeyinde Önemli
Toplam (N+P+K)	71	45,51	62	36,56	4,42841	% 1 Düzeyinde Önemli

Çizelge 101. Sözleşmeli Patates Üretimi Yapan ve Yapmayan İşletmelerde Kimyasal Gübre Kullanım Miktarları (Kg/Da)

Besin Elementleri	Sözleşmeli Üretim Yapanlar		Sözleşmeli Üretim Yapmayanlar		Önem Düzeyi	
	İşletme Sayısı	Kullanım Miktarı	İşletme Sayısı	Kullanım Miktarı	t	Açıklama
Azot (N)	65	63,57	34	69,74	3,56790	% 1 Düzeyinde Önemli
Fosfor (P ₂ O ₅)	65	18,81	34	12,96	4,52383	% 1 Düzeyinde Önemli
Potasyum (K)	65	16,75	34	7,68	4,69356	% 1 Düzeyinde Önemli
Toplam (N+P+K)	65	99,13	34	90,38	3,56790	% 1 Düzeyinde Önemli